

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

С. М. КАЛІЩУК

**ГЕНЕЗА СМИСЛОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ
СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-
КОНСУЛЬТАНТІВ**

Монографія

Львів
СПОЛОМ
2020

Ухвалено до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
протокол №9 від 29 жовтня 2020 р.

Рецензенти:

О.М. Лозова, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри
практичної психології Київського університету імені Бориса Грінченка;

В.В. Турбан, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії
загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту
психології імені Г.С. Костюка НАПН України;

В.М. Шмаргун, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри
психології Національного університету біоресурсів і природокористування.

Каліщук, Світлана Миколаївна.

Гене́за смислової архітектони́ки свідомості майбутніх психологів-консультантів : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. 492 с. : мал., табл. Бібліогр.: с. 387-426 (473 назви).

ISBN 978-966-919-640-8

Подано теоретичне та експериментальне обґрунтування онтогенетичних чинників мікро- і макрогенези смислової архітектони́ки свідомості майбутніх психологів-консультантів. В дослідницькому просторі смислової архітектони́ки свідомості представлено як предметну царину свідомості, що детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», акумулює і «укладає» у парафернальні смислові поля сліди зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до світу. «Картина світу» постає системою варіативно-предметних випадків об'єктивації смислової архітектони́ки свідомості особистості – інтенційно-активованою динамічною смисловою мережею множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому. Науково-дослідницьким ядром виступає гіпотетична модель репрезентативної дії смислової архітектони́ки свідомості особистості, фундація базисного скрипту її змістових й функціонально-операційних детермінант та діагностична програма їх розвідок. Побудована площина онтологічних домінант та доведена функціональна спроможність транстеоретичного екзистенційно-системного концепту щодо реорганізації смислової архітектони́ки свідомості особистості.

Для психологів, викладачів і студентів-психологів.

© Каліщук С.М., 2020

© Вид-во «СПОЛОМ», 2020

ISBN 978-966-919-640-8

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ГЕНЕТИЧНИЙ МОДУС	14
1.1. Логіко-предметна операціоналізація категорії «свідомість».....	14
1.2. Онтологічні моделі свідомості особистості	24
1.2.1. Внутрішній світ людини в духовно джерелах сходу	24
1.2.2. Свідомість як «граничне поняття» філософії.....	28
1.2.3. Об'єктивний підхід до трактування свідомості: нейрофізіологічний, квантово-механічний та системний дискурси.....	37
1.3. Психологічні призми генези свідомості особистості	57
Висновки до розділу 1	97
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ СТРАТЕГІЇ ДИНАМІКИ СМислової АРХІТЕКТОНІКИ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ	100
2.1. Реальність світу і багатомірність дійсності особистості: онтологічний і гносеологічний плани смислової архітектони́ки свідомості.....	100
2.2. Репрезентативна дія смислової архітектони́ки свідомості та «картини світу» як предметно-варіативної форми її об'єктивації	131
2.3. Етіологічні фактори і одиниці онтогенетичного аналізу смислової архітектони́ки свідомості особистості.....	154
2.3.1. Практична розвідка крос-контурної динаміки смислової архітектони́ки свідомості особистості.....	156
2.3.2. Базисний скрипт змістових і функціонально- операційних детермінант смислової архітектони́ки свідомості особистості: концептуальні положення дослідження	175
Висновки до розділу 2	197

**РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МАЙБУТНІХ
ПСИХОЛОГІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ В ОСВІТНІХ
ТРАНСФОРМАЦІЯХ 200**

3.1. Академічний формат підготовки майбутніх психологів-консультантів в контексті генези смислової архітекτονіки
їх свідомості: теоретичні моделі та досвід200

3.2. Методична логіка та інструменти дослідження смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів230

3.3. Процесуально-динамічний план смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів:
емпіричний етап дослідження244

3.3.1. Мікрогенеза мнемічних контекстів смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів245

3.3.2. Макрогенеза смислових полів смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів252

3.3.3. Функціональна реорганізація мнемічних контекстів смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів261

3.3.4. Операційно-пізнавальний план «картини світу» майбутніх психологів-консультантів270

3.3.5. Операційно-емоційний план «картини світу» майбутніх психологів-консультантів279

3.3.6. Чинники генези смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів285

Висновки до розділу 3287

РОЗДІЛ 4. ТРАНСТЕОРЕТИЧНИЙ ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-СИСТЕМНИЙ КОНЦЕПТ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СМислової АРХІТЕКТОНІКИ Свідомості ОСОБИСТОСТІ 290

4.1. Площина екзистенційно-системного концепту реорганізації смислової архітекτονіки свідомості особистості290

4.2. Концептуалізація екзистенційно-системної моделі: введення онтологічних домінант304

4.3. Процесуальна закономірність і механізм екзистенційно-системної реорганізації «картини світу» особистості316

Висновки до розділу 4328

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА МАТРИЦЯ МАКРОГЕНЕЗИ СМислової АРХІТЕКТОНІКИ Свідомості МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ 329

5.1. Синергетично-трансформаційний алгоритм макрогенези смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів: психотехнічна грань психолого-педагогічної матриці330

5.2. Оцінювально-критеріальний моніторинг алгоритму: експериментальний етап дослідження345

5.3. Навчально-освітня грань психолого-педагогічної матриці: формат реалізації363

Висновки до розділу 5375

ВИСНОВКИ381

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ387

СЛОВНИК427

ДОДАТКИ434

ВСТУП

*Унікальна архітектоніка смислів свідомості
створює неповторний текст життя кожного з нас*

Пануючою тенденцією розвитку сучасної цивілізації виступає глобалізація як природно-історичний етап соціальної самоорганізації, що трансформує суспільну, культурну, економіко-технологічну, політичну, екологічну, демографічну площину буття людини. Створюються транснаціональні соціальні зв'язки і взаємодії, змінюється структурна організація людських спільнот і темпи соціального розвитку, формуються глобальні економічні мережі. Разом з тим, діалектичний характер процесів глобалізації проявляється у розповсюдженні загально-планетарних колапсів, у монополізації сфер науки та практики, у соціальній модернізації як системному процесі «вирівнювання» світу. На цьому терені особливої уваги потребує питання знецінення локальних національних культур, яке відображується в просторах української освіти, наукових інновацій, культури та моралі, в цілісних системах суспільних цінностей та моделей поведінки. Конкретизуються глобалізаційні протиріччя у:

- загостренні соціо-антропологічних та соціокультурних проблем в Україні;
- ентропії та суспільних ризиках як наслідків ускладнення саморозгортання українського соціуму на мікро-, мезо- та макрорівнях;
- одночасному прояві об'єднувальних та роз'єднувальних тенденцій у соціальній, інформаційно-комунікативній та технологічній взаємодіях, викликаних світовими широкомасштабними зрушеннями та викликами;
- невідповідності між ступенем напруження сучасних суспільних проблем та репрезентацією їх у свідомості людини як індивідуальної системи створення образу світу та самовизначення в ньому.

Саме тому в сучасному суспільстві актуалізуються психологічні питання життєвого шляху та буттєвого простору людини, засобів її екзистенції, зокрема, питання про неминучість та плинність змін і знаходження рівноваги у стані руху, про невизначеність як засади розуміння «нерозуміння», про засіб осягнення світу й автентичне буття, про усвідомлення меж і спрямувань власної свободи та відповідальності, про джерела парафернальної ефективності та екзистенційної сповненості як сили прийняти світ і себе в ньому («Я-Можу-Бути-Тут»).

Означені питання викликають суспільний попит на високопрофесійні психологічні послуги психологів-консультантів, «соціальних психотерапевтів» (термін О.Ф. Бондаренко), теоретичні, практичні і особистісні компетентності яких детермінують надання допомоги людині у встановленні її відношень із собою і оточуючим середовищем, у збалансуванні зв'язків між суб'єктивною дійсністю та об'єктивною реальністю.

За таких умов, особливого значення набуває професійна підготовка майбутніх психологів-консультантів в закладах вищої освіти, яка має двоїсту природу і взаємо-зворотну зумовленість. По-перше, – це формування і розвиток фахових компетенцій, які визначають ступінь оволодіння майбутніми психологами-консультантами виробничих функцій та пов'язаних з ними ключових умінь, спрямованих на розв'язання типових задач консультативної психологічної діяльності. По-друге, – це динаміка внутрішнього світу і генеза особистого досвіду уявлення себе і світу, що детермінує їх індивідуальну «картину світу», з унікальним засобом репрезентації, деталізацією, визначенням пріоритетів і стійких емоційних та поведінкових патернів. Саме тому суб'єктивне тло професійної діяльності майбутніх психологів-консультантів є особистісним інструментом психологічної допомоги клієнту незалежно від запиту. Вищеозначені положення окреслюють два взаємопов'язані плани професійної підготовки майбутніх психологів-консультантів, а саме: психолого-педагогічні умови й зміст навчальної, пізнавальної, практичної їх діяльності та динаміку їх свідомості як багатомірної індивідуальної системи створення образу світу і зафіксованих взаємодій з ним і відношень до нього.

Наукові дослідження професійного розвитку майбутніх психологів представлені значущими теоріями, ідеями та практичними положеннями, що розкривають багаторівневий устрій та чинники організації й змісту навчально-професійної діяльності майбутніх психологів-консультантів як полісистемного явища (О.Ф. Бондаренко, Ф.Ю. Василюк, Л.М. Веккер, Л.С. Виготський, О.В. Завгородня, О.М. Затворнюк, З.С. Карпенко, Е.В. Лашко, О.М. Леонт'єв, Н.І. Литвинова, П.В. Лушин, О.В. Матвієнко, В.О. Моляко, Л.А. Мойсеєнко, В.Г. Панок, В.В. Синишина, О.А. Столярчук, Т.М. Третяк, А.Б. Холмогорова, В.М. Цапкін, К.М. Шамлян та ін.). В наукових розвідках плеяди відомих українських вчених предметно окреслено комплекс факторів, детермінуючих умови та засоби особистісної трансформації майбутніх психологів (І.Д. Бех, Ж.П. Вірна, І.А. Зязюн, Н.Б. Іванцова, М.А. Кузнєцов, О.М. Лозова, С.Д. Максименко, Н.А. Побірченко, Н.І. Пов'якель, О.П. Сергеєнкова, Л.З. Сердюк, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва, Н.Ф. Шевченко, Т.С. Яценко та ін.). Слід зазначити, що навчально-функціональний, професійно-перспективний та особистісний ракурси цілісного процесу фахової підготовки майбутніх психологів-консультантів, інтегрується контекстом екзистенційного життєвого простору суб'єкта навчання, який на засаді доцільності цілеспрямовано, переживаючи нормативні кризи професійної підготовки, набуває складного фаху. Означене положення викликає необхідність пошуку інтегративного чинника, який надасть можливість супроводжувати і спрямовувати вектори особистісного, соціального і професійного еволюціонування майбутніх психологів-консультантів через «наведення мостів» між конструктами «Я» і «Світ» (об'єкти, явища, ситуації, культура), «Я» і «професійний Світ». На перший план виходять питання динаміки смислових утворень їх свідомості та розвитку образу світу (уявлення світу, суб'єктивної дійсності) як конкретно-історичного, соціального, культурного тла, у взаємодії з яким розгортається багатомірна психічна діяльність майбутніх психологів-консультантів.

Генетичний модус дослідження свідомості передбачає зосередженість на змістово-семантичній і структурно-функціональній її сутності, яка розкривається в трьох ключових векторах аналізу, а саме,

у теоріях трактування мікрогенези (становлення) внутрішнього світу (А. Адлер, С. Гроф, Дж. Ліллі, Т. Лірі, Р. Уїлсон, Т.С. Яценко та ін.); у теоріях пояснення джерел динамічного руху «самоорганізації» свідомості (Г.В. Акопов, А.Ю. Агафонов, В.М. Аллахвердов, М.М. Бахтін, Б.С. Братусь, Ф.Ю. Василюк Л.С. Виготський, У. Джеймс, О.В. Дробот, В.П. Зінченко, Д.О. Леонт'єв, З. Фройд, В.М. Цапкін, К. Юнг та ін.); у теоріях визначення сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом» (Дж. Бьюдженталь, О.М. Леонт'єв, О.М. Лозова, С.Д. Максименко, Р. Мей, В.В. Налімов, М.В. Папуча, В.Ф. Петренко, С.Л. Рубінштейн, В.В. Турбан; К. Уїлбер, А.В. Фурман, Н.В. Чепелєва, В.Д. Шадриков, Ю.М. Швалб, Н.Ф. Шевченко та ін.).

Проблемі образу світу (реальності світу та багатомірності суб'єктивної дійсності) людини присвячена грандіозна низка теорій, які окреслюють декілька проєкцій її дослідження, а саме: генези онтологічного тла образу світу (А. Адлер, Є.В. Балацький, С. Гроф, А. Ленгле, Дж. Ліллі, Т. Лірі, Л. Марчер, Ф. Пьюселік, В. Сатір та ін.); номотетичного вияву онтогенетичного тла образу світу (Дж. Бьюдженталь, В.М. Дружинін, Ф.Ю. Василюк, С.Д. Максименко, Р. Мей, М.В. Папуча, С.Л. Рубінштейн); гносеологічного плану образу світу (А.Ю. Агафонов, О.Ю. Артем'єва, Д. Брунер, Ф.Ю. Василюк, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Л.Я. Дорфман, О.В. Запорожець, Дж. Келлі, Д.О. Леонт'єв, О.М. Леонт'єв, О.О. Леонт'єв, О.М. Лозова, Б.Ф. Ломов, В.С. Мухіна, У. Найссер, В.В. Петухов, С.Д. Смірнов, В.П. Серкін, К. Уїлбер, К. Юнг та ін.); породжувальних здібностей свідомості та її репрезентативних й трансляційних функцій (В.М. Аллахвердов, О.Ю. Артем'єва, Б.С. Братусь Ж.П. Вірна, В.П. Зінченко, Н.Б. Іванцова, Є.В. Карпенко, З.С. Карпенко, Д.О. Леонт'єв, О.М. Леонт'єв, О.М. Лозова, В.Ф. Петренко, В.В. Петухов, В.П. Серкін, В.В. Турбан, Г. Хант, П.Р. Чамата, В.Д. Шадриков, Ю.М. Швалб, Н.Ф. Шевченко, О.Г. Шмельов та ін.); засобів і механізмів конструювання образу світу, а саме: відтворення (О.Ю. Артем'єва); породження (Ю.М. Швалб); перетворення (Ф.Ю. Василюк, В.В. Дружинін, О.М. Леонт'єв, В.В. Налімов, С.Д. Смірнов); орієнтація (А. Адлер, В.П. Серкін); формування

відносин (С.Д. Максименко); розуміння (А.Ю. Агафонов, Д. Брунер, Д. Келлі, О.М. Леонтьєв, У. Найссер, В.В. Петухов, С.Л. Рубінштейн).

Безсумнівна теоретична і практична цінність вищезазначених ключових розвідок полягає у створенні переконливого простору наукових ідей, які відкривають можливість зробити наступний крок – дослідити питання керованої динаміки образу світу майбутніх психологів-консультантів в процесі їх професійного підготовки та довести можливість і необхідність створення вихідної умови психологічного консультування – профіциту їх парафернальної «картини світу» щодо «картини світу» клієнта. «Проміжок» між ними детермінує шлях за яким психолог-консультант як «провідник» і «перекладач» супроводжує клієнта в світ його смислів, значень та цінностей, оновлюючи його «картину світу».

Підсилює актуальність дослідження низка існуючих об'єктивних суперечностей між:

- об'єктивною потребою українського суспільства у компетентних фахівцях психологах-консультантах відповідно до проекту нового освітнього стандарту (2020 року) й недостатнім рівнем технологічного оволодіння алгоритмами екологічних та ефективних практичних дій психологів-консультантів в професійній ситуації «психолог-клієнт» щодо вирішення основних клієнтських запитів за умови традиційного підходу до організації процесу їх підготовки, що формує у випускників типову установку «не готовності» до консультативної діяльності;

- інтегративним характером вимог, що висуваються до професійної підготовки психологів-консультантів і недостатньою розробленістю парціальних методико-технологічних засад їх практичної підготовки, цілеспрямованої на включення у майбутніх психологів-консультантів макrogenези (розвитку та динаміки) досвіду створення власного «почуття дійсності», яке виступає базисом формування їх життєвого простору і слугує внутрішнім планом дій, зумовлюючим професійні експектації;

- потребою у науковому обґрунтуванні професіогенезу майбутніх психологів-консультантів в освітніх трансформаціях і домінуванням фрагментарних підходів до забезпечення означеного процесу

та, як наслідок, недостатність у майбутніх психологів-консультантів в період їх фахової підготовки усвідомленого досвіду динамічного руху власної «картини світу» як множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому;

- спрямованістю професійних дій психологів-консультантів на зміст внутрішнього світу клієнта, на його стійкі смисли щодо значущих об'єктів і явищ та відсутністю у майбутніх психологів-консультантів усвідомленого досвіду трансформації власних уявлень світу в період їх фахової підготовки.

Аналіз вітчизняних наукових джерел засвідчує, що в прямій постановці проблема смислової будови свідомості особистості, джерел її генези та рівнів її етіологічних факторів динаміки не розроблена, хоча саме вона постає основним вузлом, де зосереджено розбіжності між практикою підготовки майбутніх психологів-консультантів та ефективністю їх професійної діяльності. Потребує вирішення проблема аксіоматизації основних понять та побудови моделі репрезентативної дії свідомості як індивідуальної смислової системи створення образу світу. Актуальності набуває оновлення завдань і змісту психолого-педагогічного та психотехнічного супроводу макrogenези «картини світу» майбутніх психологів-консультантів з метою розвитку в них відкритої пізнавальної позиції щодо себе, світу та світу професії психолога-консультанта на етапі їх фахової підготовки.

Таким чином, невирішеність теоретичних питань джерел та генези системи смислової конструкції психічного, недостатність методів і засобів моніторингу ефективності цього процесу в період фахової підготовки майбутніх психологів-консультантів, зумовили вибір теми дослідження: «Генеза смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів».

Об'єктом дослідження є свідомість особистості, **предметом** – генеза смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів.

В монографії викладено аналіз онтологічних моделей свідомості. Узагальнено теоретико-методологічні засади дослідження образу світу. Обґрунтована модель репрезентативної дії смислової архітектоніки свідомості особистості та базисний скрипт змістових й

функціонально-операційних детермінант як дослідницький простір розвідки складної багатомірної системи, з диференціацією дев'яти одиниць аналізу та їх деталізацією за ключовими ознаками динамічної системи: патерн, структура, життєвий процес. Досліджено п'ять планів емпіричної розвідки генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів: мікрогенези, макрогенези, функціонального, операційно-пізнавального та операційно-емоційного. Побудовано площину онтологічних домінант та доведено функціональну спроможність транстеоретичного екзистенційно-системного концепту як психологічної системи забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання викликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу. Запропонована інтегрована психотехнічна та навчально-освітня фреймова модель психолого-педагогічної матриці генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів.

В першому розділі представлено три рівні логіко-предметної операціоналізації категорії «свідомість»: семіотичний, загально-психологічний і теоретико-психологічний; визначено внутрішні та зовнішні критерії концептуалізації категорії «свідомість»; зображено генетичний план багатотенденційних духовно-релігійних, філософських, нейрофізіологічних, квантово-механічних та загально-системних онтологічних моделей свідомості особистості; окреслено генетичні іпостасі психологічних теорій свідомості, а саме: становлення внутрішнього світу людини; пояснення джерел руху «самоорганізації» свідомості; визначення сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом».

Другий розділ присвячено розкриттю онтологічного та гносеологічного планів системної дії свідомості створювати суб'єктивну дійсність (образ світу); аналізу формату, змісту, функції й генези репрезентативної дії смислової архітекtonіки свідомості та «картини світу» як предметно варіативної форми її об'єктивації; практичній розвідці динаміки крос-контурних зв'язків системи смислової архітекtonіки свідомості на прикладі імпринтингів, симптомів та трансперсональних станів; побудові й обґрунтуванню базисного скрипту

змістових та функціонально-операційних детермінант смислової архітекtonіки свідомості.

В третьому розділі проаналізовано навчально-професійний вектор підготовки майбутніх психологів-консультантів; предметно окреслені зовнішня й внутрішня логіки дослідження їх смислової архітекtonіки свідомості та висвітлено п'ять планів її дослідження; обґрунтовано емпіричні кореляти та методичні інструменти емпіричної розвідки смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів; висвітлено констатувальний етап дослідження та розкриті чинники генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів.

В четвертому розділі окреслена площина транстеоретичного екзистенційно-системного концепту забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості; обґрунтовано склад та визначено п'ять композиційних планів його синергетичної і системно динамічної будови; та розкрито його онтологічні домінанти; обґрунтовано взаємодоповнюючий зв'язок діагностико-корекційних підходів; означені рушійні сили особистісних змін, визначено фактори вірогідності тенденцій заданих змін та окреслено межі функціональних можливостей концепту; розкрито засади його функціонального дії.

В п'ятому розділі висвітлено психотехнічний зміст психолого-педагогічної матриці «макрогенези» смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів; розкрито та описано дію синергетично-реорганізаційного алгоритму; обґрунтовано процедуру оцінювально-критеріального моніторингу «макрогенези» смислової архітекtonіки свідомості; перевірено ефективність розвивального етапу дослідження; розкрито зміст та доведено закономірність процесуальної дії навчально-освітньої грані психолого-педагогічної матриці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ГЕНЕТИЧНИЙ МОДУС

В розділі представлено три рівні логіко-предметної операціоналізації категорії «свідомість»: семіотичний, загально-психологічний і теоретико-психологічний; визначено внутрішні та зовнішні критерії концептуалізації категорії «свідомість»; зображено генетичний план багатотенденційних духовно-релігійних, філософських, нейрофізіологічних, квантово-механічних та загально-системних онтологічних моделей свідомості особистості; окреслено генетичні іпотасі психологічних теорій свідомості: становлення внутрішнього світу людини; пояснення джерел руху «самоорганізації» свідомості; визначення сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом».

1.1. Логіко-предметна операціоналізація категорії «свідомість»

Феномен свідомості є питанням з континуумом множинних відповідей про психічне буття людини в світі, її особистісну, соціальну, професійну, історію, про життєвий шлях у світі. Відносини між людиною і світом викликали історично незмінний інтерес як у науковців різних галузей знань, так і у практиків духовно-релігійних течій. Сучасне онтологічне тло наукових розвідок феномену свідомості окреслює чималу площину досліджень і містить напрацювання переконливих схем аналізу й опису (філософських, нейрофізіологічних, квантово-механічних, загально-системних, динамічно-системних, психологічних) та доказових пояснень механізмів її функціонування, властивостей, структури і змісту. Чисельні дослідження ввели в науковий тезаурус психології поняття, які відкривають багатомірні грані онтологічного змісту свідомості.

З одного боку, напрацьовані наукові здобутки склали базу психологічних знань, яка має методологічний ресурс встановити новий парадигмальний етап фундації психології 21 століття. На цей етап вказує Ю.М. Швалб, цілком справедливо наголошуючи на «потребі і можливості побудови свідомісно-центрованої психології» (Швалб, 2004: 154). Такі ж ідеї звучать в роботах А.Ю. Агафонова, В.М. Аллахвердова, Б.С. Братуся, В.П. Зінченко, М.В. Папуча, А.В. Фкрмана, які обґрунтовують категорію «свідомість» в якості предмета психології (Агафонов, 2000; Аллахвердов, 2000; Братусь, 1997, 2014; Зінченко, 2006; Папуча, 2011, Фурман, 2017). З іншого, – відсутність єдиної доктрини свідомості в загально-психологічній теорії призвело до різноманітності понять, одиниць аналізу, які використовуються дослідниками, а тому і до різноплановості побудованих концепцій. До переконливих спроб подолати роздрібненість знання про свідомість на окремі «субзнання» відносимо аксіоматично вибудовану смислову теорію свідомості А.Ю. Агафонова; системну теорію двох модусів реальності М.В. Папуча; теоретико-методологічне обґрунтування Ю.М. Швалбом історико-культурних сутнісних постулатів системи «Ситуація – Свідомість – Культура» (Агафонов, 2003; Папуча, 2011; Швалб, 2004).

Пошук відповідей на питання: «Як свідомість створює суб'єктивні образи реального Світу?» та «Як знаходяться, породжуються, реорганізуються смисли та інші смислові утворення: схеми, сценарії, метафори, символи?», спрямовує на окреслення генетичного модусу розвідок свідомості, який складає предмет нашого дослідження. Генетично-моделюючий підхід до аналізу свідомості розкриває можливість розглядати в якості суб'єктивного результату її активності динаміку суб'єктивно значущого фрагмента буття людини (Максименко, 2002). Фрагмент дійсності людини як відображення та породження світу є стабільно-динамічним утворенням, який постійно саморозвивається і саморегулюється. Фрагмент екзистенційної дійсності відображає об'єктивований слід індивідуального процесу життєвого руху з нескінченністю його вимірів, з переплетенням різних ліній розвитку й їх історією (Максименко, 2014). Водночас, положення про соціальний та діяльнісно опосередкований генезис

свідомості окреслює простір для вивчення процесу привласнення загально-культурного змісту, що існує в якості опредметнених проявів у соціальному і, зокрема, професійному середовищі (Виготский, 1982; Максименко, 2000).

Почати аналіз напрацьованих наукових здобутків дослідження свідомості вважаємо доцільним з логіко-предметної операціоналізації системи наукових понять, якими означувався феномен свідомості на науково-історичному шляху його дослідження. Відомо, що факт різноманітності понять дефініції свідомості зумовлено декількома групами причин. Одна група причин пов'язана з об'єктивною складністю, глобальністю та різнобічністю внутрішнього змісту психологічної категорії «свідомість». Свідомість людини – системотвірний феномен, зумовлюючий інтегративне функціонування комплексу різнорівневих психічних процесів, в основі яких лежить складна синтетична робота головного мозку людини. Свідомість сутнісно вбирає в себе та окреслює багатомірне коло психічних явищ, а саме: соматопсихічних, психосоціальних та «культурно-трансцендувальних» (Карпенко & Карпенко, 2018: 313). Тому дослідниками, як правило, здійснюється диференціація системотвірного феномену на часткові одиниці аналізу, починаючи з потоку сенсорних модальних відчуттів і закінчуючи функціональними властивостями різних видів рефлексії. В кожному конкретному випадку дослідження свідомості науковці розставляють свої акценти, які структурують цілісне тло означуваного та породжують певне дослідницьке суб'єктивне покладання. По цій причині свідомість описується різноманітним арсеналом психологічних категорій від «тексту сенсорики та перцепції», «тексту уяви», «тексту рефлексії» (А.Ю. Агафонов) до самісних форм свідомості, зокрема «етнічної» (О.М. Лозова), «етичної» (В.В. Турман), «моральної» (Ю.В. Тимош), «професійної» (Н.Ф. Шевченко), «управлінської» (О.В. Дробот) (Агафонов, 2000; Дробот, 2013; Лозова, 2007; Тимош, 2018; Турбан, 2012; Шевченко, 2005).

Ще одна група причин пов'язана із смисловою системою свідомості самого дослідника, який займається вивченням свідомості. Ця група причин є посиленням і акцентованим випадком

прояву інтегрованого феномену – «сама-себе-розуміюча свідомість» (Агафонов, 2003: 222). Адже створення понять та особливості оперування ними у кожному конкретному дослідженні зумовлюється суб'єктивними переконаннями і усвідомленнями вченого. Науковцю притаманна парафернальна особистісна, наукова і професійна «картини світу», унікальне розуміння («тут-і-тепер-переживання») і власна «плюралістична й тенденційна інтерпретація» (термін З.С. Карпенко) закономірностей об'єктивного зв'язку елементів (сміслових зв'язків), що складають його множинну «картину світу». В означеному феномені наукова та професійна «картини світу» виступають граничною умовою використання наукових методів дослідження як «змінна дослідника».

Окреслені причини, з одного боку, склали галерею різновекторних досліджень феномену свідомості, але, з іншого, – зумовили створення площини блискучих концепцій та підходів неперевершених авторів, дослідницькі проєкції яких раз у раз об'єктивують «невловимий» феномен свідомості.

Завдання понятійної операціоналізації категорії «свідомість» має на меті предметне означення простору дослідження свідомості з конкретизацією понятійних проєкцій, що зумовлюють генетичний модус її розвідки. Слід зауважити, що визначення «свідомості» або як поняття, або як категорії психологічної науки є взаємо-обертаним процесом. В. Лисий вказує, що «...історико-філософський досвід дає змогу зробити висновок, що одна і та ж форма мислення може виступати як у ролі категорії, так і у ролі поняття. Усе залежить від її функціональної спрямованості. Якщо ця форма мислення скерована на розчленування (аналіз) дійсності й водночас її поєднання (синтез), то це – категорія. Якщо ж вона постає задля аналізу сама собою, то вона перетворюється в поняття» (Лисий, 2012: 24).

Отже, в залежності від масштабу узагальнення логіко-предметний аналіз поняття «свідомість» передбачає три рівні такого розгляду, а саме: семіотичний з визначенням означаючого і означуваного (значення), загально-психологічний та концептуально-психологічний.

На семіотичному рівні, слово «свідомість» лінгвістично відображає апріорно задану сполучену феноменологію та структуру, а

same: «з відомостями про світ» як інтеграцію знання про світ та відношення до нього. Подібне сполучення – «спільне знання» («спільність знання будь-чого з іншим») трактується в значенні слова «consciousness» в англійській мові. Аналогічне значення мають слова «bewusstsein» у німецькій мові («його знання будь-чого з іншим») та «сознание» («спільне знання») в російській. Тому семантичне значення поняття «свідомість» можна трактувати як «знання» людини про навколишній світ та про саму себе й, водночас, як «відношення» до того, що ще є крім мене. «Співвіднесення» з ним (спільність) зумовлює множинну «рефлексію» щодо навколишнього світу, власних поведінкових та емоційних патернів і як результат – складання суб'єктивної дійсності. Слід зауважити, що в генетичному аспекті поняття «знання», «відношення», «співвіднесення» та «рефлексія» є дослідницькими інваріантами процесуальної взаємодії свідомості й Світу. Дійсно, свідомість характеризується домінуючою функціональною спрямованістю відображувати та породжувати реальний Світ, сприймати його як джерело багатоваріативних ситуацій, зокрема неможливості, над-можливостей, викликів. Саме в такий засіб створюються спочатку ситуативні, потім контексті образи. А в подальшому русі – генеруються ідеї, які «зупинені» й «відкальковані» (терміни Ю.М. Швалба) у формах образу (уявлення) світу та втілюються у категоріях культури. Отже, поняття «знання», «відношення», «співвіднесення», «рефлексія», «світ» сполучені в межах семантичних границь категорії «свідомість», синтезуються в ній як в більш загальній категорії та задають первинні понятійні рамки її дослідження.

Загально-психологічний ракурс аналізу категорії «свідомість» розглянемо в найбільш осяжному форматі на прикладі категоріальної матриці, запропонованої М. Г. Ярошевським та А. В. Петровським (Петровский & Ярошевский, 1998). Відомо, що в загально-психологічній теорії місце категорії «свідомість» знаходиться на мета-психологічному рівні в когнітивному вимірюванні. Кластер когнітивного вимірювання охоплює п'ять рівнів категорії: біологічний («сигнал»), прото-психологічний («відчуття»), базисний психологічний («образ»), мета-психологічний («свідомість») та екстра-психологічний

(«розум»). Згідно з принципом відкритості категоріальної побудови категоріальної матриці, базові психологічні категорії пов'язуються в системний аналіз з метою оформлення більш масштабної «мета-категорії» (Петровский & Ярошевский, 1998). Тому «свідомість» проявляє свою системну ознаку за умови співвіднесення її з базовими психологічними категоріями для створення суб'єктно-предикативної конструкції, в якій місце суб'єкта займає категорія «образ». В багаторівневій категоріальній системі загальної психології функції відображення та породження визначають пріоритетність і первісність категорії «образ», яка є «молекулою знання» (термін А.В. Петровського). Тому категорія «образ» конкретизує та оформлює «мета-категорію» «свідомість», виступає її категоріальним ядром спираючись, в свою чергу, на базові категорії (предикати): «суб'єкт» (вимір субстанціональності), «мотив» (вимір спрямованості), «дія» (вимір активності), «переживання» (вимір упередженості), «інтерація» (вимір події) та «ситуація» (вимір дійсності), які існують в ній «згорнуто» та у своєму співвідношенні дозволяють виявляти її системну якість (Петровский & Ярошевский, 1998). Категорія «образ» характеризує психологічну реальність з боку пізнання реального об'єктивного світу і є основою формування багатоваріативного суб'єктивного образу дійсності. Будучи чуттєвим за своєю формою, образ за своїм змістом може бути як чуттєвим (образ сприйняття, уявлення, послідовний образ), так і раціональним (образ світу, думки, переконання). Таким чином, «образ» є, водночас, і вихідною точкою як слід попередніх взаємодій зі світом і генеза фільтрів актуального сприйняття, і результативною точкою відображення та породження свідомістю часткових образів. Образ як результат орієнтації в ситуації, пізнання або її перетворення, спрямовує людину на досягнення бажаного цільового стану.

На рівні психологічного концептуального аналізу, існуюча в психологічній науці поліваріативність дефініції категорії «свідомість», проявляється у побудові або виборі дослідниками домінуючої опори – онтологічної моделі її розкриття та пояснення. Це об'єктивне явище узгоджується з основним постулатом теорії множинності моделей, згідно з якою кожен складну модель можливо відобразити тільки з обмеженим ступенем точності, а знаходження єдиної надійної

та бездоганної моделі складного явища здійснити принципово неможливо. О. Г. Івахненко підкреслює: «Для кожного об'єкта, який розглядається як деякий «чорний ящик», можливо скласти не одну єдину, а безкінечну множинність моделей, що мають однакові, або майже однакові зовнішні прояви» (Івахненко, 1982: 28). Означене положення підтверджується прикладом багатовекторності теоретично та емпірично відкритих науковцями контекстів, що розкривають зокрема генетичний план свідомості. Такими дослідницькими контекстами-оперантами є: культурологічне спільне знання; суб'єктивне, внутрішнє знання; загальний стан уважності-почуттєвої присутності у світі; талеологічність; безпосередньо-почуттєве знання; рефлексивне усвідомлення; сукупність ментального досвіду; інтегративні значення; «схоплення» і регуляція взаємодії «Світ» і «Ситуація»; та «Світ» і «Культура»; дієвість свідомості; самостійні одиниці свідомості; внутрішній світ особистості, множинний текст свідомості тощо (Акопов, 2010, 2018; Аллахвердов, 1993; Ананьев, 1980; Братусь, 1990; Вірна, 2003; Зінченко, 1988; Карпенко, 2018; Леонт'єв, 1981; Леонт'єв, 2003; Лозова, 2013; Налимов, 1989; Турбан, 2012; Хант, 2004; Шадриков, 2004; Швалб, 2013).

Слід відзначити, що кожен одиничний психологічний дослідницький погляд не тільки уточнює визначення категорії «свідомість», але й розширює її межі, змінюючи раз у раз призму розгляду і розкриваючи нові якості. Відомо, що в складній моделі завжди існує твердження, яке неможливо довести або спростити засобами первісної теорії (Івахненко, 1982). У теоремі К. Геделя про неповноту доведено, що теорії, які послідовно конструюються на основі значень вихідних термінів, відрізняються мовною неповнотою тверджень, а тому їх інтерпретації є уривчастими (Успенский, 1982). Тому, згідно з теоремою неповноти К. Геделя, системна сукупність досліджень свідомості з неоднорідними поняттями, з одного боку, проявляє дію принципу зовнішнього доповнення та слугує доказом надійності й вірогідності складної системи, забезпечуючи її потенціальні можливості до зростання та самоорганізації. З іншого, ступінь неоднорідності концептуальної моделі має проявляти узгодженість між внутрішніми та зовнішніми критеріями, що забезпечує збереження

її понятійної стабілізації. Внутрішні критерії означають використання інформації, яка є вихідною для побудови концептуальної моделі. Зовнішні критерії передбачають опору на нову інформацію та нові значення. «Оптимальність» складної системної моделі визначається за принципом необхідності та достатності мінімуму зовнішнього критерію.

Отже, відповідно до положень теореми неповноти К. Геделя представлені на семіотичному та загально-психологічному етапах аналізу поняття, а саме: «знання», «відношення», «рефлексія», «співвіднесення», «образ», «світ», «суб'єкт», «мотив», «дія», «переживання», «інтеракція» та «ситуація», можна розглядати в якості внутрішніх критеріїв концептуалізації категорії «свідомість». Мета пошуку зовнішніх критеріїв полягає у визначенні логіко-формальних меж понятійної операціоналізації категорії «свідомість». Наявність таких меж доводить, що знання про свідомість, зокрема «субзнання» (термін М.О. Щербаківа) парадигмальних підходів, мають єдину понятійно-методологічну базу, яка визначає простір і рух-попередження свідомості.

Засобом окреслення кола зовнішніх критеріїв є розкриття дефініцій категорії «свідомість» в концептуально-психологічних підходах за допомогою наданих авторами її неодмінних значень. Відбір таких концептуально-теоретичних підходів, по-перше, носить характер «теоретично-пілотажної» розвідки, відповідно до завдання логіко-предметного аналізу поняття «свідомість». По-друге, детермінується двома чинниками, а саме: реалізацією принципу гетерогенності (парадигмального різноманіття) та представленості генетичного модулю в дослідницьких підходах цитованих науковців (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Психолого-концептуальні дефініції як зовнішні критерії системної моделі «свідомість»

Автори	Зовнішні критерії аналізу моделі
1	2
А.Ю. Агафонов	«смысл», «текст», «множинний текст»,
В.М. Аллахвердов	«картина світу», «картина самого себе»

Продовження табл. 1.1

1	2
Б.Г. Ананьев	«конвергенція праці, спілкування та пізнання»
М.М. Бахтін	«простір між», «діалогічна тканина життя», «смысл»
Б.С. Братусь	«відношення до світу», «смысл»
Л.С. Виготський	«смысл», «слово (мова, знак)», «соціальний контакт»
Л.М. Веккер	«онтогенетичний розвиток», «мова»
С. Гроф	«комунікативна тканина»
У. Джеймс	«співвідношення одночасних можливостей»
Д.І. Дубровський	«текуче теперішнє», «Я», «не-Я»
В.П. Зінченко	«діалогізм Я – зовнішній інший; Я – внутрішній Я»
К. Ізард	«емоції», «афективно-когнітивні орієнтації»
Ф. Капра	«знання про своє знання»
О.М. Леонтьєв	«чуттєва тканина», «особистісний смысл», «значення»
С.Д. Максименко	«нужда»
Дж. Мід	«смысл»
В.І. Молчанов	«розрізнення», «ідентифікація», «смысл», «цінність», «досвід»
В.В. Налімов	«текст», «смысл»
М.В. Папуча	«протиставлення самій себе», «міжфункціональна психологічна система смислів»
В.Ф. Петренко	«семіотична знакова система», «асоціативні зв'язки між значеннями», «емоції»
А.В. Петровський, В.М. Ярошевський	«переживання поза-положення світу»
С.Л. Рубінштейн	«відношення», «пізнання», «переживання», «відношення Людина – Світ»
І.В. Сінногт	«емоція», «прагнення»
Ч. Тарт	«схема-система розуміння світу»
К. Уїлбер	«ідентифікація зі Світом»
Р. Уїлсон	«множинне Я»
З.Фрейд	«мнемічні сліди», «емоція»
Г. Хант	«відчуття смислу»
В.М. Цапкін	«життєвий світ і діяльність»
В.Д. Шадріков	«потребово-емоційно-інформаційна субстанція»
Ю.М. Швалб	«Ситуація – Свідомість – Культура»
А.Е. Шерозія	«самовідношення»
К. Юнг	«індивідуалізація», «емоція»

Отже, семантична організація категорії «свідомість» через відношення з іншими категоріями розкривають її в якості «тексту в тексті» (термін В.Ф. Петренко). Розгортання семантичного простору дефініцій категорії «свідомість» забезпечує розкриття системи пов'язаних атрибутів, уявлень і знань, які її склали та як результат – рефлексію її змістових шарів і як наслідок – розвиток всієї системи. Після виключення семіотичних повторів, поняття «смысл», «текст», «картина світу», «розрізнення Я – не Я», «ідентифікація», «значення», «цінність», «досвід», «пізнання», «розуміння», «нужда», «мнемічні сліди», «індивідуалізація» – віднесено до системних ознак, що мають властивість «стабілізувати» категоріальну модель свідомості та забезпечувати повноту й глибину її інтерпретації.

Таким чином, генетичний модус дослідження передбачає трактування внутрішніх і зовнішніх критеріїв категоріальної моделі «свідомість», з урахуванням як головних, так і часткових (деталізованих) форм їх виразу, зокрема це механізми породження «тексту»; часовий вектор свідомості як випромінювання-поглинання часу в залежності від інтенсивності подій теперішнього часу та об'єктивації мнемічних слідів; вектор емоційних станів, в силу того, що виокремлені поняття виступають проявом множинності станів; перцептивні, мнемічні, афективні, мисленнєві та рефлексивні складові; парадоксальність зв'язків смислового поля, що зумовлює афективне багатоваріативне інтерпретування й оновлення «картини світу»; вектор просторових характеристик у співвідношенні зовнішнього – внутрішнього, завершеності – безкінечності, диференціації – інтеграції. Інтегруються означені ознаки у феномені «засіб буття» особистості, дослідження якого розкриває унікальні траєкторії руху внутрішнього світу особистості як «діалектичної субстанції Я в Світі – Світ в мені» (Максименко, 2006: 151).

1.2. Онтологічні моделі свідомості особистості

Перефразовуючи слова С.Л. Виготського та Т. Ліпса, зазначимо, що «свідомість» не стільки психологічна проблема, скільки «проблема самої психології» (Виготский, 2010: 112). Свідомість, за образним висловом В.П. Зінченка, «виступає як кристал-багатогранник» (цит. за: Хант, 2004: 11), що своєю об'ємністю та багатоплановістю задає траєкторію свого дослідження. Загальними векторами дослідження свідомості є:

1. Панорамність як свідомість «зі світом» і обсяжний екологічний лад – «перцептуальне з'єднання тут і там» (Гібсон, 1988).

2. Обрання певної досліджуваної грані «кристалу»: філософська, фізична, загально-психологічна, нейрофізіологічна, когнітивна, феноменологічна, трансперсональна, культурологічна, релігійна тощо.

3. Процесуальність змістів свідомості – генеза шарів свідомості та полі-варіативних контурів функціональної структури свідомості.

Означені траєкторії охарактеризували логіку та послідовність нашого аналізу феномену свідомість спираючись на онтологічні засади. Це рух від найбільш загального до конкретного розкриває між-наукове та між-системне різноманіття дослідницьких підходів. Мета теоретичного аналізу – розгорнути об'ємний простір філософського, природничо-наукового й психологічного пізнання феномену свідомості, враховуючи й інтегруючи їх різну мову – різні базові системи наукових уявлень, різні методи, різноманіття дослідницьких питань і аргументацій – та проявляючи їх через генетико-динамічний модус.

1.2.1. Внутрішній світ людини в духовно джерелах сходу

Інтерес до духовно-релігійних джерел психології зумовлений особливостями над-ситуативного, «максималістичного вияву особистості» (Роменець, 2005). Напрацювання своєрідних прийомів психічної трансформації людини, зміни її світоглядних установок, формування характерного типу особистості набули у східній культурі специфічного досвіду. Неперевершене повне пробудження як стан «злиття з першоосновою буття та переживання свого буття

на терені вищого існування і найповнішого заспокоєння» (Роменець, 2005: 617), яке приводить до звільнення від обтяжливих зв'язків із матеріальним і предметним оточенням – є одною з головних ознак східних культурно-історичних традицій в протилежність раціональним та причинно детермінованим західним традиціям.

Спираючись на погляди М.В. Абаєва, А.Х. Алмааса, І.О. Бескової, Дж. Гібсона, В.А. Роменця, розкриємо на прикладі даосизму та чань-буддизму механізми єдності «свідомості зі світом» як «перцептуального з'єднання тут і там» (Гібсон, 1988) як бажаного стану свідомості, як переживання людиною свого буття «тут і зараз», що супроводжується радісним збудженням й полегшенням (Абаєв, 1989; Бескова, 2001; Роменець, 2005; Almaas, 1996).

«Перцептуальне з'єднання тут і там» виявляє центральну онтологічну рису чанського просвітлення, а саме: стан, який є глибинним шаром свідомості та дозволяє пережити над-особистісний досвід завдяки розвинутій інтуїтивності. Стани свідомості забезпечують зняття протиріччя між безперервним природним характером змін зовнішнього об'єкту та дискретним характером суб'єктивного реагування нього. Свідомість, як зазначає Н.В. Абаєв, спрямована на поступове та поетапне приближення реальних станів об'єкта його ідеальному суб'єктивному образу (Абаєв, 1989: 144). Суб'єктивний образ є первинною, вихідною ланкою і виступає бажаним станом. Так створюється механізм повної ідентифікації з об'єктом. Ідентифікація забезпечує спонтанну реакцію на відображення ситуації, без проміжку. В спонтанній дії світ оцінюється (сприймається) як істинний, як такий, що повністю відповідає об'єкту відображення незалежно від отриманого результату. Реагування суб'єкта на об'єкт виникає симультанно, хоча і містить послідовний ряд синхронних змін станів свідомості. Таке реагування носить континуальний характер з перевагою інтуїтивних («праджня», «джняна») процесів відображення. М.А. Абаєв, аналізуючи внутрішні механізми даоських та чанських методів психічного розвитку людини, звертає увагу на цілісність суб'єктно-об'єктних відношень, на встановлення нероздільної єдності й тотожності суб'єкта з об'єктом, їх злиття і зняття будь-якої дистанції чи опозиції між ними (Абаєв, 1989: 142). Підтверджуючи

це положення, Дж. Гібсон наголошує, що об'єкти оточуючого світу не складаються з форм на фоні, а феномен «фігура-фон» взагалі не може бути застосованим до сприйняття реальності (Гібсон, 1988: 109). Стан «просвітлення», який завдяки розвинутій інтуїції дозволяє здійснити безпосереднє сприймання всіх аспектів ситуації у множинності її проявів, означає у чань-буддизмі «зупинку свідомості» або «втрату свідомості» (Роменець, 2005: 258). Але, одночасно, як зазначав В.А. Роменець, досягнення бажаного стану «нірвани» є результатом «значної концентрації зусиль людини в її спробах абстрагуватися від зовнішнього світу з його просторово-часовою нескінченністю та від багатоманітності психічних проявів, не знехтувавши ними, а надавши їм буттєвого смислу» (Роменець, 2005: 259).

Отже, практика медитації (чаньна, чань) дозволяє досягти чистого феномену свідомості, в якому предметний світ зникає, а духовні сили людини перебувають у рівновазі – в оптимальному режимі функціонування (Роменець, 2005: 618-619). Такий якісно інший стан свідомості базується на інтуїтивних сприйняттях з руйнацією на час його дії когнітивних й афективних структур психіки. Подолання рамок «образності-символічності»; «емоційності-раціональності»; «діяльності-осягнення», які перебувають у реципрокних відношеннях, а тому подавляють функціонування одне одного, приводить до повної актуалізації всіх структур на засаді інтуїтивного засобу переробки інформації (Абаєв, 1989: 147). В момент просвітлення зникає відчуття свого «Я», а тому зникає і суб'єктивність сприймання, що зумовлює можливість максимально повного, адекватного і, одночасно, парадоксального відображення об'єктів у свідомості: «Дерева, що гнуть-ся, проявляють силу вітру», «Хвилі надають силу Місяцю» (Абаєв, 1989: 144).

Ситуація сприймається як цілісна, як тотожна сама собі у кожному одиничний момент буття. Перебудова перцепції за рахунок відмови від понять, вербального припису значення, дозволяє збільшити швидкість і продуктивність приймання й переробки невербальної інформації та виробити найбільш адекватну програму поведінки. Подолання суб'єктивності, зокрема, вибірковості та емоційного викривлення сприйняття дозволяє змінювати емпіричні його

характеристики, а саме: посилювати інтенсивність, яскравість, цілісність, константність, розширювати обсяг уваги.

Досвід внутрішнього переживання трансцендентних станів можливий за умови спеціальної самопідготовки, коли, на думку І.О. Бескової, створюється можливість об'єднувати в собі характеристики «бути матерією» і «бути духом» (Бескова, 2001). Автор визначає свідомість як «універсальну силу» еволюційних процесів, результатом яких виступає знайдена та, одночасно, розповсюджена як у світі ідей, так і у фізичному світі, досконала структура. Описуючи механізм концентрації свідомості як «універсальної сили», І. О. Бескова наголошує, що суб'єкт ніби проникає усередину об'єкта, стає цим об'єктом і переживає його як стан усередині себе (Бескова, 2001).

Таким чином, наріжним елементом «просвітленої» свідомості («саторі», яка тотожна «нірвані») виступає доступність певного стану свідомості (дх'яна), що виникає за умови взаємозумовленості й взаємозалежності та, одночасно, за умови зняття дихотомічності й протиріччя між суб'єктом та об'єктом: тим, хто пізнає та тим, що пізнають; утворюючим та творенням; значенням та означуваням.

Психотехніки в даоській та чань-буддиській культурах психічної діяльності забезпечують переживання досвіду присутності й відкритості як складної синестезії або міжмодальної трансляції відповідних зорово-просторових патернів: простір та світіння зорового оточення (як «там») і загальним живим кінестетичним відчуттям та втіленням плину (як «тут») (Гібсон, 1988). Отже, горизонтальна відкритість є і реальним існуючим проявом світу, і внутрішньо властивим відчуттям смислу як інтенції. Г. Хант підкреслює, що «присутність» та «відкритість» у міжмодальних трансляціях виникає самостійно й незалежно, а їх усвідомлення відображає найбільш повний репрезентативний вираз специфічно людського розуму (Хант, 2004). Завдяки виміру «присутності-відкритості» та парадоксальності смислів у відчутті самості, наголошує А.Х. Алмаас, здійснюється усвідомлення людиною своєї сутності (Almaas, 1996). Автор звертає увагу на відмінність між двома аспектами сутності: почуттям присутності «Я є» та безособовим почуттям трансцендентного, яке спирається на

досвід відкритості часу та простору. Почуття «Я є» спонтанно виникає кожен раз, коли ситуація сприймається істинно, інтуїтивно та без сумнівів, що і досягається завдяки психотренінгам у даосизмі та чань-буддизмі.

Таким чином, «просвітлена» свідомість за чань-буддизмом, «ідея природних речей дао» за даосизмом, «максималістичний вияв особистості» за В.А. Роменцем, «екологічний лад» за Дж. Гібсоном, стан відкритості за А.Ч. Алмаасом, збагнення глибинної суті у «переживанні-проживанні» за І.О. Бесковою – є проявом «свідомості зі світом», як безмежність сприймання світу та себе у ньому, коли нічого не змінюється, але перманентно стає іншим в силу зміни різних ракурсів «Я»: часових, просторових, емоційних, смислових, ціннісних, дієвих тощо. Зміна окреслених ракурсів синхронізує ієрархічний устрій контурів свідомості та задається його будовою (Балацький, 2008). Важливість описаних феноменів свідомості зумовлюється вагомим фактом, а саме: з переживання «перцептуального з'єднання тут і там» починається життя людини. Це переживання є первісним досвідом буття й фундації перинатальних контурів свідомості, які кожна людина прожила і акумулювала в мнемічних слідах свого соматопсихічного виміру. Слід зазначити, що в такому досвіді органічного зв'язку зі світом, процесуальність розгалужується з контекстом, в силу його зумовленості материнською системою. Проте, генетичний ракурс дослідження свідомості, зокрема, занурення в перинатальні стани чотирьох матриць, відкриває унікальну специфіку людини переживати «свідомість зі світом». Означена специфіка детермінує ступінь оволодіння людиною верхніми контурами свідомості та може досягати удосконалення в психотерапевтичних практиках холотропного дихання та реімпринтингу народження (Балацький, 2008; Гроф, 1994; Марчер & Олларс, 2003).

1.2.2. Свідомість як «граничне поняття» філософії

Стан філософських розробок ґрунтовних психологічних питань правомірно називався Д. Клейном філософською антиципацією психологічних знань (Клейн, 1970). Багато сторіч розуміння

свідомості було справою винятково філософії. Слід зауважити, що філософський аналіз суттєвих характеристик свідомості, за словами М. К. Мамардашвілі, як «граничного поняття філософії, такої, про що б вона не була» (Мамардашвілі, 1990: 3), відбувається продовж усього історичного шляху філософії.

Серед філософських теорій, в рамках яких досліджувалась феноменологія свідомості, спираючись на роботи С. Пріста та М. К. Мамардашвілі, можна виділити такі (Мамардашвілі, 1996; Прист, 2000):

1. Матеріалізм: свідомість безпосередньо пов'язана з фізичними та фізіологічними процесами (Анаксімен, Геракліт, Ю. Плейс, Д. Девідсон, Т. Хондріх).

2. Суб'єктивний ідеалізм: свідомість передує об'єктивній реальності у вигляді індивідуальної свідомості (Сократ, І. Г. Фіхте).

3. Об'єктивний ідеалізм: свідомість існує до і незалежно від матеріального світу у вигляді певної «об'єктивної ідеї», «розуму» (Г. Гегель, І. Кант, Д. Берклі).

4. Епіфеноменалізм: свідомість є проявленням рухів безкінечної множини природних тіл, в силу того, що є фізичні причини ментальних подій, але немає ментальних причин фізичних подій (Т. Гоббс, Т. Гекслі).

5. Дуалізм: свідомість це те, чим ви є, а тому свідомість – це душа, яка безсмертна і являє собою «внутрішню форму живого тіла» та реалізує його сутність, а також, одночасно, свідомість – це щось відмінне від тіла, тому що тіло смертне (Платон, Р. Декарт, Аристотель, Ф. Аквінський, К. Поппер, Дж. Екклз).

6. Логічний біхевіоризм: свідомість, як доступна загальному спостереженню тілесна поведінка (К. Гемпель, Г. Райл, Л. Вітгенштейн).

7. Функціоналізм: свідомість це ментальні стани, що виконують каузальну (функціональну) роль певного роду (Х. Патнем, Д. Льюїс).

8. Двох-аспектна теорія: відмінність між ментальним і фізичним не є фундаментальною, проведення цієї відмінності залежить або від існування, або від нашого попереднього знання про деяку субстанцію, або від сутності, яка сама по собі є ні ментальною, ні фізичною, або є одночасно й ментальною і фізичною (Б. Рассел, П. Стросон, Б. Спіноза).

9. Феноменологічні теорії знання: елементами структури свідомості виступають ментальний акт, його зміст й інтенційність (Ф. Brentano, Е. Гуссерль).

Звертаючи увагу на складність досягнення свідомості, М. Мамардашвілі вказував на «квазіпредметний» і «феноменологічний» її характер, називав феномени свідомості «духовно-тілесними утвореннями», «третіми речами» та наголошував: «Свідомість — це парадоксальність, до якої неможливо звикнути, ... вона не підлягає теоретизації» (Мамардашвілі, 1990: 82; Мамардашвілі, 1996: 69). Але, не зважаючи на це, дослідники свідомості кожен раз прагнули довести вірність власних наукових пошуків та поклалися на свій шлях пізнання. Ф Шандор вказує, що «наявні в поглядах дослідників розбіжності щодо розуміння і тлумачення свідомості дотепер спонукають ... до поглибленого вивчення цього складного феномену» та звертає увагу на дві особливі риси свідомості (Шандор, 2011: 74). По-перше, свідомість представлена як безперервний потік станів і подій та зв'язків між ними, а не як сукупність статичних об'єктів і їх взаємовідносин. Це положення підкреслював Е. Гуссерль: «Для дослідження свідомості було б безумством застосовувати ту саму методику формування понять і суджень, яка зазвичай використовується в об'єктивних точних науках. Життя свідомості знаходиться у стані постійного потоку, і будь-яке cogito є плинним, тому тут неможливо зафіксувати останні елементи та відношення» (Гуссерль, 2009: 16). По-друге, феноменальна послідовність і безперервність дій свідомості носить виразну дискретну якість. М. К. Мамардашвілі зауважував: «Ми можемо сказати, що ... змістовні факти свідомості дискретні. Ми не міркуємо безперервно і не усвідомлюємо безперервно. Дискретність свого свідомого існування ми довільно накладаємо на факт змістовності свідомості» (Мамардашвілі, 1996: 69).

Слід зауважити, що дихотомія безперервного потоку і дискретності свідомості, як зовнішнє протиріччя та внутрішня засада стабільно-динамічної властивості свідомості, задовольняє умові розуміння її іпостасей, а саме: «свідомість про світ» як функція відображення, «свідомість у світі» як функції відношення і співвіднесення й породження та «свідомість зі світом» як функція трансцендентності.

Загальне тематичне поле феноменології свідомості розкривається М. Хайдеггером в аналізі сутнісних характеристик дефініцій Е. Гуссерля, а саме: «іманентне буття», «абсолютно дане буття», «абсолютне буття, яке не потребує предметів трансцендентного буття» та «чисте буття як сутнісне буття переживань» (Хайдеггер, 2013). Формулювання «буття як іманентного» не розкриває, на думку М. Хайдеггера, сутності буття, в силу того, що іманентність тут визначає не суще, а лише стосунки та змістовне взаємопроникнення, хоча й передбачає відношення між тим, що рефлектує та рефлектуючими актами свідомості. Це означає, що іманентність є відношенням між сутністю та буттям усередині царини переживань (свідомості). «Це буттєве відношення у сфері суцього, буття одного в іншому» (Хайдеггер, 1998: 111). У дефініції свідомості як «абсолютно даного буття», як зазначає М. Хайдеггер, розкривається не суще, а буття однієї суцього «царини переживань» в якості «предмета для іншої». Переживання існують безпосередньо і схоплюються мимовільно. Сущє стає предметом рефлексії (Хайдеггер, 2016). Визначення свідомості як «абсолютної даності» трактується як замкнений на собі іманентний потік, для буття якого не потрібні предмети трансцендентного світу, а значить свідомість абсолютна, все інше — умовне. Переживання представлені іманентно, все інше тільки репрезентує себе у свідомості. Свідомість визначає перевагу суб'єктивності над об'єктивністю. Але М. Хайдеггер підкреслює, що трансцендентний світ конститує існування свідомості (Хайдеггер, 1998: 112-113). Формулювання свідомості як «сутнісного буття переживань» ґрунтується на її інтерпретації як ідеальної, сутнісної структури переживань та інтенційності. Свідомість називається Е. Гуссерлем «чистою», в силу того, що не приймається у розрахунок будь-яка реальність або реалізація. Свідомість є такою виключно за своїм буттєвим змістом. Тому, вважає М. Хайдеггер, необхідно «виходити з природної установки, тобто з суцього» як першоджерела та першопричини (Хайдеггер, 1998: 115). Підводячи підсумок, М. Хайдеггер визначає головні ознаки свідомості:

1) свідомість має якість інтенційного буття;

2) свідомість – це суттєва структура переживань, а не їх конкретизація;

3) свідомість – це ідеальне буття та акти рефлексії, які в свою чергу спрямовані на акти переживання, а не реальне буття переживань;

4) свідомість – це переживання як родова загальність, що визначає певний клас переживань або їх певний структурний взаємозв'язок;

5) свідомість включена у буттєву визначеність людини (Хайдеггер, 1998: 114).

Отже, феноменологічний аналіз свідомості дозволяє, на наш погляд, розкрити якість та спрямованість взаємозв'язків (суттєвої структури переживань) в системі «Я і Світ», зокрема, поставити наголос на трьох здатностях людини:

- здатності бачення Світу через Я і бачення Я через Світ;
- здатності бути відкритим до себе;
- здатності до рефлексії як сумніву щодо себе, яке і є Світ.

Саме тому генеза себе – це система повторювальних співвідношень зі світом, результатом якого є напрацювання досвіду конструювання суб'єктивних моделей світу і налаштування своєї «картини світу» відповідно до інтенційної здійсненності, а саме: «мати можливість бути». Відзначимо, що смисл, який спрямовує інтенційність, потребує повторювального пошуку і знаходження точок «схоплення» себе і Світу. Актуалізуючи питання про відношення суб'єкта та зовнішнього об'єкту (світу), М. К. Мамардашвілі та О. М. П'ятигорський визначали свідомість як те, що не може бути розглянуто в психіці об'єктивно, але, одночасно з цим, якісним станом свідомості є те, що являється нам поза-свідомістю (Мамардашвілі & П'ятигорський, 2011). Сутність якісного стану свідомості – це результат співвідношення досвіду особистості та її переживань, співвідношення рефлексії та дій.

Свідомість може бути нерозривно пов'язаною з помилковим уявленням про «особистісний» характер досвіду, як на це вказує Л. Вітгенштейн (Вітгенштейн, 1995). Внутрішня природа свідомості, за Л. Вітгенштейном, це символічний досвід, який за своєю сутністю є діалогічним та «самовіднесеним» зі світом. Тому Я і Світ – це формально нероздільні функціональні фази символічної

діяльнісного злиття. Їх з'єднання не буває симетричним, але вони у своїй сукупності створюють континуум, в якому людина упорядковує різноманітні «форми свого життя». За М. Хайдеггером свідомість виступає «дихотомією між суб'єктом і об'єктом, розумом та світом» (Хайдеггер, 2016, с. 65-66). «Суб'єктивність та об'єктивність у рівній мірі дані через посередництво символічного модусу «тут-буття» (Dasein), а інтенційність ні об'єктивна, ні суб'єктивна... Для Dasein не має нічого зовнішнього, а тому абсурдно говорити і про внутрішнє» (Хайдеггер, с. 65-66).

Відображенням змістовного аспекту філософського пізнання феномену свідомість виступають підходи Г. Горака, А. В. Іванова, В.А. Малахова, В.І. Молчанова (Горак, 1997; Иванов, 2000; Малахов, 2000; Молчанов, 1992). А.В. Иванов пропонує структурну площинну будову свідомості у формі кола, розділеного на чотири сфери:

- тілесно-перцептивні здібності: відчуття, сприйняття і уявлення;
- логіко-понятійна сфера як здатність проникати в сутнісні аспекти об'єктів, виробляти істинне знання про них. Це сфера загальних понять, аналітико-синтетичних розумових операцій і логічних обґрунтувань;
- емоційна сфера як поле особистісних, суб'єктивно-психологічних переживань, спогадів, передчуттів щодо ситуацій і подій. Її виділяють інстинктивно-ефектні стани, емоції та почуття, що відрізняються більшою виразністю, усвідомленістю і наявністю образно-візуальної складової;
- ціннісно-сміслова сфера, яка представлена мотивами діяльності та духовними ідеалами особистості, а також здібностями до їх формування і творчого розуміння у формі фантазії, продуктивної уяви, інтуїції (Иванов, 2000: 131).

Пропорційність, означених А.В. Ивановим, сфер та їх площина будова викликає питання щодо неврахування ідей ієрархічної або сферової конструкції свідомості, за яких рух її репрезентативної дії зумовлюється принципом хмарного перекриття множини елементів, кожен з яких має свою специфічну мету і детермінується пізнанням.

Змістовні та функціональні характеристики свідомості упередмечено у визначенні поняття «свідомість» В.А. Малаховим: «Свідомість

... характеризується здатністю людини внутрішньо дистанціюватися від наявної дійсності й шляхом її ідеального відображення пізнавати, контролювати і прогнозувати процеси, які в ній відбуваються» (Малахов, 2000: 221). Однак, виникають питання: «Який механізм здійснює дистанціювання? Звідки беруться внутрішні еталони щодо яких здійснюється контроль та прогнозування?» Певною відповіддю на них є виділені Г. Гораком типові ознаки свідомості (Горак, 1997). Автор розрізняє «активне, конструктивне відношення до дійсності, культурний зміст, оперування смислами, значеннями, символами, почуттєва наповненість, яка означає, що думка існує на емоційному фоні й відповідно забарвлює її» (Горак, 1997: 92-93).

Аналізуючи різні філософські дослідницькі завдання, В. Молчанов виокремлює чотири типи пояснення свідомості:

- свідомість як відображення;
- свідомість як спонтанна творча активність (конструювання, соціальні експерименти);
- свідомість як зумовленість: причинна (тілом або практикою) та функціональна (соціальними зв'язками, тілом, практикою, відношеннями);
- свідомість як пошук та розуміння смислу (Молчанов, 1992).

Означені автором пояснення свідомості можна розглядати як диференційовані парціальні сторони цілісності, якою є свідомість. Вважаємо, що вони охоплюють всі ключові її функціональні властивості: відображення, породження, взаємозумовленість «Я є Світ, Світ є Я» та розуміння як знаходження смислу.

Питання еволюціонування свідомості представлено в когнітивно-символічному аналізі І.О. Бескової (Бескова, 2001). Автор виокремлює у загальній картині еволюційного процесу два етапи: цілісний – до трансформації світу і диференційований – після трансформації. Перший етап характеризується, згідно з автором, реліктовою взаємодією зі світом: єдністю людини і світу, проявом «свідомості як універсальної сили», пізнанням як проживанням у собі. На другому етапі людина не втрачає остаточно здібність до попередньої взаємодії, але формується адаптивна роль свідомості (Бескова, 2001: 33). Другий етап, як зазначає автор, став можливим завдяки

поступовому розвитку рефлексії, яка руйнує цілісність відчуття себе у світі. Здійснена трансформація, згідно з І. О. Бесковою, включає декілька послідовних кроків:

– зміну внутрішньої природи людини, а саме дисоціація на розум та тіло; внутрішні образи і мисленняву реконструкцію предметів як джерело формування зовнішнього образу предметів;

– зміну сприйняття світу з його протилежностями, в силу того, що безпосередньо та викривлено сприймається тільки зовнішній бік об'єктів;

– зміну відношень зі світом і самим собою, в яких об'єкти вибудовуються як цілісні та гармонійні, а людина завжди дисоційована і продукує конфлікт (Бескова, 2001: 58).

На питання: «Як породжується свідомість?», І. О. Бескова відповідає: «людська свідомість народжується в той момент, коли людина вбирає до себе, проживає в собі те, що ... розриває її внутрішній світ настільки, що повністю змінюється її сутність за рахунок зміни речовини-носія, в якому втілена структура «людина». Відтепер сама вона складається з матерії й свідомості, тіла й душі, добра й зла. І світ довкола неї і для неї виявляється таким же: у ньому є одушевлені істоти й неживі предмети; форми та їхній зміст; гарне й погане; прийняте й те, що не приймається» (Бескова, 2001: 59). Як результат, здійснюється самоформування людини, виділення і продукування з себе власної «сили» як відповідь на виклик життєвої ситуації. «Сили», яка покликана забезпечити внутрішню рівновагу людини, «стабілізувати структуру в нових умовах переваги тенденції до розпаду» (Бескова, 2001: 59). Саме ця «сила» називається автором свідомістю, зміст, структура та функції якої у своїй цілісності дають змогу забезпечити:

1. Опосередковане визнавання суті предметів через вибудовування ланцюга причинно-наслідкових зв'язків у «нематеріалізованій свідомості».

2. Виконання функції компенсації відцентрових «суб-Я» та функції бути пов'язаною із «Я», із самістю, що консолідує всі складові частини «Я».

3. Обмеження потоку інформації (зменшення обсягу сприйняття), але збільшення тиску на предмет уваги, «пробиття» зовнішньої

оболонки, що відокремлювала від предмета (збільшення інтенсивності впливу) (Бескова, 2001).

До основних ознак свідомості автор віднесла: абсолютно нематеріальну силу; забезпечення пошуку визначення суті об'єктів; забезпечення цілісності за рахунок утримання від розпаду дисоційованої природи людини, яка складається з різноманітних субособистостей, протиріч, дихотомічних потягів, потреб, інтенцій, тощо; прояв людського випромінювання, що виражається в активності та у «проникаючій» здібності (Бескова, 2001). Тому свідомість, як зауважує автор, – це прояв людського випромінювання через суттєву систему і структуру переживань.

На закінчення відмітимо, що розкриття внутрішнього простору історико-філософського пізнання феноменології свідомості, як слушно зазначає В.П. Зінченко, розкриває «широкий діапазон місць, в яких може знаходитися свідомість» (цит. за: Хант, 2004: 9). Прикладами таких місць є:

- «простір між» М. Бубера (Бубер, 1993);
- поліфонія й діалогізм свідомості М.М. Бахтіна (Бахтин, 1996);
- символічна природа свідомості П. О. Флоренського (цит. за Акулинин, 1990);
- світ перцепції та «відчуття смислу» Г. Ханта (Хант, 2004);
- «розрізнення себе у моментах» як начало рефлексії В. П. Зінченка (Зінченко, 2007);
- свідомість як час А. Бергсона (Бергсон, 2006);
- свідомість як простір А. Мінделла (Минделла, 2018);
- свідомість як розрізнення В.А Молчанова (Молчанов, 1992).

Загальним для означених поглядів є можливість і дійсність «співвіднесення себе зі світом» як першопричини генези змісту та функціональних властивостей свідомості. «Співвіднесення зі світом» зумовлюється двома засадами. Перша засада – це «розрізнення» як базис розуміння та формування ментального досвіду «Я». Розуміння є «родовою функцією свідомості ... і складає її багатофункціональний апарат» (Агафонов, 2003: 14). Другою засадою є породження суб'єктивного покладання, що зумовлює організацію та реорганізацію плінних уявлень і образів, сталих моделей і схем Світу та детермінує

варіативність «картини світу». Тому свідомість можна трактувати із зовнішньої позиції як забезпечення «досвіду розрізнення» (термін В.П. Зінченко), дискретного схоплення зовнішніх звертань: об'єктів, явищ, ситуацій, викликів життя, ситуацій неможливості. Розрізнення потребує визнавання сутніх ознак, що «торкаються» значеннєвого ядра образу світу. Так актуалізується внутрішня позиція – викликаються суттєві переживання і породжується смисл.

Таким чином, «Тут-Буття» або «Можу-Бути-Тут» відкривається як екзистенційна сутність життя, інтенція якого полягає у наповненні смислом. Через кожну ситуацію Світ «заговорює» з Я, «запрошує» в певне місце, викликає переживання і почуття щодо певного «запрошення» з метою конструювання простору можливостей «Бути». Тому філософський аспект концептуалізації функціональних властивостей відображення свідомістю світу та перетворення його в суб'єктивний образ світу, проявляє здатність людини почувати себе реальною («Можу-Бути-Тут»). Реальність людини як феномен «Я є» означає не тільки рефлексію і дію самовіднесення, але й «співвіднесення зі світом» і переживання своєї присутності разом з іншими у Світі. Присутність зумовлює можливість безперервного творення власного «Я», яке не існує незалежно, а є результатом «власного структурного сполучення із зовнішнім та внутрішнім світом» (Капра, 2002: 315).

1.2.3. Об'єктивний підхід до трактування свідомості: нейрофізіологічний, квантово-механічний та системний дискурси

Питання про природу свідомості («Що являє собою свідомість?») та про її функціональні властивості («Як здійснюється випромінювання свідомості?», «Яким чином відбувається внутрішнє дистанціювання від наявної дійсності?», «Як саме виникає досвід розрізнення?») знаходять спроби їх вирішення з застосуванням об'єктивних методів. Природничо-науковий дискурс є результатом міждисциплінарної інтеграції знання у пізнанні складного феномену. Ключовими підходами об'єктивного трактування свідомості є:

– нейрофізіологічні пояснення, які зосереджені на пошуку біологічних засад феномену свідомості та визначають фізіологічні й психофізіологічні основи структурно-функціональної її будови (І.П. Павлов, Д. Едельман, П.К. Анохін, Ж.-П. Шанже та ін.);

– квантово-механічні постулати, що спираються на практику експериментального дослідження квантової реальності та обґрунтовують феномен «квантової свідомості» (Н. Бор, В. Гейзенберг, Е. Шредінгер, В. Паулі, А. Ейнштейн (парадокс Ейнштейна-Подольського-Розена), Е. М. Иванов, Х. Еверетт, М. Менський та ін.);

– загальна теорія систем, яка цілісно та логіко-концептуально дозволяє змоделювати системний простір свідомості, а тому розглядається нами як операційна парадигма дослідження його витоків та динаміки (Л. фон Берталанфі, О. Богданов, М. Месарович, Л. Заде, Р. Акофф, Дж. Клір, А. І. Уйюмов, Ю. А. Урманцев, Р. Калман, С. Бір, Е. Ласло, Г.П. Мельніков, Ф. Капра, Дж. О'Коннор, І. Макдермотт та ін.).

Вихідним кроком об'єктивного трактування свідомості є нейрофізіологічні засади, що пояснюють свідомість як механізм контролю і довільної регуляції поведінки й діяльності. Слід враховувати, що зумовлюючим базисом трактування свідомості в нейрофізіологічних теоріях є мозкова активність (стани та властивості мозку), якістю якої є психічні явища. Закономірності мозкової активності розкривають ознаки інформаційних потоків та механізмів її сприйняття та переробки, які у порівнянні зі свідомістю відрізняються, зокрема, більшим об'ємом – мозок значно перевищує свідомість можливістю приймати інформаційні потоки; високою швидкістю переробки інформації; безмежною стійкістю інформації як мнемічних слідів у мозку тощо. Разом з тим, відповідь на питання: «Що являють собою нейрофізіологічні та психофізіологічні механізми розгортання та функціонування свідомості?» міститься в структурних теоріях нейронних мереж, в теоріях функціональних ієрархічно організованих мозкових систем. Тому зробимо огляд впливових теорій нейрофізіологічного пояснення функціональних властивостей свідомості, які можна розділити на чотири групи:

– теорія виконавчих структур свідомості (П.К. Анохін);

– теорії пояснення свідомості як діяльності зон збудження (І.П. Павлов; Ф. Крік);

– теорії розгортання свідомості як суб'єктивного феномену (Д. Еклз; К. Прибрам; Є.М. Соколов);

– теорії навчання – акумулювання минулого досвіду в специфічні нейронні структури (Д. Едельман; О.М. Іваницький; В.Б. Швириков; Ж.-П. Шанже).

Розглянемо означені групи теорій детальніше. Теорія функціональних систем П.К. Анохіна розкриває виконавчі структури свідомості, які сприяють отриманню життєво важливих для організму пристосувальних результатів (Анохін, 2001). В теорії поєднуються синтетичний і аналітичний рівень аналізу свідомості, що дозволило визначити внутрішню операційну архітектоніку і операційні принципи функціональних систем. П. К. Анохін визначає функціональні системи, як динамічні організації, що саморегулюються, діяльність усіх складових компонентів яких сприяє отриманню життєво важливих для організму пристосувальних результатів (Анохін, 1975). Вузловими механізмами організації функціональних систем, автор виділив:

– корисний пристосувальний результат, який змістово складається з провідних показників внутрішнього середовища; результатів поведінкової діяльності – задоволення основних біологічних потреб; результатів соціальної діяльності людини, які зумовлені її соціальним становищем;

– рецептори результату;

– зворотну аферентацію від рецепторів результату до центральних утворень функціональної системи;

– центральну архітектуру, що є вибірково об'єднанням нервових елементів різних рівнів та складається із взаємопов'язаних стадій, а саме: аферентного синтезу – домінуюча на певний момент мотивація, установчої аферентації – пускової аферентації та пам'ять; прийняття рішення; формування акцептору результату дії; еферентного синтезу – динамічного об'єднання соматичних і вегетативних функцій для виконання цілеспрямованої дії; цілеспрямованої дії – динамічної взаємодії соматичних, вегетативних і ендокринних

компонентів; санкціонуючої стадії – висновку про задоволення чи не задоволення певної потреби;

– виконавчі соматичні, вегетативні й ендокринні елементи, що містять організовану цілеспрямовану поведінку.

П.К. Анохіним виділені основні принципи існування функціональних систем, а саме: взаємодія для отримання сфокусованого корисного результату; динамічність як досягнення запрограмованого корисного результату; ієрархічність, що відображає багаторівневість та наявність системи вищого порядку; саморегуляція за допомогою механізму зворотної аферентації та апарату акцептора результатів дії для досягнення запрограмованого результату; мінімізація – введення до структури функціональної системи лише тих елементів, що необхідні для отримання кінцевого результату. Корисний пристосувальний ефект як антиципація майбутнього є ключовим поясненням феномену свідомості в теорії функціональних систем П.К. Анохіна. Здійснення однієї функціональної системи можна писати такою послідовністю: аферентний синтез акумулює сигнали із зовнішнього середовища, пам'ять та мотивацію → приймається рішення → формується програма дій → формується прогноз результативності дій → здійснюється зворотна аферентація (оцінка успішності дій) (Анохін, 2001).

Таким чином, теорія функціональних систем П.К. Анохіна пояснює свідомості як функціональну систему, що «оживає» і наповнюється конкретним контекстом кожен акт «зупинки», «схоплення» та «структурування» людиною світу, наділяючи його потребовими, ціннісними, значеннєвими акцентами. Корисна пристосувальна поведінка відкриває зовнішню функцію свідомості: відображення та доцільність як регулятивний механізм активності, а тому це репрезентативна дія «свідомості про світ», в якій «Світ і Я» – є полярними точками дихотомії «об'єкт – суб'єкт».

Група теорій пояснення свідомості як діяльність зони збудження представлена теорією «світлої плями» І.П. Павлова та «прожекторною теорією свідомості» Ф. Кріка. Згідно з теорією «світлої плями» І.П. Павлова свідомість розглядається як діяльність збудженої зони – «творчої ділянки», що переміщується на темному тлі кори великих

півкуль. Це зона локальної активації мозкових структур, в якій легко створюються умовні рефлекси та диференціювання. На відміну від «світлої плями», інші зони належать до несвідомої діяльності та відповідають за підтримання вже створених рефлексів (Павлов, 1945). Умови виникнення такого потоку збудження досліджував Ф. Крік (Крик, 1992). В «прожекторній теорії свідомості» автор доводить, що умовою виникнення потоку виступає збудження одного з таламічних центрів, що створює в корі зону підвищеної збудливості тривалістю близько 100 мс. Така зона найбільш сильної імпульсації генерує одиничний центр уваги, а постійний рух потоку збудження забезпечує об'єднання імпульсів збудження у єдину систему з частотою гамма-діапазону (35–70 Гц). Таким чином об'єднуються нейронні ансамблі з різних зон кори великих півкуль. Саме така інтеграція, як зазначав Ф. Крік, забезпечує виконання вищих психічних функцій, а нейронні процеси, що знаходяться в зоні уваги «прожектора», визначають зміст свідомості в певний момент часу (Крик, 1992).

Теорії розгортання свідомості як суб'єктивного феномену об'єднують теорію свідомості Д. Еклза, «голографічну теорію» К. Прибрама та теорію гештальт-пірамід Є.М. Соколова. В теорії свідомості Д. Еклза обґрунтовується нейрофізіологічний прояв свідомості у зв'язках між «психонами» та дендринами. Автор визначає особливу функцію дендритів пірамідальних клітин кори великих півкуль збиратися в дендритний пучок («дендрин») на рівні IV шару кори і досягати I шару. Такий дендрин з великою кількістю синапсів і терміналів аксонів, згідно з Д. Еклзом, є носієм свідомості в силу притаманної йому функції генерувати «психони». «Психон» – це суб'єктивний феномен, що відповідає окремому дендрину і виступає одиницею локального відчуття та виявляється за допомогою інтроспективних методів. Кількість можливих «психонів» забезпечує різноманітність суб'єктивних явищ особистості. Крім того, Д. Еклз, описує процес «викиду кванта медіатора», розуміючи цю дію як існуюче нематеріальне джерело свідомості, що впливає на дендрини. Автор пояснює механізм поведінкових актів людини та прояв її «свободи волі» через керування імовірністю вивільнення квантів медіатора (цит. за: Кокун, 2006: 73-74).

Процес розгортання свідомості, базуючись на холономних принципах, висвітлює К. Прибрам. Голографічна теорія автора розкриває механізми та процес згортання множинних форм інформації в різних зонах кори великих півкуль та її розгортання вже як свідомості. Згідно з К. Прибрамом, зовнішня інформація розповсюджується в нейронній системі й створює стійкі «візерунки» синаптичних мікроструктур у тих зонах мозку, які сприймають та згруповують вхідні впливи. Тобто, процес згортання сенсорних сигналів породжує множинні та просторо поширені вузли взаємного підсилення й ослаблення (Прибрам, 1975). Тому кожен момент усвідомлення зливається у досвід пережитого цілого, в якому важко диференціювати різні модальності сприйняття, особливості почуття, спрямованість та константність думок, відзнаки дихання, симптоми та реакції тіла. Підкреслюючи вірність холономного підходу, Г. Глобас вказує на наявність в нервовій системі кожного біологічного виду всіх можливих «перцептуальних конфігурацій» оточуючого середовища. Така інформація має латентну форму (цит. за: Хант, 2004). Спираючись на дослідження О'Кіфа, К. Прибрам наголошує, що зовнішнє середовище багато разів представлено в гіпокампі подібно голограмі. Крім того, один і той же нейрон гіпокампа може брати участь у створенні різних «картин світу», а репрезентація будь-якої ділянки оточуючого середовища залежить від активності великої групи нейронів і повторюється одночасно на різних нейронах гіпокампа, де актуалізується інформація з довгострокової пам'яті. Гіпокампальний тета-ритм розглядається К. Прибрамом як механізм сканування інформації (Прибрам, 1975). Акумуляція різних інформаційних аспектів, кодування та декодування інформації в гіпокампі забезпечує побудову суб'єктивної «картини світу» з певним ступенем точності та адекватності.

Є.М. Соколов досліджував процес активації ієрархічно організованих нейронів (гештальт-пірамід), які приймаються автором в якості основи свідомого акту (Соколов, 2006). Спочатку сенсорний стимул збуджує високочастотні коливання певної частоти, які позначаються як пейсмерка активності таламуса. Наступний крок полягає у нейронному розрізненні сенсорних стимулів, яке здійснюється

в ієрархічній піраміді, вершиною якої виступає гностична одиниця. Гностичні одиниці спеціалізуються і реагують на специфічний комплекс сенсорних подразників в кожній ієрархічній піраміді. Є.М. Соколов припускає, що активація такої піраміді неспецифічними високочастотними ритмами таламічних нейронів одночасно зі специфічним сенсорним сигналом веде до усвідомлення. Сам свідомий акт включає, на думку Є.М. Соколова, три рівні суб'єктивного відбиття: перцептивний, мнемічний та семантичний. Перцептивний виникає за умови активації гештальт-піраміді і призводить до формування перцептивного образу. Мнемічний забезпечує порівняння сенсорного образу з образами довготривалої пам'яті. Семантичний починається з дії нейронів пам'яті, що здійснюють категоризацію сигналів. Тому свідомість розглядається автором як результат дії паралельно діючих незалежних нейронних модулів, які створюють дві когнітивні системи: вентральну, яка відповідає за зміст сигналу, та дорзальну, що складає просторове уявлення (Соколов, 2006).

Диференціація Є.М. Соколовим перцептивного, мнемічного та семантичного рівнів суб'єктивного відображення є ключовим аргументом на користь ідеї про джерело смислових зв'язків між образами «картини світу» та про механізми їх реорганізації. Згідно з цією ідеєю образи сприйняття, мнемічні контексти та знайдені смисли складають сукупність дій і станів свідомості, повторювальні патерни та послідовність протікання яких призводить до експонентного зростання складної системи, яка саморегулюється та самозростає.

Заключна група теорій, що пояснюють свідомість наукуванням – акумулюванням минулого досвіду в специфічній нейронній структурі, представлена теорією «повторного входу збудження» Д. Едельмана, теорією «інформаційного синтезу» О.М. Іваницького, системно-еволюційною теорією В.Б. Швиркова та теорією глобальних нейронних інформаційних просторів Ж.-П. Шанже.

Теорія «повторного входу збудження» Д. Едельмана доводить існування двох потоків інформації, які акумулюють цілісний цикл або повторювану фазу активності свідомості. Автор відкрив, що сенсорна інформація від зовнішнього і внутрішнього середовищ після її попередньої обробки в первинній нейрональній групі повертається

в неї. Автор підкреслює, що повертається вже змінена інформація після проходження нею додаткової обробки в інших групах клітин. Такі групи клітин дослідник назвав мультимодальними асоціативними структурами. Таким чином, за Д. Едельманом, головною умовою усвідомлення виступає зв'язок груп нейронів кори великих півкуль з мультимодальними асоціативними структурами, які накопичують минулий досвід. Це дає можливість зіставляти існуючі в пам'яті відомості зі змінами, що відбулися протягом одного циклу обробки інформації. Проходження одного циклу збудження здійснюється протягом 100–150 мс. Саме такі повторювані цикли створюють нейрофізіологічну «канву» свідомості (Едельман & Мауткастел, 1981).

Інтегративну та різнорівневу функціональну властивість свідомості обґрунтував О.М. Іваницький у теорії «інформаційного синтезу». Автор розкриває роль об'єднання двошарової інформації. Один шар представлено сенсорними властивостями стимулу, а інший – семантичними властивостями стимулу, які зберігаються в пам'яті. Синтез двох видів інформації забезпечує виникнення усвідомлення. Цей процес здійснюється з періодом квантування у 100–150 мс. Послідовність процесу оцінки та усвідомлення сприйняття стимулу має поступальний вигляд, а саме: сенсорний стимул → збудження нейронів проекційної кори → асоціативна кора → структури лімбіко-гіпокампального комплексу → підкіркові центри емоцій і мотивацій → проекційні відділи кори → лобна кора. Провідною ланкою такого руху є синтез інформації на нейронах проекційних відділів кори великих півкуль. Головне положення теорії «інформаційного синтезу» полягає у зв'язку сенсорного відчуття з суб'єктивними показниками, які опередають сприйняття стимулу (Іваницький, 2005).

Згідно з системно-еволюційною теорією В. Б. Швыркова, динаміка складних функціональних систем детермінується на двох рівнях. Еволюційне адаптаційне пристосування, що включається до народження, автор визначає як первинний системогенез. Другий рівень (вторинний системогенез) складає індивідуальне научування, в основі якого лежить активація «мовчазних» нейронів, які стають спеціалізованими щодо сформованої функціональної системи і відрізняються сталістю (Швырков, 2006).

Теорія глобальних нейронних інформаційних просторів Ж.-П. Шанже виступає розвитком теорії глобального робочого простору Б. Баарса. Згідно з авторами, те, що індивід відчуває як свідомий доступ до інформації – є відбір, посилення та трансляція певної кількості інформації в зонах кори великих півкуль. Нейронна мережа включає до себе: пірамідальні нейрони лобної та префронтальної часток кори, скроневої часток, премоторну кору (Шанже, 1999). Автор підкреслює, що зв'язки між елементами мозку в силу явищ конвергенції і дивергенції організовані у деревоподібне розгалуження нервових клітин, яке складає мережу. Процес научування налагоджує зв'язки та координацію нейронів. Крім того, научування є відбором миттєвих «попередніх» образів з тих, що генеруються нейронною мережею.

Аналізуючи поняття «свідомість» Ж.-П. Шанже визначає його як нейронний інформаційний простір мозку, що знаходиться між організмом і зовнішнім світом з всіма соціальними та фізичними зв'язками. Нейронний інформаційний простір є полем оцінки намірів, цілей, програм дій, які постійно співвідносяться з актами сприйняття зовнішнього світу, з «образом-Я», з подіями особистісної історії, із спогадами про минуле, із соматичними маркерами тощо. Згідно з Ж.-П. Шанже, лобні долі кори великих півкуль разом з лімбічною системою беруть участь в «усвідомленому» прийнятті рішення, активуючи почуття емпатії та симпатії і знижуючи агресію; нейрони ретикулярної формації відповідають за увагу і пильність, їх перезбудження викликає роздратування.

Процедурно процес усвідомлення Ж.-П. Шанже описує за допомогою таких процесів:

- переміщення психічних структур між тими зонами мозку, що відповідають за довгострокову та короткострокову пам'ять;
- вплив критеріїв новизни інформації;
- прояв когнітивної антиципації;
- організаційні функції та роль «оператора» при сприйнятті інформації;
- інтерналізація нових структур у церебральній мережі;
- гнучкість зв'язків, яка забезпечує можливість випадкових дій.

Отже, нейронний інформаційний простір, за дослідженнями Ж.-П. Шанже, забезпечує динаміку психічних структур та містить змістовні елементи свідомості (Шанже, 1999).

Означені нейропсихологічні теорії можна розглядати в якості структурно-функціональної парадигми дослідження свідомості. Парадигми, що досліджує інформаційні процеси мозкової активності; дію складної структури інформаційного поля – нейронних мереж; механізми синхронізації нейронних ланцюгів; специфіку залучення нових нейронних шляхів на тлі збереження функції старих; апарати згортання та розгортання множинних форм інформації; процеси злиття досвіду пережитого тощо. Зміст свідомості в нейрофізіологічних теоріях пояснюється фізіологічними механізмами та розглядається як:

- актуалізація зони уваги в «творчій ділянці» (І.П. Павлов, Ф. Крік), як генерація «психонів» (Д. Еклз);
- стійкі «візерунки» синаптичних структур, які є досвідом пережитого та будують «картину світу» (К. Прібрам);
- гностичні одиниці гештальт-пірамід (Є.М. Соколов);
- мультимодальні асоціативні структури (Д. Едельман);
- цілісність сенсорної та семантичної інформації (О.М. Іваницький). Крім того, механізмом конструювання змісту свідомості визначається наочування як активація «мовчазних» нейронів (В.Б. Швирков) та як створення нейронного інформаційного простору (Ж.-П. Шанже).

Таким чином, генетичний план розвідок свідомості розкриває, як справедливо зазначав С.Л. Рубінштейн, функціональну багатозначність зон мозку. «Кожна частина мозку залучена в цілісний процес більш менш специфічним засобом... Функціональна багатозначність зумовлена зв'язком психічної функції не з механізмом чи апаратом, а з його динамічно змінними станами, чи, вірніше, з нейродинамічними процесами в їх складній «історичній» зумовленості (Рубінштейн, 1989: 163). Структурно-функціональна парадигма дослідження свідомості розкриває фізіологічний контекст функціональних властивостей свідомості, з експериментальним

нейрофізіологічним обґрунтуванням сенсорного, мнемічного й семантичного рівнів суб'єктивного відображення і механізмів творення образів «картини світу».

Іншою гранню призми об'єктивного пізнання свідомості є квантова механіка як теорія та практика експериментального дослідження квантової реальності. Численними авторами висловлювались судження про можливість описати функції свідомості в термінах квантової механіки та побудувати на засаді її ідей об'єктивну теорію свідомості (Бир, 2009; Бом, 1967; Бор, 1970-71; Гейзенберг, 2001; Іванов, 2008; Менский, 2011; Шрёдингер, 2009; Einstein & Podolsky & Rosen, 1935; Everett, 2007; Pauli, 1981 та ін.). Центральною категорією внутрішнього зв'язку свідомості та зовнішнього світу в квантовій механіці виступає «квантова реальність». Це поняття знаходило різне тлумачення, починаючи з парадокса Ейнштейна-Подольського-Розена і закінчуючи інтерпретацією багатоваріативності світів Х. Еверетта (Einstein & Podolsky & Rosen, 1935; Everett, 2007). М.Б. Менський вказує: «Здатність людини..., яка називається свідомістю – це теж саме явище, яке у квантовій теорії вимірювань називається редукцією станів або селекцією альтернативи, а в концепції Х. Еверетта фігурує як розподіл єдиного квантового світу на класичні альтернативи» (Менський, 2011: 426).

Концептуальні положення теорії суб'єктивних образів вимірів реальності спираються на правило, згідно з яким спостереження порушує суперпозицію об'єкта і змушує його прийняти один із своїх станів у хвильовій функції. За визначенням Н. Бора, всі квантові частки не можуть існувати окремо в одному або іншому стані, вони існують у всіх можливих станах одночасно. Така загальна кількість можливих станів квантового об'єкта називається його хвильовою функцією. Стан об'єкта одночасно у всіх його можливих станах називається «суперпозицією» – накладенням (Бор, 1961). Наслідком правила виступають три часткові узагальнення:

1. Квантовий об'єкт у кожного дослідника проявляє свої специфічні стани відповідно до принципу невизначеності В. Гейзенберга. Автор стверджує, що спостереження за квантовою речовиною впливає на траєкторію цієї речовини. А тому пізнання дійсної природи

квантового об'єкта, зокрема, його швидкісних та просторових властивостей, є неможливим (Гейзенберг, 2001).

2. Результатом взаємодії квантової системи, обладнання та спостерігача виступає суперпозиційний стан. Згідно з багато-світовою інтерпретацією Х. Еверетта, стани світу можуть існувати як співіснуючі стани. Для будь-якого класичного стану квантової системи її майбутній стан представляється як набір співіснуючих станів у суперпозиції, як суми можливого набору векторів станів. Цей посил базується на понятті «логічні структури» теорії Х. Еверетта про об'єктивно співіснуючі всі можливі альтернативні сценарії світів та індивідуального життя в них (Everett, 2007).

3. Спроможність свідомості будувати реальний та альтернативний сценарій у послідовні моменти часу. М.Б. Менський визначає свідомість як розрізнення та вибір класичних альтернативних реальностей, які у своїй сукупності формують квантову реальність (Менський, 2011). Механізм розрізнення полягає у тому, що свідомість кожен певний момент часу розпізнає альтернативні світи таким чином, що суб'єктивно виникає ілюзія існування тільки одного сприйнятого світу. Саме тому з плином часу виникає альтернативний сценарій, як прояв певної можливості з ланцюгу альтернативних світів у послідовні моменти часу.

Отже, багато-світова інтерпретація Х. Еверетта – це пояснення реальності як «Мультиверса», яке виступає теоретичною засадою з'єднання свідомості та квантової механіки. Д. Бом побудував на цій засаді повну модель фізичної реальності та центральної нервової системи (Бом, 1967). Змістовно модель Д. Бома ґрунтується на існуванні сукупного «латентного порядку», який вміщує одночасно згорнуті окремі події світу. Кожна частина такого сукупного «латентного порядку» може бути розгорнутою на основі організуючих принципів цілого. Крім того, якщо базуватися на визначенні, що свідомість – це розрізнення альтернатив, то логічно вважати, що за умови виключення свідомості, розподіл альтернатив зникає, а залишається існувати одночасний прояв багато-варіативності реальності. Це означає, що відображення («сприймання») всіх альтернативних світів одночасно стає теж доступним. Прикладами такого одночасного сприймання

виступають різноманітні змінені стани свідомості, а саме: сон, транс, гіпноз, регресивний гіпноз, медитація, холотропний стан тощо. М.Б. Менський підкреслює, що з цього послідовно випливає висновок, що мозок не створює свідомість, а виступає її інструментом. Це інструмент багатофункціонального апарата розуміння і акумулюючий знання в мнемічних зонах.

Індивідуальну селекцію альтернатив, яка безпосередньо пов'язана з чуттєвим сприйняттям, виділяє як головне положення пояснення квантової реальності Є.М. Іванов (Іванов, 2007). Свідомість, згідно з автором, вибирає саме те, що ми чуттєво сприймаємо, а тому вибір альтернативи та чуттєве сприйняття збігаються. Несприйняті альтернативні реальності залишаються в складі суперпозиції як потенціальна можливість. Абсолютний за часом вектор станів світу є, за Є.М. Івановим, «квантовим кристалом», структурою, в якій первісно записані всі можливі актуалізації світу. Автор доводить, що свідомість вибирає і сприймає одну з альтернатив, не здійснюючи ніякого впливу на фізичну реальність. Мозок, згідно з Є.М. Івановим, виступає для свідомості об'єктом сприйняття, через який свідомість сприймає і весь світ. Якщо мозок перебуває в стані суперпозиції, компоненти якої відповідають різним сприйняттям, то свідомість сприймає лише одну з цих компонент, ігноруючи інші. Саме це забезпечує одиничність та однозначність сприйняття та цілісність суб'єкта. Процес актуалізації реальності Є.М. Іванов описує як «хвилю збудження», що розповсюджується всередині «квантового кристалу» продовж часової осі. Рух за часовою віссю являє собою сукупність точок, кожна з яких – це окрема індивідуальна свідомість. «Точки» переміщуються за певними взаємоузгодженими траєкторіями та не мають зворотного впливу на «квантовий кристал». Спостерігач має можливість відрізнити лише одну компоненту суперпозиції. Але інші компоненти теж пізнавані, ними виступають думки та смисли. Таким чином, Є.М. Іванов вводить поняття «смысл» як потенційного змісту свідомості, який не має просторових і часових характеристик, але несе в собі інтенцію співвіднесення з «картиною світу» та інтегральним значенням щодо об'єкту (ситуації, явища), який усвідомлюється. Автор розглядає три компоненти функції свідомості: функцію

усвідомлення почуттєвого сприйняття, функцію розуміння-осмислення і функцію усвідомлення прийнятого рішення. Головними з цих функцій виступають: усвідомлення сприйнятого (F_1) та усвідомлення прийнятого рішення (F_2). Усвідомлення сприйнятого здійснює селекцію квантових станів «сенсоріуму», а усвідомлення прийнятого рішення здійснює селекцію квантових станів «командного центру». Схематично функція свідомості, згідно з Є.М. Івановим, може бути описана формулою, яка відкриває взаємодію «сенсоріуму» і «командного центру» щодо породження суперпозиції:

$$c_1 |\Phi_1\rangle |S_1\rangle |R_1\rangle + c_2 |\Phi_1\rangle |S_1\rangle |R_2\rangle + c_3 |\Phi_2\rangle |S_2\rangle |R_1\rangle + c_4 |\Phi_2\rangle |S_2\rangle |R_2\rangle \quad (1)$$

де: Φ_1 і Φ_2 – альтернативні стани світу до взаємодії з мозком;
 S_1 і S_2 – альтернативні стани «сенсоріуму»;
 R_1 і R_2 – альтернативні стани «командного центру»

Суперпозиція містить в собі всі можливі комбінації результатів сприйняття станів зовнішнього світу і сприйняття рішень, що знаходяться «командним центром». Функція усвідомлення сприйнятого F_1 – маркує одну із компонент суперпозиції з урахуванням значень коефіцієнтів c_1 і c_2 . Функція усвідомлення прийнятого рішення F_2 – актуалізує одну із чотирьох компонент c_1 , c_2 , c_3 і c_4 , роблячи її почуттєво сприйнятною. Є.М. Іванов підкреслює, що F_2 здійснює вибір актуалізованої компоненти раціонально, враховуючи можливі наслідки вибору, співвідносить суперпозицію зі станом смислового поля, виходячи при цьому за межі можливостей фізичного мозку. Саме тому автор визначає F_2 функцією свідомості.

Отже, як підкреслює Є.М. Іванов, свідомість, сприймаючи фізичну реальність, створює ілюзію психофізичної взаємодії, тоді як дія свідомості зводиться лише до вибору і актуалізації тих компонент «квантового кристалу», в яких ця дія вже здійснена. Свідомість керує кожним процесом селекції альтернатив за умови, що ці альтернативи проявляються на макрорівні у вигляді альтернативних дій складної системи, яка здатна сприймати оточуючий світ і діяти доцільно. Свідомість не може впливати на світ, але за допомогою селекції

альтернатив цілеспрямовано впливає на індивідуальне сприйняття світу. Процес усвідомлення, згідно з Є.М. Івановим, можна уявити у вигляді «блукання» точки усвідомлення усередині «квантового кристалу» в пошуках тієї частини, в якій це сприйняття буде реалізованим. Шлях «блукання» задається потенцією для трансцендентного, а саме, смыслом (Іванов, 2008: 55).

Таким чином, положення теорії квантової механіки можна розглядати в якості пояснювальної парадигми, в рамках якої накопичується об'єктивна аргументація щодо питань: «Як з'являється в процесі спостереження певний образ суб'єктивної «картини світу?», «Як пов'язані між собою Світ і Я?», «Як здійснюється перетворення об'єктивно існуючого стану світу в суб'єктивну сприйнятту «картину світу?». В теоріях квантової механіки пояснюється цілісність «Я та Світу», в якій навіть неусвідомлений фокус сприйняття активно діє на «схоплену» і «знайдену» грань образу світу. Раз у раз це перехід в реальність «Я – є Я». В кожній з потенціальних реальностей «Я», людина проявляє властиві їй поведінкові патерни, встановлює відповідні емоційні й ціннісні зв'язки та переживає відповідні емоційні стани. Знаходження смислів вибудовує кожен раз, певну «картину світу», яку людина, однак, сприймає як єдино можливу реальність і не тільки свою власну, але й загально прийнятту для інших. Сенси не мають просторових і часових характеристик, але інтенційно прагнуть співвіднести усвідомлену якість об'єкту (ситуації, явища, світу) з «картиною світу» завдяки існуванню смислових полів і мнемічних зон.

Загальна теорія систем розглядається нами як третя необхідна грань пізнання свідомості в об'єктивному дискурсі. Первісно, в теорії систем знаходить своє обґрунтування ідея Р. Сперрі про якості свідомості, що виникають виключно як системні «організаційні процеси більш високого порядку» (цит. за: Хант, 204: 96). Загальна теорія систем дозволяє виявити не тільки характер зв'язків між об'єктами, що складають складну систему, але й, водночас довести роль та значення множинних комбінацій взаємо-впливових факторів, а саме: елементів системи, переважних станів та зв'язків, що складають систему (О'Коннор & Макдермотт, 2006: 23). У фізиці сильних взаємодій це має назву «bootstrap» – «самоорганізуючі» системи, в яких

виникають власні властиві емерджентні якості (Chew, 1968). Крім того, згідно з дослідженнями Д. Дойча, існуючий первісний точний опис будь-якої ізольованої системи, деталізований опис початкових її станів дає змогу передбачити майбутню поведінку всієї системи, всі можливі її варіанти та передбачити вірогідність їхньої динаміки (Дойч, 2004).

Аналіз феномену «свідомості» у дослідницькому просторі системної парадигми дозволяє визначити її атрибути як системи, а саме: відкритість, емерджентність, цілісність, динамічну якість, саморегуляцію, автопоезний рух, смислові зв'язки елементів, спрямованість змін: урівноважуючий та підсилюючий контури зв'язку елементів. Розглянемо означені атрибути детальніше.

1. Свідомість – це відкрита система, яка має, за висловом Л. фон Берталанфі, «плинну рівновагу», в силу того, що поєднує стійкість структури з гнучкістю змін (Берталанфі, 1969). В точках біфуркації стани вищого порядку виникають спонтанно, але базуються на інтенційних можливостях системи. Це момент перетворення хаосу в порядок, енергії кризи у відкриття смислу. Ф. Капра визначає такі ключові ознаки системи: патерн (конфігурація взаємовідносин, яка встановлює суттєві характеристики системи); структура (фізичне втілення патерну) та життєвий процес (діяльність, спрямована на безпервне втілення патерну) (Капра, 2002). Взаємозв'язок між розумом та мозком являє собою взаємозв'язок між процесом та структурою. Свідомість як когнітивна система, що постійно навчається, передбачає наявність паттернів взаємовідносин як «автопоезної мережі» (Varela, 1995). Тому свідомість як система дозволяє «усвідомлювати що ми усвідомлюємо» (Капра, 2002).

2. Свідомість є проявом емерджентних властивостей системи, що вперше виникають у роботі системи як первинної цілісності. Цілісність свідомості включає до себе зовнішній та внутрішній світ, всі форми психічної діяльності й тілесну форму, які не зводяться до якостей її складових елементів, а зумовлюють головні її характеристики. Тобто, свідомість має свої власні холістичні властивості, ознаки та функції, які не тільки не зводяться до певної нервової підструктури, але й управляють своїми нервовими складовими більш

низького порядку (Хант, 2004). Нові системні властивості з'являються із організуючих відносин між елементами, тобто із конфігурації впорядкованих взаємовідносин між первинними елементами, а саме: між увагою, сприйняттям, мисленням, мовою, рефлексією, емоційними станами, пам'яттю тощо. Емерджентними ознаками свідомості виступають: цілісність суб'єкта, збагнення глибинної суті у «переживанні-проживанні», «випромінювання та проникаюча активність суб'єкта» (Бескова, 2001), формування ментального досвіду «Я», «перцептуальне з'єднання» тут і «там» (Гібсон, 1988), стан «Я є» (Almaas, 1998), численні ракурси співвіднесення «Я» зі світом тощо.

3. Аналіз системи, який з'ясовує її окремі складові знищує емерджентні властивості системи та позбавляє можливості зрозуміти зміст, функції та особливості системи. Тому визначення свідомості як функції мозку хоча і спирається на закони руху матерії, з якої складається мозок, та на опис функцій виконання обчислювальних операцій за допомогою блоків уведення і виводу інформації, петель зворотного зв'язку, але не допомагає зрозуміти сутність свідомості. Нервові мережі збирають, фокусують і організують чутливість та сприйняття, але не створюють їх. Отже, різноманітні структурні концептуалізації площинної будови свідомості без урахування її цілісності не дозволяють визначити загально-утворюючу засаду для пояснення сутнісного прояву природи свідомості.

4. Розуміння свідомості як «динамічної якості певних паттернів нервової організації більш високого порядку» можливе тільки за умови її спостереження в дії. Об'єкти, що свідомістю сприймаються, створюються через дію. Ф. Варела, підкреслює що дія свідомості полягає у безперервному «патерні пошуку» зовнішніх і внутрішніх підстав незалежного та заздалегідь визначеного світу за допомогою безперервного створення мовної мережі, відкриття значення як патерну взаємовідносин між мовними розрізненнями та побудови «семантичної території» особистості (цит. за: Капра, 2002).

5. Основними механізмами, що забезпечують динаміку системи свідомості виступають регуляція та саморегуляція «диссипативних (розсіювальних) структур» за І. Пригожиним (Пригожин & Николис, 1979). «Диссипативні структури» не тільки підтримують себе в

сталому стані нерівноваги, але й розвиваються, використовуючи зовнішню або внутрішню енергію. Наприклад, стани переживання кризи, відкриття смислу як семантичного інваріанту, з якого складається будова «картини світу» або переживання парадоксальності смислу. Наявність «диссипативних структур» пояснює парадоксальне сполучення змін та стабільності свідомості як системи. Диссипативні структури підтримують себе у сталому стані, який потенційно готовий до зрушення, а тому вже не виступає постійною рівновагою. За І. Пригожиним, диссипативні структури – це «островці порядку в морі безладу», які підтримують і навіть підвищують свій порядок за рахунок збільшення безпорядку оточуючого середовища (цит. за: Капра, 2002). Велика мережа процесів метаболізму підтримує систему в далекому від рівноваги стані й, через петлі зворотного зв'язку, викликає бифуркації, забезпечуючи тим самим розвиток і еволюцію. Завдяки диссипативним структурам підтримується єдина загальна структура, незважаючи на неперервний потік і зміну компонентів системи. Це задає напрямок еволюціонування особистості, викликаючи усталеність в процесі руху на відміну усталеності в стані стабільності.

6. Згідно з теорією «автопоеза», свідомість взаємодіє з оточуючим середовищем через структурне сполучення, а саме, через повторювальні взаємодії, кожна з яких запускає структурні зміни в системі (Varela, 1995). Автопоезна система переживає неперервні структурні зміни, зберігаючи одночасно свій паттерн. Свідомість не тільки визначає структурні зміни, вона здібна визначати, які саме зовнішні сигнали ініціюють їх. Структурні зміни в свідомості – це акти пізнання. Пізнання трактується як «втілена дія», на думку Ф. Варела, в силу того, що у когнітивних процесах сприймання невідокремлено від дії (Varela, 1995). Разом з тим, свідомість як система інтенційно спрямована до сталої рівноваги, а тому мінімізує зміни і прагне до константності з мінімальною ентропією. Прикладом повторювальних феноменів первісно адаптивної фіксації свідомості є система психологічних захистів особистості (Фрейд, 1990), переконання «супер-Его» (МакМаллін, 2001), «улюблені емоції» (Берн, 2010), автоматизми сприйняття та розуміння (Tart, 1994) тощо.

7. Поводження системи залежить від того, як пов'язані між собою її елементи, тобто від модальності, якості та іманентно заданих властивостей існуючих зв'язків між ними, а не від самих елементів. Тому генеза та динаміка «картини світу» особистості як образу світу та проекції реальності залежить не від окремих елементів «картини світу», які є відносно сталими по суті своєї власної феноменології. Зміни як перехід на вищий рівень порядку – є проявом динаміки або кризисної зміни зв'язків між об'єктами. Здійснюється це в точці бифуркації, в потенціальному наборі всіх можливих спрямувань системи. Тому динамічна складність системи свідомості підсилюється існуванням потенційно великої кількості зв'язків між її елементами в силу того, що кожен елемент може перебувати в декількох різноманітних станах. Прикладом може слугувати альтернативність емоційних та поведінкових патернів особистості як множинність реакцій на ситуацію, своєрідність «тексту» на окремих пізнавальних контурах (Агафонов, 2003), взаємо-зворотна зміна процесів «злиття-сепарація» в процесі динаміки «картини світу» особистості.

8. В системах існує «принцип важеля», згідно з яким найменший вплив може стати причиною значних змін. В точці бифуркації «диссипативна структура» може або зруйнуватися, або прорватися до одного з декількох нових станів самоорганізації. Спрямованість змін залежить від того, яким шляхом система досягла точки нестійкості. В точці бифуркації структура проявляє виключну чутливість до мінімальних флуктуацій в оточуючому середовищі. Це, за словами І. Пригожина, є проявом «порядку через флуктуацію» (цит. за: Капра, 2002: 209). Прояв «принципу важеля» у свідомості як системи забезпечується відкриттям парадоксального смислу. Саме парадоксальний смисл, посилений енергією переживання (подиву і пізнання про незнання) викликає флуктуацію системи і спрямовує зміни. Водночас, ефект змін потребує часу, в силу того, що у змінах задіяний весь контур зворотного зв'язку. Зв'язки між елементами системи формують петлі зворотного зв'язку. Стрибок на новий рівень організації є наслідком флуктуацій, які посилені петлями додатного зворотного зв'язку. Такий підсилюючий зворотній зв'язок виступає джерелом нового порядку в складній системі. Прикладом може слугувати траєкторія

виходу з панічних атак через реорганізацію помилкового переконання щодо взаємовідношень з ключовим елементом системи (Kalishchuk, 2017) або рівні пробудження за К. Грейвзом, які різняться залежно від: сприймання зовнішнього світу, характерних методів реагування на проблеми, ступеню усвідомлення власного прагнення (Graves, 1970).

9. Система має схильність вертати частину вихідної інформації на вхід і тим самим впливає на її функціонування. Контур зворотного зв'язку між елементами системи може бути підсилюючим, що приводить до експоненціального зростання, та урівноважуючим, що протидіє змінам системи. Це проявляється в силу того, що система завжди має мету, а саме: бажаний стан, в якому система перебуває у рівновазі. Визначення меж системи та якісної характеристики аттракторів, її точок тяжіння, тих стабільних станів, до яких тяжіє система – виступають критеріями зростання системи. Причина дестабілізації системи полягає в унікальних атрибутах елементів системи, її структурі та взаємовідносинах внутрішніх факторів або станів, що зумовлюють постійно відтворюючий паттерн явища. Тому свідомість має дихотомічну властивість. Вона прагне до гомеостазу і захищає звичну, напрацьовану «картину світу», і, водночас, несе в собі властивість до експоненціального зростання та ускладнення образу світу.

Зазначені основні атрибути свідомості як системи дають можливість розглядати загальну теорію систем в якості операційної парадигми її дослідження. Операційність системної парадигми детермінує дві ключові умови. По-перше, забезпечує побудову системної «території» свідомості, що «самоорганізується» через безперервне співвіднесення Я зі Світом: об'єктами, явищами, ситуаціями. По-друге, відкриває можливості дослідити багатовимірні умови її генези, зокрема: виникнення сталих конфігурацій взаємовідносин між Я і Світом, характер і контекст елементів уявлення світу, діяльнісне опосередкування особистісних значенневих покладань, які зумовлюються автопоезними повторювальними взаємодіями і «співвіднесенням зі світом» як результат динаміки особистості, руху її життя через переживання континууму станів.

Таким чином, огляд досліджуваних конструктів пізнання свідомості в об'єктивному дискурсі означив фізіологічні основи

структурно-функціональної дії «усвідомлюючого середовища», висвітлив інтенційну властивість свідомості до багатоваріативного розрізнення та вибору альтернативних реальностей у побудові суб'єктивної дійсності та охарактеризував операційний характер динамічних зв'язків та множинних комбінацій взаємо-впливових факторів, що розкривають динамічний аспект системного феномену свідомості.

1.3. Психологічні призми генези свідомості особистості

Генетичний модус дослідження смислової архітекtonіки свідомості особистості зумовлює логіку розвідки психологічних теорій свідомості, а саме, предметну зосередженість на змістово-семантичній і структурно-функціональній її сутності (Максименко, 2000). Генетико-модельючий метод С.Д. Максименка забезпечує систематизацію психологічного знання про свідомість, дослідження внутрішньої її структури шляхом диференціації базових компонентів та вивчення її динамічного потенціалу. Тому аналіз психологічних теорій свідомості з погляду її генези передбачав виокремлення трьох векторів її пояснення та розуміння, а саме диференціацію:

– теорій трактування мікрогенези (становлення) внутрішнього світу та досвіду орієнтації, відтворення, породження і перетворення. Одиниці аналізу – «кристалізовані» патерни, «психологічна правда» (А. Адлер); «імпліцитний порядок зв'язку свідомого і несвідомого» (Т.С. Яценко); «цілісна комунікативна тканина свідомості» (С. Гроф); «імпринтинги та еволюційний розвиток множинного «Я» (Р. Уілсон);

– теорій пояснення джерел динамічного руху «самоорганізації» свідомості. Одиниці аналізу – «динамічний потік» (У. Джеймс); «індивідуалізація та емоція як джерело свідомості» (К. Юнг); «слово (мова, знак) як знаряддя соціального контакту» (Л.С. Виготський); «взаємозумовленість свідомого і несвідомого» (З. Фройд); «дія первинної і вторинної динамічних систем єдиної макросистеми – психіки» (В.М. Цапкін); «чуттєва тканина, значення та особистісні смисли» (О.М. Леонт'єв); «синхронічний акт гетерогенезу свідомості» (В.П. Зінченко); «семіотична організація свідомості»

(М.М. Бахтін); «смилова вісь руху відношення до світу через час і дію» (Б.С. Братусь); «перевірка й узгодження власних гіпотез» (В.М. Аллахвердов); «смисли як тексти пізнавальних контурів свідомості» (А.Ю. Агафонов);

– теорій розкриття сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом» з його об'єктами, ситуаціями, подіями, випадками, культурою. Одиниці аналізу – «зріз макросвіту» (С.Л. Рубінштейн); «живий рух–розвиток інстанції «Я» (С.Д. Максименко); «особистісно-орієнтовані проекти власного життя та розвитку» (Н.В. Чепелева); «смилові виміри життєвого світу і життя» (В.М. Цапкін); «світ внутрішнього реального життя» (В.Д. Шадріков); «множинний текст і перед-мислення» (В.В. Налімов); «буттєстверна сутність свідомості» (А.В. Фурман); «людина як усвідомлююча саму себе реальність» (М.В. Папуча); «свідомість як Логос життя» (Ю.М. Швалб); «концептуальні рамки «картини світу» (В.Ф. Петренко); «Я є Світ» (К. Уілбер); «функціональний план етичної свідомості» (В.В. Турбан); «стадії моральної свідомості» (Ю.В. Тимош); «змістова структура етнічної свідомості» (О.М. Лозова); «специфіка професійної свідомості» (Н.Ф. Шевченко).

До теорій трактування мікрогенези свідомості, в першу чергу, необхідно віднести індивідуальну психологію А. Адлера, в якій розкриваються умови формування єдності свідомості та побудови відносин між свідомістю й тілом (Adler, 1964). Вектор розвитку людини окреслюється автором як напрям від спадкоємного матеріалу і вражень, отриманих від оточуючого світу до пристосування їх до власного прагнення до переваги. Попереднє та нове розвивальне розуміння життя, за А. Адлером, як нова кристалізація підкоряється загальній тенденції, яку можна відобразити схематично (рис.1.1):

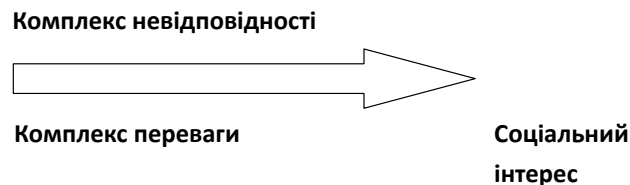

Рис. 1.1. Вектор і сили «кристалізації» патернів особистості

Первісна дитяча «кристалізація» особистості проявляється у:

- 1) значенні, яке надається власному життю;
- 2) меті, яку людина намагається досягнути;
- 3) способі досягнення мети;
- 4) емоційних схильностях.

Ключовим в теорії А. Адлера є питання формування «стилю життя» людини, який характеризується трьома особливостями: дуже раннім віком становлення, помилковістю і значною усталеністю (Adler, 1966). «Стиль життя» виступає закріпленим пристосувальним комплексом, який детермінується, згідно з А. Адлером, «схемою апперцепції», що містить уявлення про себе та світ на двох рівнях:

- 1) на рівні конструкції образів себе і світу, що складаються з елементів, зв'язків і станів особистості;
- 2) на рівні суб'єктивної інтерпретації того, що відчувається почуттями.

В результаті створюється фільтр сприйняття та реагування особистості, який спрямовується на знаходження маркерів, що підтверджують актуальність, модальність, силу впливу, значення, ступінь емоційної фіксації на внутрішніх і на зовнішніх подіях.

Згідно з А. Адлером, «стиль життя» підтверджує вже існуючу «психологічну правду» дитини про світ і себе (Adler, 1989). Саме тому А. Адлер підкреслює: «Ви знаходите те, що ви планували знайти» (Adler, 1964: 100). Тобто, суб'єктивна концепція світу визначає поведінку людини в силу того, що почуття є проявом впливу не реальних фактів, а їх суб'єктивного інтерпретування і, як результат, суб'єктивно створеного образу та унікального відображення зовнішнього світу. Незважаючи на помилковість того значення, яке людина надає життю та незважаючи на постійні повторення «звичних» ситуацій, людині нелегко усвідомити та змінити існуючий з дитинства «стиль життя». Крім того, відтворення певного патерну поведінки в різних ситуаціях здійснює ефект повторення, від якого «стиль життя» стає ще міцнішим.

Таким чином, відповідно до положень індивідуальної психології А. Адлера, світ сприймається через сталу «схему апперцепції», яка забезпечує трактування переживань не після сприйняття, а перед

ним. Механізмом такого помилкового випереджального трактування є обов'язкове узгодження будь-якого трактування з первісним значенням («психологічною правдою»), яке було надано життю в цілому і прийнято як власний «девiз життя». Г. Мозак виокремив основні складові «життєвого стилю» (Mosak, 1989):

1. «Я-концепція» як уявлення про себе;
2. iдеал себе – це мiркування про себе такого, яким повинен бути;
3. образ свiту як уявлення свiту, уявлення людей, природи та вимоги свiту до iндивiду;
4. етичні переконання особистостi.

А. Адлер, підкреслював, що на різноманітні впливи людина реагує активно і творчо, шукаючи одні враження та відхиляючи інші. Iндивiд вибiрково систематизує та усвiдомлює досвiд, реалiзовуючи iндивiдуальну «схему аперцепцiї» й формуючи виразну модель ставлення до свiту. Тому «схема аперцепцiї» за своєю сутнiстю є смисловою моделлю репрезентацiї свiдомостi свiту і себе в ньому. У вiдповiдь на питання: «Що виступає джерелом творчої енергiї життя?», А. Адлер вводить поняття «телеологiчної сили», в якiй тiлесні і психологiчні зусилля дiють разом. Саме тому свiдомі процеси цiле-спрямовані в тiй же мiрi, що і несвiдомі та слугують цiлям iндивiду.

Таким чином, згiдно з А. Адлером, «Я» – це не структура, а динамiчний принцип. Людина через «схему аперцепцiї» («психологiчну правду» та «девiз життя») вибудовує системні взаємодiї з Свiтом, усвiдомлення яких задає рух її розвитку. Зрозумiти людину можна через оцiнку її життєвого стилю, який виступає лiнзою бачення себе і свого життя.

Системна органiзацiя цiлiсної психiки з її передсвiдомими утвореннями та iмплiцитним порядком зв'язку свiдомого з несвiдомим виступає предметним полем дослiдницьких пошукiв Т.С. Яценко (Яценко, 2006; 2008; 2016; 2017). Автор розглядає функцiонування буттєвих вимiрiв психiчного – свiдомого й несвiдомого як про-яв бiнарної системи вiдносин. Зокрема їх функцiональна взаємна елiмiнацiя сумiщається з їх метасистемною цiлiснiстю. Зв'язок «свiдоме-несвiдоме» пов'язується Т.С. Яценко з поняттям-уявленням «iмплiцитного порядку», який полягає у заданостi активностi

психiки слiдуванню чомусь, що детермiноване внутрiшньо (Яценко, 2018: 110). Прийняття факту iснування iмплiцитного порядку дозволяє пояснювати джерела активностi людини і в її рацiональному, і в iррацiональному поведiнковому актi. Саме тому свiдомiсть трактується автором, як маскування суперечливої сутностi психiки захисною системою і як засiб їх вияву. Т.С. Яценко зазначає: «Свiдоме завдячуючи образам-символам (мрiї, мистецтво, релiгiя, сновидiння, «сни наяву») допускає вихiд назовнi втаємничених бажань за умов маскування (приховування) їхнiх смислiв, якi оберiгаються опорами, що чинять спротив будь-якому проникненню в латентні змiсти психiки» (Яценко, 2018: 111). Пов'язання суб'єктивної iдеальної та упредметненої реальностей здiйснюється, як справедливого зауважує Т.С. Яценко, шляхом смислового навантаження і створення iнформацiйних еквiвалентiв дiйсностi, дiя яких детермiнується iснуванням iмплiцитного порядку – латентного спричинення глибинних iмпульсiв активностi. Вважаємо, iдею Т.С. Яценко про визначення iмплiцитного порядку «перетином, iнтерферентностю енергетичних сiток, за якими перебувають певні iнтеграцiйні метасмисли, дотичні як до свiдомого, так і до несвiдомого» (Яценко, 2018: 112) вiдповiдно на питання про механiзми знаходження, «вичерпування» смислiв як суб'єктивного покладання щодо певної гранi реального свiту або себе самого.

Питання до-бiографiчних причин і умов кристалiзацiї емоцiйних та поведiнкових патернiв пiднiмав С. Гроф. Пошук С. Грофом засобiв та механiзмiв вiдновлення цiлiсної комунiкативної тканини свiдомостi призвiв до створення гiпотетичної, емпирично пiдтвердженої моделi картографiї несвiдомого (Гроф, 2008). Багатомiрна природа холотропних переживань класифiкується автором за трьома планами. Перший план представлено особистим і бiографiчним несвiдомим З. Фройдi. Другий – трансперсональним несвiдомим – часовим і просторовим розширенням свiдомостi: над-космiчна і мета-космiчна порожнеча; свiдомiсть унiверсального розуму; iнтуїтивне розумiння унiверсальних символiв; архетипiчні переживання і складні мiфологiчні епiзоди за К. Юнгом; поза-тiлесний досвiд; планетарна свiдомiсть; єднiсть із життям та iн. (Гроф, 1994). Третiй план окреслює

до-біографічне перинатальне несвідоме, яке знаходиться між особистим і трансперсональним несвідомим та наповнене символами й конкретними переживаннями вмирання й відродження. Насичений масштабними переживаннями перинатальний довід виступає фундаментальною психологічною структурою, яка активується раз у раз в ситуаціях, що вимагають підвищення особистісних зусиль, тобто, в ситуаціях особистісної динаміки і творчого зростання. Виникнення блоків, що утруднюють прояв таких зусиль пояснюється автором «психомеханікою» народження і зафіксованими переживаннями (зонами конденсованого досвіду), які його супроводжують. Штучне повторення народження опрацьовує первісно задані блоки на шляху перебігу енергії та трансформує їх.

Слід відзначити, що перинатальний досвід створює структуру ширшу за процеси внутрішньоутробного життя та народження. Він охоплює структури психологічної трансформації свідомості як цілісної інстанції – цілісної комунікативної тканини. Побудована С. Грофом «енергетична антропологія» і «онтологія життя людини» розкривають шляхи відновлення цілісності й плинності свідомості. Автор наголошує, що кризи духовного зростання та психологічної трансформації детермінують необхідність знаходження і розкриття їх завдань, смислу і значення для людини. Різні стани свідомості, як зазначає С. Гроф, є сталими царинами у топології свідомості, їх «корисність» детермінується «економікою свідомості», яка прагне до зняття напруги, до урівноваженого, збалансованого і вільного стану. Нецілісність свідомості потребує постійної затрати енергії, яка стає звичною, вимагає постійних зусиль і визначає засіб життя та переважні фільтри сприйняття світу.

Пошуку засад і змістів динамічної цілісності свідомості відповідає топологічна восьми-контурна теорія свідомості Т. Лірі. (Leary, 1987; Лири, 2001). Теорія отримала розвиток в роботах Р. Уілсона та описує основні системні рівні, оволодіння якими забезпечує еволюційний розвиток множинного «Я» (Уілсон, 2001; Уілсон, 2016). Автори виділяють два шари психіки: гомінідний та постгомінідний, кожен із яких складається з чотирьох контурів. Гомінідний шар відповідає свідомості та пов'язаний із функціонуванням імпринтингів

– особистих тунелів реальності, які є безмежними як у системній сталості, так і у часовій тривалості. Створення таких тунелів реальності пов'язується авторами з встановленням нейронних рефлексивних мереж. На першому біовживальному контурі імпринтинги відповідають за безпеку і комфорт та забезпечують уникнення того, що асоціюється із ворожнечою. Другий емоційно-територіальний контур спрямовується на визначення групової ролі й свого місця в соціумі та визначає ритуали домінування або підкорення. Семантичний контур пов'язаний з розвитком мови, символічних систем, а тому забезпечує динаміку й якість творення карт і моделей світу – нових його тунелів. Четвертий – соціо-статевий контур закріплює в людині різні соціальні табу й включає цивілізаційний моральний процес щодо інших. Гомінідні контури, як зазначає Р. Уілсон, визначають еволюційний рух людства від минулого до теперішнього часу (Уілсон, 2001). Постгомінідний шар відповідає надсвідомості. Перший його контур – холистичний нейро-соматичний (свідомість-тіло) спрямований на формування екстатичних станів і радості життя. Другий – контур мета-програмування забезпечує руйнацію складених на попередніх рівнях тунелів реальності, догм і стереотипів мислення. Тому на цьому контурі можливим стає вибір між альтернативними тунелями реальності. Третій контур – нейрогенетичний відкриває доступ до генетичної інформації та до опанування колективними архетипами. Це контур підключення до «морфогенетичних полів» (термін Р. Шелдрейка). Останній, нелокальний контур репрезентує трансцендентні стани (Уілсон, 2016).

Можна відзначити, що описана Т. Лірі й Р. Уілсоном контурна будова свідомості розкриває динамічний механізм руху-поступу від фіксованих імпринтингових програм до вільного функціонування «Я», яке відкрите світу в силу якісного оволодіння попередніми контурами-рівнями. Є.В. Балацький обґрунтував доповнення восьми-контурної системи Р. Уілсона та Т. Лірі, перинатальними матрицями С. Грофа, які визначаються ним в якості вихідної перед-умови подальшої динаміки свідомості (Балацький, 2008). Побудована автором ієрархічна крос-контурна модель свідомості доводить, що фіксовані імпринтинги виникають у результаті невдалої інтеріоризації

попередніх психічних контурів. Є.В. Балацький наголошує: «Перехід на вищий контур можливий тільки тоді, коли відбулася інтеріоризація нижчих контурів, тобто їх розпізнання з усіма властивими їм зв'язками і відносинами. Відповідний контур у вигляді характерної для нього системи відносин і взаємодій входить у внутрішній світ людини у вигляді ідеальної моделі, в якій стираються всі неістотні зв'язки і параметри» (Балацький, 2008: 60). Вважаємо ключовою ідею крос-контурної ієрархічної моделі функціональних властивостей свідомості, яка висунута та обґрунтована Є.В. Балацьким на прикладі виникнення важких захворювань. Крос-контурна модель є топографічною й функціональною основою не тільки пояснення динаміки й генези свідомості, але й знаходження конкретних точок інтервенції, зокрема на рівні перинатальних матриць, з метою оптимізації їх поступальної, спрямованої на розвиток і якість життя дії.

До другою групи теорій, що відкривають генетичний модус дослідження свідомості віднесено доктрини пояснення джерел динамічного руху «самоорганізації» свідомості. В цьому вагомому кластері представлені видатні й переконливі підходи, ідеї, теоретичні викладки, серед яких історично передують погляди У. Джеймса. В роботах У. Джеймса свідомість розглядається як змінний, динамічний потік (процесуальність свідомості) (Джеймс, 1991). Головна ідея У. Джеймса аксіоматично сформульована В.М. Аллахвердовим: «усвідомлюватися може тільки така інформація, яка змінюється або об'єктивно, або суб'єктивно (Аллахвердов, 2000: 358). «Потік» за У. Джеймсом включає до себе нероздільність свідомості й світу, розуму й тіла. Свідомість, за У. Джеймсом, виступає одночасно і миттєвим, і неперервним процесом, в якому імпульси існують всередині хвилі, а хвилі снують всередині імпульсів. У. Джеймс виділив такі характеристики свідомості:

- кожен стан свідомості прагне бути частиною особистої свідомості, але проявляє тільки певну частину цілого. Тому виникає ідея «абсолютної роз'єднаності» свідомості й її замкненості на собі;

- кожен стан свідомості унікальний і неповторний, тому свідомість має динамічний характер, свідомість носить якісь постійної мінливості;

- процес свідомості безперервний, тому спроби виділити елементи свідомості безрезультатні;

- головна особливість свідомості – це безупинна здібність здійснювати відбір, селективність якого задається інтересами щодо фокусування уваги;

- свідомість – це потік суб'єктивних думок;

- свідомість має більш-менш визначену частину – ядро та «бахрому» (периферію) – павутину із асоціацій та почуттів;

- свідомість одночасно і континуальна, і дискретна.

У подальших обговореннях, У. Джеймс описує свідомість як «пульсацію» – поєднання однієї характеристики з іншими. А тому в первинному плинні свідомості, згідно з У. Джеймсом, перебуває співіснування «сутнісного» і «плинного» аспектів, а «роль свідомості полягає у співвідношенні ... одночасних можливостей ... шляхом придушення або нарощення сили уваги» (цит. за: Хант, 2004: 193). Свідомість, на думку У. Джеймса, являє собою і реально існуюче, і перехідне, і пульсацію, і безперервну хвилю. Автор наголошує, що свідомість не містить ніяких матеріальних одиниць та елементів. Образи та почуття являють собою затримки усвідомлення і відбивають уповільнені частини «потіку». Швидкісні ж частини надають спрямованість свідомості. Перехідні моменти – це «ореоли», які відкривають смисли, що породжують думки. На питання про існування свідомості, У. Джеймс відповідав негативно, не визнаючи наявності унікальних, зумовлюючих її характеристик та самостійної сутності. Воднораз, У. Джеймс наголошував, що не існує нетілесної свідомості, незалежної від індивідуального досвіду, що включає до себе простір та час. Автор мав на увазі відсутність характеристик свідомості, які б протиставили свідомість і Світ (Джеймс, 1991). За У. Джеймсом, свідомість і Світ – це різні організації однієї фундаментальної основи. Сутність буття за У. Джеймсом, це точка перетину суб'єктивного (Я-є-Тут) та об'єктивного (зовнішні фактори). Таким чином, «потік» У. Джеймса є дзеркалом фізичної реальності, яка стикається з світом життя й нероздільна з ним.

Динамічний рух самоорганізації свідомості в глибинній психології пояснюється механізмами взаємозумовленості свідомого і

несвідомого. Аналітична психологія К. Юнга та психоаналіз З. Фрейда інтерпретують суб'єктивний досвід особистості неоднаковими категоріями, розкриваючи різні його грані, але ж загальна призма залишається, як слушно наголошує В.М. Аллахвердов, єдиною, а саме: «свідомість не завжди знає, що вона знає про себе і зовсім нічого не знає про те, чого не знає, а саме: про несвідоме» (Аллахвердов, 2000: 179). Одночасно з цим в глибинній психології свідоме «Я» та несвідоме «Воно» парадоксально переплетені. З одного боку, свідомість – є породженням несвідомого, його продуктом, з іншого боку, несвідоме – це те, що було витиснуте зі свідомості. При побудові ієрархічної інтерпретації, в першому випадку, свідомість – є нащадком несвідомого, а в другому випадку, свідомість – це фундатор несвідомого. В цій взаємозумовленості полягає коріння мікрогенези поліфонії свідомості та багатоваріативної означеності глибинних семантичних структур.

Згідно з поглядами К. Юнга, свідомість теоретично не має меж, а тому існує даність динамічного породження свідомості в процесі індивідуалізації або особистісної інтеграції – зростання її цілісності. Поняття «розвиток» та «індивідуалізація» протилежні. Розвиток, за К. Юнгом, включає інтегрування у свідомість нового матеріалу, зокрема, придбання знань про світ й про себе і тому виконує функцію збільшення поінформованості свідомості. Індивідуалізація – є прагненням до єдності свідомого і несвідомого, – це процес створення цілісності через встановлення зв'язків між «Его» та «Самістю» (Юнг, 1996). Кожна з головних рис особистості, а саме: «Его», «Персона», «Тінь», «Аніма» («Анімус»), «Самість» є, за К. Юнгом, архетипами, себто, наслідуваними схильностями відповідати світу певним засобом і первісними образами й споминами про інстинктивні енергії колективного несвідомого. «Его», як зазначав К. Юнг, є центром свідомості, а «Самість» – центром всієї психіки, що складається зі свідомих та несвідомих процесів. «Его» забезпечує почуття сталості в житті, протидіє порушенню зафіксованого гомеостазу, спрямовує людину планувати та аналізувати свій досвід. На початку процесу індивідуалізації здійснюється розкриття «Персона», що теж відноситься до свідомого аспекту особистості та виконує функцію захисту,

але по суті не має можливості інтегрувати «Самість», бо приховує її. «Персона» носить інструментальний і захисний характер та є змінливою частиною особистості.

Той матеріал, що стоїть за певним архетипом у кожному унікальному випадку здатний викликати найпотужніші емоції, які згідно з К. Юнгом, виступають ключовою силою запускання процесу індивідуалізації. Метою процесу індивідуалізації виступає ініційований «Самістю» процес переміщення «Его» в центр психіки на однакову відстань від свідомого та несвідомого. Внаслідок такого переміщення отримується знання і привноситься єдність в інтеграцію свідомого і несвідомого матеріалу, а, крім того, «Самість» позбавляється масок «Персона» та власної сили влади і впливу з опорою на колективне і особисте несвідоме (цит. за: Serrano, 1966: 91). Вихідною точкою такого динамічного руху свідомості К. Юнг визначав емоцію. «Емоція є головним джерелом свідомості» (Юнг, 2010: 96). Тобто автор підкреслював, що кожна реальна внутрішня зміна має емоційну компоненту. Крім того, функція інтуїції, згідно з К. Юнгом, ваговито впливає на зміст свідомості. Сам процес зростання свідомості автор описує як:

1. зменшення пласту особистого несвідомого, що накладався на колективне несвідоме;
2. розривання попередньої фіксованості свідомості на надчуттєвому особистісному інтересі;
3. зменшення вразливості свідомості;
4. скорочення набору егоїстичних бажань, страхів, надій та амбіцій;
5. прийняття функції зв'язку зі світом об'єктів, що забезпечує нерозривну єдність зі світом у цілому.

Свідомість керує волею, яку К. Юнг розглядав як енергію. Розвиток волі пов'язаний із засвоєнням культурних цінностей та моральних стандартів. Воля залежить від свідомого мислення та дії, має опосередковану владу над інстинктивними процесами, але сама, в свою чергу, не може активно впливати на несвідомі процеси. К. Юнг виділив чотири фундаментальні психологічні функції: мислення, почуття, відчуття та інтуїцію, кожна з яких здатна розвинути

екстравертним або інтровертним типом. Означені функції та типи забезпечують виділення шістнадцяти специфічних функціональних різновидів свідомості особистості. Присутність провідної та підлеглої функцій дає можливість особистості вибудувати чітко окреслений підхід до світу, в силу того, що його сприймання є результатом комбінації всіх функцій.

Пошук З. Фройдом механізмів утворення змісту несвідомого та його прояву в свідомості призвів до відкриття операцій «конденсації» та «зміщення» (Фрейд, 1989). «Конденсація» як поєднання окремих елементів у загальний контекст, пов'язує багатомірними зв'язками ключові для людини образи світу, себе і відношень з іншими. Кожен зв'язок відкриває мисленнєві детермінації елементів контексту і зумовлює їх множині варіативні суб'єктивні інтерпретації. «Зміщення» має спрямованість на єднання другорядних елементів образів та їх репрезентацію з метою відкриття прихованого змісту. Несвідоме містить означуване, смисл якого прихований. Саме тому знаходження смислу визначається як знаходження втраченого означуваного. На семіотичну модель взаємодії свідомості й несвідомого в концепції З. Фрейда звертає увагу В.М. Цапкін (Цапкин, 2004). Зокрема, В.М. Цапкіним визначається дві принципово різні мови і форми мисленнєвої діяльності, відкритті З. Фройдом: первинний і вторинний процес. Первинним процесом виступає несвідоме, яке оперує мнемічними слідами модальних відчуттів та відрізняється семантичною конденсацією, низькою диференційованістю, континуальним характером мислення та предметними уявленнями. Вторинний процес – свідоме – оперує мовленнєвими уявленнями, характеризується абстрактно-логічним мисленням та дискретністю мисленнєвих операцій. Первинний процес керує вторинним, але не має жодної ознаки свідомого (Фрейд, 1990). Тому людина, на думку З. Фрейда, завжди пояснює свою поведінку, але не завжди те, що свідомістю вбачається як дійсне пояснення власних вчинків та як слідство певної суб'єктивно проінтерпретованої причини відповідає реальним, незалежним від самої людини обставинам. Пошук З. Фройдом методичних можливостей емпіричного вивчення істинного змісту свідомості актуалізували психоаналітичні методи аналізу снів і «маленьких випадковостей»,

тобто, випадкових помилок, описок, пробілів у поясненні власної поведінки, забування імен, речей, намірів тощо. Наголошуючи на наявності всезагального світового зв'язку, З. Фрейд вказував, що не існує малозначущих подій. Разом з тим, фільтр сприйняття – «цензура» зосереджується лише певних подіях, що пов'язані з неприємними або небажаними переживаннями (Фрейд, 1990).

Дія первинної і вторинної динамічних систем єдиної макросистеми – психіки розглядається В.М. Цапкіним в якості пояснюваної парадигми взаємодіючих і взаємозалежних відносин між свідомістю і несвідомим (Цапкин, 2008). Компліментарність когнітивно-семантичних структур і функцій, стійкість та адаптивність цих функціонально автономних підсистем визначається, як слушно зазначав автор, єдиною спрямованістю на виконання діяльності та інформаційним, знаковим обміном. «Первинний процес – функціональна система образних і дієвих уявлень, що здійснює симультанну переробку інформації, невербальну комунікацію, образне континуальне мислення. Вторинний процес – дискретна, символічна система мовленнєвих уявлень, реалізує послідовну обробку інформації та організує мово-мисленнєву діяльність і вербальну комунікацію» (Цапкин, 2004: 15). Динамічний рух свідомості полягає, як зазначає В.М. Цапкін, у «дескриптації потоку смислу», який означає включення процесу означування. Саме тому цей процес є дією пов'язання упредметнених уявлень з мовленнєвими уявленнями внутрішньої мови. Таким чином, В.М. Цапкіним пояснюється процес перекладу упредметнених уявлень (неусвідомлених смислів) у внутрішню мову (у значення) через знаковий обмін та зупинку автоматизованого потоку орієнтації й сприйняття.

Найбільш повно і аргументовано знаково-символічна природа свідомості окреслена в культурно-історичній концепції Л.С. Виготського, в якій пояснюється єдність знаку (слова), соціуму (спілкування) і діяльності та інтеріндивідуальне походження свідомості (Выготский, 2005). Автор наголошував, що сповнене смислами екзистенційне буття проявляється у діяльності, спілкуванні, дії і самосвідомості. Смисл розглядався Л.С. Виготським в якості результату значення і одиниці будови свідомості (Выготский, 2005: 165).

«Смисл, – зазначав Л.С. Виготський, – є сукупністю всіх психологічних фактів, що виникають в нашій свідомості ... Смисл слова ... виявляється завжди динамічним, текучим, складним утворенням, яке має кілька зон різної стійкості» (Выготский, 1997: 87). Саме тому смисл має різні форми мовленнєвого виразу. Науковець підкреслював двоїтий характер руху свідомості. Двофакторність, з одного боку, полягає у детермінованості свідомості діяльністю. З іншого, – у розвитку на базі мовленнєвих значень системи смислів, яка встановлює та визначає зміст свідомості. Мовленнєві значення – шлях від думки до слова – є результатом системної єдності спілкування та узагальнення. «Спілкування з необхідністю передбачає узагальнення і розвиток мовленнєвого значення, тобто узагальнення стає можливим за умови розвитку спілкування» (Выготский, 1982. т. 2: 19). Означена єдність детермінована мовою, яка перебудовує систему відображення об'єкта (предмета, явища). Тому основою оперування предметами є слово як апарат соціальної взаємодії, сумісної діяльності, різних видів спілкування. Означені положення обґрунтовують тезис культурно-історичної природи психіки і свідомості. Переживання розглядалися науковцем в якості тут-і-тепер-«про-життя» і розуміння. Саме тому переживання детермінують смислові утворення, що знаходять упредметнення в діях, мові, в породжених образах і символах. Таким чином, внутрішній світ людини, визначався Л.С. Виготським, смисловою системою, яка знаходиться у динамічній рівновазі афективних та інтелектуальних процесів в силу того, що «у будь-якій ідеї міститься у переробленому вигляді афективне відношення людини до дійсності, яка представлена в цій ідеї» (Выготский, 1982. т. 2: 22).

Ключовий аспект свідомості розкривав О.М. Леонтьєв у поясненні механізму усвідомлення смислових зв'язків (Леонтьев, 1991). Автор зазначав: «Свідомість будується, формується в результаті вирішення двох завдань. Перше завдання пізнання реальності: «Що це є?» Друге завдання на смисл, на відкриття смислу: «Що це є для мене?» Останнє завдання, тобто «завдання на смисл», – є важким завданням. У своєму загальному вигляді – це завдання на життя» (Леонтьев, 1991: 184). Таким чином, завдання на життя – є завданням розуміння предмета (явища, ситуації, події, об'єктивної реальності)

в життєдіяльності людини. Динамічний характер завданням задають емоції, які сигналізують про появу такого завдання і спрямовують пошук відповіді на питання: «Що сталося?» Системна єдність утворень свідомості: чуттєвої тканини, значення та особистісного смислу, носить динамічний характер і зумовлює внутрішні «вертикальні» та «горизонтальні» рухи (Леонтьев, 1977: 157). Вертикальний рух здійснюється окремо за кожним утворенням свідомості:

- чуттєва тканина визначає матерію образу системою різних відчуттів людини і забезпечує знаходження локалізації предмета (явища) та створення відчуття безпосереднього зв'язку з реальністю – породження «почуття реальності» (Леонтьев, 1977:134);

- значення змінюють (розширюють, звужують) контексти. Значення (операційні, предметні, вербальні, рольові) є «надбанням моєї свідомості... узагальненим відображенням реальності, яке вироблене людством і зафіксоване у формі поняття, знання або навіть у формі вміння – узагальненого «образу дії», норми поведінки тощо» (Леонтьев, 1981: 299). Саме тому значення – це неупереджене власним відношенням відображення об'єктивної реальності;

- особистісні смисли складають системи значущих, потребово й мотиваційно зумовлених відношень до предметів (явищ, ситуацій). Смисл відображує відношення мотиву до мети.

Горизонтальний рух пов'язує у багатомірні зв'язки всі утворення свідомості. «Системний аналіз свідомості, – наголошував О.М. Леонтьєв, – вимагає досліджувати структурні утворення свідомості в їх внутрішніх відносинах, породжуваних розвитком форм зв'язку суб'єкта з реальністю, і, значить, перш за все з боку тієї функції, яку кожний з них виконує в процесах презентації (представленості) суб'єкту світу» (Леонтьев, 1977: 135). Таким чином, вирішення «завдання на смисл» означає усвідомлення смислових зв'язків співвіднесення людини зі світом, що забезпечує складання інтегрованих значень (вербалізації смислу) та розширення змістового контексту смислового поля людини.

Онтогенетичний підхід дослідження свідомості обґрунтовував В.П. Зінченко, зазначаючи, що «жодна із численних форм редукції свідомості, незважаючи на всю їх корисність з точки зору опису її

феноменології та можливих матеріальних основ, не може бути визнана задовільною. Це пов'язано з тим, що об'єкти, до яких вона редукується, не можуть навіть частково виконати реальні функції свідомості» (Зинченко, 2006: 210). Модус, що переборює подібну редукацію і дозволяє визначати місце і роль різних системотвірних складових в розвитку свідомості, автор назвав «синхронічним актом гетерогенезу свідомості». Такий гетерогенез починається зі спроб упредметнення свідомість, а значить з визначення засад конструювання свідомості як предмету дослідження. Тому, В.П. Зінченко підкреслював, що свідомість виступає функціональним органом, який еволюціонує, інволюціонує, характеризується плинністю, реактивністю, та почуттєвістю. Власними функціями свідомості визначено діалогізм (з опозицією «Я – зовнішній інший», «Я – друге внутрішнє Я»), поліфонія, спонтанність розвитку та рефлексивність. Разом з тим, предметна царина свідомості як «живого життя свідомості» розкриває функції, якості та механізми їх координації й взаємодії (Зинченко, 2006: 214). Структурна будова свідомості, за В.П. Зінченком, має тришарову конструкцію з буттєвим (екзистенційним), рефлексивним та духовним шарами. Буттєвий шар акумулює «біодинамічна тканина» дії та «чуттєва тканина» образу. Рефлексивний шар створюють взаємодіючі між собою «значення» та «сенси». Духовний шар складають взаємодіючі «Я» і «Ти (інший)».

Біодинамічна тканина – це зовнішня форма живого руху, яка заповнюється когнітивними (образ ситуації і образ дії) та емоційно-оцінними, смисловими утвореннями. Чуттєва тканина є будівельним матеріалом образу (наприклад, артикуляційне почуття). Загальними властивостями біодинамічної та чуттєвої тканини є реактивність, чутливість, пластичність та керованість, а результатом їх взаємодії є формування моторних та перцептивних схем.

Значення, розглядається автором, як суб'єктивний кристалізований досвід діяльності, спілкування та світосприйняття, як культурно-історичне утворення – «орган життя». Значення класифікуються в залежності від елементів шарів свідомості, зокрема: операційні пов'язані з біодинамічною тканиною, перцептивні – з почуттєвою тканиною, предметні – зі смислом, вербальні – із соціальним досвідом

та культурою. Смысл трактується В.П. Зінченко як знання та відношення до буття і діяльностей. Шляхи вивчення смислів пов'язуються автором з аналізом процесів їх «вилучення (вичерпування)» із ситуації, а також «вичитування» ситуації (Зинченко, 2006: 217). Процес взаємної трансформації – осмислення значень і означення смислів, науковець визначає як сутність внутрішнього і зовнішнього діалогу, які детермінують процес розуміння і взаєморозуміння. Дельта нерозуміння (важкість осмислення значення) та недовомленість (важкість означення смислу, його знаходження та втілення) виступають необхідними умовами породження нового, творчості, розвитку культури. В.П. Зінченко слушно зазначав: «Можна припустити, що саме в місці зустрічі процесів означення смислів і осмислення значень в зазорі їх розбіжності народжується нове» (Зинченко, 2004: 218). Акт зустрічі значення зі смислом породжує полісемію значень і полізначність смислів, а тому супроводжується емоційним зарядом.

Ключовим вважаємо зауваження В.П. Зінченко щодо часткового доступу чуттєвої тканини і смислів самоспостереженню, які маніфестуються відповідно у біодинамічних проявах і у значеннях. Найбільші труднощі, як наголошує В.П. Зінченко, викликає дослідження смислу, хоча ним пронизані всі елементи структури свідомості та предмети діяльності. Але біодинамічна тканина перцептивних і розумових дій, значення і мова задають основу для суб'єктивного покладання і знаходження смислів в силу того, що смысл не існує без них. «Смысл за своєю природою комплементарний: він завжди смысл чогось – образу, дії, предмета, значення, життя, нарешті» (Зинченко, 2006: 220).

Таким чином, «чуттєва тканина», «смысл» та «Я» («Я – концепція») репрезентують суб'єктивність як системотвірний вектор розвитку свідомості. Об'єктивний вектор складається з біодинамічної тканини, значення та «Ти – Інший» («Мене – концепція») як відображення «Я». А смысл може розглядатися центром системи свідомості в силу її поліфонії, полісемії, а головне, поліцентрованої її конструкції.

Семіотична організація свідомості за М.М. Бахтіним базується на ідеї поліфонічності її природи та діалогічності «Між» свідомостями (Бахтин, 1979). «Свідомість за своєю сутністю множинна. Pluralia

tantum», – наголошував науковець (Бахтін, 1997: 345). Свідомість знаходиться на межі, де зустрічається переживання Я зі Світом, Я з Іншим, Я з іншою неспівпадаючою Свідомістю. Саме така зустріч і є свідомістю, яка культурно-історично зумовлена діалогізмом сутності буття людини, її життям. Простір «Між», межа, зустріч на міжіндивідуальній території – є простором культури, а також простором вчинків та подій (ситуацій, явищ) життя. Цей простір детермінує діалогічність всіх проявів життя: питань, розуміння, відповідальності, які мають форму образу, слова, жесту. Саме так формується «діалогічна тканина» життя (Бахтін, 1979: 318). Свідомість, що залучена до ситуації, як зауважує М.М. Бахтін, стає «розумним почуттям» і «розумною волею». Поняття «свідомість», «цінність», «смысл» складають цілісну систему взаємопов'язаного переживання життя. «Смысл підпорядковується цінності індивідуального буття, ... тлу переживання», а «переживання – це слід смыслу в бутті, це відблиск на ньому, зсередини самого себе воно живе ... цим невловимим смыслом, бо, коли воно не знаходить смысл, його взагалі немає» (Бахтін, 1997: 187-188). Смысл, як слушно наголошує автор, є відповіддю на питання, що задаються в діалозі. Саме тому смысл змінює всезагальний смысл події і реальності (Бахтін, 1979: 367). Отже, свідомість поліфонічна, як поліфонічні і суб'єктивні трактування самого питання й відповіді на нього – знайдені смысли.

Проблема формування «гуманітарної психології», яка задається питаннями граничних цілей буття людини актуалізована в працях Б.С. Братуся (Братусь, 1990; 1997; 2014). Пропонуючи розглядати дві площини розвитку людини: горизонтальну (рух діяльності у часі) та вертикальну (смыслова вісь руху відношення до світу через час і дію), автор підкреслює їх переплетіння і «зустріч» у кожному моменті життя – у відношенні до об'єкта, явища, події. Переплетіння задає спонтанність траєкторії подальшого розвитку – його розгортку або в горизонтальній, або вертикальній площині. Разом з тим, Б.С. Братусь справедливо наголошує, що особистісний простір буття людини визначається і здійснюється як реальність в площині вертикального виміру (Братусь, 1999). Вертикальна площина виявляє відношення до світу, розкриває людину й її внутрішній світ в плинні від сьогодення

до майбутнього, вибудовує цінності у відношеннях людини до світу і до себе самої. Діяльність, яка наповнена смысловим відношенням, набуває особистісного відтінку. Тому смыслова структура вертикальної площини знаходиться і проявляється через інструментальні горизонтальні зв'язки (через діяльності).

Механізми розвитку смыслових відношень, згідно з Б.С. Братусем, пояснюються культурно-історичною концепцією Л.С. Виготського, а саме: джерело розвитку знаходиться ззовні, носієм джерела є інша людина, смыслові відношення знаходяться у просторі між двома суб'єктами, «як вольтова дуга з двома полюсами» (Братусь, 1990: 16). Розвиток людини асоціативно уподібнюється автором з образом глобусу, в якому південний полюс визначає вихідну точку народження з потенційними можливостями втілення певного задуму Бути і Жити. Меридіани виступають формою і закономірностями руху людини по життю, де самореалізація є цілісністю задуму і смыслу. Північний полюс містить духовний смысловий шар свідомості. Вертикальна смыслова будова свідомості за Б.С. Братусем є ієрархічною п'ятирівневою структурою з перед-особистісним, егоцентричним, групоцентричним, гуманістичним та духовним рівнями (Братусь, 1999). Процес засвоєння (знаходження) смыслів має динаміку від нижчих рівнів до вищих. Смыслова концепція свідомості Б.С. Братуся розкриває різні траєкторії «привласнення» смыслів особистістю, зокрема, нестійку, ситуаційну, стійку, ціннісну. Кожна ситуація проявляє певний смысловий рівень або їх суперечливий зв'язок. Для кожної людини характерна типова структура смыслової сфери і типовий домінуючий або пов'язаний з іншими її рівень.

В психологічній концепції В.М. Аллахвердова – в психології – свідомі процеси зводяться до перевірки гіпотез щодо себе і світу та узгодження їх з існуючим особистим досвідом (Аллахвердов, 2000: 11). Сигнал про необхідність такої свідомої дії «звірення» подають емоційні переживання, які певним чином маркують інформацію, що повинна усвідомитися. Головним модусом маркування є сумніви: «Ми усвідомлюємо те, в чому сумніваємося» (Аллахвердов, 2000: 22). В.М. Аллахвердов наголошує, що інформація, яка повністю відповідає очікуванням – перестає усвідомлюватися, в силу її незмінності.

За відсутності у досвіді людини існуючих прецедентів, мозок при знаходженні рішення виконує випадковий вибір. Обґрунтування випадкового вибору як закономірного та необхідного для певного роду ситуацій, закріплює його як правильну норму і як орієнтацію для майбутньої дії вибору. Таке автоматичне створення здогадок автор називає «прото-свідомими процесами» (Аллахвердов, 2000: 21). Саме тому перед свідомістю розгортається завдання захисту згадок через створення «захисного поясу» (термін В.М. Аллахвердова). Всі подальші процеси звірення будуть детермінуватися знайденим еталоном та будуть спрямовані на підтвердження своїх очікувань. Здійснене ототожнення очікувань і реальності вмикає формування критеріїв точності звірення. Сам процес свідомості, таким чином, є процесом знаходження рішення в ситуації вибору, а саме: або продовжувати звірення ускладнюючи вимоги до точності й відповідності інформації, або закінчити цю роботу, прийнявши одну з гіпотез в якості пояснення. Продовження звірення, як зазначає В.М. Аллахвердов, є процесом трансформування поверхневого змісту свідомості (Аллахвердов, 1993). Ускладнення точності здійснюється за різними параметрами: розмір, форма, смисл. Зміна еталону та неочікувана зміна контексту викликає сильні емоційні реакції, що призводить до переінтерпретації ситуації з метою знаходження нового контексту, більш пов'язаного з очікуваннями щодо реальності.

Вважаємо ключовим положення В.М. Аллахвердова про «класифікаційну» спрямованість усвідомлювання. Віднесення до певного класу будується на засаді диференціювання ознак. Відсутність можливості знайти засади диференціювання теж виступає ознакою. Застосування узагальненого лінгвістичного закону, дає можливість автору, означити, що у базовому змісті свідомості будь-який її елемент – є омонімом – належить до певного класу; в поверхновому змісті свідомості – елемент є синонімом – має схожий вираз щодо інших елементів. Процес змін, за концепцією В.М. Аллахвердова, забезпечується суперечливою тенденцією: базовий зміст отримує новий елемент і «узгоджує – не узгоджує» його з існуючими класами, а поверхневий зміст (те, що усвідомлюється) прагне зберегти свою константність. Тому автор наголошує на «революційності» (інсайтності)

зміни ситуації, за якою один позитивний (еталонний) вибір змінюється на інший, один фрагмент базового змісту замінюється на інший фрагмент базового змісту. Але це здійснюється виключно за умови, що у базовому змісті означені елементи вже існували. «Свідомість здійснює тільки вибір – вона не може прийняти рішення, якого заздалегідь не має» (Аллахвердов, 2000: 499).

Таким чином, основна функція свідомості, за В.М. Аллахвердовим, – це перевірка автоматично зроблених здогадок. Свідомість здійснює звірення наслідків гіпотези з досвідом. Звірення здійснюється за альтернативними виборами: усвідомленим позитивним вибором і неусвідомленим негативним. Знайдений вибір (смысл) є результатом сприйняття і усвідомлення знаку (тексту, стимулу) та їх поєднання у логічну цілісність. Тому смыслом тексту можуть бути вибори різної полярності. Неусвідомлена дія свідомості полягає у приписуванні смыслу інформації та його зберіганні. Усвідомлена дія створює власну систему знань. Отже, дія свідомості розкривається у довільних побудовах гіпотез, послідовному їх приближенні, уточненні, корекції та перевірці.

Аналізуючи одиниці (кванти) внутрішнього світу, А.Ю. Агафонов визначає три ключові положення його конструювання, зміни й еволюціонування, а саме: виробництво смыслу, складання множинного тексту свідомості та його розуміння (Агафонов, 2000: 330). Окреслена автором смыслова теорія свідомості розкривається системою аксіом та наслідків з них (Агафонов, 2003), головними з них є:

1. смисл – це одиниця аналізу психіки в силу його відповідності принципам: неподільної цілісності, первинності психічного матеріалу, гетерогенності, необхідного розвитку, психологічної гомогенності;
2. все, що представлено в актуальний момент часу – є сукупністю смислів, організованих у текст – структурований зв'язками смысловий зміст, який акумулює онтологічний план – змістовий аспект свідомості. Таким чином, свідомість – є множинним тестом;
3. складається множинний текст свідомості за участі смысло-породжувальної активності свідомості – дії її пізнавальних контурів:

сенсорно-перцептивного, уявлення, мисленнєвого, афективного та рефлексії;

4. розуміння виступає функціональною метою свідомості, тому свідомість є апаратом розуміння, себто, оперує смислами в рамках текстів пізнавальних контурів та актуалізованих мнемічних слідів та контекстних зв'язків, що складають зміст несвідомого;

5. смисл – є польовим утворенням, континуумом станів, що окреслює пов'язане зв'язками неподільне смислове поле та створює безперервну зону смислу;

6. зміна тексту свідомості – це зміна характеру зв'язків між утворюючими його смислами та зміна мнемічного контексту, який зумовлює семантичний терен інтерпретації. Вихідною умовою зміни є переживання «розуміння нерозуміння»;

7. істинність суб'єктивної дійсності людини підтверджується пізнанням людиною змісту власного переживання щодо реального світу.

Смислова теорія свідомості А.Ю. Агафонова обґрунтовує важливий тезис: смисл є елементарною часткою психічної реальності людини. Формується смисл процесами розуміння, тобто, знаходження, розрізнення, ідентифікації, впізнання, переживання як «пере-життя», пізнання. Автор обґрунтовує змістово-структурно-функціональну триєдність одиниці аналізу психіки як «ідеально призначеної еволюцією системи пізнання» та «свідомості як багатофункціонального апарату розуміння» (Агафонов, 2003: 14). Означена триєдність окреслює смисл як будівельний матеріал психічних процесів, як елементарну психічну форму та як елементарну функцію. Підтвердженням означеного постулату є дія пізнавальних контурів свідомості, на кожному ієрархічному рівні якої смисл виступає у різноманітних формах, не залишаючи свою властивість бути будівельним матеріалом гетерогенних утворень. Зокрема, смисл є множинним текстом всіх пізнавальних контурів: змістом сенсорно-перцептивного образу, змістом вторинного образу уяви, змістом думки, змістом емоцій та почуттів, мотивів і дій, а також змістом мнемічних слідів (Агафонов, 2009).

Таким чином, свідомість як множинний текст, який варіативно самоінтерпретується має ключове завдання – формування досвіду

розуміння світу. Випадок розуміння – є випадком самої свідомості. Саме тому, розуміння себе, іншого, або світу означає розуміння свого відношення до себе, до іншого і до світу. Суб'єктивна дійсність людини визначально динамічна і змінна в силу безперервної зміни змісту і зв'язків множинного тексту актуальної свідомості, а саме її дії розуміння. Тому прояснення А.Ю. Агафоновим питання формування смислу лежить в площині зміни станів взаємодії між свідомістю та реальністю, якою є і зовнішній, і внутрішній світ (Агафонов, 2016: 112). Сформульований автором закон переваги фону визначає неусвідомлену семантику фону вихідною умовою ефектів усвідомлення. До механізмів усвідомлення віднесено пізнання змісту власного переживання щодо об'єктивної реальності та переживання «розуміння – не розуміння» як емпіричних індикаторів суб'єктивної очевидності усвідомлення.

Третя виокремлена нами група теорій свідомості окреслює простір взаємовідношень «Я і Світу». Почати їх аналіз вважаємо доцільним з ідей С.Л. Рубінштейна, який акцентував увагу на відношеннях «людина і світ». С.Л. Рубінштейн наголошував на вихідному значенні положення «місце людини в світі» для похідного положення «буття і свідомість» (Рубінштейн, 1997). Базовими категоріями опису свідомості та її якостями, за С.Л. Рубінштейном, виступають: категорії «відношення», «пізнання» і «переживання» (Рубінштейн, 2003). Рефлексія виступає головною функцією свідомості породжуючи переживання та подальшу спрямованість пізнання і характер зв'язків у ціннісному відношенні до світу. Усвідомлювати явища і події значить подумки включати їх в зв'язки об'єктивного світу, бачити, сприймати їх у зв'язку з цим. Разом з тим, усвідомлення смислу явищ передбачає конструювання системи смислових зв'язків життєвого простору у всій сукупності множинних взаємодій подій з визначенням їх місця і ролі в особистій історії. Якість і зміст системи смислових зв'язків детермінується емоційними переживаннями, які оповіщають про роль предмета (явища) у загальній життєдіяльності людини.

В теорії С.Л. Рубінштейна людина завдяки своїй активності постає об'єктивно існуючою вихідною точкою системи координат світу. Психічне одночасно виступає і знанням (пізнання світу) і

переживанням (проживання себе в світі). Світ описується автором як «зріз» людиною «макросвіту» у побудові власного «мікросвіту». «Зріз» світу здійснюється свідомістю і є результатом мотиваційної детермінованості дії людини. Тому мотивація і дія виступають джерелами образу «мікросвіту» (Рубінштейн, 1989). «Зріз», за С.Л. Рубінштейном, – це акт розкриття і пізнання світу в рамках даного «зрізу», а крім того, це спосіб буття людини. «Зріз» упередметнює світ і є способом самовідображення світу. Такий акт взаємодії людини зі світом має потенційну можливість вироблення безлічі «зрізів» реальності, між якими встановлюється певні ієрархічні зв'язки (Рубінштейн, 2003).

Отже, С. Л. Рубінштейном запропоновані ідеї «зрізу», «поверхні» і «екрану», які дозволяють здійснити операційний аналіз дії свідомості, в якій чуттєва даність є «поверхневим» планом глибинних шарів реальності на «зрізі» взаємодії людини з існуючим реальним світом. Чуттєва даність проявляється на «екрані», що реєструє і демонструє результат цієї взаємодії.

У річці поглядів С.Л. Рубінштейна про визначеність людини своїми відношеннями до оточуючого світу, важливими є ідеї С.Д. Максименка, який наголошує: «Світ відтворюється у людському дитяті ... Становлення особистості як цілісність є вичерпуванням із існуючої потреби (екзистенційної потреби жити і бути) тих можливостей, які потенційно в ній можуть бути» (Максименко, 2006: 147). Автор виокремлює внутрішній світ в якості однієї з восьми структурних складових особистості. Пояснюючи участь людини у творенні свого внутрішнього світу, С.Д. Максименко, зазначає, що внутрішній світ є неподільним зі світом об'єктивним (зовнішнім) в силу того, людина (дитина) – визначально вже є Світом. «Вона (дитина) розвиває себе як світ, будуючи відношення, і це є її існування» (Максименко, 2006: 152). Внутрішній світ науковець визначає як одну з форм існування у світі, яка носить інтенційний характер, що визначає потребу та забезпечує активне втілення людини «в інші світи через відображення, усвідомлення і саморегуляцію існування» (Максименко, 2006: 153). Автор ставить питання про динамізм внутрішнього світу, який будучи структурованою цілісністю, є водночас, відкритим для

впливів та змін. Ключовою засадою у пошуку відповіді на нього є твердження С.Д. Максименка про світ не як простір життя людини (життєвий простір за К. Левіном), а світ як засіб буття людини.

Засіб буття, на наш погляд, містить в собі контексти (зміст) та процесуальність (дію), залежить від соціального (діяльнісного і комунікаційного) опосередкування та визначає рух-поступ до себе, до свого внутрішнього світу через становлення себе у відношенні до інших, до подій, до Світу. Визначаючи механізми формування внутрішнього світу, С.Д. Максименко визначає головним з них – тенденцію до виразу, до виявлення, що задає лінію розвитку особистості (Максименко, 2006: 159).

Здатність до побудови особистісно-орієнтованих проєктів власного життя та розвитку розкриває Н.В. Чепелева в якості ключової характеристики індивідуального осмислення особистістю себе і світу (Чепелева, 2018). Побудова свого життя та творення самої себе – виступають зонами відповідальності людини, яка постійно інтерпретує та реінтерпретує свій життєвий досвід. Створення, відображення, перевизначення проєкту «Я», зазначає Н.В. Чепелева, будують автонаративні тексти та асимілюються у смисловий простір особистості (Чепелева, 2018: 3). Отже, інтерпретування елементів наративного простору людини, наголошує автор, призводить до розвитку смислового простору особистості. А процес осмислення себе, власного досвіду та створення парафернального особистісного проєкту – є показником зрілості особистості.

Таким чином, особистісний проєкт є осмисленою версією людського буття. Його дискурсивна форма автонаративу забезпечує усвідомлення себе, свого досвіду та своїх інтегративних значень. Н.В. Чепелева підкреслює значущість реалізації особистісного проєкту в знаходженні шляхів власного розвитку, реалізації цілей та завдань з обов'язковим врахуванням ступеню сприятливості соціокультурних та життєвих умов. Узагальнюючи концептуальні положення особистісного проєкту, Н.В. Чепелева визначає його як «смислово доміную», як центр смислоутворення з його оцінно-ціннісними й перспективними тенденціями до зростання. Виділені автором соціально-орієнтований, особистісно-орієнтований та альтернативний

проекти розкривають онтогенетичний та актуально-генетичний ракурси самопроекування особистості, виконання нею свого «завдання на смисл». Результатом такого проектування є створення власної ментальної моделі світу та себе й своїх життєвих стратегій. Таким чином, Н.В. Чепелевою запропонована структурно-функціональна система інтерпретативного звернення до власного життя і власної особистості, в якій коло імовірно-значимого (альтернативний проект) є засадою поступу-руху до себе іншого, як втілення своїх проектів щодо самого себе. Важливим є обґрунтування автором наявності сформованих у смисловому просторі особистості задумів, мрій, ідей, які виступають силою, що спрямовує альтернативний проект до реалізації.

На ціннісно-смисловій спрямованості людини у світ і ціннісно-смисловій пов'язаності з предметами «життєвого світу», наголошує В.М. Цапкін (Цапкін, 2004: 45). Відповідаючи на питання: «Що детермінує прагнення людини і спрямовує її діяльність?», В.М. Цапкін, зазначає що це не простір діяльності в суб'єкт-об'єктній дихотомії, а простір «життєвого світу». Саме життєвий простір є джерелом змісту життєдіяльності людини (Цапкін, 2004). «Життєвий світ» представлений суб'єктивним смислом в силу його наповненості важливими для людини об'єктами та явищами: «світ для мене», «річ для мене» (Цапкін, 2004: 45). Такий світ структурується суб'єктивними смислами та інтерсуб'єктивними значеннями, які задають світу «смисловий горизонт». Одиницею життя, наголошує В.М. Цапкін, є діяльність та її предметність. Кожен предмет різних діяльностей має двоїсту функцію. По-перше, він виступає структурним елементом системи «життєвий світ», створюючи певну смислову значущість через смислові зв'язки з іншими предметами. По-друге, предмет діяльності є структурним та системотвірним елементом діяльності. Тому, як зауважує В.М. Цапкін, предмет діяльності є одиницею, що репрезентує «життєвий світ» у певній діяльності та, водночас, одиницею, що репрезентує певну діяльність у «життєвому світі». Структура відношень «життєвого світу» та «життя» («діяльності») розкривається автором з використанням двох фундаментальних «осей мови» Р. Якобсона, а саме:

– парадигмальної осі вибору (життєвий світ), яка забезпечує відношення схожості-розбіжностей, варіативності інтерпретування, вибір значущих елементів (знаків), заміщення смислів;

– синтагматичної осі відношення (діяльність, життя), що зумовлює операції комбінації і контексто-творення, які забезпечують зв'язок смислів через контекст, а саме: знак (лінгвістична одиниця) слугує водночас і контекстом для більш простих одиниць, і знаходить свій контекст у лінгвістичній одиниці більш високого рівня (Цапкін, 2004: 45-46).

Таким чином, динаміка смислового горизонту життєвого світу задається точкою перетину ключових операцій: вибору та комбінації і контексто-творення, які можна враховувати в якості операційних властивостей площини і системи самоорганізації свідомості. Точка перетину осей «життєвого світу» і «діяльностей» відкриває предмет (об'єкт, явище, ситуацію, подію), який є, водночас, і значущою річчю «життєвого світу», і мотивом системи діяльностей, який означається певною діяльністю, і умовою-ціллю- мотивом діяльності.

В.Д. Шадриковим визначені головні закономірності функціонування внутрішнього світу людини (Шадриков, 2009). Чотири обґрунтовані автором закони, а саме: ймовірність еволюціонування, невизначений поріг флуктацій початкових умов, самоорганізація та незворотний часовий характер внутрішнього світу, розкривають внутрішній світ людини як реальність сповнену переживаннями. Переживання відображають особистісний смисл отриманих в ході життєдіяльності людини знань (Шадриков, 2004). Вагомим є положення В.Д. Шадрикова про значення, роль й місце переживання в процесі формування внутрішнього світу. Автор характеризує постнатальний етап розвитку дитини як переживання самої себе та своїх органічних відчуттів. Вихідним моментом процесу формування внутрішнього світу В.Д. Шадриков визначає потреби і пов'язані з ними переживання (Шадриков, 2004). Це означає, що джерела відносин дитини із зовнішнім світом знаходяться в самій дитині. Упередження потреб і переживань забезпечує привласнення дитиною образів і знань. Подальший розвиток розширює «канали» представлення зовнішнього світу, який «включається» у внутрішній світ

різноманітними мовами: почуттєвими відчуттями і сприйманнями; упередженими потребами; особистісними смислами; цілями та мотивами дій і діяльностей; знаннями, символами, цінностями, значеннями і смислами. Внутрішній світ В.Д. Шадриков визначає як потребово-емоційно-інформаційну субстанцію, яка формується в процесі життя людини на засаді індивідуальних якостей. Саме внутрішній світ, наголошує В.Д. Шадриков, відображає весь життєвий шлях людини, її діяльності, вчинки, а також зовнішній світ (Шадриков, 2009). Тому внутрішній світ (потреби, почуття, переживання і думки) зумовлюють активність, творчість, свободу дій, а також відповідальність за свої вчинки.

В.В. Налімов, оперуючи поняттям «смысл» в якості головного атрибуту життя окремої людини, визначає необхідність поринання в граничні його питання. Саме через занурення у семантичне поле актуальних проблем життя і Світу, наголошує В.В. Налімов, стає можливим знаходження смислів. Через Світ і через буття в Світі розкриваються (проявляються) смисли в їх позачасовій трансценденції (Налімов, 2013). Смисли, як слушно зауважує автор, розпаковуються завжди через тексти. «Людина для нас – це текст, або, точніше, різноманіття текстів, граматику і семантику яких ми хочемо охопити єдиним, ймовірно заданим поглядом» (Налімов, 1989: 61). Свідомість розглядається автором як гнучкий, змінний, динамічний текст. Текст, що еволюціонує, тобто постійно будується заново. Процес еволюціонування текстів свідомості В.В. Налімов пов'язує з відкритим характером взаємодії свідомості й світу, за умови якого людина задає напрямок розвитку своєї текстової природи. Мета розвитку полягає у знаходженні відповідей, отримуючи їх зі Світу метасемантики, і, водночас, поповнення його власними смислами. Це процес породження нових Світів – нових культур. Саме тому В.В. Налімов, визначає свідомість устроєм трансценденції, що пов'язує численні світи багатомірного Всесвіту і виконує роль мікродеміурга. Деталізація В.В. Налімовим означених засад дозволила пояснити функціонування свідомості. Автором запропонована багаторівнева ієрархічна конструкція – семантично-тілесна капсулізація свідомості, яка містить шість рівнів:

1. вищий рівень – рівень логічного мислення;
2. рівень перед-мислення – вироблення вихідних постулатів, виконання завдання породження смислів;
3. рівень чуттєвого споглядання образів (підвали свідомості);
4. рівень загально-соматичного стану людини (тілесної підтримки), на якому виникають емоції й який стає керуючим рівнем свідомості за умови виключення вищого (логічного) рівня, наприклад, при холотропному диханні;
5. рівень метасвідомості – рівень семантичного триггеру, на якому здійснюються спонтанні породження імпульсів – творчі відкриття;
6. підвали космічної метасвідомості – світ фіксованих архетипів колективного несвідомого (Налімов, 1989).

Другий і п'ятий рівні, як зазначає В.В. Налімов, відповідають за функціонування свідомості та за знаходження і розкриття смислів. Другий рівень – перед-мислення складає семантичний образ і характеризується наданням смислам дієвої сили.

Таким чином, В.В. Налімов запропонував концепцію взаємодіючих світів: світу людини і реального світу її життя. Процес взаємодії забезпечується смислами, що втілені в людині. Саме тому смисли – це прояв культури минулого і варіативність культури майбутнього. Свідомість в означеній взаємодії виступає устроєм (апаратом), що постійно, безупинно «розпаковує» смисли.

Циклічно-вчинкову методологію дослідження свідомості послідовно і обґрунтовано розгортає А.В. Фурман, процедурні напрямки якої відображуються у поступі-русі: ситуація – «розуміння свідомості», мотивація – «боротьба зі свідомістю», дія – «робота зі свідомістю», післядія – «опанування свідомістю» (Фурман, 2018: 17). Означений рух виступає аргументом щодо життєво-творчої сутності свідомості, що, як справедливо стверджує автор, відкриває основу «свідомісного уприсутнення людини у світі» (Фурман, 2018а: 17). Приймаючи гіпотетичність поняття «сфера свідомості», А.В. Фурман, підкреслює, що «у її висвітленні не існує ні позначуваного, ні того, що позначається, ані того, хто позначає. Водночас під час інтерпретації цієї сфери треба оперувати феноменами, що стали символами, котрі утворюються на реально існуючому перетині

особистісного мислення-мовлення-знання і життя свідомості та є синтетичним символом певної події знання і свідомості» (Фурман, 2018а: 37). До проявів свідомості, її «своєрідних підсилювальних лінз» автор відносить: думку як діяльний стан; поле ясної уваги; пізнавальне відношення до об'єктів, предметів, ситуацій, подій зовнішнього світу; пізнання дійсності за допомогою системи актуалізованих знань; усвідомлюваний образ себе й світу; усвідомлення власного «Я»; відображення і творення як взаємодоповнюючі потоки; самотутній спосіб існування людини; рефлексію як осереддя свідомості та механізм пошуку смислів; багатомірну саморефлексію (Фурман, 2018а: 14). Дихотомія «свідомість-несвідоме» знімається автором на користь свідомості як конкретної, але плинної точки, в якій здійснюється акт розуміння несвідомого. Саме тому свідомість в трактуванні А.В. Фурмана має ключову ознаку – спрямований вектор на породження порядку із хаосу. Метою такого руху є підвищення рівня самоконструювання і самотворення людиною своєї екзистенції.

Вагоме дослідження співвідношення свідомості та реальності здійснено М.В. Папуча (Папуча, 2011). Реалізований автором переконливий історико-філософський та психологічний аналіз допроваджує трактування людини як «усвідомлюючи саму себе реальність», а життя людини як складної і суперечливої цілісності душі й тіла (Папуча, 2018). Приймаючи в якості ключового концепт Л.С. Виготського про «системно-сміслову, семантичну природу свідомості», М.В. Папуча пропонує пояснення свідомості як реальної міжфункціональної психологічної системи смислів, яка є процесом, а тому безперервно змінюється та охоплює «протиставлення (усвідомлення) самого собі» життя людини – її реальності. Цілісність міжфункціональної психологічної системи смислів забезпечується прийняттям до уваги несвідомого, яке присутнє у реальному житті людини завжди. Приймаючи за аксіому, що дійсність екзистенції людини забезпечується цілісністю її життєвих відношень, М.В. Папуча наголошує на необхідності врахування несвідомого та його ролі у процесі «вичерпування» людиною реальності.

Важливим ракурсом трактування М.В. Папуча свідомості є прийняття до уваги його часового вектору, дія якого суб'єктивно

нерівноважна, а тому час може прискорюватися або гальмуватися. Саме тому, як зазначає, М.В. Папуча, міжфункціональна психологічна система смислів виступає одночасно і процесом, і структурою, зберігаючи свій багатомірний склад. Як наголошує автор, зміна «процес-структура» є важливим показником ефективного співвідношення людини й об'єктивної реальності та, як наслідок, психічного здоров'я людини (Папуча, 2018).

Ключовим положенням теорії М.В. Папуча вважаємо, констатацію, що одна частина реальності (людина) може протиставити (усвідомити) іншу частину реальності (світ) тільки за умови визначальної (пренатальної) присутності свідомості. Таке припущення дозволяє інтегрувати в теорію свідомості емпірично знайдені та гіпотетично пояснені С. Грофом, Л. Марчер, Р. Олларсом, Є.В. Балацьким та ін. закономірності перинатального досвіду особистості й вихідної системи його кодування – складання перинатальних імпринтингів (Балацький, 2008; Гроф, 2008; Марчер & Олларс, 2003; Каліщук, 2019а, 2019б, 2020а).

Диференціювання М.В. Папуча трьох частин реальності, а саме: «зовнішній світ», який в пренатальному періоді приймається як доцільно й екологічно заданий; «внутрішній світ» та «Я», зумовлює пошук онтогенетичних та актуально-генетичних («актуалгенез») закономірностей та механізмів їх функціонування. Вихідними постулатами такого пошуку, як слушно зазначає М.В. Папуча, є признання:

- безперервного і суперечливого становлення психологічного життя людини;
- комунікації як детермінуючого процесу розвитку (становлення) життя;
- тези про «зadanість» психічних переживань та стану свідомості, які спрямовують відкриття («вичерпування») певних царин зовнішньої реальності та зумовлюють контекст свідомості;
- штучності досліджуваних схем-моделей свідомості, які є спробою дискретного схоплення, зупинки її цілісної і безперервної дії;
- динамічної смислової структури свідомості;
- пов'язаності психічних явищ, зумовленої актуалізацією смислів;

- будови внутрішнього світу людини як смислового поля;
- породження смислу в інтерперсональному контакті через перетворення значення у смисл.

Питання етіології активації, зміни, контекстної перебудови смислових полів розглядається автором як двофазовий процес. Перша фаза полягає у виклику гранично концентрованої активності (точки «враження», гранично стислою і позачасовою), в якій «збираються» суперечливі явища. Активованій «пучок ідей» на другій фазі виражається через розгортання смислу та його переклад в протяжну знакову систему унікальної свідомості (Папуча, 2018). Тому двофазний процес: «активація» та «вираз» забезпечує постійний перебіг смислової динаміки й конструювання смислових полів.

Підняте автором питання перебігу часу, його прискорення та гальмування, на наш погляд, визначається під-періодами свідомості, тобто, процесом чи структурою в певний час життя є свідомість. Керується перебіг часу силою і кількістю активуючих впливів, які включають під-період «процес». Введення несвідомого в царину розвідок свідомості, на наш погляд, відкриває можливості реорганізації несвідомих слідів попереднього досвіду, зокрема, перинатального. Це можливо в силу того, що несвідоме може бути пережито у нинішньому часі, змінюючи цим, як слушно зазначає М.В. Папуча, і час, і, водночас, вибудовуючи новий простір, в якому протиставляє змінює свої фільтри «вичерпування» трьох реальностей.

Таким чином, обґрунтоване М.В. Папуча трактування смислу як складної міжфункціональної психологічної системи, що створюється в процесі знаходження відповіді на активуючий вплив відповідно до кожного з рівнів реальності, окреслюють доказову методологічну рамку досліджень смислової будови свідомості.

Постулати теорії свідомості як історично змінної форми психологічного забезпечення життя та життєдіяльності, переконливо обґрунтовані Ю.М. Швалбом (Швалб, 1997; 2004; 2013). Вихідні аксіоматичні положення теорії методологічно оформлюються автором навколо граничної категорії «Життя», що реалізує багатомірні відношення «Людина – Світ». Ключові ідеї теорії свідомості Ю.М. Швалба розкриваються таким постулатами:

- свідомість є цілісністю з композиційною диференційованою структурою;
- відображення сукупності життєвих ситуацій і породження продукту трансляції культури є основними функціями свідомості (основними відносинами), що інтегрують людину і її світ, її суб'єктивну дійсність;
- ситуація і культура є різними формами постання перед людиною світу її життя та існують за загальними принципами виразності і трансляції;
- діяльність – це універсальний засіб виразу змістів свідомості у формах культури, якщо вони набувають формовияву мети і водночас механізм перетворення форм культури в універсалії змістів свідомості;
- породжувальним потенціалом володіють тільки ті змісти свідомості (розумові моделі, образні метафори і значеннєві символи), що відтворюються через механізм навчальної діяльності;
- свідомість і ситуація опосередковуються системами перетворювальної поведінки і, зокрема, її доцільністю;
- вихідним моментом побудови образу ситуації є переживання стану внутрішнього дискомфорту, незадоволення чи нестатку;
- результативним моментом побудови образу ситуації є знаходження інтенційності та реалізація цільового елементу;
- структурні елементи свідомості утворюють різні композиційні зорганізованості, які мають можливість потенційно нескінченної зміни на дихотомічній прямиї: «ускладнення – спрощення» (Швалб, 2004);
- процесний характер організованості свідомості визначає її іманентну інтенційність (Швалб, 2013).

Отже, теоретична модель свідомості Ю.М. Швалба має двоформатну будову, вона «складається з двох самоцінних моделей: а) моделі свідомості, яка породжує і б) моделі свідомості, яка відображає» (Швалб, 2004: 157). Системний аналіз свідомості доповнюється введенням Ю.М. Швалбом суттєвої ознаки, що належить світу, а саме, «Хаосу» як вихідної і безперервної плинності Світу. Протистояння тріади «Ситуація – Свідомість – Культура» Хаосу здійснюється

людиною, як слушно зазначає Ю.М. Швалб, або через структурування ситуації, або через утвердження форм культури. Розвиток свідомості, як справедливо підкреслює автор, відбувається в процесуальному ході послідовного накопичення диференціальних ознак і ускладнення параметрів оцінки ступеня прояву ознак Світу, відкриваючи, а саме, «породжуючи нові його грані і підсилюючи здатність до його психічному відображенню і пізнання» (Швалб, 2013, 199). Дихотомії «стабільність – мінливість», «зadanість – свобода» та «ризик – захищеність» аргументовано визначаються автором в якості засад типологізації чотирьох форм свідомості: міфологічної, релігійної, підприємницької та ідеологічної.

Таким чином, цілісна і обґрунтована модель свідомості, запропонована Ю.М. Швалбом, є системним підґрунтям для подальшої деталізації (доповнення) часткового питання, зокрема, онтогенетичних механізмів знаходження (вияву, «включення») «інтенційності». Іntenційність як процес системного взаємозв'язку свідомості та ситуації відкриває, на наш погляд, шлях до аналізу «квантів» свідомості, що первинно зумовлюють напрацювання змісту свідомості, в першу чергу, в ситуаціях неможливості – над-можливості, викликах життя, зокрема резигнації тощо. В таких ситуаціях, коли виокремлення предметної цілі в образі ситуації та оцінка доцільності утруднені, а сама ситуація не може бути зміненою об'єктивно, коли відношення між свідомістю і ситуацією вимагають інтеграції з відношеннями між свідомістю і культурою для зміни суб'єктивного образу Світу (об'єкта, явища, події).

Формування «картини світу» як інтегрального утворення, що визначає поведінку та містить когнітивні, емоційні й ціннісні аспекти, В.Ф. Петренко пов'язує зі становленням смислотворення людини щодо себе, інших людей, соціальних систем і моделей Світу (Петренко, 2005). Залежить становлення смислотворення, як зазначає В.Ф. Петренко, від індивідуально налаштованих локусів сприйняття, своєрідності антиципації подій, інтегративних значень як ідеальних конструкцій (моделей), в яких представлені форми узагальнень сукупності суспільного досвіду. Система цінностей та глобальні принципи, закони (переконання), що складають образ світу, як правило не

рефлексується людиною, але задають концептуальну рамку (фільтр) сприйняття і організують її знання про себе і світ. Пошук семантичних просторів, семантичних мереж і фреймів відкриває шлях до вивчення форм репрезентації знань людини про світ. Разом з тим, тільки емоційні стани, як справедливо зауважує В.Ф. Петренко, мотиви та особисті установки актуалізують систему асоціативних зв'язків між значеннями і пов'язують минуле й майбутнє у теперішньому часі (Петренко, 2005).

Експериментальні дослідження В.Ф. Петренко дозволили констатувати вплив афекту на структуру семантичних просторів. Емоції, як доведено автором, є операційними операторами процесу категоризації, які змінюють кривизну простору і рівень категоризації. Сильна емоція (афект) вкорочує мірність простору, переводячи людину з предметної віднесеності на глибинні рівні категоризації, на супутні конотативні ознаки. Зменшення простору полегшує встановлення зв'язків, які неочевидні на поверхневому рівні семантичного простору. Зменшується диференційованість світу, але збільшується його інтегрованість. Крім того, емоції впливають на зміст семантичної організації знання про світ, перебудовуючи асоціативні зв'язки між його елементами.

Таким чином, семантичним «сховищам» властива ознака перебудови системних зв'язків між їх елементами під впливом емоційних станів, відкриття нового емоційного забарвлення. Саме тому, важливо підкреслити, що емоції – є операційним інструментом групування і класифікації знання, який має свої власні засоби на відміну від понятійної логіки. Особливості засобів емоцій – це можливість встановлювати між-образні зв'язки («емоційно-образні узагальнення»), які не пов'язані з точки зору понятійного аналізу (Петренко, 2010б). Таку «роботу» емоцій В.Ф. Петренко порівнює з дією кривих дзеркал, які змінюють зв'язки образів попередньої картини світу, актуалізуючи нові системи асоціативних зв'язків. Інформація починає структуруватися по-новому, а тому створюються різні індивідуальні тезауруси. Пояснення емоційного переформатування образів світу утверджує погляд на особистість як ймовірнісну можливість до динаміки, що реалізуються у варіативних траєкторіях життєвого

шляху. А процес еволюціонування людини, як справедливо наголошує В.Ф. Петренко, є процесом смислотворення самого себе і свого усвідомлення себе (Петренко, 2010а).

Питання природи реальності розкривається в спектральній теорії свідомості К. Уїлбера (Уилбер, 2004). Як зазначає автор, ідентифікація людини із Всезагальним Світом визначає саму людину, яка і є Все. Рівень свідомості К. Уїлбер назвав рівнем Розуму (Атман, Mind). Тому свідомість просторово безмежна й позачасова. Свідомість є, водночас, і тим, що є в просторі людини, і тим, що є за її простором. Означена безмежність складає реальність людини, в якій «Я» та «не Я» збігаються. Інші чотири рівні: трансперсональні полоси, екзистенційний рівень, рівень Его та рівень Тіні, розкривають часткові випадки ідентифікації людини. Трансперсональні полоси визначають ідентифікацію з архетипами, екзистенційний – ідентифікацію з психофізичним організмом, рівень Его – ідентифікацію зі своїм образом, ментальними уявленнями про себе, рівень Тіні – ідентифікацію з помилковим образом себе. В більш пізніших роботах К. Уїлбер пропонує повно-спектральну модель розвитку людини. Згідно з нею розвиток здійснюється за різними спрямуваннями: афективним, когнітивним, моральним, Его та ін. (Уилбер, 2009). Відповідно до кожного спрямування К. Уїлбер пропонує декілька десятків рівнів, динаміка яких задає багатовекторні тенденції розвитку свідомості. Диференціація трьох компонентів свідомості, а саме: базових структур, перехідних стадій (стадій самості) і системи самості, дозволили автору концептуалізувати і пояснити витоки, механізми трансформації та засоби і шляхи координації розвитку свідомості. Зокрема завдання самості як «Я – структури» полягають в ототожненні, організації, захисті, волі, метаболізмі та навігації. Означені процеси здійснюються в просторі двох дихотомічних спрямувань: «диференціація – інтеграція» та «розвиток – регрес» (Уилбер, 2009).

Таким чином, спектральна теорія свідомості К. Уїлбера є ієрархічною системною розширеною картою психіки людини. Вона розгортає максимально повний план феномену розвитку людини як реальності, що самоорганізується. Цінним вважаємо створений К. Уїлбером науковий прецедент інтеграції в цілісному континуумі

багатомірного досвіду самопереживання людини багаторівневої маніфестації свідомості. Кожен рівень спектра свідомості диференціюється в залежності від завдань самоідентифікації та зумовлених ними переживань, «латентних» симптомів, знайдених стратегій еволюціонування та засобів збільшення складності життєдіяльності як умови переходу на наступний, більш високий рівень повного спектра людського потенціалу.

Розглядаючи теорії розкриття сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом» з його об'єктами, ситуаціями, подіями, випадками, культурою не можливо обійти увагою дослідження парціальних самісних форм свідомості. Саме вони відкривають предметний простір змістових та функціональних властивостей свідомості особистості у її зумовленості соціально-культурними чинниками. Зокрема взаємозв'язок світу, культури та свідомості простежується в дослідженнях В.В. Турбан (Турбан, 2012). Автор виокремлює чотири феномени, які в своїй єдності розкривають відображення людиною сукупності матеріальних та духовних цінностей культури. До таких феноменів В.В. Турбан віднесено: моральні норми, моральну рефлексію, етичну свідомість та етичну рефлексію. Вагомим вважаємо виокремлення функціонального плану етичного дискурсу свідомості, який окреслюється автором у семи діях: 1) усвідомлення соціальної норми, 2) переживання суперечності соціальної норми щодо актуальної для особистості потреби, 3) рефлексія соціальних, зокрема й моральних норм, 4) особистісна рефлексія як переживання-розуміння відповідності «Я» ідеальному «Я», 5) вибір рольової етичної моделі Я, 6) етична дія, 7) усвідомлення соціального схвалення/несхвалення етичної дії (Турбан, 2012: 132). Засади морально-етичного характеру взаємовідношення людини і світу, як слушно зазначає В.В. Турбан, є однією з головних детермінант життєдіяльності людини, динаміки її життєвого простору та «смисложиттєвого усвідомлення сущого» (Турбан, 2014: 215).

Структурна модель етнічної свідомості особистості як «сукупність уявлень, знань, установок, схильностей, засвоєних і виявлених у процесі етнізації, накопичених досвідом життя індивіда або етнічної групи» обґрунтована і визначена в дослідженнях О.М. Лозової

(Лозова, 2007: 87). Автор розкриває культурно-ціннісний зміст системи уявлень етнічної свідомості, зокрема виокремлює його ідеологічні й психологічні, раціональні й емоційні, буденні й наукові, статичні й динамічні елементи. Означені елементи детермінуються системою ядром – етнічним образом світу, який є знаковим мовленнєвим утворенням. Репрезентативна дія «етнічного образу світу» має дво-векторну спрямованість, а саме: репрезентує картину світу і, в свою чергу, репрезентується у мові, культурі, фольклорі (Лозова, 2017).

Реалізація свідомості етносу розглядається О.М. Лозовою з урахуванням векторної структури смислів Б.С. Братуся, тобто, з виокремленням рівнів операційних смислів, егоцентричного, групоцентричного, просоціального та духовного. Смисли розрізняються О.М. Лозовою за значущістю й ступенем впорядкованості, інтенсивності й міри усвідомленості, глибини причинно-наслідкових та аккаузальних зв'язків. Ключовим моментом вважаємо окреслені О.М. Лозовою засоби співвіднесеності етнокультурних та соціокультурних компонентів, що детермінують «контури етнічної збереженості» людині в світі (Лозова, 2006).

В зустрічі етнокультурних та соціокультурних компонентів ми вбачаємо деталізацію ракурсів співвіднесення людини і Світу, результатом якої завжди є дія смислотворення і упредметнення тріади: «світ – мова – текст свідомості».

Закономірності формування самісної професійної свідомості виступали предметом дослідження Н.Ф. Шевченко (Шевченко, 2005). Автором піднімається проблема побудови образу світу (уявлення реальності) з виокремленням професійного образу світу як його часткової і парціальної форми. Специфіка професійного образу світу, як справедливо визначає Н.Ф. Шевченко, детермінується формуванням професійних понять та розвитком професійних відношень. Автором представлено структурно-функціональний аналіз професійної свідомості та обґрунтовано її концепт як психічного утворення, що інтегрує професійні знання і вміння, які структуруються у певні програми професійних дій, а також знання людини про себе саму, як представника певної професії. Ґрунтуючись на концепції О.М. Леонтьєва, Н.Ф. Шевченко пропонує трикомпонентну структуру професійної

свідомості практичного психолога, яка представлена змістом, що відображує специфіку професії; значеннями, які виражаються психологічними поняттями й категоріями; смислами, які знаходять свій вираз в інтересах, мотивах та цілях діяльності; чуттєвою тканиною, яка характеризується особливістю сприйняття реальності (Шевченко, 2009). Таким чином, професійна свідомість розглядається автором як феномен, який будується у логіці професійного бачення реальності та відрізняється специфічними професійними рисами.

Завершуючи теоретичний огляд психологічних теорій свідомості, слід згадати про існування декількох стратегій пояснення складних феноменів (Дойч, 2004). Відповідно до ієрархічної стратегії, теорії пізнання розташовуються, як зазначає Д. Дойч, в залежності від зменшення їх надійності, а саме: математичні → наукові → філософські. Відповідно до редукціонізму «мікроскопічні» закони і явища приймаються як більш фундаментальні, а тому складне явище відображується як сума «простих». Індуктивізм визначає математичні наукові докази абсолютними в силу їх дедуктивності, наукові докази – відносними в силу їх індуктивності та філософські докази вважаються маловірогідними (Дойч, 2004). Однак відомо, що кожна із стратегій може значитися доречною за умови, якщо отримане пояснення ефективно вирішує завдання, на які цілеспрямоване дослідження. Водночас, на думку Д. Дойча, є ще одне неодмінне правило дослідження складних феноменів – обґрунтування «критерію реальності» досліджуваної ознаки, який є важко-вловимим в силу властивості йому імпліцитної відзнаки – постійно змінюватися та вдосконалюватися.

Саме пошук таких «критеріїв реальності» спрямовував нашу розвідку генетичного модусу психологічних досліджень свідомості та зумовив виокремлення трьох теоретичних ракурсів його пізнання, а саме: як становлення внутрішнього світу; як пояснення джерел динамічного руху «самоорганізації» свідомості та як розкриття сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом». Вважаємо, що «критерії реальності» дослідження свідомості логічно прийняти як методологічні рамки вивчення її генези. До ключових з них ми відносимо такі:

1. Вираз внутрішнього через переживання, стани, мову, дію – призводить до його зміни його змісту. Пошук першоджерел онтогенезу

дає відповіді на питання динаміки і єдиного руху внутрішнього світу особистості (С.Д. Максименко).

2. Свідомість – це психологічна система смислів (А.Ю. Агафонов, М.М. Бахтін, Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, В.В. Налімов, М.В. Папуча, В.Ф. Петренко, В.М. Цапкін, В.Д. Шадріков).

3. Динамічний рух самоорганізації свідомості пояснюється механізмами взаємозумовленості свідомого і несвідомого та їх інтегративного переплетення у цілісній комунікативній тканині свідомості (А.Ю. Агафонов, А. Адлер, С. Гроф, З. Фройд, К. Юнг, М.В. Папуча, В.М. Цапкин, Т.С. Яценко).

4. Джерелами динаміки свідомості (еволюціонування, інволюціонування, плинності, реактивності, почуттєвості) є емоції, переживання (В.М. Аллахвердов, А.Ю. Агафонов, М.М. Бахтін, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, О.М. Леонтєв, М.В. Папуча, В.Ф. Петренко, С.Л. Рубінштейн, В.Д. Шадріков, Ю.М. Швалб, К. Юнг).

5. Процес взаємної трансформації – осмислення значень і означення смислів є сутністю внутрішнього і зовнішнього діалогу, які детермінують процес розуміння і взаєморозуміння (М.М. Бахтін, В.П. Зінченко, М.В. Папуча, В.М. Цапкин, Ю.М. Швалб).

6. Формується смисл процесами розуміння, а саме: знаходження, розрізнення, ідентифікації, впізнання, переживання як «пережиття», пізнання, інтерпретації, реінтерпретації (А.Ю. Агафонов, В.М. Аллахвердов, В.П. Зінченко, В.Ф. Петренко, К. Уілбер, Р. Уотсон, Н.В. Чепелева).

7. Суб'єктивна інтерпретація реальності детермінується складеним раніше патерном переживань і, в свою чергу, зумовлює осяжність талеологічності як цілісності психічних та тілесних зусиль людини (А. Адлер).

8. Засоби активації й виразу смислів є двофазним процесом безупинного перебігу смислової динаміки й конструювання смислових полів (М.В. Папуча).

Означені положення розглядаються нами як сутнісне та методологічне підґрунтя площини дослідження генези смислової архітекtonіки свідомості особистості.

Висновки до розділу 1

Теоретичний аналіз свідомості особистості означив багато-векторний та міждисциплінарний простір її розвідок, розкрив онтологічне тло дослідження її генетичного модусу та дозволив сформулювати такі положення:

1. Понятійна операціоналізація мета-категорії «свідомість» розкривається через систему пов'язаних атрибутів, уявлень і знань, які її склали і тому визначають напрямок рефлексії та дослідження динаміки її змістових шарів. Генетичний модус дослідження зосереджується на знаходженні внутрішніх (стабілізуючих) і зовнішніх (рушійних) критеріїв категоріальної моделі «свідомість», з урахуванням як головних, так і часткових (деталізованих) форм їх виразу. Поняття «світ», «знання», «відношення», «рефлексія», «співвіднесення», «образ», «суб'єкт», «мотив», «дія», «переживання», «інтеракція» та «ситуація» визначені в якості внутрішніх критеріїв концептуалізації категорії «свідомість». Поняття «смисл», «текст», «картина світу», «розрізнення Я – не Я», «ідентифікація», «значення», «цінність», «досвід», «пізнання», «розуміння», «нужда», «мнемічні сліди», «індивідуалізація» віднесено до зовнішніх критеріїв, що «стабілізують» категоріальну модель свідомості та, водночас, відкривають доступ до дослідження її актуальної генези. Пошук зовнішніх критеріїв визначався необхідністю відкриття логіко-формальних меж понятійної операціоналізації категорії «свідомість», наявність яких є доказом єдності понятійної бази простору і руху-поступу парадигмальних досліджень свідомості.

2. Розвідки духовно-релігійних феноменів «свідомості зі світом» розкрили джерела ключового переживання «перцептуального з'єднання тут і там», з якого починається життя людини, яке є первісним досвідом буття й фундацією перинатальних контурів свідомості. Це переживання детермінує подальший динамічний рух свідомості в силу його акумулювання в мнемічних слідах соматопсихічного виміру.

3. До всезагального принципу філософського трактування свідомості віднесено феномен «співвіднесення себе зі світом» як

джерело її змісту та функціональних властивостей. Якість та спрямованість взаємозв'язків (суттєвої структури переживань) в системі «Я і Світ» зумовлюється трьома здатностями людини: здатністю бачення «Світу через Я» і «Я через Світ»; здатністю бути відкритим до себе; здатністю до рефлексії як сумніву щодо Я, яке і є Світ. Тому переживання «Я-Можу-Бути-Тут» розглядається в якості екзистенційної сутності життя, інтенція якого полягає у наповненні смыслом, що потребує повторювального пошуку і знаходження точок «зчеплення» себе і Світу.

4. Нейрофізіологічні теорії свідомості доцільно розглядати в якості структурно-функціональної парадигми її дослідження. Нейропсихологічний контекст операційної дії свідомості експериментально обґрунтовує сенсорний, мнемічний й семантичний рівні суб'єктивного відображення та фізіологічні механізми породження смислів, зокрема, безперервний процес флуктацій семантичної інформації у вигляді невтихаючих реверберацій збудження, установчу аферентацію, складання орнаменту синаптичних мікроструктур, мультимодальні асоціативні структури тощо.

5. Положення квантової теорії суб'єктивних образів вимірів реальності виступають пояснювальною парадигмою трактування цілісності «Я і Світу». Інтерпретація свідомості як розрізнення та вибору класичних альтернативних реальностей відкриває значення і роль неусвідомленого фокусу сприйняття та його дієвий вплив на «знайдену» грань образу світу. Саме тому в кожній з потенціальних реальностей множинного «Я» людина проявляє властиві цій реальності поведінкові патерни, встановлює відповідні емоційні, ціннісні та смислові зв'язки.

6. Загальна теорія систем розглядається в якості операційної парадигми дослідження свідомості, яка процесуально розкриває дію складної системної «території» свідомості, що «самоорганізується» через безперервне співвіднесення «Я» зі «Світом». Системні закономірності автопоезного руху, дії «диссипативних структур», складання й руйнування аттракторів та траєкторій перебігу змін відкривають можливість дослідити багатовимірні умови генези свідомості,

зокрема виникнення сталих конфігурацій смислів, умови їх реорганізації та діяльнісне опосередкування особистісних суб'єктивних покладань.

7. Генетичний модус дослідження свідомості особистості зумовив предметну зосередженість на змістово-семантичній і структурно-функціональній її сутності. Тому аналіз психологічних теорій свідомості здійснено з виокремленням трьох векторів її розуміння, а саме пояснення:

– мікрогенези внутрішнього світу (одиниці аналізу – «кристалізовані» патерни, «психологічна правда», «імпліцитний порядок зв'язку свідомого і несвідомого», «цілісна комунікативна тканина свідомості» «імпринтинги та еволюційний розвиток множинного «Я»);

– джерел динамічного руху «самоорганізації» свідомості (одиниці аналізу – «динамічний потік»; «індивідуалізація та емоція як джерело свідомості»; «слово як знаряддя соціального контакту»; «взаємозумовленість свідомого і несвідомого»; «дія первинної і вторинної динамічних систем єдиної макросистеми – психіки»; «чуттєва тканина, значення та особистісні смисли»; «синхронічний акт гетерогенезу свідомості»; «семіотична організація свідомості»; «смысловая вісь руху відношення до світу через час і дію»; «перевірка й узгодження власних гіпотез»; «смысли як тексти пізнавальних контурів свідомості»);

– сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом» (одиниці аналізу – «зріз макросвіту» «живий рух–розвиток інстанції «Я»; «особистісно-орієнтовані проекти власного життя та розвитку»; «смыслові виміри життєвого світу і життя»; «світ внутрішнього реального життя»; «множинний текст і перед-мислення»; «буттєвстверна сутність свідомості»; «людина як усвідомлююча саму себе реальність»; «свідомість як Логос життя»; «концептуальні межі «картини світу»; «Я є Світ»).

Означені генетичні ракурси психологічного дослідження свідомості визначили ключові методологічні рамки вивчення генези смислової архітектоники свідомості особистості в річищі смисло-центрованих психологічних теорій.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ СТРАТЕГІЇ ДИНАМІКИ СМИСЛОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Розділ присвячено розкриттю онтологічного та гносеологічного планів системної дії свідомості створювати суб'єктивну дійсність (образ світу); аналізу формату, змісту, функції й генези репрезентативної дії смислової архітекtonіки свідомості та «картини світу» як предметно-варіативної форми її об'єктивації; практичній розвідці динаміки крос-контурних зв'язків системи смислової архітекtonіки свідомості на прикладі імпринтингів, симптомів та трансперсональних станів; побудові й обґрунтуванню базисного скрипту змістових та функціонально-операційних детермінант смислової архітекtonіки свідомості.

2.1. Реальність світу і багатомірність дійсності особистості: онтологічний і гносеологічний плани смислової архітекtonіки свідомості

Світ являє собою оточуючу людину реальність, яка має просторові, часові, матеріальні та енергетичні характеристики. Означені характеристики, з одного боку, виступають тлом, на якому виникає життя певної людини та задається напрям її пізнавальних актів, з іншого, вони змінюються під впливом перетворюючих дій унікальної та автономної цілісності, якою виступає сама людина. Свідомість як індивідуальна система створення дійсності дозволяє людині самовизначатися в реальному світі, моделюючи реальність та активно впливаючи на неї. Однак, важливими є питання: «Як здійснюється моделювання реальності? Що детермінує якість персональної дійсності та її базові

«налаштування»? В чому полягає генетичне коріння, зумовлююче організацію смислової конструкції психічного життя особистості?»

Людина вибудовує свої дії не у зв'язку з реальністю, а виключно, у зв'язку з проживанням реальності й у зв'язку зі своїми уявленнями реальності. Ключовими, в даному аспекті, вважаємо погляди А. Ленгле щодо диференціації понять «реальність» та «дійсність» (Längle, 2011). Автор зауважує, що дійсність виникає, коли зустрічаються реальність і виклики життя. А. Ленгле справедливо позначає «дійсність» як персональний ефект впливу об'єктивної реальності на людину, коли реальність «заговорює» з дійсністю людини й формує суб'єктивний відгук: «Що мені з цим робити? Як мені з цим жити?». Пошук і знаходження відповідей ці питання викликає «налаштування» на реальний світ, супроводжуючи смислову динаміку свідомості особистості, детермінуючи процеси породження образу світу «упредметненими значеннями».

Безперечно, функція свідомості відбивати існуючу реальність зумовлює створення безлічі суб'єктивних світів, які у кожному окремому випадку базуються на індивідуально-емпіричному досвіді людини унікально репрезентувати зовнішній об'єктивний світ для себе. Так вибудовуються суб'єктивні моделі зовнішньої реальності, які мають безкінечну варіативність та вектор спрямування від «індивідуального емпіричного, унікального виділення себе зі світу» із зафіксованими фільтрами та програмами до вільного, незаангажованого «унікального субстанціального, чуттєвого захоплення досконалістю світу і довіри до нього» (Роменець & Маноха, 1998: 843). Г.С. Костюк підкреслював: «...Люди опинилися перед суперечністю, з одного боку, перед ними стоїть завдання пізнати вичерпно систему світу в її сукупному зв'язку, а з другого – вони як через свою власну природу, так і через природу світової системи ніколи не зможуть повністю виконати це завдання. Але така суперечність лежить не тільки в природі обох чинників: світу і людини, вона є головною рушійною силою всього інтелектуального поступу й розв'язується день у день і безперервно в безкінечному прогресивному розвитку людства...» (Цит. за: Максименко, 2017: 11).

Проблема співвідношення об'єктивно заданої реальності та суб'єктивних моделей світу, які споруджуються особистістю, піднімалась в різний час в численних теоріях особистості, сприйняття, пам'яті, мислення, психотерапевтичних теоріях. Історичний аспект дослідження суб'єктивних уявлень реальності пов'язаний з конструктом «життєвий простір» К. Левіна. Дослідник зробив одну з перших спроб знайти відповідь на питання: «В якому світі живе людина? У фізичній реальності й соціальному середовищі чи у їх фрагментах, які відображені в свідомості?» (Левин, 2019). К. Левін запропонував розглядати людину та її середовище як констеляцію взаємопов'язаних факторів. Сукупність таких факторів, К. Левін назвав життєвим простором, який наочно зображується у вигляді овалу з колом всередині. Коло є внутрішнім регіоном життєвого простору й складається із самотвірного і саморефлексуєчого «Я» та внутрішнього світу. Внутрішній світ містить множину реальних, уявних, минулих і майбутніх ситуацій у формі очікувань, цілей, привабливих і непривабливих образів. Зона між внутрішнім світом і зовнішньою межею, що локалізує життєвий простір у формі овалу, складає сенсомоторний регіон. Ця перцептивно-моторна зона, на думку К. Левіна, слугує фільтром між внутрішнім і зовнішнім середовищем та визначає певний фокус уваги щодо конкретного сприйняття. Життєвий простір, як зазначав К. Левін, окреслюється знаннями про світ і можливістю впливати на процеси, які в ньому відбуваються, його широта зумовлена масштабом світогляду особистості. Розширення життєвого простору в часі й просторі задається вектором дорослішання. Критерієм розширення життєвого простору є зростання диференціювання між реальним й ірреальним його ракурсами. Диференціація, акцентував К. Левін, неподільна з інтегративними процесами, які проявляються у збільшенні складності та ієрархічності організації життєвого простору (Левин, 2000). Разом з тим, автор наголошує, що існує тимчасове, а іноді й необоротне звуження – регресія життєвого простору, яка зумовлюється емоційною напругою, втратою безпеки, старінням, хворобою тощо й проявляється у скороченні часової перспективи, зниженні диференціації та у дезінтеграції. До основних характеристик життєвого простору К. Левін відносив: структурованість,

інтегрованість, широту часової перспективи та ступінь проникності границь. Дослідник позначав, що ситуаційний та випадковий зріз життєвого простору створює психологічне поле у теперішньому часі, в яке включені як актуальний для обставин минулий досвід, представлений установками, знанням, пережитими почуттями, так і плани, цілі й очікування майбутнього. Крім того, життєвий простір, зауважував К. Левін, завжди має «зону вільного руху», в якій накопичений досвід забезпечує якісне пізнавальне орієнтування, наприклад, зона професійних знань (Левин, 2019). Вважаємо, що розширення й регрес життєвого простору та «зона вільного руху» в концепції К. Левіна, безпосередньо пов'язані з динамікою смислової архітекτονіки свідомості.

Перш ніж перейти до окреслення вагомих ідей, які суттєво підкріплюють та розвивають положення К. Левіна щодо багатомірності дійсності, яка залежить від генези смислової конструкції свідомості, визначимо засаду їх класифікації. Вихідне наше припущення полягає у диференціації двох планів свідомості, які найбільш загальним чином зумовлюють будову дійсності кожної людини, а саме:

1. Онтологічний план свідомості, який не тільки забезпечує та розгортає задану інтенційну площину встановлювати суб'єктивні фільтри сприйняття та оцінки реальності, але й виконує генетично-моделюючу за С.Д. Максименком функцію вектору «локомодації» (термін К. Левін), себто визначає й диференціює реальний зовнішній світ засадами парафернальної генези, яка детермінує унікальність дійсності людини, масштаб, якість та модальність сприйняття об'єктивного світу.

2. Гносеологічний план свідомості як її смислова динаміка, тобто послідовне розрізнення та уточнення смислу в процесі власного розвитку, дидактичного та виховного досвіду людини. Дійсно, свідомість як стабільно-динамічна система почуттєвих та логічних знань, забезпечує вироблення нових смислів як власних першоелементів. Саме смисли виступають проекцією (міні моделлю) реальності, формують дійсність особистості через спорудження психічної конструкції свідомості особистості – їх архітекτονіки.

Онтологічний та гносеологічний плани свідомості складають генетичне ціле, знаходяться в діалектичній єдності, а саме: розвиток одного впливає на зміст, динаміку і оновлену структуру іншого. Система засобів реалізації свідомістю дії структуризації власних смислів окреслює парціальні випадки свідомості, які уможливають дію обох планів свідомості, мають ієрархічну організацію, відрізняються взаємопереходами і взаємовпливами, поєднуючи реєстри не-свідомого, усвідомлення (презентації), переживання-споглядання та рефлексії. Грані онтологічного та гносеологічного планів свідомості розкриваються в ланцюжку важливих методологічних, теоретичних і контекстуально-практичних досліджень.

Зокрема, можна диференціювати два класи конструктів трактування онтологічного плану, за допомогою яких відкривається можливість дослідити витоки, генезу й знайти відповіді на питання звідки береться багатомірність дійсності людини. Перший клас – онтогенетичний. До нього, віднесено конструкти, що розкривають вагомий аспекти походження існуючої зумовленості «перцептивно-моторного» ракурсу сприймати реальний світ та формувати на цій засаді своє ставлення й «співвіднесення зі світом». Це конструкти: «стиль життя» та «психологічна правда» (Adler, 1989); «тип установки щодо інших» (Fidler 1968); «система конденсованого досвіду» та «фіксованої установки імпринтингу народження» (Гроф, 2008; Lilly, 1967; Марчер & Олларе & Бернард, 2003); «крос-контурна архітектоніка психіки й імпринтинги» (Лири, 2001; Гроф, 1994; Уилсон, 2001; Балацький, 2008); засади «правди», «витримки» і «прийняття» у світі «Я» (Лэнгле, 2005, 2006); «фільтри», детермінуючі розбіжності між репрезентацією про світ і самим світом (Пьюселік & МакБи, 2018); «моделі зростання або покарання й нагороди» (Satir, 1990).

Другий клас конструктів онтологічного плану – номотетичний, до якого віднесено узагальнені пояснювальні конструкти, що розкривають онтологічне тло та визначають багатомірність дійсності людини, а саме: «Eigenwelt» як базис бачення реального світу (May, 1969); «Я є Світ» (Максименко, 2006); «інтенційність» як перехід можливості в дію і дійсність (Бюдженталь, 2001); «переживання як дія» (Василюк, 1984); «варіанти життя» (Дружинин, 2000); самотвірність

життєвого шляху особистості (Рубінштейн, 1989; Максименко, 2015); «могли-бути-тут» (Лэнгле, 2011).

Фактично, питання засобів та механізмів створення людиною суб'єктивної моделі реальності як своєї дійсності, спрямовує на пошук загального тла, яке має властивість імпліцитно схованого, але інтенційно заданого прояву. Таке загальне тло, що розгортає онтологічний план свідомості людини та визначає генезу фільтрів сприйняття й орієнтування у світі, повинно мати «стабільно-динамічні» ознаки, які й визначатимуть суб'єктивні умови моделювання людиною об'єктивно існуючого світу. В цьому питанні історично передує позиція А. Адлера та його обговорення відповідності об'єктивної реальності суб'єктивній моделі світу (Adler, 1964). Автор ввів поняття «стиль життя», яке виступає сплавом, що конгломерується із значення, яке індивід надає світу й самому собі, з мети та спрямованості власних зусиль, з певних підходів і засобів, які використовуються для вирішення життєвих проблем (Adler, 1966). «Психологічна правда» як призма сприйняття та переживання об'єктивного світу впливає на формування суб'єктивної моделі реальності. Така модель стає для індивіда реальним світом, змінюючи (налаштовуючи) фокус сприйняття та зменшуючи, а інколи й унеможливаючи спробу об'єктивного його відчуття та пізнання.

«Психологічна правда» особистості формує систему прихованих цілей, які розгортаються ширше зовнішніх ситуацій та подій і спрямовані на знаходження логічного підтвердження сформованої установки сприймати світ і себе у певному заданому ракурсі. Крім того, «психологічна правда» несе в собі потенціал впливати на сприйняття та розуміння подій незалежно від часу. Сьогодення приймається не як дійсне, а стає залежним від інтенційної запрограмованості видозмінювати реальність, підганяючи її до відповідності «прихованим цілям» (наприклад, переконання, що «значимі люди завжди будуть ставитися зневажливо, без поваги та розуміння»). Уявлення про майбутнє вбачається скрізь установку, інтенційна складова якої несе в собі викривлення «психологічною правдою» перспектив його розгортання. Пам'ять про події минулого забезпечує підтвердження «типового» суб'єктивного базового настроювання на світ.

Означені положення викликають питання: «Що програмує почуття на певний ракурс сприйняття реальності?» А. Адлер знаходить відповідь у ранньому досвіді дитини. В перші роки життя, підкреслює дослідник, дитина використовує успадкований матеріал та власні враження для фіксації («кристалізації») патернів поведінки, емоційних програм, значення («девізу») життя, цілей, засобів досягнення цілі. Крім того, сформований «стиль життя» та певна «схема апперцепції» невідхильно проявляються в ставленні та засобах, якими людина вирішує три головні проблеми власного життя (Adler, 1964: 5):

- 1) обрати професію;
- 2) знайти своє кохання;
- 3) сформуванати мову «Ми» для співробітництва та дружби.

Таким чином, А. Адлер підкреслює, що у дитини складається кристалізований патерн поведінки, власний стійкий стиль оцінки та засобів вирішення проблем і завдань, який залишається незмінним практично все життя людини, або до моменту його усвідомлення в психотерапевтичній роботі. Означений кристалізований патерн виступає перешкодою на шляху встановлення реальної відповідності об'єктивного світу внутрішнім репрезентативним побудовам людини. «Життєвий стиль» і «схема апперцепції» являють собою лінзу, що переломлює образ самої людини і встановлює один з багатьох альтернативних варіантів її життя. А. Адлер підкреслював, що повне розуміння іншої людини можливо за умови пізнання її життєвого «девізу», який, на наш погляд, дуже ефективно досліджується за допомогою запропонованого автором методу «Самого раннього дитячого спомину» (Сидоренко, 2002). Однак, А. Адлер не запропонував засоби реорганізації девізу життя, стилю життя, схеми апперцепції, вважаючи, що саме їх усвідомлення виступає необхідною трансформаційною силою.

Іншою вагомою відповіддю на питання про походження переважних призм орієнтації сприйняття та оцінки об'єктивного світу є конструкт «тип установки щодо інших» Ф. Фідлера (Fidler, 1968). Поняття «тип установки» Ф. Фідлера відповідає поняттю «стиль життя» А. Адлера й означає інтегральну мету або домінуючий намір – переважну інтенцію. Згідно з теоретичними постулатами Ф. Фідлера,

«тип установки щодо інших» визначається як структура потреб, яка мотивує поведінку особистості та визначає послідовність цілей і потреб у різноманітних ситуаціях. Ф. Фідлер підкреслював, що тип установки, слід розглядати не як стильову характеристику особистості та деякі особливості її когнітивного або перцептивного стилю, що виступають похідними від поведінки. Навпаки, наголошував Ф. Фідлер, тип установки щодо інших – це первинна характеристика особистості, стійка константа й прийнята концепція. В той час коли поведінка залежить від ситуації й змінюється вслід за зміною умов функціонування особистості, «тип установки щодо інших» як структура потреб, мотивує поведінку, виступає інтегрованим засобом досягнення цілей і є сталою характеристикою. Таким чином, тип установки особистості щодо інших являє собою фіксовану установку, як здатність особистості певним чином сприймати дії інших і особливим чином реагувати на них та дозволяє відповісти на питання: «Як засвоєний соціальний досвід переломлюється особистістю й проявляє себе у діях і вчинках?» Операційні виміри Ф. Фідлером та його послідовниками (А. Басс, Е. Беккер, Ли Дж. Кронбах, М. Чемерс, М. Фишбайн) міжособистісних ставлень у діаді «лікар-хворий», взаємоставлень членів баскетбольної команди, команд веслярів, екіпажів бомбардувальників, монахів у закритому монастирі, студентів коледжів, довели, що більшість міжособистісних суджень являють собою результат помилкового сприйняття і власних побажань, які впливають на результат сприйняття і залишаються стійкими у часі (Fidler, 1968). Побажання, очікування та емоційна складова «типу установки щодо інших» Ф. Фідлера є, на наш погляд, проявом сформованої системи фільтрів, яка відображає реальність і відповідно до парафернального фокусу сприйняття, задає особливості її репрезентації й трансляції, формуючи власну дійсність (Каліщук, 2014). Тип установки щодо інших як неусвідомлене та сформоване раннім досвідом співвідношення себе й світу і як специфічна оцінна диспозиція особистості виступає впливовим чинником побудови суб'єктивного образу світу в силу того, що зумовлює модальність (активно-позитивний та сховано негативний тип), інтенсивність (ситуативно-суб'єктивний тип), глибину (нейтрально-байдужий тип), спрямованість (функціонально-діловий

тип) сприйняття інших та прояв відповідних емоційних, когнітивних та поведінкових реакцій. Тому тип установки щодо інших виступає цілісним індикатором особистості як у її ставленні до інших, так і в ставленні до світу. Це прояв інтегративної характеристики, яка складається неусвідомлено та зумовлює спрямованість емоційних реакцій, самокритичність, модальність самоствавлення і співвідношення та типові поведінкові тактики. Ф. Фідлер запропонував засіб діагностики типу установки, який дозволяє визначити наслідки впливу на сприйняття, переживання та поведінку в різних ситуаціях, окреслити діапазон прояву ставлення: від позитивного до негативного полюсів, розкрити причини формування, визначити рівень ефективності в різних умовах взаємодії з іншими, обрати шляхи та оцінити необхідність і вірогідність зміни типу установки (Каліщук, 2014). Вагомим вважаємо можливість діагностичного визначення типу ставлення щодо інших, яке «вбирає в себе» співвідношення зі світом, але автором не пропонуються засоби зміни неефективних типів установки. Враховуючи, що тип установки щодо інших є сталою характеристикою особистості, зміна установки, на нашу думку, пов'язана зі створенням нового значення щодо інших через ставлення до себе, світу та життя.

Наступний переконливий приклад можливого «загального тла» із «стабільно-динамічними» ознаками відображення світу приводить психотерапевтична практика, зокрема: психотехніка «реімпринтинг народження». Визнання «імпринтингу народження» в якості прояву онтологічного плану свідомості базується на побудованій С. Грофом гіпотетичній теоретичній моделі «внутрішньо-утробного формування психіки» (Гроф, 2008). Автор, зазначає, що крім традиційного біографічного етапу в формуванні психіки людини, існує добіографічний етап. Згідно з С. Грофом, такий добіографічний етап складають перинатальні матриці, які дають можливість визначити базову крапку біфуркації життя, а саме: зачаття дитини та проживання й емоційне проходження нею чотирьох перинатальних матриць в якості фундаменту формування емоційних та поведінкових патернів і специфічної емоційної забарвленості суб'єктивної моделі реальності. Дослідження перинатального досвіду (Гроф, 2008; Lilly, 1972;

Lilly, 1994; Марчер Олларс & Бернارد, 2003) доводять, що «коридор» емоційного реагування дитини у процесі народження зумовлює діапазон та інтенсивність усталених, «звичних» переживань людини. Зафіксовані емоційні програми, які мають вузький діапазон та високу інтенсивність як в «системі конденсованого досвіду» за С. Грофом, відрізняються масштабом впливу не тільки на загальний психологічний стан людини, але й на пізнання нею нової інформації, на сприйняття утруднень та прийняття рішень. Емоційні програми мають властивість розповсюджуватись за межі специфічної ситуації, в рамках якої вони склались. Зафіксовані «імпринтингом народження» патерни формують систематичні узагальнення особистості, спрямовують фокус уваги на унікальні для даної людини екстрими й визначають повторювані засоби реагування на них. Тому і новий досвід людини стає залежним від заданих емоційних призм його сприйняття та оцінки. Отже, на наш погляд, «імпринтинг народження» можна розглядати в якості одного з першоджерел «запрограмованого» емоційного ракурсу сприйняття людиною світу, типової його оцінки та власного настроювання, що зумовлює базові засади змісту й специфічного емоційного забарвлення суб'єктивної моделі реальності.

Пошук відповіді на питання умов вивільнення від імпринтингу надав можливість Є.В. Балацькому пов'язати у єдину систему й визначити існуючий крос-контурний зв'язок перинатальних матриць С. Грофа, гомінідних і постгомінідних контурів свідомості за Т. Лірі та Р. Уілсоном (Балацький, 2008). Науковець зазначає, що крос-контурні зв'язки однаково структурують підсвідомість (чотири базові перинатальні матриці), свідомість (біо-виживальний, емоційно-територіальний, семантичний, соціо-статевий контури) та надсвідомість (холістичний, колективний, контур мета-програмування та нелокальний контур) людини. Здійснення Є.В. Балацьким крос-контурне поєднання у цілісну систему дванадцяти контурів свідомості відкриває перед нами не тільки можливість знайти відповідні точки і напрями руху, але й механізм еволюції особистості. «Перехід на вищий контур, – як зазначає автор, – можливий тільки тоді, коли відбулася інтеріоризація нижчих контурів, тобто їх розпізнання з усіма властивими зв'язками і відносинами. Відповідний контур у вигляді характерної

для нього системи відносин і взаємодій входить у внутрішній світ суб'єкта у вигляді ідеальної моделі, в якій зникають всі неістотні зв'язки і параметри» (Балацький, 2008: 58). Крім того, питання про можливість вдалого або невдалого (з виникненням порушення здоров'я) освоєння дванадцяти контурів свідомості розкриває поле для пошуку аттракторів, які можуть змінити невдалий імпринтинг. Більш об'ємно це спостерігається при множинних симптомах, панічних розладах, психіатричних розладах тощо. «Комплекс, сформований у підсвідомості людини при захворюванні, як відмічає Є.В. Балацький, має потрійну структуру і складається з інформації про конкретну подію, з емоцій, пов'язаних з цією подією та з енергії зв'язку, яка утримує інформацію й емоції (Балацький, 2008: 56). Розгляд симптому як непроявленого, неусвідомленого «латентного Я», як переживання людиною безкінечних вагань у модальності «я можу», визначає шлях одужання через руйнування імпринтингу, який стримує підвищення контурного рівня формування (Каліщук, 2019).

Теж онтогенетичний, але на відміну від попереднього бодинамічного і трансперсонального, екзистенційний ракурс онтологічного плану «співвіднесення зі світом» та самовіднесення відкривається конструктами «правда», «витримати», «прийняти» А. Ленгле (Лэнгле, 2011). Витримати і прийняти – це усвідомлений рівень феномену «Могти-Бути», який знаходиться вище неусвідомлених копінгових (імпринтингових) реакцій, оформлює специфіку «Я є» та окреслює екзистенційне пробудження людини захищаючи, розширюючи та укріплюючи «могти-бути-тут». При співвіднесенні понять «реальність» і «дійсність» з'являється трактування А. Ленгле конструкту «правда». А. Ленгле підкреслює, що реальність дається нам опосередковано через сприйняття. Реальність виконує свою дію впливу на людину, яка полягає у формуванні дійсності (суб'єктивної реальності). Інтегрується реальність в дійсність завдяки прийняттю і формуванню «правди». «Правда» – це і дійсність, і пізнання світу й життя у відповідності до власного погляду. Саме з власною правдою людина, як підкреслює А. Ленгле, співвідносить своє життя та складає його багатомірність. Таким чином, «правда» – це суб'єктивне признание власної дійсності. «Правда, – зауважує А. Ленгле, – це буття, якому

сказали «Да!» і у зв'язку з яким людина співвідносить себе зі світом» (Лэнгле, 2011: 32). Сказати «Да!» означає знайти опору, захист і переживати довіру. Крім того, «правда» – це те, що дає орієнтири і має таку форму, яку людина може прийняти. Тому «правда» А. Ленгле, на відміну від «психологічної правди» А. Адлера, це те, що покращує якість життя і дає відповіді на питання: «Чи дійсно це так? Чи повинен я з цим жити? З чим мені буде важко жити?» Підсумовуючи, А. Ленгле, наголошує, життєвий шлях – це сприймати дійсність як парафернальну суб'єктивну «правду». Дійсне буття знаходиться через послідовність: сприйняття → розвинена можливість витримати → прийняття. А. Ленгле визначає ключову ознаку «витримати» як знаходження власної сили в умовах, коли зовнішній об'єкт створює напругу і викликає необхідність узгодження. Прийняття виробляє простір життя й визначає готовність прощатися зі старими та створювати нові концепції життя, ідентифікуватися з новою реальністю. Пошук генези засад «правди», «витримки» та «прийняття» лежить в зоні «можу», там де базується функція захисту, отриманого у ранньому дитинстві або відкритого і сформованого самим для себе (Лэнгле, 2006). Дефіцит відчуття захищеності й власної сили та пошук природи такого дефіциту і його причин, визначає онтологічне поле психологічної дії в екзистенційному аналізі щодо реорганізації смислової архітектури свідомості.

У річищі дослідження ролі переживань у побудові суб'єктивного образу світу Р.Ф. Пьюселік і А.Д. МакБи відкривають особливий ракурс, наголошуючи на існуванні визначальної дефіцитності в людині переживань та обмеженості її емоційного спектру. Лімітований попереднім досвідом набір переживань, як результат, детермінує локальність і границі аспектів взаємодії людини зі світом (Пьюселік & МакБи, 2018: 11). Автори вводять синонімічні конструкти, за допомогою яких розкривається суб'єктивність уявлень людини про світ. До таких конструктів автори відносять «модель світу», «мисленнєву модель», «практичну модель», маючи на увазі психічний образ, який людина створює і яким користується в своєму житті. Механізмом побудови такого образу, згідно з авторами, є дія перцептивних репрезентативних систем щодо вхідної інформації, яка сприймається органами

почуття і складається в процес розуміння оточуючого середовища. Крім того, автори виділяють нейрологічні (тип нервової системи), соціальні (мова, соціальні правила) та індивідуальні (інтереси, заботи, очікування, цінності, особиста історія) фільтри, які детермінують процеси сприйняття. Як зауважують Р.Ф. Пьюселік і А.Д. МакБи, моделі світу складаються з певного набору переконань, які формуються викривлено і можуть характеризуватися узагальненнями (поширеннями на невідповідний контекст), опущеннями (селективна увага) і деформацією (переформування деталей) (Пьюселік & МакБи, 2018). Автори зазначають: «Такі переконання впливають на те, як людина буде вибудовувати свою модель світу, вони контролюють створення нових переконань у конкретних ситуаціях і, як правило, вони знаходяться за межами усвідомленого розуміння» (Пьюселік & МакБи, 2018: 167). Р.Ф. Пьюселік і А.Д. МакБи не наголошують на смисловій реконструкції свідомості клієнта, але використовують методи, які до цієї реконструкції призводять. До ключових методів можна віднести знаходження комплексного еквівалента та систематичне використання негативізмів. Цінним аспектом поглядів Р.Ф. Пьюселіка і А.Д. МакБи є твердження, що психотерапевтичну зміну зумовлюють «розвиток, пертурбація, розщеплення або об'єднання узагальнень і переконань, що призводить до трансформації суб'єктивної моделі в більш прийнятної моделі» (Пьюселік & МакБи, 2018: 11).

Таким чином, механізми запуску власних процесів моделювання світу пояснюються авторами побудовою стратегій як способів впорядкування (побудови послідовностей) реакцій відповіді на конкретну репрезентацію, що розкриває спосіб надання смислу своїм відчуттям. Разом з тим, визначаючи відсутність профіциту емоційних реагувань і складання на цій засаді стійких узагальнених переконань, автори не трактують питання витоків дефіциту.

Погляди, ідеї та практичні досягнення В. Сатир, зумовили розвиток вище окреслених положень (Satir, 1990). Акцентуючи увагу на існуванні двох протилежних зовнішніх моделей світу: моделі зростання та моделі покарання і нагороди, В. Сатир наголошувала на зумовленості ними суб'єктивного уявлення про світ і світ людей, зокрема. Автор виділила п'ять позицій-категорій, за якими диференціюються

елементи будь-якої системи (на прикладі комунікації) зі своїми унікальними схемами та образами власного світу та світу іншої людини (Satir, 1990). «Обвинувач» вважає власною моделлю світу модель іншої людини, тому він зосереджується на іншому з метою виправити все, що не відповідає власним переконанням. Його дійсність переважно складається зі суб'єктивного світу іншого. «Миротворець» теж орієнтований на модель світу іншого, але з інших причин, які детермінуються видаленням власного особистого компоненту й неусвідомленістю особистих переживань. «Раціональний» не розпізнає як власні моделі світу, так і моделі інших людей, узагальнюючи їх до деякої філософської концепції. Тут ми маємо справу з відсутністю «права» на власну дійсність. У «Нерелевантного» теж відсутнє усвідомлення моделі власного світу і світу іншого, яке замінюється прагненням до уникнення складних обставин і бажанням захиститися від світу. «Вирівнюючий» має внутрішній баланс, а тому, як зауважувала В. Сатир, будь-який його комунікативний акт приводить до більш реалістичного настроювання власного образу світу щодо образу світу іншої людини. Вважаємо, що цей тип відрізняється сформованою дійсністю та вмінням приймати своє буття і буття інших. (Satir, 1990).

Відповідаючи на питання детермінації та генезу п'яти означених патернів, В. Сатир наголошувала на ролі сім'ї, яка визначає нашу поведінку й установки. Внутрішній механізм генезу лежить, як справедливо зазначала, В. Сатир, у просторі зафіксованих, частіше неблагополучних переживань дитини і закріплює одномірність її дійсності. Автором запропоновані методи усвідомлення та трансформації таких переживань і розширення діапазону сприймання світу.

Клас пояснювальних онтологічних засад змістового опису суб'єктивної моделі світу найбільш повно опрацьовано в екзистенціальній філософії й психології. Екзистенціальний погляд на світ, як слушно підкреслює С.Д. Максименко, «це визнання, що Світ – є часом існування-становлення єдиної субстанції (Я в світі, світ в мені), що по сутності означає, що Я – це і є Світ, а світ – це моє життя» (Максименко, 2006: 151).

Екзистенціальний розгляд Р. Меєм буття-у-світі людини зосереджується на існуванні трьох взаємозумовлених і взаємопов'язаних

форм світу: Umwelt («світ навколо») як природне оточуюче середовище та його закони; Mitwelt (зі світом) – світ взаємовідносин з іншими та Eigenwelt (власний світ) – світ взаємовідносин з «Я» (Мэй, 2001). Umwelt відображає феномен «вкинутості» людини в світ і визначає природне підґрунтя життя з описовими конструктами «притосування» та «адаптація». Mitwelt віддзеркалює структуру значень, взаємне усвідомлення, які створюються дією взаємоставлень людей як суб'єкт-суб'єктних відношень, взаємообміну і взаємовпливу при виконанні соціальних ролей. Eigenwelt, як зазначав Р. Мей, треба сприймати як базис, який зумовлює реалістичне відбиття об'єктивної дійсності в її істинній перспективі (May, 1969). Реалістичність відбиття, наголошував Р. Мей, стає можливою за умови розкриття того значення, яке має для людини певна річ чи відношення («значення для мене»). Досліджується Eigenwelt конструктами свідомості, самосвідомості, самоствавлення й внутрішніх переживань. Р. Мей зазначав: «Залишаючи, Eigenwelt осторонь, ми приходимо не тільки до голого інтелектуалізму й втрати вітальності, а й до втрати нашими сучасниками почуття реальності їх переживань» (Мэй, 2001: 105).

Ми розділяємо вагомість питання Р. Мея: «Що Я щодо себе?» Саме цей предмет обговорення підводить, на нашу думку, до необхідності визначення шляхів та засобів «суб'єктивного покладання» (суб'єктивного означеного припущення) у співвідношенні себе та світу.

Системний і обґрунтований погляд на ключову проблему – генезу «внутрішнього світу» (Eigenwelt) існування особистості лежить в просторі досліджень С.Д. Максименко (Максименко, 2006; 2007; 2008; 2015). Вчений наголошує: «немає відношення-до-світу, світ – це і є мої відношення: я не відбиваю, не інтерпретую і не привласнюю, а ... формую відношення, і тоді виникає мій світ» (Максименко, 2006: 151). Вирішальний тезис науковця полягає в тому, що Я і є Світ, який не підлягає аналізу через суб'єкт-об'єктні відношення і в якому інтеріоризація є тільки локальним операційним механізмом, лише матеріалом становлення «особистості як світу». Питання взаємодії з іншими світами (Umwelt та Mitwelt), як справедливо наголошує С.Д. Максименко, – «це прийняття участі у створенні відношень і

смислів та певне перетворення світів інших людей» (Максименко, 2006: 152). Автор слушно зазначає: «Образи, що утворюються внаслідок відображення світу людиною, у своїй сумі створюють те, що прийнято називати «внутрішнім світом» особистості. Вони мотивують діяльність і виконують функцію саморегуляції, але водночас вони розвиваються самі» (Максименко & Папуча & Максименко, 2008: 220-221).

Внутрішній світ забезпечує дію переживання щось або когось з точки зору власного Я – власного світу. Тому внутрішній світ має генетично зумовлений зміст, який дає простір розгортання потреби. Динаміка внутрішнього світу детермінується, як відмічає С.Д. Максименко, своєю «вихідно-генетичною соціальністю, яка втілена у потребі й задає курс – все навкруги може бути тільки світом, і якщо це не так, треба його таким зробити і сприйняти-пережити в своєму внутрішньому світі» (Максименко 2006: 153). Тому автор позначає внутрішній світ не простором, а засобом буття людини, в якому первинні образи та первинний досвід складаються на базі емоційних переживань, коли різноманітні сигнали про оточуючий світ є емоційними та чуттєвими.

Аналізуючи систему конструктів «Я-і-Світ», Дж. Бьюдженталь підкреслював, що сутність людського існування полягає в здійсненні постійних спроб налагодити ефективні збалансовані зв'язки між суб'єктивним та об'єктивним світами (Бьюдженталь, 2001). Один з ключових способів «наведення мостів» між об'єктивним і суб'єктивним світами, на думку Дж. Бьюдженталю, – це побудова та постійний розвиток конструктів «Я» та «Світ», які мають перебувати у рівновазі в силу наповненості, усвідомленості та рефлексії обох полюсів. Дихотомічність полюсів визначає, як вказував автор: «Хто і що ми є і яка природа світу, в якому ми живемо» (Бьюдженталь, 2001: 185). Порушення балансу «наведених мостів», зауважував автор, породжує переживання тривоги або інші дистресові стани та зумовлює вирішальні аспекти уявлення людини про себе, свою систему цінностей, про засіб осягнення світу і бачення джерел сили й власної ефективності (Бьюдженталь, 2001). Емоційна дистресова складова виступає ознакою невідповідності між тим як людина визначає себе та світ. А

крім того, це переживання формує інтенційну спрямованість або на введення поправки в існуючу смислову архітектуру, або на кризове відкриття нових її граней. Автор слушно наголошував: «Тільки людським істотам надана тяжка відповідальність і чудова можливість приймати участь у вирішенні космічного завдання творення дійсності й робити це частково усвідомлено» (Бюдженталь, 2001). «Переклад» мови внутрішнього голосу, в якому звучать суб'єктивні прагнення, на мову зовнішнього світу, в якій вагомі моменти можливостей та вимог, згідно з Дж. Бюдженталем, здійснюється в самому процесі життя, тобто в діянні, мисленні, переживанні. З численної множини потенційних життів, людина створює, як зазначає автор, власну форму, в якій очікування перетворюються в актуальність.

На наш погляд, досліджувана Дж. Бюдженталем категорія «інтенційності» і сім фаз її послідовності, відкриває й наближує площину як генези (інстинктивні, органічні, психічні, соціальні джерела спонукань), так, водночас, і розвитку смислової архітектури свідомості особистості. «Інтенційність – це смисл того, що ми висловлюємо за допомогою життя» (Бюдженталь, 2001: 217). Дослідження складових інтенційного досвіду (уподобань, переконань та умонастроїв) уможливує вивчення смислової архітектури свідомості особистості.

Прикладом пошуку вихідних генетичних засад «кристалізованих» патернів емоційного забарвлення світу є положення Ф.Ю. Василюка щодо чотирьох життєвих світів, з домінуючою у кожному відповідною дією подолання ситуації неможливості або «над-можливості» (Василюк, 1984). Автор дослідив принципи (задоволення, реалістичності, цінності та творчості) та засоби реагування особистості (як дії переживання) на означені ситуації відповідно до типу життєвого світу, що сформовано в результаті її життєдіяльності.

Питання, яке ми відзначаємо як похідне з наукових ідей і відкриттів Ф.Ю. Василюка, стосується генези «звичної», типової для людини дії переживання у конкретній ситуації «неможливості – над-можливості». Себто це питання генези типу життєвого світу та походження певного засобу переживання, як «переборення «розриву» життя і відновлювальна робота, що перпендикулярна лінії реалізації

життя» (Василюк, 1984: 9). Але, слід наголосити, що ситуації утруднення, які виокремив Ф.Ю. Василюк, а саме: стрес, фрустрація, конфлікт та криза є невинятковими подіями. Вони є зумовлюючими динаміку життя нормативними випадками зустрічі з викликами життя: різноманітності, невизначеності, складності, вибору та резигнації. Саме такі виклики є формуючими особливі життєві ситуації в постійному своєму відновленні, які не завжди вирішуються засобами предметно-практичної й пізнавальної діяльності. «Творчість у переживанні, – вказував Ф.Ю. Василюк, – полягає в тому, щоб пережити в міру необхідності, і не знижувати штучно пороги виникнення критичних ситуацій» (Василюк, 1984: 61). Життєві ситуації відкривають внутрішній світ і включають процеси дії переживання, як «особливої діяльності, особливої роботи над перебудовою психологічного світу, спрямованої на встановлення смислової відповідності, – як наголошував дослідник, – між свідомістю та буттям» (Василюк, 1984: 10).

Це означає, що накопичення й первісне коріння досвіду гедоністичного, реалістичного, ціннісного або творчого переборення утруднень особистості, які виділив науковець, лежить в просторі складу смислової конструкції свідомості особистості. А психотерапевтична робота відкриває можливості перебудувати цей склад. Ф.Ю. Василюк зазначав: «Іноді доводиться штучно доводити пацієнта до усвідомлення необґрунтованості його надій на наявність прямого і безпосереднього вирішення проблем, щоб переорієнтувати його свідомість на іншу, адекватну ситуації, що склалася, активність – активність свідомого переживання замість неадекватної активності предметно-практичної дії. Таким чином, здійснюється психотерапевтична зміна провідного рівня переживання з реєстра невідомого на реєстри усвідомлення, переживання-споглядання і рефлексії» (Василюк, 1984: 70).

Значним досягненням Ф.Ю. Василюка, вважаємо визначення дії переживання як механізму відновлення психологічної можливості реалізації важливого за рахунок знаходження нової точки опори та нового ракурсу орієнтації. Дія переживання перебудовує свідомість до стану суб'єктивної можливості за рахунок відкриття смислів різними засобами в кожному із життєвих світів, враховуючи, що

«гедоністичне переживання відкидає реальність, реалістичне – беззастережно приймає її, ціннісне – її ідеально перетворює, творче переживання будує (творить) нову життєву реальність, співвідносячи та поєднуючи ситуативність і надситуативність життя» (Василюк, 1984: 58).

Операційно це здійснюється траєкторією знаходження смислового зв'язку та пов'язання віддалених планів, цілей, намірів, очікувань і зобов'язань, які безпосередньо не містяться в певній просторово-часовій ситуації, але виявляють перспективу життя і особистісну єдність, що призводить, як вказує Ф.Ю. Василюк, до породження нового життєвого проекту. Таке ззовні скероване, але самотвірне породження, призводить до реорганізації суб'єктивного уявлення світу.

Суб'єктивна дійсність у типізованому вигляді представлена в цілісній психологічній характеристиці індивідуального буття, яке В.М. Дружинін назвав «варіанти життя» (Дружинин, 2000). Варіант життя, як зазначав В.М. Дружинін визначається типом відношення людини до життя: «Особистість співвідноситься не зі своєю поведінкою, діяльністю, а зі своїм життям і долею, яку не завжди можна вибрати, но кожному дається прожити» (Дружинин, 2000: 5). Автор наголошував, що життя людини – це процес існування особистості й зміни особистості у взаємодії зі світом. В.М. Дружинін припустив існування незалежних від людини варіантів життя, які винайдені людством і відтворюються в індивідуальному житті: «життя як передмова», «життя як творчість», «життя як досягнення», «життя – сон», «життя за правилами», «життя – трата часу», «життя проти життя», «життя як екзистенційний конструктор». Саме варіант життя виступає зовнішньою умовою, яка формує і типізує особистість з її здібностями, прагненнями, інтенціями. «Індивід перетворюється у представника «життєвого особистісного типу», наголошує автор (Дружинин, 2000: 160). Цілісність індивідуального буття складається з мозаїки варіантів, стилів, ситуацій, в яких, як слушно зауважує В.М. Дружинін, проявляється загострення рис, що відображає сутність людини. В якості першоджерел генези вибору та уподобання того чи іншого варіанту, дослідник вказував, в першу чергу, соціально-історичну зумовленість, яка у конкретно-історичному ракурсі

нав'язує людині внутрішні параметри варіанту життя і детермінує його проживання-існування. Частка вільного вибору особистістю варіанту життя активується в міру усвідомлення людиною власної унікальності, часової обмеженості й неповторності свого єдиного індивідуального життя (Дружинин, 2000: 176). Рух життєвих моделей «канон – варіація – імпровізація – творчість – абсурд», підкреслював В.М. Дружинін, залишає нам можливість або здійснювати необхідний вибір типу відношення до життя, або поєднуючи їх, будувати багатомірну дійсність.

Вагомою є позиція С.Д. Максименко щодо інтеграції зовнішнього і внутрішнього світу на життєвому шляху особистості (Максименко, 2014). Науковець зазначає, що сукупність потреб, ретроспективних та прогностичних переживань – є операційними складовими життєвого шляху особистості. Визначаючи життєвий шлях як багатомірну часову структуру існування особистості, дослідник наголошує на різних лініях його розвитку, які залежать від «балансу усвідомлення смислів і неусвідомлюваних переживань-рухів» та мають свою історію (Максименко, 2014: 12). Спроба змінити цей світ та мати історію свого шляху – означає, як наголошує С.Д. Максименко, «втїлити себе, своє життя у пам'яті, досвіді інших людей, змінивши тим самим і їх самих» (Максименко, 2014: 10). Науковець зауважує, що історія – це рефлексія, яка забезпечує переживання власного життєвого руху і складає парафернальний досвід. «Ми маємо напрочуд цікаве сполучення у «точці особистості» досвіду, інтенцій, життєвих планів і відхилених альтернатив. Саме через усвідомлення цієї складної єдності виникає визнання великої правди екзистенційної психології, що розуміє особистість як «буття людини у світі» (Максименко, 2014: 10).

Образ світу як життєвого шляху знайшов своє відображення і в працях С.Л. Рубінштейна. Процес пізнання людиною оточуючого середовища, свого життя та світу, переосмислення значущих подій та складання відносин до світу та інших людей – так характеризує життєвий шлях С.Л. Рубінштейн (Рубинштейн, 1989: 255). Людина як цілісність характеризується дуальністю. З одного боку, вона частина світу – об'єкт, а з іншого, вона як суб'єкт, що пізнає та перетворює

світ. Світ в роботах С.Л. Рубінштейна аналізується як нескінченний і мінливий, що відбивається на розумінні специфіки його пізнання і взаємодії людини з ним, в результаті якого виникає позиція «особистість усередині свого світу» (Рубінштейн, 2003: 245).

Відповідаючи на питання: «Як зробити життя людини максимально якісним?», А. Ленгле, підкреслює необхідність пробудження почуття, що я «можу бути» і світ у всій його різноманітності теж «може бути». Це почуття, ознаками якого виступає захищеність, відсутність необхідності боротися, відсутність напруги, відчуження, що я можу думати, слухати, дивитися, дихати, а тому «Могти-Бути-Тут» (Лэнгле, 2011). «Могти-Бути» є первісною фундаментальною мотивацією, котра, як зазначає А. Ленгле, забезпечує захист, посилення, рішучість, присутність, свободу та потенційність у своєму житті. «Могти» виступає онтологічним «Буттям», в якому відкривається доступ до світу і, водночас, привнесення себе у світ. «Могти» створює міст до Буття. А «Бути» – вже означає «Могти». «Могти» є онтологічно вкоріненою здібністю людини (Лэнгле, 2006).

В такому підході світ і людина переплетені, а почуття «Я можу» складається з інтринсичного компоненту (персональна частка), який представлено здібностями, силою та екстрансичного компоненту (ситуаційна частка), який містить умови й можливості. Кожен з компонентів має свої блокади. Блокадами частки Person є хвороба, страх, відсутність опори, незнання, відсутність цінності, безправ'я, відсутність смислу. Перепонами ситуаційної частки є неприйняття обставин. «Могти» визначає свободу людини, в якій збігаються можливості та здібності людини. Тому пошук генези феномену «Могти-Бути-Тут» приводить до знаходження блоkad «Могти», які звужують внутрішній простір для дій. Блокади «Могти» означають відсутність знання реальності та її законів, відсутність відношення зі світом і людьми, відсутність інструментів як творчого потенціалу та відсутність внутрішнього образу, що передбачає дію і знаходження смислів дії (Лэнгле, 2006).

Отже, онтологічний план образу світу розкривається онтогенетичними та контекстно-змістовими поясненнями інтенційної зумовленості свідомості встановлювати суб'єктивні фільтри сприйняття

та оцінки реальності. Суб'єктивні фільтри визначають й диференціюють реальний зовнішній світ засадами парафернальної генези та детермінують унікальність дійсності людини, масштаб, якість та модальність сприйняття нею об'єктивного світу.

На відміну від онтологічного, функціонуючого під вагою зумовленості попереднім неусвідомленим досвідом, гносеологічний план свідомості розглядається нами як «універсальна сила» безупинного еволюціонування особистості. Описуючи процес концентрації свідомості як «універсальної сили», І.О. Бескова наголошує, що в процесі збагнення глибинної суті, суб'єкт проникає усередину об'єкта, стає цим об'єктом та переживає його як стан усередині себе (Бескова, 2001).

Так виникає й розкривається гносеологічна площина свідомості у послідовному розрізненні й уточненні власного досвіду, яка зумовлює активне конструювання унікальної архітекtonіки смислів особистості. Закономірний інтерес викликає походження специфіки і модальності переживання раз у раз «стану усередині себе» та його екзистенційного значення при побудові суб'єктивної моделі реальності.

Психологія налічує грандіозну низку досліджень, в яких розкривається феномен «образу світу», тлумачення якого є ключовим для опису гносеологічного плану побудови суб'єктом дійсності та визначення її характеристик і змісту. Класифікація численних вагомих наукових поглядів здійснена В.П. Серкіним у формулюванні п'яти визначень поняття «образу світу» (Серкин, 2005) та доповнена з урахуванням генетичного фокусу. Отже, образ світу обґрунтовується дослідниками як:

- ментальна репрезентація та ментальний досвід (Д. Брунер; У. Найссер);
- динамічність і трансформація себе самого (К. Юнг);
- особистісна репрезентація світу (Дж. Келлі);
- інтегральна система значень людини (О.М. Леонтьєв);
- інтегральний ідеальний продукт процесу свідомості (О.М. Леонтьєв);
- схема образу світотворення (О.О. Леонтьєв);

– план внутрішньої діяльності людини (О.В. Запорожець; П.Я. Гальперін, Б.Ф. Ломов; В.В. Петухов);

– індивідуалізована культурно-історична основа сприйняття світу через упредметнення та розпредметнення, через екстракорпоральні форми існування психіки у культурі та діяльності (Л.С. Виготський; В.П. Серкін);

– холон з багатодетермінованими відношеннями «авторства», «володіння», «залежності» та «прийняття» (Л.Я. Дорфман);

– інтегратор взаємодії людини з реальністю та як перетворена в дійсність реальність (О.Ю. Артемьєва);

– багаторівнева система пізнавальних гіпотез (С.Д. Смірнов);

– світогляд людини (В.С. Мухіна);

– смислородження і смислобудівництво, як особливий вид діяльності суб'єкта і вимір психологічної реальності (Ф.Ю. Василюк);

– простір і границі «Я» (К. Уілбер);

– смислова проекція реальності (А.Ю. Агафонов).

Зосередимось, зокрема, на ідеях вчених, які розкривають смислотвірний аспект «образу світу».

Дж. Брунер пов'язував пізнання з активною побудовою моделі світу і вказував на три базові засоби уявлення світу – дія, образ та мова, які відображають події (Bruner, 1964). Образ світу, згідно з автором, визначається мовою та є уявно побаченим і відчутим. Існуюча модель світу людини, зазначав Дж. Брунер, містить систему очікувань, яка співвідноситься із зовнішньою інформацією, опрацьовуючи гіпотези налагодження зв'язку між дійсністю та суб'єктивною її моделлю. Перевірка гіпотез і є ключовим засобом відкриття смислів, які налаштовують образ світу кожен певний раз сприйняття.

У. Найссер, досліджуючи проблему уявлення світу, ввів поняття «когнітивна схема» як узагальнено-візуального утворення, що інтегрує зорові, слухові, тактильні модальності та мову (Neisser, 1998). У. Найссер визначав уявлення про світ як форму існування схеми світу в тій чи іншій модальності. Автор зумовлював репрезентацію дійсності з наявністю чи відсутністю специфічної для неї когнітивної схеми: «Ти види інформації, для яких у нас немає схем, ми просто не сприймаємо» (Найссер, 1981: 105). Автор наголошував, що «схема»

виконує головну роль як частина перцептивного циклу, вона є вихідною щодо зовнішньої інформації та змінюється з досвідом (Найссер, 1981). Ключовим у дослідженнях У. Найссера виступало питання розвитку схем світу (Neisser, 1998).

Зумовленість розуміння оточуючого середовища особливостями особистості є основним положенням концепції Дж. Келлі (Kelly, 1955; Келлі, 2000). Особливості сприймання, інтерпретації та оцінювання дійсності, наголошував автор, зумовлені певним чином організованим суб'єктивним досвідом, який Дж. Келлі позначив дефініцією «особистісні конструкти». Питання цілісного аналізу особистості, що активно пізнає й діє у світі – це головний ракурс теорії особистісних конструктів. Дж. Келлі, як вказують його послідовники, поставив завдання «пояснення того, як людина буде цілісний інтегрований образ світу, який допомагає їй передбачати і контролювати події, свою поведінку і поведінку інших людей» (Франселла & Баннистер, 1987: 14). Конструкт є суб'єктивним засобом (дискретним змістом або диференційованою шкалою), який створюється з метою конструювання оточуючого середовища, сприймання, розуміння, оцінювання й прогнозування події. Конструкт проявляє певний аспект значення щодо об'єкту чи події, а також маніфестує самостійне смислове утворення, призводячи диференціювання об'єктів у зоні визначеного «діапазону придатності». Система конструктів як конструкція смислових утворень зумовлює критерії порівняння об'єктів, їх оцінки й інтерпретування та складає особистісний «засіб поведінки особистості, і канал руху, і форму відношень» (Франселла & Баннистер, 1987: 17). Людина, згідно з Дж. Келлі, сприймає світ через «правила» власної системи координат, точками якої є конструкти.

Поєднання в теорії особистісних конструктів Дж. Келлі теоретичних та інструментальних дослідницьких засобів відкриває можливості вивчати унікальні й змінні якості. Дж. Келлі зауважував: «Теоретичні та інструментальні засоби завжди пов'язані й мають у своїй основі одні й ті ж самі відправні точки. Без такого зв'язку дослідник не буде знати де шукати і як шукати» (Kelly, 1955: 94). Визначаючи репертуарні решітки технікою з безмежними можливостями побудови репертуарних, рангових, оцінних, імплікативних

особистісних методик, ми вважаємо безперечно цінним внесок Дж. Келлі в дослідження смислової архітекtonіки свідомості.

Аналізуючи процес суб'єктивної побудови образів реальності, О.М. Леонтьєв запропонував у доповнення до чотирьох вимірів образу реальності (довжина, ширина та висота простору – панорамність певного образу світу і час – його суб'єктивна означеність та розсіченість), ввести поняття «п'ятий квазі-вимір», в якому людині відкривається об'єктивний світ (Леонтьєв, 1979). О.М. Леонтьєв наголошував: «Ми дійсно вибудовуємо, але не Світ, а Образ, «вичерпуючи» його із об'єктивної реальності» (Леонтьєв, 1979: 6). П'ятий квазівимір світу є багатомірним смисловим полем та системою значень, які несуть, як зазначав О.М. Леонтьєв, «мірність» внутрішньо-системних зв'язків об'єктивного світу, себто систему значень як унікально зображене, а не реальне зображення (Леонтьєв, 1983). І головним, як зауважував вчений, є не засоби «вичерпування», а результат – побудований образ «зовнішнього багатомірного світу, світу як він є, в якому ми живемо та діємо, ... а не суб'єктивні феномени, які він викликає» (Леонтьєв, 1979: 8-9).

Побудова образу світу, виділяв О.М. Леонтьєв, має вектор від почуттєвого сприйняття, через межі почуттєвості, через сенсорні модальності, які несуть в собі реальність і створюють фактуру образу світу до амодальності світу, де є «знеособлення» і проявляються «над-почуттєві» і предметні (пов'язані з досвідом діяльності або з системами інших понять) якості реальності в формі значень. Значення є ідеальною формою існування предметного світу, в якій, з одного боку, простежується «байдужість» до почуттєвої модальності свого оформлення, але, з іншого, кожний актуальний для людини вплив знайде свою представленість в образі світу (Леонтьєв, 1983). Уявлення про світ, як справедливо наголошував О.М. Леонтьєв, не є ситуативним актом сприйняття людини, а розглядається в контексті її минулого, особистісної історії й засвоєного історично-культурного досвіду, а тому є інтегральною індивідуальною системою значень особистості.

Співзвучними є ідеї В.В. Петухова про «відображення уявленням (образом) світу конкретно-історичного – екологічного, соціального,

культурного – фону, на якому (чи в рамках якого) розгортається вся психічна діяльність людини» (Петухов, 1984: 17). Уявлення світу, як зазначав В.В. Петухов, є базовою умовою психічного життя, складає основу психічної діяльності, але не виокремлюється суб'єктом і часто не помічається, в силу того, що виступає у «замаскованому» вигляді як «уявлення про світ». Автор на структурному, функціональному та генетичному планах розрізняв «уявлення світу» (образ світу) і «уявлення про світ» (знання про світ й рефлексія). Структурний план, як відмічав В.В. Петухов, характеризується незвідністю цілісного образу світу до сукупності окремих образів в силу того, що образ світу є ядерним утворенням щодо поверхневих почуттєвих (модальних) та раціональних форм як знання про нього. Рух від ядерних форм до поверхневих не пояснюється характеристикою глибини побудованого уявлення, вказував автор. «Спостерігаючи об'єкт як явище і виокремлюючи його сутність, ми рухаємося до нових «поверхневих» характеристик, розкриваючи їх одну за одною. Ядерними ж є загальні (фонові) структурні основи цього руху, які діють на будь-яких його рівнях, але не зводяться до них, відрізняючись функціонально» (Петухов, 1984: 15).

Функціональний план зумовлюється, як засвідчував В.В. Петухов, тезою про причетність людини до свого життєвого світу, а тому уявлення світу є основою історичного, культурного, соціального, наукового пізнання світу людиною як у філогенезі, так і онтогенезі. Функція ядерних структур полягає у конструюванні фундаментальних опор екзистенції людини, які відображають дійсні зв'язки зі світом і не залежать від рефлексії щодо них. Поверхневі структури мають спеціальну мету – пізнавати світ та вибудовувати певне і різне за глибиною ставлення щодо нього (Петухов, 1984: 16).

Генетичний план уявлення світу, як слушно зазначав В.В. Петухов, розкривається дією виявлення, відкриття світу «для себе», яка відбувається у формі специфічних безпосередніх переживань, почуттів. До таких переживань автор відносить внутрішню визначеність і само-очевидність щодо світу і щодо себе самого. Цінним є обґрунтування В.В. Петуховим модальності та наявності таких переживань: «Насправді ці переживання становлять універсальний фон будь-якого

предметного знання, саме через них предмет вперше «з'являється» для суб'єкта в ще неясному, ще не диференційованому зовні, але вже внутрішньо певному виді» (Петухов, 1984: 17).

Вагомим є пошук відповіді В.В. Петухова на питання про детермінацію суб'єктивних переживань на ядерному шарі образу світу. До причин зміни переживань автор відносив інтроспективне зусилля і, в більшій мірі, – об'єктивно-практичні умови обставин. Характер умов, як відзначав дослідник, мають бути провокуючими «втрату» і зміну уявлення звичних об'єктів, знань та способів поведінки. Поле таких об'єктивно-практичних умов містить і локальні ситуації творчої «нездійсненності» і глобальні обставини особистої кризи. Дослідження уявлення світу досягне своєї мети, на думку В.В. Петухова, лише за умови вірного диференціювання ядерних структур від поверхневих, які розрізняються за функціями, але подібні за своїм психічним матеріалом. Одиницею емпіричного вивчення уявлення світу автор пропонує розглядати «певну єдність, з одного боку, ядерних структур (самого уявлення) і, з іншого – структур поверхневих (себто будь-якого знання про світ), в яких воно проявляється і психологічно закріплюється» (Петухов, 1984: 19).

О.Ю. Артем'єва підкреслює, що в кожному психічному акті, людина відтворює світ в образі (Артем'єва, 1999). Дослідниця запропонувала модель образу світу, в якій зливаються в одному психічному акті процес, образ та реальність. «Образ світу дозволяє суб'єкту працювати з перетвореною реальністю» (Артем'єва, 1999: 15). Автор виділяє три шари образу світу. Перший – «поверхневий шар» співвідноситься зі сенсорно-перцептивним рівнем відображення та рівнем уявлень. Цей шар визначається як «перцептивний світ», який складається з множини упорядкованих об'єктів, що створюють динамічний простір та характеризується смислами і значеннями. Обсяг «перцептивного світу» змінюється в залежності від особливостей органів почуття, від емоційних реакцій та семантичних побудов. Специфічними характеристиками «перцептивного світу» є його регуляція системою смислів та значень та модальність його побудови. Середній шар образу світу – семантичний, співвідноситься з попередніми рівнями відображенням, доповненими мисленнєвим рівнем. Цей шар є перехідним

між поверховими та ядерними структурами образу світу в силу того, що, як зауважує О.Ю. Артем'єва, «вже несе в собі крім уявлення про світ деяку цілісну його згортку» (Артем'єва, 1999: 20). Така згортка містить систему зв'язків, яку автор диференціює як «картину світу» – структуровану сукупність відношень до об'єктів, що актуально сприймаються. Внутрішній, глибинний шар, формується за участю понятійного мислення, є аmodalним за своєю фактурою й створюється опрацюванням семантичного шару. Перебудовується ядерний шар у результаті виконання дій, які зміщують смисл після досягнення мети. Склад ядерного шару пов'язується, як гіпотетично зазначає О.Ю. Артем'єва, з адаптаційними координатами (наприклад, безпечно-небезпечно) та з диференціацією елементів на об'єкти, ситуації та явища та зі створенням «дубль-світу» (Артем'єва, 1999).

Таким чином, як відзначає О.Ю. Артем'єва, образ світу будується в свідомості людини шляхом наповнення об'єктивних характеристик зовнішнього світу суб'єктивними, особистісними значеннями і смислами. Як результат, образ світу організує весь минулий психічний досвід людини в структури суб'єктивного досвіду і вибудовує цілісний образ власної дійсності.

С.Д. Смирнов, аналізуючи образ світу, підкреслював, що побудова образу є продуктом уточнення, виправлення або радикальної перебудови актуалізованого раніше образу світу (Смирнов, 1985). «Ми не будуємо заново на основі стимуляції образ і не вводимо його в нашу картину світу, не формуємо відношення до нього і не будуємо у відповідності до цього нашу діяльність, все йде якраз навпаки: предметне значення і емоційно-особистісний смисл образу передують його актуальному переживанню» (Смирнов, 1981: 26). С.Д. Смирнов підкреслював: «Образ світу є тим постійним і ніколи не зникаючим фоном, який випереджає будь-яке почуттєве враження і на засаді якого останнє тільки і може придбати статус складової почуттєвого образу зовнішнього об'єкту» (Смирнов, 1983: 61). Образ світу, таким чином, є первинним щодо почуттєвих вражень, він деталізується і уточняється сенсорними «напівфабрикатами», які знаходять в ньому своє місце і виступає ядерним утворенням щодо поверхневого рівня,

який виступає у вигляді модально (почуттєво) оформленої картини світу (Смирнов, 1983: 61).

У функціональному плані, С.Д. Смирнов визначає образ світу як багаторівневу систему пізнавальних гіпотез, які регулюють та спрямовують діяльність людини і відрізняються такими рисами: їх безперервною генерацією, що детермінована внутрішньою самозумовленістю суб'єкта; широким контекстом пізнавальних гіпотез, які виходять за межі безпосередньої ситуації сприйняття; упередженістю образу в діяльності; процесуальністю образу світу як загальної пізнавальної активності, яка генерує пізнавальні гіпотези постійно (Смирнов, 1985: 164-168).

Якісний аналіз та узагальнення численних досліджень образу світу, проведених науковцями в рамках психологічних шкіл психосемантики та суб'єктивної семантики, виконано В.П. Серкіним (Серкин, 2005). Системнотвірним в рамках діяльнісного підходу, є визначення В.П. Серкіним образу світу «як інтегральної системи значень людини, побудованої на засаді виділення значущого (суттєвого, функціонального) для системи діяльностей досвіду (або ознак, вражень, почуттів, уявлень, норм та ін.). Образ світу не приписується світу суб'єктивно, це наповнення образу реальності значеннями, і, тим самим, побудова його, презентація пізнаних зв'язків предметно-го світу» (Серкин, 2008: 90).

Генеza суб'єктивних семантик (значень, а саме: особистісних смислів, конструктів, оперантів), зазначає В.П. Серкін, відображується в кожному з шарів образу світу. До перцептивного шару відносяться попередні смисли. Їх функція перетворити образ в уявлення та систему перцептивних ознак, що несуть суб'єктивну оцінку. Семантичний шар складають смисли, як інтегровані цілісні (усвідомлені та означені) відношення до об'єктів перцептивного світу. Ядерний шар містить особистісні смисли, як цілемотивований комплекс, який об'єднує мотивацію, узагальнені принципи, критерії відношення та чотири еталонні системи – перцептивну, оперативну, емоційну та сценарну (Серкин, 2006).

Питання походження психічної моделі реальності підіймається А.Ю. Агафоновим. Дослідник вказує, що створення саме смислової

проекції реальності означає і механізм, і генезу дійсності людини (Агафонов, 2003: 108). Приймаючи смисл в якості кванту психіки, дослідник визначає його засадою моделювання світу. Всі суб'єктивні моделі світу, які побудовані людиною у неоднакові часові періоди та одночасно на різних ієрархічних формах пізнавальної активності, співвідносяться та порівнюються між собою і об'єктивують ознаку мультиплікативної моделі світу. Ознака мультиплікативності виступає реальним фактом відбиття об'єктивного світу, частиною якого є і саме суб'єктивне відбиття (Агафонов, 2002: 110).

Питання про адекватність такого відбиття та про імпліцитно задане у людини прагнення до адекватності відбиття реального світу приводить до пошуку відповідей про типізацію світів, про можливість, довільність, гнучкість, точність цього суб'єктивного процесу. Вибудований А.Ю. Агафоновим рух свідомості у побудові моделі реальності (переживання → смисл → текст → мультиплікативна модель → реальний світ) розкриває її гносеологічний план. Функціональна мета свідомості полягає в необхідності розуміння, що відображується пізнавальними контурами свідомості: сенсорно-перцептивним, уявлення, мисленнєвим, афективним та рефлексії (Агафонов, 2003).

Обґрунтування Ф.Ю. Василюком двох форм переживання: споглядання та діяльність, розглядається нами як вагомий аргумент прояснення механізму і процесу генерації смислів при побудові психічної проекції реального світу. Розроблюючи положення про переживання-діяльність з позицій діяльнісного підходу в психології, Ф.Ю. Василюк наголошує, що саме переживання-діяльність дозволяє скласти новий вимір психологічної реальності. Себто, переживання-діяльність створює смисл ситуації через власну функцію смислопородження (смислосбудівництва) як особливої діяльності суб'єкта.

Розділяючи погляди автора про критичні ситуації неможливості та над-можливості, які ставлять суб'єкта перед необхідністю переживати, ми, водночас, вважаємо, що переживання-діяльність здійснюється у відповідь на всі значущі зовнішні чи внутрішні впливи та виклики життя і є продуктивним процесом їх переробки, «добування смислу, пошуку джерел смислу, опрацювання цих джерел, діяльного вилучення смислу – вироблення смислу» (Василюк, 1984 : 9).

Науковець вказує, що «переживання є саме діяльністю... самостійним процесом, що співвідносить суб'єкта зі світом і вирішує його реальні життєві проблеми, а не особливою психічною «функцією», що стоїть в одному ряду з пам'яттю, сприйняттям, мисленням, уявою або емоціями. Значення як інтрапсихічних, так і поведінкових процесів, що беруть участь у здійсненні переживання, може бути з'ясовано тільки виходячи із загального завдання та напрямків переживання, яке виконує роботу з перетворення психологічного світу і здатне вирішувати ситуацію» (Василіук, 1984: 10).

Повертаючись до питання співвіднесення реального світу та суб'єктивної дійсності людини, ми знаходимо відповідь у диференціації Ф.Ю. Василюком функцій переживання, а саме:

- відновлення реалізації внутрішніх «необхідностей» життя на рівні буття;

- набуття усвідомленості на рівні свідомості;

- досягнення смислової відповідності між свідомістю та буттям, що означає, з одного боку, забезпечення буття смыслом, а, з іншого, – смислове прийняття свідомістю буття;

- підключення всіх інтрапсихічних процесів (сприйняття, мислення, уваги тощо), в тому числі і емоційних для опрацювання отриманого в ситуації досвіду і складання відношення;

- задіяння активної творчої діяльності з визначенням мети предметно-практичної діяльності породжуючи і збільшуючи «запас осмисленості індивідуального життя людини» (Василіук, 1984: 10).

Таким чином, переживання-діяльність здійснює перебудову внутрішнього психологічного світу людини за рахунок смислопородження (макрогенези смислової архітекtonіки свідомості), результатом якої є встановлення смислової відповідності між дійсністю людини (її свідомістю) і реальним світом її буття.

Існування проаналізованих на онтологічному та гносеологічному планах континуальних складових «світу Я» зумовлює своєрідність дії перетворення свідомістю об'єктивно існуючої реальності у певну суб'єктивно сприйману модель (мультиплікативну дійсність) і, як результат, створює системний свідомий досвід кожної людини, її життєвий шлях і унікальне та неповторне її життя. Тому єдині

та інваріантні для всіх людей принципи будови та функціонування психічного співіснують з реальною наявністю багатоваріативності й багатомірності у різних людей розрізняти навколишній світ, накопичувати почуттєвий досвід його сприйняття, формувати уявлення та здійснювати смислову його оцінку, а значить, вибудовувати себе в ньому. Головний вектор означеної дії полягає у переживанні реального світу й побудові індивідуального уявлення світу через ланцюг генезної зумовленості, а саме: інтенція → нужда → неусвідомлені переживання → переживання-дія як смислопородження → смисл → упредметнені значення → світ, що, в цілості безперервного кола, детермінує процес макрогенези і конструювання смислової архітекtonіки свідомості особистості.

2.2. Репрезентативна дія смислової архітекtonіки свідомості та «картини світу» як предметно-варіативної форми її об'єктивації

Образ світу є дійсністю особистості в силу властивої передуючої дії щодо актів сприйняття оточуючої реальності. О.Ю. Артем'єва зауважувала: «Інтегральне утворення образ світу не створюється із нічого у кожному окремому психічному акті, а носить в собі сліди всієї попередньої історії психічного життя суб'єкта» (Артем'єва, 1999: 17). Попередня історія психічного життя зумовлює суб'єктивний досвід «вичерпування» із реального світу того, що має силу «звертання до себе» і значення для людини. Такий суб'єктивний досвід, як справедливо наголошувала дослідниця, є структурованими слідами попередніх пізнавальних та практичних діяльностей (Артем'єва, 1999) і, в свою чергу, виступає регуляцією репрезентації уявлення світу.

Тому образ світу не зводиться до системи відображених образів і має якість цілісного утворення. Образ світу презентує раніше встановлені смисли й їх зв'язки, які у своїй системності складають смислову архітекtonіку особистості та зумовлюють побудову суб'єктивної дійсності. Дослідницьке питання генезу смислової архітекtonіки свідомості особистості, зосереджує нас на обґрунтуванні двох ключових дефініцій:

– смислова архітектоніка свідомості є багатомірною системою смислової конструкції психічного, що детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», акумулює і «укладає» у парафернальні смислові поля сліди (як різні виміри) зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до об'єктів (явищ, ситуацій);

– системою варіативно-предметних випадків концептуалізації смислової архітектоніки свідомості є «картина світу» як семантичний шар образу світу та як інтенційно-активована динамічна смислова мережа з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому й ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

Розглянемо означені поняття більш детально з диференціацією чотирьох планів дослідження, а саме: формату, змісту, функції та генези.

Формат смислової архітектоніки свідомості особистості як системного психічного утворення, на наш погляд, відповідає атрибутам репрезентативної матриці (Le Ny, 1989). В репрезентативній матриці описується формат відображення, а саме структурні елементи систем відображення й акумулювання досвіду. Здійснюється означені системи відображення за рахунок операцій побудови чуттєвих образів (сприйняття та перед-смисли) на «поверхневому шарі» образу світу, «світу переживань». Результат таких операцій залежить від настроювання глибинних ядерних утворень образу світу особистості (внутрішня визначеність, значення, інтенція, самоочевидність щодо світу і себе), які В.В. Петухов називав «переживанням світу» (Петухов, 1984). О.Ю. Артем'єва зазначала: «Яблуко солодке для дитини, що його зірвала, жовто-красне – для художника-колориста, спіле для садівника, слабо-кисле для винороба» (Артем'єва, 1999: 7).

Моделлю репрезентації смислової архітектоніки свідомості як багатокомпонентного утворення є, по-перше, макет подвійної репрезентації – образної та вербальної (Clark & Pavio, 1987). Обидві системи репрезентації мають подібні системи оцінок, що призводить до однакового розуміння та оцінювання уявних і реальних стимулів, ситуацій, подій (Shepard, 1980).

По-друге, крім особливостей сенсорно-перцептивного пізнавального контуру та контуру уявлень, репрезентація смислової архітектоніки свідомості зумовлюється мисленнєвим і афективним пізнавальними контурами й рефлексією (Агафонов, 2003). Це положення відносить її до багаторівневої моделі. Закономірності переходу з рівня на рівень детермінуються породженням смислу як «першоелементу та одиниці змісту психічного» на кожному з пізнавальних рівнів (контурів) (Агафонов, 2003: 93).

По-третє, репрезентація смислової архітектоніки свідомості розглядається нами як мультиформатна модель в силу наявності глибинного ядерного шару, який несе в собі «гетерархією систем відліку», індивідуально-значеннєвий простір, з яким співвідносяться образи на всіх пізнавальних контурах свідомості (Велічковський, 1982; Леонт'єв, 1993). Саме ядерний шар образу світу, наповнений системою значень та інтенційними складовими зумовлює ієрархічну будову смислової архітектоніки свідомості й «картини світу».

По-четверте, смислова архітектоніка свідомості відноситься до конекціоничної моделі репрезентації (Ребеко, 1998: 39-40). Згідно з цією моделлю конструювання смислової архітектоніки забезпечується взаємодією різних елементів (перед-смисли, смисли, значення, переживання-споглядання, переживання-дії, неусвідомлені конотації невербальних переживань, денотативні предметні ознаки), які функціонують паралельно, пов'язані й впливають один на одного. Кожен з елементів має стан активації, який може мати якість неперервного або дискретного. Смислова архітектоніка свідомості як система прагне до стабілізації й рівноваги, тому активація циркулює до знаходження рівноважного розподілу активації – до досягнення стабільного патерну. Операційно, механізм знаходження рівноваги системи В.Ф. Петренко пояснює розгортанням і новою пертурбацією семантичної структури в процесі емоційного переживання: «Емоційні стани людини змінюють кривизну семантичного простору і тим самим встановлюють нові асоціативні зв'язки» (Петренко, 2010а: 76).

Репрезентативна матриця на шарі «картини світу» є місцем перформатування, не відкриття, а знаходження смислів (наприклад: солодке, жовто-красне, спіле, слабо-кисле яблуко). Елементами

матриці виступають смисли. Операція репрезентативної системи – це встановлення нових співвідношень у взаємодії із ситуаціями і явищами (в ситуаціях неможливості – над-можливості, викликів життя, переживання вдачі, невдачі, інтересу, подиву тощо) як встановлення відношень підвладних щодо слідів попередніх діяльностей. Вважаємо, що в «картині світу» відкривається «дійсність» особистості. Дійсність як суб'єктивний полюс реальності. Незалежно від ступеню «реалістичності» сприйняття й розуміння об'єктивного світу, в дійсності особистості поєднуються суб'єкт і об'єкт.

Тому допускаємо, що репрезентативна дія «картини світу» здійснюється через дію «співвіднесення себе зі світом» як об'єктивним полюсом реальності. «Співвіднесення зі світом» забезпечує складання феноменологічного змісту, зайняття позиції, вираз щодо світу. Крім того, конфронтація з іншими власними дійсностями приводить до встановлення нових асоціативних зв'язків на смисловому тлі «картини світу».

Зміст смислової архітекtonіки свідомості детермінується закономірностями її формату в якості репрезентативної матриці. З боку динаміки це означає, що смислова архітекtonіка свідомості особистості являє собою конструкцію, яка тотожно «дійсній структурі особистості ... завжди гнучка, багатомірна, змінна та розвивальна» (Максименко, 2006: 12). З боку конструювання власного складу, смислова архітекtonіка свідомості особистості характеризується «рекурренцією», себто розвитком власних значень як «тексту» за рахунок індукування варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів (Мамардашвили & Пятигорский, 2011).

Тому зміст смислової архітекtonіки та кожен акт психічного моделювання людиною реального світу зумовлюється розумінням свідомістю власного «тексту». Процес розуміння виступає актом конструювання смислів окремої події через відношення до неї. Інтерпретація та породження смислу зумовлені дією розуміння себе щодо світу, щодо інших людей чи власного «Я». Текст як структурований смисловий зміст, що має певну тривалість та базується на відповідних станах, відрізняється стабільно-динамічним характером і потенційною властивістю до змін. А.Ю. Агафонов наголошує, що

«збереження існування «тексту» свідомості можливо тільки в процесі його змінення» (Агафонов, 2003: 114). Це означає, що зміст смислової архітекtonіки свідомості як «множинного тексту» кожен окремий акт розуміння доповнюється або змінюється. «Царина смислу являє собою відкриту множину, оскільки динаміка змін, що відбуваються в психічній сфері, є нічим іншим, як переструктуруванням смислового простору, що вимагає утворення нових зон смислу, а, значить, і змін в складі колишніх зон» (Агафонов, 2000: 81).

Смисл являє собою континуум станів, зокрема, як слід інтеріоризованої інтенції, та створює смислове поле, яке організується зв'язками відповідного контексту. Крім того, смисл виступає відбиттям життєвих відносин, а переживання (значущі стани та емоції) виступають динамічним його компонентом в силу того, що свідомість проявляє суттєву структуру переживань (Бассин, 1973; Агафонов, 2003; Петренко, 2010б; Бех, 2003). Тому підтвердження істинності побудованої дійсності забезпечується винятково пізнанням змісту власного переживання щодо об'єктивної реальності. Саме таке переживання вибудовує певний зміст і «колір» психічної проекції реальності та виступає головним фактором, що визначає відкриття нових смислів і реорганізації старих.

Означені положення виступають обґрунтуванням гіпотетичного компонування смислової архітекtonіки свідомості особистості. Головними елементами такого складу, на наш погляд, є багатомірний мнемічний контекст та локальні смислові поля.

Смисловий мнемічний контекст – це несвідоме семантичне «сховище» образних та вербально-логічних репрезентацій, яке організується різними формами. Таким формами можуть бути осередки сублімованого досвіду (С. Гроф), мнемічні сліди смислів (П. Ліндсей, Д. Норман), «схеми як організований комплекс знань про події» (Д. Норман), «сценарії як послідовність подій» (Д. Норман) (Цит. за Агафоновим, 2003: 158-159). Підтвердженням смислової організації мнемічних слідів є психофізіологічні дослідження Є.В. Безносика, О.М. Журавльова та І.В. Смірнова. Автори зазначають, що багатомірні зв'язки пам'яті є безперервним процесом флуктацій семантичної інформації, яка може бути представлена у вигляді нейрохімічного

коду або невтихаючих реверберацій збудження. Ключовим вважаємо висновок дослідників про існування у мнемічних слідах інформації у вигляді психосемантичного еквіваленту. Множина психосемантичних еквівалентів, як наголошують автори, накопичується, створює сукупність та складає сутність «картини світу» особистості (Смирнов & Безносик & Журавлев, 1995: 72).

Смислові поля як інший елемент смислової архітектоники, можна розглядати як сукупність контекстних смислів. Складаються смислові поля в результаті індукції, інтерпретації та перетворення відкритих раніше смислів відповідного контексту. Результатом їх акумуляції є «множинний текст» свідомості. В.В. Налімов зазначав: «Свідомість людини виступає перед нами як текст. Всякий текст – це носій смислів. Наш текст особливий – дивно гнучкий, рухливий, динамічний, здатний до зміни. Текст еволюціонує. Весь час створюється заново. Взаємодіючи зі світом, свідомість керує своєю текстовою природою» (Налімов, 1989: 61). Сприймання людиною зовнішнього світу, який безперервно еволюціонує являє собою процес творення «множинних текстів», що містять дискретну (семіотичну) та континуальну (семантичну) складову. Приймаючи за аксіому наявність всіх можливих, але спресованих і нерозпакованих у світі смислів, В.В. Налімов, пропонує розглядати процес розпакування смислів світу як появу тексту на лінійному континуумі Кантора – на числовій осі « μ ». У відповідності до цього, семантика кожного конкретного тексту задається функцією розподілу (щільністю вірогідності), яка «виявляється тим вікном, через яке нам дана можливість вдивлятися в семантичний світ» (Налімов: 1089: 63). Гіпотетична модель репрезентативної дії смислової архітектоники свідомості особистості, яка відображає логіку і спіральну динаміку її функціонування наочно зображена на рис.2.1.

Принципом побудови моделі є хмарне перекриття множини рухомих шарів, кожен з яких має свою специфічну мету, але загальний рух детермінується дією розуміння. Перекриття шарів зумовлюється схожістю й взнаванням контекстів, понять, образів, переживань. Локально сформовані тексти щодо різних ракурсів співвіднесення себе зі світом у смисловій архітектоніці свідомості описуються через дію розуміння ключових констатацій «Я є» та «Можу-Бути-Тут».

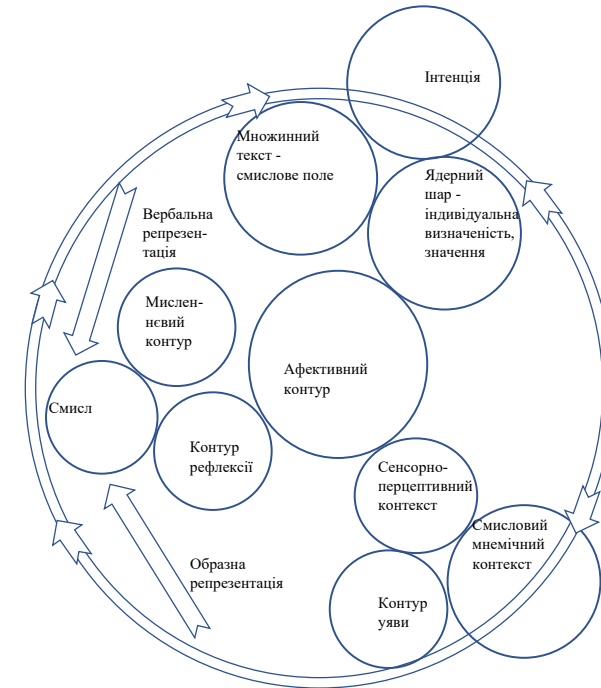

Рис. 2.1. Модель репрезентативної дії смислової архітектоники свідомості

Засадами змістової репрезентації «картини світу» як системи предметно-варіативної об'єктивації смислової архітектоники свідомості, в силу її багаторівневої будови, можуть виступати чотири різні ракурси її дослідження. Перший ракурс окреслюється визначенням «картини світу» в якості понятійної системи (концептуальної схеми). З такого підходу «картина світу» виступає «устроєм фільтрування досвіду», а саме: сприйняття, трансформації та оцінки впливу (Холодная, 2002: 87). Розгляд «картини світу» як понятійної системи дозволяє досліджувати її у декількох вимірах, а саме:

1) із застосуванням категоріального аналізу певної частини категоріальної матриці, в якій сполучені базові категорії психології та відповідні їм виміри: «суб'єкт» (вимір субстанціональності);

«мотив» (вимір спрямованості); «дія» (вимір активності); «переживання» (вимір упередженості); «інтеракція» (вимір події); «ситуація» (вимір дійсності) (Петровский & Ярошевский, 1998);

2) структурних властивостей, що описуються дихотомічними полюсами: «конкретність-абстрактність; складність-простота; невизначеність-ясність; компартименталізм-пов'язаність; центральність-периферійність; закритість-відкритість» (Холодная, 2002: 89);

3) побудови семіотичного (система значень) та семантичного (смыслового поля) просторів як дискретної та континуальної складових онтологічного тексту, яким виступає світ, і множини текстів, що формують індивідуальні уявлення про світ (Налимов, 1989);

4) засобів ментальної репрезентації дійсності, засобів кодування інформації та синхронізації процесів зовнішнього і внутрішнього світів у часі (Холодная, 2002; Пьюселик & МакБи, 2018; Стрелков, 2011);

5) психолінгвістичних диспозицій як інформаційних систем відображення у лексиці мови пізнання та досвіду людини (Chomsky, 2000; Harley, 2009; Steinberg & Sciarini, 2013);

6) дослідження самоставлення як основи конструювання та детермінації сприйняття і переробки «чуттєвої тканини» свідомості у форму лінгвістичних значень (Лозова, 2013; Леонтьев, 1983);

7) визначення детермінованості функціонального генезису образу світу як інтегрованої системи значень структурою професійної діяльності суб'єкта (Артемьева, 1999);

8) аналізу співвідношення когнітивної та мовної структур, визначення ролі мови в процесах пізнання й осмислення світу та його «концептуалізації як виявлення у мові мисленнєвих процесів людини» (Talmy 2006: 544);

9) дискурсивного самопроекування особистості, за яким дискурс є інструментом оволодіння культурою, а також інструментом «розширення границь самого себе та побудови власного смыслового простору» (Чепелева & Рудницкая, 2019: 365).

Як вказують Н. Токарева і А. Шамне: «Картина світу людини може бути експлікована у різних формах і різними засобами, виключна роль серед яких належить мові як особливому коду

концептуалізації та пізнання світу (Токарева & Шамне, 2020: 289). Автори досліджують когнітивно-семантичний простір мовної особистості, що відображує усвідомлюваний і вербалізований певний фрагмент дійсності у вимірах ментальної картини світу. Мовні знаки, як слушно зазначають Н. Токарева і А. Шамне, визначають специфіку концептосфери, яка складається з інтеріорізованої і модифікованої інформації (Токарева & Шамне, 2020: 302).

У багатопланових розвідках «картини світу» авторитетними дослідниками можна виділити центральну концептуальну засаду – «картина світу» як понятійна система зумовлена семантичною тріадою: текст, мова, смисл. Текстом позначається все різноманіття світу: від біосфери до свідомості людини, особистісних і групових проявів (Налимов, 1989). Як семантико-смыслова взаємодія мовних знаків, текст створює певну композиційну монолітність, виконує поєднувальну функцію в тріаді та розкриває:

– розуміння як процес мовного конструювання тексту і відкриття смыслових елементів на пізнавальних контурах: сенсорно-перцептивному, уяви, мисленнєвому, афективному та рефлексивному (Агафонов, 2003);

– смислотворення як поєднання смыслових елементів;

– поліваріативне осмислення значення, в силу континуальності смыслу та умови осмислення конвенційності як невід'ємної властивості значень;

– семантичні універсалиї як форму «упаковування» досвіду взаємодії зі світом (Артемьева, 1999).

Тому семантична тріада (текст, мова, смисл) означає операційний механізм складання «образу світу» як ключового і центрального уявлення (Леонтьев, 1979). А також зумовлює конструювання парціальних моделей, а саме: моделі світу і його умов, моделі життєвої історії, моделі життєвого шляху, моделі власної екзистенції та відношень з іншими, моделі майбутнього, на яке можуть бути спрямовані дії.

Другий ракурс дослідження змісту «картини світу» як системи перетворення об'єктивного світу в дійсність особистості, доцільно окреслити, спираючись на діяльнісну парадигму в силу того, що «картина світу» завжди є акумуляцією культурно-історичного досвіду. А

крім того, «картина світу» є компонентом дій суб'єкта, орієнтуючи його в конкретній ситуації, спрямовуючи на досягнення бажаного цільового стану. В.П. Серкін наголошував: «Функціональний генез образу світу як інтегральної системи значень детермінований професійною й іншими діяльностями суб'єкта» (Серкін, 2005: 107). Нам вважається змістовним виділення В.П. Серкіним чотирьох аспектів опису суб'єкта діяльності, які можна в якості аналітичної сітки накласти на дослідження генези та динаміки «картини світу». До таких характеристик автором віднесено: праксис (характеристика практичної активності суб'єкта); гнозис (характеристика пізнавальної активності); досвід, знання, культура; тілесність і психодинаміка (Серкін, 2005: 104). Визначені аспекти дозволяють охопити та проаналізувати смислотвірні зони активності, ресурсу, інтенцій, а також зони відчуженості у загальному життєвому просторі особистості. Наприклад, праксис, гнозис, досвід і тілесність можна прийняти в якості загальних засад порівняння різних ієрархічних рівнів дослідження генези смислової архітектоники свідомості особистості, зокрема визначити в крос-контурній динаміці роль імпринтингів, симптомів та трансперсонального досвіду і його переживання.

Крім того, означений ракурс відкриває можливість досліджувати функціональний генез «картини світу» професіонала, диференціюючи «професійну картину світу» як один з її різновидів. «Професійна картина світу» генерує систему особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій фахівця. Є.О. Клімов здійснив аналіз ознак професіонала і визначив, що різні спеціалісти живуть в різних суб'єктивних світах в силу того, що соціум квантується ними на різні об'єкти і різними є характеристики їх пізнавальної діяльності (Клімов, 1995). Автор запропонував багатопланову структуру «картини світу професіоналу», яка містить:

- далекий план, що включає стабільну поінформованість;
- загальний план, який відрізняється недиференційованою поінформованістю;
- середній план – акумулює інтерес;
- перший план – базується на системних значеннях і цінностях професії;

- крупний план як сукупність оперативних образів діяльності;
- план деталей, що актуалізує предмет діяльності;
- оперативний план деталізації забезпечує виконання аналітичної і синтетичної діяльності, в ході яких породжуються нові уявлення (Клімов, 1995).

«Професійна картина світу» досліджувалась О.Ю. Артем'євою (Артем'єва, 1999). Обґрунтовуючи зумовленість відношення до об'єктів, ситуацій та явищ світу структурою професійної діяльності, автор зазначала: «Світ професії, будучи груповим інваріантом суб'єктивного ставлення професіоналів до об'єктів, тісно пов'язаний із семантичними характеристиками. Адже суб'єктивна модель світу професіонала формується у взаємодії зі специфічним об'єктом праці, залежить від способу участі в розподіленій праці, від типу трудового спілкування, від спрямованості навчального впливу при навчанні, тобто проходить той же шлях формування і відчуває вплив тих же формуючих факторів, що і система суб'єктивних смислів» (Артем'єва, 1999: 242). В умовах лабораторного експерименту автором виявлялися ставлення професійних груп (пілотів, різнопрофільних лікарів, художників, музикантів, програмістів, педагогів та інших фахівців) до професійно значущих ситуацій і об'єктів (Артем'єва, 1999: 256-271). Проведені численні психосемантичні дослідження дозволили визначити поняття «світ професії» як систему «акцентів» прийняття об'єктів, явищ і ситуацій, що відрізняються в залежності від спеціальності досліджуваних (Артем'єва, 1999: 271). Автором доведено, що типологія оцінки людиною об'єктів світу, як складової світу професій, пов'язана з типологіями їх схильностей і ставлень до предметів професійної діяльності. Засадом такої типології О.Ю. Артем'єва обрала класифікацію професій Є.О. Клімова, засновану на диференціюванні акцентів відношення до світу (Клімов, 1995). Виявлено, що типологія схильностей і ставлень зумовлюється питомістю ваги інтересу до тієї чи іншої зони докладання зусиль і емоційними проявами ставлень до об'єктів оточуючого середовища.

Третій ракурс дослідження змісту «картини світу» особистості відкриває характеристики стратегій взаємодії особистості з оточуючим

середовищем, які через описану переважну дію розкривають зміст смислових зв'язків між елементами образу світу. І.П. Шкуратова зазначає: «Сприйняття особистістю навколишньої реальності має суб'єктивну природу, оскільки зумовлено характером інтерпретації життєвих подій. Перебуваючи в однакових життєвих обставинах, одні люди розглядають оточуючих людей як лідерів, за якими треба слідувати, інші – як конкурентів в боротьбі за життєві блага, треті – як однодумців в досягненні загальних цілей». (Шкуратова, 2007: 177). Стратегії взаємодії особистості з оточуючим середовищем розкриває О.В. Лібін через опис змісту конструкту «єдина концепція життя». Автором виділені чотири дихотомії, які описують персональні життєві стратегії взаємодії особистості зі світом:

– «інтенсивність – помірність», які проявляють енергетичний потенціал особистості і ступінь активності в освоєнні і перетворенні середовища;

– «стійкість – мінливість» – визначають багатство репертуару поведінкових стратегій особистості;

– «широта – вузькість діапазону взаємодії» маніфестують ступінь прояву поведінки;

– «включеність (активність) – дистантність (унікнення, відхід, споглядальність» як міра автономності функціонування суб'єкта (Либін, 1998).

Означені автором парні конструкти дають можливість конкретизувати і змістовно наповнити поняття екзистенційної дійсності людини, в якій, як зазначав А. Ленгле, ми самі знаходимося своїм тілом, психодинамікою і Person (Ленгле, 2011).

На наш погляд, «картина світу» саме як екзистенційна дійсність охоплює зону взаємодії з оточуючим середовищем і містить визначальні елементи: реальність буття, цінність, індивідуальне співвіднесення зі світом і заклик до дії. Пошук шляхів трансформації напруженості цієї зони: між «бути» і «не-бути» чи бути можливим; між «хотіти жити» і «втратою життя»; між «автентичністю» й «чужим»; між «бути» і «стати», веде нас до наповнення «картини світу» смислами через опрацювання конструктів взаємодії особистості зі світом, в цілому, і світом людей, зокрема.

Четвертий ракурс дослідження змісту «картини світу» особистості відноситься до типологічного в силу виділення в кожному диференційованому класі характерних ключових ознак, що структурують сукупність уявлень людини, які засновані на її світовідчутті, світосприйманні й світогляді. Типологічний підхід відкриває можливість дослідження «поза-ситуативного» за О.О. Леонтьєвим образу світу, який являє собою схему світотворення (Леонтьєв, 1993: 18). Е. Фромм вказував: «У людини може бути раціональна картина світу, яку вона будує на основі розуму, а може бути цілком ілюзорна міфологічна або ідеологічна – в будь-якому випадку вона виконує функцію орієнтації (Фромм, 2002: 7). Ж.П. Соколовська, відмічає наявність як загальної «картини світу», так і часткових «картин світу». Часткові «картини світу» автор визначає в якості системних утворень, що складаються з конкретних категоріальних структур пізнання світу (Соколовская, 1993). В силу цього типологічний ракурс характеризує «картину світу» як потенційну можливість систематизації за певним правилом накопичених знань, а, крім того, позначення зон незнання за умови відсутності певної часткової картини світу. Прикладами часткових «картин світу» є духовно-культурна, наукові картини світу певних галузей знання, релігійна, художня, національна, мовна, естетична, гендерна, професійна, картина світу в слові письменника, картина світу в баченні режисера тощо. Індивідуальні «картини світу» теж мають свої часткові форми, а саме: «картини світу» людей різних етносів та соціальних груп, дитяча «картина світу», «картина світу» батьків тощо.

Провідною для складання системи орієнтації у житті виступає «картина світу професій», яка теж є випадком часткових «картин світу» особистості. О.М. Лозова у науковому співробітництві з А.Ю. Юревич, пропонує дефініцію «картини світу професій» як «багаторівневої ієрархізованої системи, диференційованої множини індивідуальних уявлень, що у формі окремих образів професій та зв'язків між ними відображає наявний у суспільстві розподіл праці, акумулює історично-культурний досвід та є співвідносною з актуальним рівнем розвитку конкретного суспільства та особистості» (Лозова & Юревич, 2014: 107). До головних характеристик «картини світу

професій» дослідники відносять складність, поза-ситуативність та динамічність. Крім того, автори зазначають, що рівень сформованості індивідуальних образів, уявлень індивіда про професійну діяльність, яка міститься у «картині світу професії», виступає ключовим чинником вибору професії. До елементів структури «картини світу професії» абітурієнтів О.М. Лозова і А.Ю. Юревич відносять яскравість і повноту образів професії, кількісні й якісні їх показники та взаємозв'язок між ними (Лозова & Юревич, 2014: 120).

Слід зазначати, що зміст «картини світу» детермінує вибір способу професійного, особистісного та соціального самоздійснення особистості, зумовлює типове повторення життєвого сценарію і переважних стратегій прийняття викликів життя і подолання труднощів, а тому виступає важливим аспектом, що впливає на якість життя особистості.

Означені підходи дослідження змісту смислової архітектоники свідомості особистості та «картини світу» як системи її варіативно-предметної об'єктивності підводять нас до визначення їх функцій. Загальні функції описуються діями:

- відтворення (О.Ю. Артем'єва);
- перетворення (О.М. Леонт'єв, В.В. Дружинін, С.Д. Смірнов, В.В. Налімов, Ф.Ю. Василюк);
- орієнтації (А. Адлер; В.П. Серкін);
- формування відносин (С.Д. Максименко);
- розуміння (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, Д. Келлі, Д. Брунер, У. Найссер, В.В. Петухов, А.Ю. Агафонов).

Часткові функції образу світу як підсистеми систем «свідомість» і «діяльностей суб'єкта», аналізуються В.П. Серкіним (Серкін, 2005). Автор виділяє сім функцій та конкретні операції їх опису, а саме:

1. ієрархізація діяльностей: спонукання, підкріплення, довільність, оцінка;
2. зберігання форм значень як інтегральної системи значень: впізнання, звірення, актуалізація;
3. попередня генерація й комбінаторика предметних гіпотез на основі попереднього досвіду і мотивації: цілепокладання, напрямок, орієнтовна основа діяльності, прогноз;

4. оперативна генерація предметних гіпотез на основі попередньої генерації та актуальної інформації: пізнання, коригування, породження («збірка») нових форм значень;

5. функціонування форм значень в діяльності;

6. саморозвиток образу світу як плану внутрішньої діяльності суб'єкта на основі інтеріоризації нових форм значень;

7. рефлексія: регуляція, контроль (Серкін, 2006: 16).

Диференціація функцій зберігає якість парціальності й цілісності загальної дії відображення реального світу та перетворення відображеного образу в систему смислів. Тому ключовою функціональною дією стає оновлення інтегральної системи інтерсуб'єктивних значень – змісту глибинного ядерного шару образу світу, який зумовлює системотвірну дію смислової архітектоники свідомості щодо акумуляції «множинного тексту» свідомості.

Важливим вважаємо пояснення внутрішніх механізмів функціонування смислової архітектоники свідомості особистості, що передбачає звертання до дії розуміння як здатності людини виділяти смисл із наданої інформації та формувати на цій засаді власне знання й відкривати значення. Означені процеси в об'єднаній системній дії зумовлюють складання тла індивідуальної визначеності – ядерного шару образу світу. О.М. Леонт'єв підкреслював методологічний установочний ракурс образу світу людини, який забезпечується і зумовлюється можливостями гнозису особистості (Леонт'єв, 1977). Відомо, що розуміння залежить від організації процесів сприйняття і структур семантичної пам'яті, які визначають швидкість і особливості пошуку інформації. Сутність розуміння полягає у встановленні відповідності між новою інформацією та структурами семантичної пам'яті через диференціювання визначальних та другорядних ознак. Процес верифікації векторно-спрямований, він йде від пошуку відповідності за визначальними ознаками до другорядних.

Процес розуміння як внутрішня функціональна дія смислової архітектоники свідомості операціоналізується в двох діагностичних підходах: в побудові семантичного простору, за яким смисл виступає вектором та в побудові схем (як простору) і сценаріїв (як час), за яким смисл – це просторо-часова локалізація, що задає контекст.

Дослідження Ч. Осгуда дозволили побудувати трьох-факторну модель семантичного простору, три осі координат якого розкривають визначальні ознаки, узагальнено названих автором «оцінка», «сила», «активність» (Osgood, 1957). Семантичний простір Ч. Осгуда дає можливість досліджувати будь-яке інтерсуб'єктивне значення людини через знаходження місця і спрямованості трьох-координатного вектору, яким воно описується. За іншим підходом, особливу роль грає референтність події та ситуації, що виступає не тільки важливою умовою розуміння, але й прототипом, який фіксує кластери смислів в конкретних функціональних просторах і задає смисл групам понять в певному просторо-часовому контексті. Наприклад, смисли у смислових полях смислової архітектоники свідомості зумовлюються найбільш узагальненим просторово-часовим контекстом, яким виступає глибинний ядерний шар образу світу (Леонтьєв, 1977).

Таким чином, як вказували Д. Норман і Д. Румелхарт, процес розуміння будується на засаді вибору існуючих схем та встановлення відповідності їх змінних з актуальними значеннями сприйнятих подій (Norman, 1983; Rumelhart, 1989). Як справедливо наголошував В.М. Дружинін: «Дійсно, в реальному житті розуміння відбувається в процесі розгортання ситуації в просторі й часі та визначається системою наших очікувань, попередніми сценаріями подій та їх метою» (Дружинин & Ушаков, 2002: 161).

Можна констатувати, що смислова архітектоніка свідомості особистості умовно диференціюється на спонукаючу (ядерний шар образу світу) та орієнтирну (перцептивний шар) підсистеми життєдіяльності людини. Водночас, семантичний шар виступає мікродеміургом, здійснюючи функціональний генез смислотворення та забезпечуючи цілісність інтегрального ідеального продукту процесу свідомості.

Заключний, генетичний план дослідження смислової архітектоники свідомості особистості включає в себе пошук відповідей на питання про:

- породження та розвиток смислів;
- динаміку смислового поля як генези самоорганізації особистості, що забезпечує дію «збирання себе» і зміну зв'язків і відношень між елементами системи через розширення життєвого простору;

– засоби зміни мнемічних контекстів як актуалізацію зон смислів несвідомого, що оформлюють семантичну канву «рекурренції» як повторення та поновлення інтегральних значень;

– дію пізнавальних контурів як форм смислотворення та парціальних видів розуміння;

– зміст та спрямованість впливу на характер зв'язків між смислами, що організують семіотику та семантику «тексту» свідомості.

Пояснення генези уявлення та переживання світу відображено у багатьох вагомих дослідженнях. В.В. Налімов слушно зазначав, що зміна «тексту», його «еволюція пов'язана зі спонтанним появленням в деякій ситуації (y) фільтру ($?(y/\mu)$), який мультиплікативно взаємодіє з вихідною функцією $?(\mu)$ » (Налимов, 1989: 64). Згідно з автором, « $?(\mu/y)$ » – це функція розподілу, що зумовлює семантику нового «тексту»; « y » – це еволюційний поштовх, який проявляється в події чи ситуації (викликах життя, ситуаціях неможливості-надможливості); « $?(\mu)$ » – щільність вірогідності, яка зумовлюється вихідною семантикою, множинним текстом, інтегрованим значенням; « $?(\mu/y)$ » – є «текстом» з новою семантикою, з новими знайденими смислами. Введення В.В. Налімовим в аналіз поняття впорядкованості смислів на деякій осі « μ », а значить і міри щільності їх вірогідності на цій осі, дозволяє порівнювати та співвідносити смисли щодо їх значущості для людини. Смисли, за такої умови, знаходять не тільки «свої вагові» співвіднесення, які визначаються як вихідне відношення до ситуації та події, але й набувають крім якісної ще й кількісну характеристику (Налимов, 1989).

3. Пилішин ввів поняття «когнітивної проникності – непроникності», якими пояснюються закономірності видозміни смислів, значень, образів (Pylyshin, 1981). Автор підкреслює, що смисли, які відносяться до конкретного середовища і його функціональної архітектури змінюються чи не змінюються в залежності від того, чи можуть цілі, очікування, інтенції, вірування, прагнення особистості вплинути (проникнути) в функціональну архітектуру попереднього смислу.

Механізм означеної дії проникності – непроникності трактується Ж. Верньо за допомогою поняття «концептуальне поле» (Верньо, 1998). Дослідник зазначає, що освоєння нового залежить

від попередньо освоєних понять, які складають певне концептуальне поле. Цим підкреслюється зумовлююча дія глибинного шару образу світу, змісту мнемічного контексту і смислових полей, як елементів функціональної архітектури, що детермінують нові відкриття та їх узгодження в системі змістів інтегрованих значень.

Воднораз, відомий експеримент В. Штерна «Драматизація картинки», описується Л.С. Виготським як відкриття, «схоплення» відносин зображених на картинці, яке «перш за все і головним чином» здійснюється дітьми в грі, коли складні поняття ще не мають відповідного мовного виразу (Выготский, 1983: 259). В грі, яка є провідною діяльністю для дитини 4-5 років, виявляються невербальні значення у формі образів та символічних дій. Це положення підтверджує існування двох форм репрезентації значень: вербальної і невербальної та відкриває шлях до пояснення генези «концептуальних полів», їх актуалізації та розвитку невід'ємно від провідної діяльності людини.

Інший важливий ракурс генези смислів дослідив Ч. Осгуд, розкриваючи термін «коннотативне значення» як певні стани, що слідує за сприйняттям слова (образа, ситуації) і які передують осмисленому сприйняттю. Такі стани Ч. Осгуд назвав «афективно-почуттєвими тонами» (Osgood, 1957), які зумовлюють афективне значення починаючи з перед-смислів на сенсорно-перцептивному контурі свідомості. Можна вважати, що «коннотативне значення» як афективно-почуттєвий тон сприймання, по-перше, задається глибинним шаром образу світу (інтегрованим значенням як відношення до світу і як система особистісних смислів), по-друге, виступає фільтром, мультиплікативна дія якого забезпечує самопородження нового смислу (Налимов, 1989).

Дослідження М. Уэсселса і запропонована ним модель зустрічної переробки інформації як одночасного обміну двох потоків, може бути застосована для пояснення смислотворення (Wessells, 1982). Об'єкт (ситуація, події, виклики життя) є вхідною стимуляцією і створює потік інформації «знизу вгору» та її інтерпретацію. Зустрічний потік «зверху вниз» аналізує і розпізнає контекст, відкриває предметність, значення, установки, інтенції. Одночасність і узгодженість двох різноспрямованих потоків є умовою пізнання ситуації її ідентифікації, розуміння та смислотворення.

Процес породження (знаходження) смислу відбивається, як вказують дослідження психології суб'єктивної семантики в цілісності об'єкта (образа, ситуації), можливих дій щодо цього об'єкта та відношення до нього (Артемьева, 1999; Шмелев, 1983). Таким чином, генеза смислів в «картині світу» особистості є трьох-плановою системою дією, себто смислотворення є результатом поєднаних дій співвіднесення себе з об'єктом (ситуацією, подією), встановлення можливих дій щодо об'єкта й формування відношення до нього (пере-життя). В рамках психосемантики і психології суб'єктивної семантики побудовано декілька генетичних моделей розвитку уявлення світу. До них відносяться: модель першобачення О.Ю. Артем'євої; елімінації неузгоджених ознак В.Ф. Петренко; двох-полюсна модель системи «дитина-батьки» С.Д. Смірнова; діяльнісна структура образу світу та життя людини В.П. Серкіна; моделі еволюційної та соціальної детермінації Г.О. Шмельова (Артемьева, 1999; Петренко, 1983; 1998; Смирнов, 1985; Серкин, 2005; Шмелев, 1983). Гіпотеза першобачення О.Ю. Артем'євої передбачає наявність двох послідовних стадій сприйняття. Починається сприйняття стадією семантичного аналізу («яке для мене те, що я бачу») і переходить у стадію різноаспектного перцептивного аналізу («яке те, що я бачу») (Артемьева, 1999: 83). Семантичний аналіз базується на емоційно-оцінних якостях і виступає семантичним кодом. Тому автор позначає, що емоційно-оцінні якості семантичного аналізу особистості виступають єдиним механізмом оцінювання різних об'єктів, виходячи зі свого семантичного змісту, який зумовлює наступне сприйняття та аналіз. Узгоджується з цим положенням і теза В.Ф. Петренко про передування семантичних ознак висуванню гіпотез при оцінці об'єкта (Петренко, 1983). Невідповідні семантичним ознакам елементи елімуються на користь семантичного коду або цілісної семантичної кваліфікації як первинних інструментів оцінювання об'єкта. Генеза такого семантичного коду, як зазначає С.Д. Смірнов, пов'язується з досвідом взаємодії особистості з носіями суспільних відносин, якими виступають батьки дитини (Смирнов, 1985). Автор слушно наголошує на ролі уявлення світу матері у впливі на формування образу світу дитини через становлення первинних форм значень: протозначень,

сенсорного сліду, сліду переживання, переживаних маніпуляцій, функціональних комплексів, операційних, предметних, понятійних значень. У розвитку понятійних значень В.П. Серкін виділяє три головні напрямлення: професійна спеціалізація, діалогічність та релятивізм, які пов'язані з ускладненням діяльності, з її координацією та з рефлексивним відбиттям (Серкіним, 2005: 81-82).

Крім того, у дослідженнях В.П. Серкіна виявлено, що генеза значень має послідовний перебіг від емоційно-оцінних шкал до функціональних, а потім до операціональних, які описують стадії актуалізації відношення до об'єкта. Узагальнюючи пояснення діяльній зумовленості генези смислів в образі світу, О.Ю. Артем'єва, зазначає: «Побудова моделі руху смислу в діяльності змушує нас відмовитися від традиційної двох-фазної моделі на користь більш діалектичного, «човникового» уявлення: спочатку груба емоційна оцінка (зрозуміло, заснована на сенсорних даних – наприклад, на сінестетичному почутті); потім регульоване значенням, грубо оціненому на першому етапі, формування чуттєвої тканини; потім по-аспектний сенсорний аналіз, який визначається настроюванням аналізаторів, регульованих чуттєвою тканиною; потім – уточнена категоризація» (Артем'єва, 1999: 96).

Метафоричні переноси як один з фізіологічних механізмів синестезії, беруть участь у формуванні смислів. До зовнішніх чинників, що впливають на переструктурування семантичного простору дослідники відносять: об'єкти з шоким емоційним зарядом (Петренко, 1983), ступінь знайомства з об'єктом (Серкін, 2005), семантичний код викладача, як спрямована трансляція смислів (зрушення семантики професійних термінів) у процесі навчальної діяльності (Ханіна, 1986), реальні значущі предметно-практичні діяльності (Артем'єва, 1999).

Д.О. Леонт'єв підкреслює необхідність розрізняти «велику» і «малу» динаміку смислових утворень (Леонт'єв, 2003: 255). В роботах автора визначено три групи смислових процесів: смислотворення, смислоусвідомлення та смислосудівництво, які відносяться до механізмів «малої» динаміки, що породжуються і трансформуються в певній діяльності суб'єкта. Означені процеси автор відносить

більш до функціонування смислової сфери особистості, ніж до її розвитку. Д.О. Леонт'єв досліджує смислотворення як предметне «підключення» (придбання смислу) нових значущих явищ до системи смислових зв'язків і конгломерації їх із системою життєвих відношень. Смислотворення, як зазначає автор, «можна визначити на мові психологічних механізмів як процес поширення смислу від провідних, змістотвірних, «ядерних» смислових структур до часткових, периферичних, похідних в конкретній ситуації розгортання діяльності» (Леонт'єв, 2003: 255). Результатом смислотворення є стабільність смислової структури в новій якості, з відкриттям нової мети («зсув мотиву на мету»).

Смислоусвідомлення має, як підкреслює Д.О. Леонт'єв дві форми: усвідомлення смислових структур і усвідомлення смислових зв'язків. Смислові структури усвідомлюються в результаті дії процесу інтроспекції, констатації своїх мотивів та диспозицій. Усвідомлення смислових зв'язків – це завдання пізнання реальності («завдання на смисл», «завдання на життя») (Леонт'єв, 1991: 184). Саме цей формат смислоусвідомлення розширює генеруючий механізм смислової архітектоники свідомості особистості до завдання визначення місця об'єкта, ситуації, явища в її життєдіяльності: «Навіщо я це роблю? Яке місце ці ситуації займають в моєму житті?» Автор підкреслює: «Вирішення завдання на смисл... приводить до змін, які щодо вихідного смислу виступають як його вербалізація (втління в значення), а щодо предметного змісту – розширенням контексту його осмислення» (Леонт'єв, 2003: 259). Процес смислосудівництва – це впорядкування відношення до світу, що виникає у відповідь на ситуації неможливості (стрес, фрустрація, конфлікт, криза), які порушують і змінюють смислову відповідність свідомості і буття людини.

Зустріч з реальністю, смисловим досвідом іншої людини, невдачею, ситуацію неможливості, викликами життя – це умови виявлення смислового протиріччя і вимога відмови від автоматизмів, захистів і схематизмів: «інтроспектив», «комплексів», «сценаріїв», «психологічної правди» тощо. Кризова перебудова, особистісні вклади та художньо-творче переживання, визначаються Д.О. Леонт'євим як ситуації, що актуалізують смислосудівництво. Безпосередньо процес розвитку

сміслової сфери Д.О. Леонт'єв пов'язує з процесами «великої» динаміки смислових утворень як «зміни закономірностей, за якими здійснюються процеси смислової регуляції, або ж зміни основ структурної організації самих смислових систем» (Леонт'єв, 2003: 271).

Таким чином, смислові зв'язки, що відображають детермінацію особистості світом («співвіднесення себе зі світом»), водночас, створюють її здібність активно діяти, змінюючи свій життєвий світ.

Питання «великої» динаміки (генези) екзистенції особистості піднімається у дослідженнях С.Д. Максименка (Максименко, 2006). Автор підкреслює, що прийняття життєвих викликів виступає спонтанною, визначально притаманною активністю, що посилює індивіда, робить його експансивним і, одночасно, спрямовує на ускладнення і розвиток. С.Д. Максименко зауважує: «Баланс усвідомлення провідних цінностей і смислів та неусвідомлених переживань-рухів саме це визначає продуктивність шляху людини» (Максименко, 2006: 133).

Дослідник актуалізує питання формування образу світу, пов'язуючи відповідь на нього з явищем переживання, коли здійснюється перехід від «згортання» чуттєво-чутливої насиченості до виникнення знаку (слова, поняття, смислу) (Максименко & Папуча & Максименко, 2008: 222). Означені С.Д. Максименком положення, окреслюють онтологічне тло побудови «внутрішнього світу» особистості й, водночас, визначають головні умови й перебіг його невпинної екзистенції-становлення: *нужда* → *неусвідомлені переживання* → *переживання* → *смисли*. Справедливе та доцільне наступне питання, яке задає науковець: «Як виникають образи предметів, які людина не сприймала ніколи?» (Максименко, 2006: 157). І головний, на наш погляд, постулат С.Д. Максименко: «Якщо внутрішній світ втрачає здібність до виразу, він перестає існувати» (Максименко, 2006: 159).

«Здібність до виразу» – що це в ракурсі онтологічного і гносеологічного плану визначення дійсності людини? На наш погляд, це дія співвіднесення себе («Я є») та світу (Світ є, життя є, інші люди є), в результаті якої складається образ, формується «внутрішній світ» особистості в тій зоні, в якій світ «торкається» особистості, викликаючи переживання, стани та формуючи ставлення, мовленнєві значення та знаки і наступні послідовні дії самовіднесення та співвіднесення.

Таким чином, концептуальний підхід співвіднесення генези смислів з шарами образу світу дозволяє скласти процесуальний динамічний ланцюг смислових зв'язків смислових: інтегровані інтерсуб'єктивні значення, інтенціальне переживання (узагальнене відношення до світу) → смисли («коннотативне значення», семантичні коди) → перед-смисли (образні модальні якості, в яких поєднуються антиципація, узагальнення і почуттєвість та здійснюється селекція не випадкових ознак, семантичні сліди) → смисли (ноематичний корелят як іманентно схоплений у переживанні сприйняття, судження, задоволення, тобто так, як він пропонується самим переживанням, новий семантичний код) → нові інтеграції значень.

Можна констатувати, що реальний світ не стільки досліджується особистістю, скільки освоюється та менталізується. Питання генези смислотворення тісно пов'язано з його регуляційною дією. Предметно це проявляється через практичні опосередкування базових елементів «картини світу». Проведений І.П. Шкуратовою аналіз чинників життєвого простору особистості, які піддаються змінам, можна розглядати як можливі критерії смислової динаміки свідомості особистості (Шкуратова, 2007). До таких характеристик автор віднесла:

1. Широту – кількість зон реального світу, які знайшли відображення в картині світу.
2. Диференційованість.
3. Організованість й узгодженість її частин, яка передбачає аналіз наявності або відсутності чіткої структури, ієрархічних і координаційних зв'язків.
4. Проникність зовнішніх кордонів, яка проявляється як у відкритості інформаційного та енергетичного потоку з боку реальних фізичного і соціального світів, так і у відповідному інформаційно-енергетичному потоці з боку особистості.
5. Проникність внутрішніх кордонів як імпресивно-експресивний баланс між сенсорним і поведінковим компонентами особистості.
6. Реалістичність як відповідність дійсності її прототипу (реальності) світу.

7. Активність управління як «поле влади» і здатність однієї людини індукувати сили, що діють на іншу людину.

8. Заселеність «картини світу» людьми.

9. Широта часової ретроспективи і перспективи.

10. Насиченість подіями (Шкуратова, 2007: 182).

Узагальнюючи вищезначені розвідки, слід зазначити, що запропонована модель репрезентативної дії смислової архітекtonіки свідомості й «картини світу» як предметно-варіативної її концептуалізації є однією з можливих інтерпретацій генези, динаміки, формування і регулювання онтології взаємодій особистості зі світом, результатом якого є побудова її суб'єктивної дійсності. Диференціація чотирьох планів дослідження, а саме: формату, змісту, функції та генези смислової архітекtonіки свідомості особистості дозволила визначити репрезентативні механізми та предметне тло формування «картини світу» як системи об'єктивації різноманітних контекстів смислової архітекtonіки свідомості та її динаміки. Виявлено, що в єдиному механізмі відображення світу, зливаються діалектичні потоки: вплив інтегрованих значень на сприйняття об'єкта та «знаходження» нових смислів як впорядкування існуючих відношень зі світом. Генеза нових смислових зв'язків створює внутрішні умови активно діяти, змінюючи свій життєвий світ (свою суб'єктивну дійсність), «налаштовуючи» його більш певним чином на світ реальний.

2.3. Етіологічні фактори і одиниці онтогенетичного аналізу смислової архітекtonіки свідомості особистості

Питання походження засад, що детермінують процеси породження, змісту та функцій образу світу є головними для пояснення процесуальної дії смислової архітекtonіки свідомості особистості. Визначення свідомості як індивідуальної смислової системи творення (пізнання і породження) образу світу, дає можливість означити біфуркаційні точки – «критерії реальності» (термін Д. Дойча) генези смислової архітекtonіки свідомості. До таких точок ми віднесли:

– генетичне коріння чуттєво-чутливої насиченості (потреба) як першоелемент життєвої історії за С.Д. Максименко;

– імпринтинги за С. Грофом, Л. Марчер, Т. Лірі, Р. Уілсоном та С.В. Балацьким;

– ступінь отриманого у ранньому дитинстві захисту та відчуття власної сили («Я є» і я «можу-бути-тут») за А. Ленгле;

– «девiз життя» за А. Адлером;

– «імпліцитний порядок» за Т.Я. Яценко;

– «тип установки щодо інших» за Ф. Фідлером, який розповсюджується на формування відносин із життям;

– переживання «розуміння нерозуміння» як поштовх до активації (знаходження, розрізнення, ідентифікації, впізнання, переживання як «пере-життя», пізнання, інтерпретації, реінтерпретації) за А.Ю. Агафоновим, В.М. Аллахвердовим, Ф.Ю. Василюком, В.П. Зінченко, М.В. Папуча, В.Ф. Петренко, К. Уілбером, Р. Уотсоном, Н.В. Чепелевою;

– переживання внутрішньої визначеності й само-очевидності щодо світу і щодо себе як універсальний фон предметного знання за В.В. Петуховим.

Означені психологічні конструкти, з одного боку, розкривають унікальний фільтр сприйняття, пізнання, оцінки та орієнтації людини. Фільтр, який діє за «імпліцитним порядком» (термін Т.Я. Яценко) і є неусвідомлюваним апаратом знаходження певного кола маркерів підтвердження актуальності, ступеню і напрямку емоційної фіксації та включення дії «пере-життя». З іншого, «критерії реальності» забезпечують означення полярної точки у дихотомії «несвідоме» – «свідоме», тобто, перевірку «гіпотез» (В.М. Аллахвердов) щодо себе і світу й узгодження їх з існуючим особистим досвідом, а значить, розгортання смислу й перекладу його в протяжну знакову систему унікальної свідомості.

Перш ніж визначити і обґрунтувати етіологічні фактори та онтогенетичний зв'язок елементів базового скрипту структурно-функціональних детермінант смислової архітекtonіки свідомості особистості, вважаємо доцільним дослідити їх на засадах принципу «практики і філософії» Л.С. Виготського. Тобто, виконати методичну практичну

розвідку джерел смислової архітекτονіки свідомості в унікальному досвіді клієнтів з метою визначення системної зумовленості контурної специфіки смислових зв'язків свідомості та її роль у реорганізації смислової архітекτονіки свідомості особистості.

2.3.1. Практична розвідка крос-контурної динаміки смислової архітекτονіки свідомості особистості

Предметна зосередженість практичної розвідки зумовила визначення трьох системотвірних положень генези та динаміки смислової архітектоники свідомості. По-перше, урахування двох важливих ракурсів життєвого простору людини. Один ракурс локалізується на фундаментальній засаді людини, якою є констатація «Я є» і «Я можу» (або, навпаки, «Я не можу»). Інший ракурс охоплює засаду побудови «зони вільного руху» (термін К. Левіна) людини у своєму життєвому просторі, яким є суб'єктивний світ професіонала та його динаміка на трьох рівнях: професійна підготовка майбутніх психологів-консультантів, психологічна консультативна діяльність та трансляційна функція викладачів психологічних дисциплін (експериментальне дослідження майбутніх психологів-консультантів описано у підрозділах 3.2, 3.3 і 5.2).

По-друге, з метою знаходження загальних засад для порівняння різноспрямованих емпіричних досліджень, був введений єдиний базис для розгляду досліджуваних ознак. Таким базисом виступили чотири критерії, виділені В.П. Серкіним для опису суб'єкта діяльності (Серкин, 2005: 104), а саме: праксис (характеристика практичної активності); гнозис (характеристика пізнавальної активності); досвід (знання, вміння, культура, ритуали, смисли, значення, образи) та тілесність (імпринтинги, здоров'я або симптом, психосоматичні розлади). Вважаємо необхідним охоплення тілесної сфери, як ключового сигнального фактору оцінки широти та інтегрованості життєвого простору людини, або, наприклад, при панічних розладах його звуженості й дезінтегрованості.

Об'єднуючим фактором для виділених критеріїв є дія «пере-життя», яка складає загальний вимір психологічної дійсності людини.

Мікрогенеза розглядається нами як процес становлення смислової архітектоники свідомості особистості – утворення парафернальної воронки, що поглинає та акумулює недиференційований неусвідомлений досвід, зумовлений етіологічними факторами перинатального та раннього біографічного періоду розвитку людини. Макрогенеза визначається як динамічний рух смислової конструкції, який зумовлюється процесом розуміння свідомістю власного «тексту» через відношення до нього і розвитком власних значень за рахунок варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів. Тіло віднесено до зони мікрогенези в силу акумуляції та властивої виразної реакції регресу станів (порушення здоров'я) у відповідь на брак, з певної причини, дії «пере-життя» на користь переживання-споглядання, а крім того, в силу тілесного закріплення імпринтингів, наприклад, порушення дихання.

Вищеозначені положення укладаються в евристичну схему-решітку генези смислової архітектоники свідомості, тло якої містить взаємопов'язані елементи характеристик суб'єкта діяльності (модифікована схема типології функціонування свідомості Ф.Ю. Василюка) (Василюк, 1984: 6). Наочно робоча решітка генези смислової архітектоники свідомості представлена на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Робоча схема-решітка мікро- та макрогенези смислової архітектоники свідомості особистості

Для визначення контурної специфіки та її впливу на динаміку смислової архітектури свідомості особистості нами було проведено три окремі дослідження, а саме:

1. діагностика й корекція імпринтингів перших чотирьох контурів (базових перинатальних матриць), які є базово-зумовлюючими в силу неухильно встановленого ієрархічного зв'язку й строгої контурної відповідності, згідно з якою «всі небезпеки перших чотирьох контурів формуються в латентній формі... й можуть бути вирішеними вдалим їх оволодінням» (Балацький, 2008: 54-55) через тілесно організовану дію переживання;

2. дослідження симптому як прояву гомінідних контурів (біо-виживального, емоційно-територіального, семантичного, соціо-стативного) у вигляді хибного гомеостазу, зафіксованого на помилковому аттракторі, який матеріального (фізично) проявляє латентні форми «Я»;

3. вивчення можливості та умов трансформації переживань на ментальному, психічному й фізичному (психофізіологічному) рівнях як перехід на постгомінідні контури (холістичний, колективний, метапрограмування та квантовий).

Дослідження базових перинатальних матриць представлено діагностичною й психокорекційною технікою «Новий позитивний імпринтинг народження». Класична техніка «Повторного народження», винахідником якої є Л. Марчер, містить практичний концепт бодинамічного аналізу (Марчер & Олларс & Бернард, 2003) та відрізняється такими властивостями:

- тілесно-орієнтована, спрямована на розвиток психомоторики і активацію спеціалізованих типів моторних шаблонів поведінки;
- позначає феноменологічний зміст через повторну процедуру народження в екологічних умовах прийняття;
- характеризується єдністю діагностичної та психокорекційної (трансформаційної) складових, а саме: знаходиться справжній фактор травматизації та знижується вплив цього фактору шляхом створення нового «відбитку народження»;
- містить потенційну можливість «семантично-тілесної капсулізації» (термін В.В. Налімова) і виявлення унікального суб'єктивного досвіду типового емоційного та поведінкового реагування;

– має обмежений ресурс семантичної трансформації попереднього досвіду клієнта, не виконує функцію «мікродеміурга» відносно відкриття смислів та оновлення палітри емоційних та поведінкових реакцій на впливи реального світу;

– верифікована на рівні побудови «Тілесної карти» Л. Марчер.

Інтеграція бодинамічного аналізу, екзистенційного аналізу А. Ленгле та системного моделювання дозволили доповнити ефективну техніку «повторного народження» Л. Марчер процедурами, які виконують додатково функцію семантичної трансформації первісно заданих емоційних та поведінкових програм (Каліщук, 2018). Нами була запропонована техніка «Нового позитивного імпринтингу народження», що інтегрує п'ять складових:

– індивідуально-орієнтовану процедуру екзистенційного аналізу щодо специфічної емоційної забарвленості існуючої в клієнта суб'єктивної моделі реальності;

– метод системного моделювання за О. Зелінським для групової діагностики запрограмованих емоційних станів особистості, які встановлюють базове емоційне тло життя клієнта та детермінують переважну низку його життєвих подій і, як наслідок, власних внутрішніх та зовнішніх реакцій (Каліщук, 2018: 59);

– тілесно-орієнтовані вправи подолання «звичної», не диференційованої тілесної напруги;

– бодинамічну «картографію» гіпо- та гіперативності м'язів клієнта, яка визначається в залежності від пози у першій та четвертій матрицях та від актуалізованих в них емоційних станів;

– процедуру діагностики емоційних та поведінкових патернів клієнта та усвідомленого проживання ним емоційних станів в кожній матриці.

Завдання операціоналізації та верифікації техніки «Нового позитивного імпринтингу народження» реалізовувалось в емпіричному дослідженні. Загальну вибірку дослідження склали 720 осіб, які впродовж трьох років (липень 2016 – листопад 2019 рр.) зверталися за психологічною допомогою у «Центр конструктивної психології «Я-Базис» (м. Київ, м. Кривий Ріг, м. Жовті Води, м. Львів). Запити клієнтів та формулювання консультативних гіпотез й їх перевірка

визначались в індивідуальному форматі роботи в екзистенційній парадигмі. При наявності у клієнта: множинного симптому, панічних розладів, домінуючого тривожного стану, фіксації на негативній складовій власного досвіду, зниженої активності, анамнезу, пов'язаного з фізичним травмуванням у процесі власного народження (перелом ключиці, накладання шипців, використання вакууму та інші), йому рекомендувалося взяти участь у груповій техніці діагностики та психокорекції первинного настроювання на світ. Техніка проводилась 48 разів у груповому форматі: середня чисельність групи складала 17 осіб; середній вік досліджуваних – 37 років; жінки – 82%, чоловіки – 18%; тривалість роботи однієї групи – 4-5 годин. Дослідження будувалося за квазіекспериментальним планом часових серій, який передбачав здійснення серії періодичних замірів. Періодичність замірів була обумовлена процедурою виконання техніки, а саме:

– умови малої лабораторної групи чисельністю 12-18 досліджуваних;

– отриманий результат потенційно несе в собі можливість повторної процедури для певного досліджуваного.

Достатньою та необхідною умовою проведення повторної процедури (в класичному методі Л. Марчер вона не передбачається) виступало рішення досліджуваного про бажаність подальшої динаміки. Друга процедура, в нашому випадку для 43% досліджуваних (309 осіб), зафіксувала у 94% з них (290 осіб) адаптивні емоційні реакції, а саме: впевнене настроювання на подолання об'єктивно заданих труднощів процедури і ефективні поведінкові тактики, які в результаті викликали у досліджуваного почуття радості і самоповаги за вміння переборювати утруднення. 6% досліджуваних брали участь у техніці «Новий позитивний імпринтинг народження» 3-4 рази. Це випадки значної травматизації в пологах досліджуваних (13 осіб), або особливі особистісні історії (6 осіб), наприклад, захворювання в юнацтві на онкологію, втрата кінцівок, втрата слуху в молодшому підлітковому віці та інші.

Техніка «Нового позитивного імпринтунгу народження» описується таким алгоритмом зовнішніх операцій:

1. відбір учасників, а саме: індивідуальний екзистенційно-гуманістичний аналіз світу клієнта, структури значущих зв'язків у системі клієнта, патернів, які він використовує, розкриття особливостей динамічності його суб'єктивної моделі світу, визначення усвідомленості себе та відповідальності за себе і свій світ;

2. міні-лекція щодо детермінації життєвих подій клієнта, зв'язку досвіду народження і особистісної реальності, в основі якої лежить унікальна «картина світу»;

3. виконання вправи «Я і мій Світ» за методом системного моделювання О. Зелінського з участю п'яти спостерігачів для визначення вихідних у життєвому просторі клієнта емоційних станів;

4. тілесні вправи «Вісімка», «Поплескування», «Погладжування» з метою синхронізувати тілесні та емоційні стани учасників; підготувати учасників до значної фізичної активності в процесі проходження штучного родового каналу; продіагностувати ступінь довіри-недовіри учасника до інших і його готовності до тісної взаємодії з групою; чуттєво об'єднати групу;

5. свідоме проходження штучного родового каналу кожним учасником групи;

6. бодинамічна психокорекція ведучим емоційних станів клієнта в першій перинатальній матриці, а саме: зниження тривоги; припинення болісних відчуттів; зрівноважування дихання; завершення емоцій відрази, образи, страху, відчаю, роздратування; накопичення емоційного і соматичного задоволення як базового ресурсу;

7. активне переживання і семантично-тілесне закріплення стану четвертої матриці;

8. зворотній зв'язок учасників групи про проходження клієнтом штучного каналу;

9. порівняння отриманого практичного досвіду з інформацією щодо власного народження, якщо клієнти її мають;

10. завершення процедури усвідомленого народження:

– обговорення станів та поведінкових стратегій клієнта у другій та третій перинатальних матрицях, які відрізняються формою будови та засобом їх проходження;

– опис ведучим та спостерігачем-профайлером загальної траєкторії руху та особливостей емоційного реагування продовж всього процесу з фіксацією на станах четвертої матриці, як фінальної і домінуючої в обставинах штучного створеного утруднення та перешкоди;

11. зворотній зв'язок від клієнта щодо отриманого досвіду, усвідомлення зв'язку своїх дій з емоційним відреагуванням в межах кожної матриці, задоволеності результатом чи переживання тих труднощів, які проявились та необхідності подальшої динаміки і повторної процедури.

Штучне моделювання каналу народження та його проходження за певними правилами забезпечувало прояв у досліджуваних реакції, які підлягали діагностиці, а саме:

1. афективних реакцій (оцінювався проявлений досліджуваним спектр почуттів, переживань та станів);
2. вегетативних реакцій (рефлекторна регуляція дихання, тілесні позитивні відчуття, тілесний дискомфорт);
3. рухових невербальних (активність рук та ніг, міміка, жестикуляція, поза і траєкторія пересування по штучному каналу);
4. вербальних реакцій (прохання про допомогу, претензії, нейтральні коментарі, вербальна оцінка свого стану).

З метою верифікації результатів техніки «Новий позитивний імпринтинг народження» була використана процедура включеного безпосереднього спостереження відкритого типу в умовах лабораторної групи з участю спостерігача-профайлера. Афективні, вегетативні, рухові невербальні та вербальні патерни досліджуваних фіксувалися спостерігачем-профайлером, обговорювались учасником та ведучим групи (8-ма, 10-та та 11-та операції алгоритму). Для об'єктивації та інтерпретації сукупності схованих, неявних, незавершених, мікро- та пролонгованих у часі реакцій досліджуваних, устаткування спостерігача-експерта складалось з реєстраційної карти, яка забезпечувала можливість зафіксувати та формалізувати реакції досліджуваних в процесі виконання ними завдань техніки. Реєстраційна карта спостерігача містила повний перелік можливих афективних, вегетативних, рухових невербальних та вербальних реакцій досліджуваних.

На наступному кроці, якісні характеристики за допомогою структурно-семантичного аналізу переводились в узагальнені чотири групи показників суб'єктивного фільтру сприйняття та оцінки світу, а саме:

- діапазон переживання;
- інтенсивність переживання;
- домінуючі модальності переживання як «системи сублімованого досвіду» (Гроф, 2008);
- зафіксований полюс чотирьох дихотомічних пар реакцій, як «запрограмоване» стійке реагування на об'єкти і події зовнішнього світу.

Означені вище чотири показники розглядалися нами як вірогідні в силу того, що включають до себе і проявляють в певній мірі опорні елементарні інтероцептивні сигнали: задоволення, незадоволення, збудження та спокою.

Необхідність профілювання та об'єктивації емоційних та поведінкових патернів досліджуваних потребувала здійснити диференціацію та описати внутрішній зміст кожного з виділених показників.

Діапазон переживань (широкий-вужький) розкриває масштаб подальшого розповсюдження отриманого при народженні досвіду і як цей досвід буде впливати на загальний фон сприйняття різних подій світу та реагування на них людини. Наприклад, широкий діапазон переживання прогнозувався за умови наявності 4-х з 6-ти таких реакцій (47% досліджуваних):

1. гостре відчуття болю в певній частині тіла, або в декількох його частинах в першій перинатальній матриці;
2. неусвідомлений збій дихання, відсутність вільного вдиху за умови не контрольованого дихання;
3. припинення дихання у ситуаціях емоційного утруднення;
4. сильнодіюча, непереборна тривога в першій, другій і третій перинатальних матрицях, яка супроводжується відчуттям тілесного дискомфорту;
5. відсутність бажання рухатися у другій перинатальній матриці з домінуванням почуття відчаю;
6. відчуття образи, відрази або гніву в четвертій матриці.

Вузкий діапазон переживання проявлявся у домінуванні апатичного емоційного тла, у відсутності яскравого емоційного забарвлення, у сталій здатності приводити більшість своїх емоційних переживань до відчуженого, нульового рівня незалежно від сили подразника, який ці переживання викликав (53% досліджуваних).

Інтенсивність переживання (висока-низька) проявляє силу або слабкість емоційної та рухової активності, емоційну, поведінкову та вегетативну реактивність чи повну відсутність реакцій. До високої інтенсивності за умови наявності 4-х з 6-ти реакцій віднесено (45% досліджуваних):

1. активне і самостійно скероване проходження штучного каналу, незалежне від зовнішніх рекомендацій;
2. голосні вербальні реакції на утруднення проходження;
3. рухи, спрямовані на переборення заданих меж штучного каналу;
4. встановлення діалогу з іншими учасниками техніки;
5. використання інших з метою полегшення власного руху;
6. знаходження власного, унікального способу переміщення по каналу.

Низька інтенсивність характеризувалась незначним рівнем рухових, емоційних та вегетативних реакцій, відмовою від заданих правил проходження, відсутністю власних очікувань та відповідальності за результат (55% досліджуваних).

Модальність переживань у досліджуваних ресструвала вісім основних емоційних програм, а саме: гніву (8% досліджуваних), страху (68%), сорому (1%), відрази (17%), суму (1%), цікавості (1%), радості (2%), подиву (2%). Означені емоційні програми можуть містити інші емоції, наприклад жалість знаходиться в емоційній програмі образи, провина в програмі сорому, роздратування в програмі гніву. Така координація емоційних програм детермінована діями, які з необхідністю виступають їх наслідком. Зв'язок емоційних програм та дій, які вони викликають, пояснює інтегрованість емоційних та поведінкових патернів. Наприклад: емоції гніву, роздратування, люті спрямовані на ініціацію дії руйнування, зміни формату, перегляду правил; емоції радості, захоплення викликають дію повторення; емоції

подиву, приголомшення – дію переключення; страх, побоювання, паніка, відчай – замирання або тікання; відраза, образа – включають дію відторгнення та інші.

Модальність переживання показує домінуючі для певного досліджуваного емоційні реагування в кожній з перинатальних матриць. З основних восьми емоційних програм імпринтинг народження фіксує, як правило, від 2-х до 4-х домінуючих емоцій, що і складають той емоційний фільтр, через який у подальшому буде диференціюватися новий досвід взаємодії людини зі світом, проявлятися її «психологічна правда» та специфіка дії в пізнавальних контурах свідомості. Домінуючі емоції не усвідомлюються до їх проявлення в груповій техніці, де є можливість порівняння власної стратегії подолання труднощів зі стратегіями інших учасників групи. Модальність переживань як показник суб'єктивного фільтру моделювання об'єктивно існуючого світу виступає головною крапкою відліку в особистій історії людини та структуруванні нею власного досвіду. Наприклад, якщо досліджуваний при проходженні перинатальних матриць із всього спектра емоційного реагування проявив емоції гніву та відрази, то це діагностує, що:

1. минулий і сьогоденний досвід та майбутнє уявлення досліджуваного про події різного контексту та значущості будуть інтерпретуватися, сприйматися та викликати поведінкові реакції переважно з оціночною та руйнівною тенденцією, з типовою спробою передивитись, побороти чи змінити норми та правила;
2. претензія до себе, інших та світу виступатиме головним неусвідомленим вектором взаємодії;
3. руйнація та відторгнення видаватимуться найбільш правильною стратегією подолання існуючих труднощів;
4. першою спонтанною, «улюбленою» (Е. Берн) емоцією-реакцією на той чи інший стимул буде виступати роздратування.

Дихотомічні реакції маніфестують узагальнені чотири установки, в яких в різному співвідношенні представлені емоційна, когнітивна і поведінкова компоненти, а провідною загальною рисою виступає «інтенційна» заданість такого установочного реагування. Установки зумовлюють рівень активності, стабільності, необхідність зусиль та

переважний характер реактивності при почутті напруги і носять в собі потенційні «стабільно-динамічні» суб'єктивні умови сприйняття та моделювання об'єктивно існуючого світу. Виокремлено:

1. активність – пасивність, з опорою на поведінкову компоненту та рухову активність;
2. емоційну стабільність – нестабільність, з домінуванням специфіки емоційної компоненти та вегетативного реагування;
3. ознаку проявляти чи, навпаки, не проявляти зусилля у ситуації напруги та дискомфорту, що якісно характеризує властиву досліджуваному емоційну, рухову та вегетативну реакцію на утруднення;
4. якість реактивності на несподівані зміни і труднощі, яка окреслює два протилежні полюси: впевненість і радість досягнення чи гнів та протест.

Прикладом проявлення активності виступає усвідомлення досліджуваним власних емоційних, вегетативних та рухових реакцій в кожній матриці, стабільне послідовне проходження матриць з фіксацією на станах четвертої як констатуючої пройдений шлях і власної оцінки ситуації і себе в ній (56%). Пасивність проявляє відсутність такого усвідомленого відкриття («просто пройшов весь шлях, бо таке було завдання», «не розумію, що я повинен відчувати», «група мені заважала, але я не могла це виправити»), яке можливе тільки за допомогою зворотного зв'язку від учасників групи та ведучого (44%).

Емоційна стабільність проявляється у впевненому урівноваженому переборенні досліджуваним об'єктивних труднощів проходження штучного каналу, у відповідальності за власні зусилля, у довіри до членів групи, у сприйманні зовнішніх обставин як тимчасових і залежних від власної активності (27%). Емоційна нестабільність фіксується за умови фіксації у досліджуваного сильних переживань (відчаю, страху, гніву), зупинки руху, вербальних реакцій, які коментують дію учасників групи, допомогу ведучого та інші (73%).

Ознака проявляти зусилля у ситуації напруги та дискомфорту характеризують властиву досліджуваному емоційну, рухову та вегетативну реакцію на утруднення і прийняття певної поведінкової стратегії у відповідь на об'єктивно задані технікою умови проходження штучного каналу: мобілізація сил, активізація дихання,

положення тіла, яке допомагає руху, активізація рухів ніг та рук (68%). Відсутність зусиль діагностувалось за такими реакціями: замирання, відсутність участі кінцівок в русі, вимоги до групи розійтись і відкрити шлях (32%).

Якість реактивності на несподівані зміни і труднощі маніфестує дві протилежні установочні реакції досліджуваного, які активно проявляються в його вербальних та емоційних реакціях. Це може бути впевненість і радість за власну здатність переборювати труднощі, отримувати результат і досягати мети. Стан таких досліджуваних може варіювати від ентузіазму, радості та великого задоволення від пройденого шляху до спокійної впевненості, що зусилля завжди корисні і будуть компенсовані. Приклади реакцій досліджуваних: «відчуваю силу і впевненість», «це емоція радості і задоволення», «хочу обійняти всіх присутніх», тощо (37%). Інша установочна реакція досліджуваних характеризується проявом гніву на рівні тілесних, емоційних та вербальних реакцій та протестом проти дії групи. Приклади реакцій досліджуваних: «я нічого не відчуваю, крім напруги в щелепах», «було дуже важко виконати завдання, група мене стискала більше ніж всіх, чому?», «я відчуваю жалість до себе, мій одяг утруднював рух», «було дуже тісно і обмаль повітря», «ви мені не допомагали, не підказували, як краще робити», тощо (63% досліджуваних).

Труднощі проходження чотирьох перинатальних матриць – це об'єктивно задана умова діагностичної частини техніки «Новий позитивний імпринтинг народження», яка полягає у створенні учасниками групи вузького тунелю та у коректуванні темпу і напрямку руху всередині нього досліджуваного.

Психокорекційна складова техніки полягає у створенні умов усвідомлення власного проходження, об'єктивації власних вегетативних, емоційних та поведінкових патернів в кожній матриці та порівнянні власного досвіду з досвідом інших учасників групи (5-та, 7-ма, 8-ма, 9-та, 10-та та 11-та операції алгоритму). Таким чином здійснюється структуризація смислів досліджуваним щодо процесу створення власної суб'єктивної моделі реальності.

Можна констатувати, що означені чотири групи показників та їх внутрішня диференціація розгортають у клієнтів унікальний

онтологічний простір побудови свого зв'язку зі світом. Переживання та усвідомлення власного унікального сприйняття світу сприяє розумінню власних призм, що переломлюють дійсність та вибудовують певну стратегію взаємодії з оточуючими. Показники суб'єктивного фільтру сприймання світу та забарвлення суб'єктивної моделі реальності відкриваються як смисл і усвідомлюються учасниками як детермінанти емоційної забарвленості власної моделі реальності. Розкривається розуміння, що широке різноманіття станів людини визначально звужене досвідом власного народження і виступає загальною призмою переломлення зовнішніх та внутрішніх обставин. Такий «звичайний» типовий емоційний фон проявляється в якості домінуючого, ригідно зафіксованого та створює вузький діапазон реагування і суб'єктивний фільтр сприйняття себе і світу.

Таким чином, інтегроване повторне народження виступає методом цілісного пробудження нових позитивних переживань, які хронологічно виступають перш заданими. В ході процесу повторного народження упізнаються та усвідомлюються власні типові емоційні та поведінкові реакції, здійснюються процеси їх свідомого проживання, визнавання себе та своїх життєвих тактик, порівняння свого проходження з іншими учасниками групи, відкриття смислів свого життєвого настроювання та зумовлюючих їх причин.

Емоційне усвідомлення своїх реакцій на зовнішні події через відкритий канал тілесної та емоційної експресії, як результат, дають клієнту:

- на емоційному рівні можливість зустрітися із собою і своїми автоматичними і неусвідомленими, але пізнаваними стратегіями через ярке забарвлення процесу народження емоційними реагуваннями;

- на поведінковому рівні через відкриття типових поведінкових тактик пошуку найефективнішого способу проходження через вузькі канали, що відбиває звичне реагування на труднощі у реальному житті;

- на моторному рівні через осягнення зон активності тіла (наприклад, замерти та не дихати у труднощах, відчуваючи образу чи відчай, або гнівно вимагати вивільнити прохід і не утруднювати проходження);

- на когнітивному рівні через відкриття та розуміння своїх тактичних дій проходження, визнавання та корекцію свого базового життєвого настроювання.

Означені рівні характеризують специфіку практичної (праксіс) й пізнавальної (гнозис) активності клієнта, забезпечують розширення досвіду та життєвого простору особистості через відкриття індивідуального емпіричного досвіду вибудовувати свою дійсність. Крім того, актуалізація імпринтингів перших чотирьох контурів (базових перинатальних матриць) має вагоме значення для всієї смислової архітектоники свідомості людини. В силу того, що існує закономірність крос-контурної будови психічного, а саме: розвантажуючи контури нижчого психічного шару, вищі від нього психічні шари та контури «копіюють» новий їх формат на своєму власному рівні (Балацький, 2008). Тому опрацюванням першого шару як генези зумовленого імпринтингом уявлення світу задається траєкторія необхідних змін у «картині світу» людини.

Динаміка другого – гомінідного рівня, який складається з біо-виживального, емоційно-територіального, семантичного, соціо-статевих контурів більш наочно простежується в дослідженні симптому як хибного гомеостазу. Характеризується хибний гомеостаз відсутністю можливості бути собою («Я є») і проживати життя у модальності «Я можу-бути-тут», що викликає у людини певні наслідки: дискомфорт, напругу, біль, які функціонально описують поняття «симптом». Себто, симптом виникає за умови блокування себе справжнього, як непроявлене, неусвідомлене «Я», як переживання людиною безкінечних вагань у модальності «Я можу». У зв'язку з цим виникає питання засобів наповнення біо-виживального контуру безпекою, впевненістю, рішучістю, «внутрішньою визначеністю і само-очевидністю»; емоційно-територіального – системою опірних сил як «своєрідною мембраною між зовнішнім і внутрішнім світом» (Балацький 2008: 53); семантичного – пізнавальною активністю, логіко-емпіричним пізнанням світу, розумінням, смислами, мовними конструкціями; соціо-статевих – формуванням соціального простору й активної соціальної взаємодії.

Технологія роботи психолога із симптомами складається з етапів (горизонтальне розвертання) та рівнів (вертикальне занурення) такої роботи, а, крім того, характеризується побудовою загального феноменологічного простору особистості, що переживає симптом, з визначенням головних його координат: «Я є» і «Я можу» (Kalishchuk, 2017). Специфіка симптому не впливає на визначення його складових та функції, себто, симптом завжди являє собою виразний стимул, спрямованість якого, в перше чергу, стосується рішучості та відповідальності людини за свій вибір, за створення нового ставлення до значущих інших, до нового простору. Тому, симптом є болісним механізмом еволюціонування людини та створення себе нової.

З метою обґрунтування даних концептуальних положень було проведено емпіричне дослідження. Процедура діагностики включала проєктивні методики «Мій світ» (модифікована методика «Кто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда); методику «Самого раннього спомину А. Адлера»; Лист-потік 10 хвилин: «Жити – це...». Емпірична вибірка дослідження представлена 438 особами, які впродовж 2018 року та першого півріччя 2019 року зверталися за психологічною допомогою у «Центр конструктивної психології «Я-Базис» (м. Київ, м. Кривий Ріг, м. Жовті Води). Вибірка включала 52% досліджуваних з психосоматичними симптомами (різна локалізація болісних відчуттів, множинні симптоми, панічні розлади), 42% – з емоційними симптомами (тривога, апатія) та 6% з поведінковими симптомами (само-ушкодження, експлозивність) (Каліщук, 2019). Отримані дані дозволили констатувати положення, які у своїй цілісності формують шлях одужання. Розглянемо їх у відповідності до виділених нами критеріїв:

1. Праксис. Психологічний зміст симптому суб'єктивний й унікальний. Симптом формується в конкретному життєвому контексті, в певній ситуації. Контекст появи й функціонування симптому визначається системою, в яку включений клієнт, а саме: відносинами, зв'язками й об'єктами системи. Зміст симптому знаходиться у переживанні та описується відповідями на питання «Що я роблю відчуваючи симптом?»; «Як роблю? Що можу?»; «Заради чого?»; «Хто я, коли хворію?». Сутність симптому полягає в тому, щоб відобразити світ який створив клієнт, відтворити головний сценарій, в якому

переконавання, цінності та ідентичність клієнта потребують змін, а елементи системи, до якої клієнт належить такі зміни не підтримують. Це викликає неурівноважений стан, який треба урівноважити. Існує два шляхи такого урівноваження: або залишити себе у стані вагання та невдоволеності, або вибираючи власну відповідальність і свободу вибудовувати новий сценарій і новий варіант свого світу. Як тільки клієнт дозволяє собі бути відповідальним і обирає нову можливість для себе, формується новий простір його життя, в якому змінюються зв'язки в системі й необхідність у симптомі зникає.

2. Гнозис. Координатні точки «картини світу» людей унікальні. І, в першу чергу, це стосується різного ставлення до свободи та відповідальності. Збільшення числа альтернатив та ступенів свободи і можливостей «Яким я можу-бути?», «Як проявляти свої емоції та будувати взаємовідношення з іншими» – є шляхом переоцінки себе і ситуації, зміни звичних стереотипів поведінки і, як результат, видужання. Симптом завжди містить парадокс, головною площиною прояву якого є положення, що симптом виступає виразом проблеми і, одночасно, він є носієм інтенційного засобу її вирішення.

3. Досвід. Симптом завжди проявляється у схованому вигляді. Зовні симптом проявляється дискомфортом, напругою і біллю, всередині – це прояв плати за можливість бути нерішучим і не вільним. Симптом – це зупинка в часі і порушення синхронізації руху особистості й об'єктивного руху життя. Відчуваючи симптом, клієнт не свідомо уникає важливих переживань у своєму житті, а зміщує їх в область переживань із приводу свого симптому. Замість питань «Хто Я?», «Як я створюю свій досвід взагалі, і свій симптом, зокрема?», пов'язаного для клієнта з екзистенційною тривогою, на перший план виступає питання «Що із мною?»

4. Тіло. Знаходження опори через відкриття смислу і почуттєве усвідомлення реального часу й світу клієнта відкриває можливості прийняти «Можу-Бути-Тут» на рівні простору і часу як елементу системи й її контекст та як причинно-наслідковий зв'язки і баланс між минулим і майбутнім.

Можна констатувати, що симптом відкриває новий ракурс розуміння людиною свого життя, а саме, як досвід «Я» досліджувати

«невизначеність» як екзистенційну даність, раз у раз роблячи вибір на дихотомічній шкалі «інтерес – страх» на користь одному з полюсів або певній точці між ними. Симптом завжди підсилює невизначеність, а значить задає окреслену рамку, що містить причини, умови й потенційні ресурси виявити «зусилля в часі» і вийти на новий рівень порядку та організованості життя, в якому переконання, цінності й смисли будуть вже новими, що трансформує існуючу «картину світу» особистості, в якій інтерес і здивування стануть переважними емоційними реакціями у порівнянні зі страхом та тривогою. Така траєкторія теоретично доступна кожній людині, але практично для більшості залишається ідеальною та недосяжною. Рішення лежить в зоні переживання людиною викликів невизначеності та складності з макrogenезою смислового поля і зі складанням нового стабілізуючого аттрактору, зумовлюючого захищеність, силу і розширення свого життєвого простору.

Саме цей макrogenетичний рух призводить до переживання внутрішньої визначеності й само-очевидності щодо світу і себе та виступає універсальним фоном на постгомінідних контурах (холістичному, нейро-генетичному, метапрограмування та нелокальному). Найвищий шар крос-контурної архітекtonіки цікавить своїми безмежними можливостями та, водночас, і потенційними ризиками, на які вказує Є. Балацький: «Кожний наступний, вищий за інші, контур приховує більшу небезпеку, ніж усі попередні. Особливо яскраво це виявляється на постгомінідних контурах... на яких починають розвиватися здебільшого невиліковні захворювання, а іноді експерименти з найвищими властивостями свідомості можуть завершитися смертю» (Балацький, 2008: 55-56).

Разом з тим, чуттєве освоєння навколишнього соціального простору, опірність світу в формі мудрості, розкриття глибинних законів буття та неосяжний пізнавальний прорив, які є контекстами постгомінідних контурів викликають інтерес у пошуку засобів вдалого їх освоєння. Це визначило гіпотезу дослідження щодо зумовленості процесів пізнання (розширення горизонтів пізнання зовнішнього світу) емоційною складовою (страх і сумніви або само-очевидність, впевненість, цікавість і подив). В якості детермінуючих ознак було

обрано музику і дихальні вправи (холотропне дихання без пауз за С. Грофом) та їх вплив на глобально позитивну взаємодію зі світом, в якій пізнання і розуміння світу, власна сила та можливість розширення власного життєвого простору формують відчуття «Я можу-бути-тут». Емпіричне дослідження обґрунтовувалось такими концептуальними положеннями:

1. існуванням відповідності між комбінацією звуків нот двох перших октав та дев'яти базових емоцій в форматі дев'ятимірного вектору (Ч.А. Измайлов, Ю.Я Лабкаев, Л.В. Матвеева);

2. впливом засобів музики та дихання на всі сфери життєдіяльності людини через три основні фактори: вібраційний (тіло), фізіологічний (вегетативна нервова система) і психологічний (стани);

3. комплексним поєднанням теорій функціональних систем та біосинтезу, що дозволяє дослідити трансформаційну функцію музики на тлі тілесно-орієнтованих технік (за аналогією практики холотропного дихання за С. Грофом, що поєднує три чинника: цілісне дихання, музику та роботу із симптомами у процесі трансформації травмуючого досвіду).

Експериментальна база представлена Дніпропетровською консерваторією імені М. Глінки. Здійснювалось дослідження впродовж 2012-2013 навчального року в творчій співпраці з Е. Абдуловою, дипломна робота якої відображає основні положення дослідження. Вибірка складалась зі студентів 1-5 курсів факультету виконавського мистецтва спеціальностей: академічний спів (53 особи) та музичне мистецтво естради (21 особа), всього 74 досліджуваних у віці від 19 до 26 років. Діагностична процедура складалась з експрес-методів об'єктивного підходу: методи виміру частоти серцевих скорочень (ЧСС), частоти дихання (ЧД), артеріального тиску (АТ), вегетативного індексу І. Кердо (V.I.), коефіцієнту Хільдебранта ($Q=ЧСС/ЧД$) та проєктивних підходів: методики «Вибору кольорів» М. Люшера та методики «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва.

Було проведено два цикли занять. Перший здійснювався в першому семестрі навчального року та складався з чотирьох тригодинних групових тілесно-орієнтованих занять (дихальні практики) без застосування музичних засобів. Другий цикл проводився у другому

семестрі із застосуванням музичних засобів. Музичний звукоряд було складено з виконанням вимог до музичного супроводу (енергетизація, активація, драматизація, завершення) холотропного дихання. Діагностичні експрес-заміри здійснювались на кожному занятті: на початку сеансу та після нього. Методика «Граничний смисл» застосовувалась двічі, наприкінці першого і другого циклів. Отримані дані порівнювались за допомогою коефіцієнта кутового перетворення Р. Фішера (Каліщук, 2013). Підтверджено, що дійсно засоби музики у поєднанні з дихальними техніками виступають ключовим фактором зміни емоційних станів особистості; впливають на психофізіологічні процеси: змінюють темп дихання та серцебиття; зумовлюють змінення життєвого тону та вегетативну регуляцію емоційних станів особистості, спрямовують їх рух у позитивну модальність. А тому, фактично, звук та дихання виступають вагомими динамічними факторами регуляції функцій організму людини та каналізації її переживань. Трансформація енергії напруги засобами музики в позитивні емоційні стани здійснюється за умови усунення фізичного дискомфорту, який опрацьовувався дихальними вправами.

Однак, крім того, значимим висновком проведеного дослідження вважаємо факт, що дихальні техніки в музичному супроводі проводились за умовами дослідження системно, але не пов'язувались з конкретними темами, випадками чи ситуативними факторами життя досліджуваних. Ця вага зумовлююча засада дозволила досліджуваним послідовно розгортати і переживати почуття «Я є в своєму житті». Таке розгортання прослідковувалось у досліджуваних діагностично через збільшення кількості та ускладнення смислових ланцюгів, зростання кількості вузлових категорій, граничних смислів та через нарощення індексу продуктивності за методикою «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва. Отримані дані виступають підтвердженням динаміки і збільшення смислового поля досліджуваних, що здійснювалось за рахунок переживання власного досвіду. На наш погляд, вищеозначена практика дає можливість переживати саме постгомінідні контури, де пізнання (гнозис) через спонтанно виникаючий «переогляд» власних значущих подій та практичне вивільнення від напруги (праксис), здійснюється за допомогою залучення тіла і формує новий

цінний досвід через опрацювання нових смислів. Крім того, така процедура дозволяє пов'язати у єдину систему всі крос-контурні зв'язки починаючи з рівня перинатальних матриць в силу того, що дихальні вправи і музика, водночас, активують і його.

На закінчення, слід визначити не тільки наявність і роль імпринтингових першоджерел смислової архітекτονіки свідомості, але й існування ієрархічних крос-контурних зв'язків у її динаміці. Такі зв'язки уможливають знаходження засобів впливу на латентні чи проявлені небезпеки, які виникають в наслідок невдалої або неповної інтеріоризації попередніх психічних контурів і проявляються в імпринтингах або симптомах. Такі засоби полягають у декодуванні смислової архітекτονіки свідомості особистості на рівні гнозису, праксису, тіла і досвіду та визначення «суб'єктивного покладання» як суб'єктивне означене припущення щодо себе у світі.

2.3.2. Базисний скрипт змістових і функціонально-операційних детермінант смислової архітекτονіки свідомості особистості: концептуальні положення дослідження

Процес визначення категоріальних атрибутів дослідження генези смислової архітекτονіки передбачає предметну фундацію десяти концептуальних постулатів, які були відкриті на етапах теоретико-методологічного та емпіричного аналізу, а саме:

1. науковий аналіз генези смислової архітекτονіки свідомості особистості оформлюється нами як процесуально-динамічне дослідження, що дозволяє вивчати джерела, рушійні сили, особливості динаміки та закономірності реорганізації смислів як проєкцій реального світу та, зокрема, професійного світу й особистісного унікального «налаштування» на світ, на життя і на свій професійний шлях (Выготский, 1982; 1983; Максименко, 2000; Максименко, 2002; Максименко, 2017);

2. концепція образу світу (уявлення світу, суб'єктивна дійсність) є вихідною ідеєю у дослідженні смислової архітекτονіки свідомості особистості в силу її трактування як базової умови психічного життя,

як відтворення (О.Ю. Артем'єва); перетворення (О.М. Леонт'єв, В.В. Дружинін, С.Д. Смірнов, В.В. Налімов, Ф.Ю. Василюк); орієнтація (А. Адлер; В.П. Серкін); формування відносин (С.Д. Максименко); розуміння (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, Д. Келлі, Д. Брунер, У. Найссер, В.В. Петухов, А.Ю. Агафонов) конкретно-історичного, соціального, культурного тла, у взаємодії з яким розгортається психічна діяльність людини через конструювання її смислової архітекτονіки свідомості;

3. площиною аналізу смислової архітекτονіки свідомості особистості є відношення «світ – особистість – свідомість», які характеризуються різноплановими формами взаємодій між світом (явищами, подіями, ситуаціями неможливості й над-можливості, викликами життя), смисловою дійсністю особистості як проекцією реального світу та системою її діяльностей (навчальною, професійною, пізнавальною, навчальною, практичною, зовнішньою, внутрішньою тощо), кожна з яких відповідає певній потребі й мотиву;

4. смислова архітектоніка свідомості особистості визначається нами як багатомірна смислова конструкція, що «укладає» у смислові поля та мнемічні контексти сліди зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до об'єктів (явищ, ситуацій) і об'єктивується на семантичному шарі уявлення світу в предметно-варіативних динамічних і взаємопов'язаних різними зв'язками «картинах світу» (наприклад, «Мій світ», «Мій професійний світ», «Світ професії психолога-консультанта», «Я в діяльності психолога-консультанта», «Я в психотерапевтичній практиці» тощо);

5. «картина світу» – це смислова мережа з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому, а тому діагностика смислових структур (наприклад, семантичних універсалій психологів-консультантів) та зв'язків між ними проявляє типові налаштування на світ, життя і себе в своєму житті, як точок відліку життєвого простору та почуття «Це моє життя» і «Я-Можу-Бути-Тут» (або «не можу»), «Я саме так прогноую і живу своє професійне життя»;

6. смисл розуміється нами в річищі смислової парадигми свідомості, згідно з якою смисл – це одиниця аналізу психічного, інтенційне переживання, ноематичний корелят, зміст психічного, який відкривається у визначенні зв'язку між двома (та більше) елементами системи, є континуумом станів та створює смислові поля, які організуються зв'язками відповідного контексту. Смисл є складною та багатогранною явою, що має вихідну умову – є інтеріоризованою інтенцією, яка розкривається на пізнавальних контурах (сенсорно-перцептивному, уяви, мисленнєвому, афективному та рефлексії), а тому проявляється у різних психологічних ефектах (перед-смисли, смисли, інтегровані значення, над-почуття). Смисл виступає відбиттям життєвих відносин, а переживання (смысл мотиву, позитивний смисл, негативний смисл, конфліктний смисл, парадоксальний смисл) виступають динамічними його компонентами (Агафонов, 2003; Бассин, 1973);

7. переживання – це психологічна реальність, яка має смислову природу, що формує специфіку фільтру і забезпечує підтвердження істинності суб'єктивного світу через пізнання змісту власного переживання щодо об'єктивної реальності (наприклад, «Що я відчуває щодо цієї події?»). Переживання (як проживання, зокрема, протиріч, викликів, творчих відкриттів) продукують певний емоційний «колір» психічної проекції реальності та виступають головним фактором (переживання як дія, «значущі переживання», пере-життя), що визначає знаходження нових смислів і необхідність реорганізації старих (Бассин, 1973; Василюк, 1984, Бех, 2003);

8. генетичний аспект вивчення смислової архітекτονіки свідомості особистості передбачає знаходження та дефініцію умов і механізмів «великої» динаміки смислових полів та мнемічних контекстів як зміни слідів попередніх діяльностей і встановлених раніше правил («психологічної правди») та створення нових слідів діяльностей та відношень й усвідомлення парафернальної правди, за якою буде здійснюватися реорганізація смислових систем через детермінацію смислових зв'язків зі світом («співвіднесення себе зі світом») і створення здатності активно діяти, змінюючи свій життєвий світ (Масименко, 2006; Adler, 1964; Лэнгле, 2011);

9. дослідження генези смислової архітектоники свідомості особистості має «психотехнічну» спрямованість як досвіду роботи з психікою, що відповідає «принципу практики і філософії» (термін Л.С. Виготського) та дозволяє розвернути системне та найбільш узагальнене психічне утворення, «невловиме» хмарне перекриття множини рухомих шарів свідомості в ракурсі емпіричного еквіваленту дійсності особистості, а саме в інструментальний акт: «Я є», «Це є я», «Мої імпринтинги (сценарії)», «Мої симптоми», «Я можу-бути-тут», «Мій світ», «Моя професія», «Я в професії» тощо. Рух «досвіду роботи з психікою» – це відношення меншого до більшого, що має траєкторію від конкретного випадку (ракурси «співвіднесення зі світом») до узагальненої цілісної дії (смислові зв'язки елементів «картини світу»). «Психотехнічна» спрямованість дозволяє смислову архітектонику свідомості особистості аналізувати з боку її системної репрезентативної дії, диференціюючи три її іпостасі:

– як онтологічне суб'єктивне тло – засіб буття людини (Максименко 2006: 153) в своїй екзистенційній дійсності, з фрагментом якої особистість себе співвідносить і який значуще на неї впливає;

– як функціональний план внутрішніх дій, що генерує систему особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій;

– як постійна модифікація стабільно-динамічного «множинного тексту» свідомості. Кожна з іпостасей має свій емпіричний корелят, визначення якого вибудовує та актуалізує зони життєвого і, зокрема, професійного контексту особистості;

10. дослідження генези смислової архітектоники свідомості особистості розглядається нами як системне еволюціонування сукупності «акцентів» як слідів різних форм діяльностей (Артемьева, 1999; Костюк, 1988; Давыдов, 1996; Эльконин, 1989; Максименко, 2000). Детермінуються діяльності структурними компонентами та діалогічними системами «Я-Інший». Русійними силами, що впливають на переструктурування семантичного простору особистості є реальні значущі предметно-практичні діяльності (Артемьева, 1999), метафоричні об'єкти з емоційним зарядом (Петренко, 1983), екофасилітаивні ситуації (Лушин, 2002; 2013), об'єктивація «кристалізованих»

патернів (Adler, 1964; С. Гроф, 2008; Марчер, 2003) тощо. Водночас, стрижневим чинником виступає спрямована трансляція смислів під впливом семантичного коду викладача як задана закономірність зрушення семантики студентів у процесі навчальної діяльності (Ханіна, 1986).

Вищеозначені положення визначили методологію дослідження смислової архітектоники свідомості особистості, ключовими підходами якої є:

– генетико-моделюючий науковий підхід С.Д. Максименка як єдність «самопроєктування» особистості й системи умов її функціонування і розвитку (Максименко, 2006; Максименко, 2017). Генетико-моделюючий підхід зумовлює врахування не тільки гносеологічного плану динаміки смислової архітектоники свідомості, який відображає послідовне розрізнення та уточнення смислу в процесі розвитку, дидактичного та виховного досвіду людини, але й і онтологічного, котрий розгортає задану інтенційну площину встановлювати суб'єктивні фільтри сприйняття та оцінки об'єктивної реальності. А крім того, смислова архітектоніка свідомості як багатомірна смислова конструкція, має вектор автопоезної динаміки від інтенційної складової та потреби до «життєвої сповненності» як процесу, що має безперервний рух в бік еволюціонування особистості й покращення якості її життя. Практичний аспект генетико-моделюючого методу, по-перше, дозволяє вибудувати систему елементів смислової архітектоники свідомості особистості відповідно до системи її діяльностей, які цілісно складають її життєвий шлях. По-друге, через дію пізнавальних контурів свідомості (сенсорно-перцептивного, уяви, мисленнєвого, афективного та рефлексії) встановити склад дії розуміння як родової діяльності, на основі якої реорганізується смислова архітектоніка свідомості особистості;

– культурно-історична концепція Л.С. Виготського, в річищі якої психологічна природа людини розуміється як сукупність суспільних відносин, що перенесені усередину і стали функціями особистості та формами її структури. Тому оволодіння власним життям можна розглядати як інструментальний акт його відображення, котрий здійснюється за рахунок того, що між світом і спрямованою на нього

психологічною операцією (сприйняттям, пізнанням, розумінням) знаходиться психологічне знаряддя (смысл), яке і стає структурним центром нового смыслу в «картині світу» та інтегрованим значенням (над-почуттям) на глибинному шарі образу світу. «Інструментальний метод» Л.С. Виготського дозволяє здійснювати «каузально-генетичний» та «історико-генетичний» аналіз: розкривати реальну детермінацію становлення «картини світу» і компонування смислової архітекtonіки свідомості особистості, незважаючи на наступне зняття в закінчених формах проміжних етапів її динаміки (переживань, перед-смыслів, модальних смыслів: позитивний смысл, негативний смысл, конфліктний смысл, парадоксальний смысл тощо). Крім того, інструментальний метод зосереджується на аналізі процесу, на його динаміці з відтворенням моментів такої динаміки (Виготський, 1982; Максименко, 2017);

– діяльнісна парадигма, згідно з якою смислова архітекtonіка свідомості особистості породжується в складних багатограних співвіднесеннях окремих ситуацій та актів поведінки і контекстів життя, які детермінуються системою діяльностей суб'єкта (Леонтьев О.М., 1977; Максименко, 2015). Смысл як варіативний зв'язок між об'єктами, явищами, ситуаціями виступає особистісним принципом поєднання суб'єкта і мотиву діяльності (Братусь, 1999). Водночас, смысл не тільки зумовлює особливості розуміння, усвідомлення та концептуалізації об'єктивного світу, але й виконує функцію регуляції діяльності (Леонтьев, 2003);

– системний підхід як інтегративний, багатоплановий та «автопоезний» процес неперервного суб'єктивного творення світу, який зумовлюється множиною взаємодій з оточуючим середовищем через спіральне повторення та взаємозв'язок, кожен з яких запускає структурні зміни в системі (Ломов, 1984; Varela, 1995; Максименко, 2002). Інтегративність і багатоплановість смислової архітекtonіки свідомості особистості дозволяє у цілісному процесі її генези виділити план мікрогенези (засади і закономірності становлення) та план макрогенези (динаміки розвитку), що системно взаємопов'язані, але кожна з яких має специфічний і ключовий вплив на складання та декомпонування (реорганізацію) смислової архітекtonіки свідомості

особистості. Автопоезний рух «картини світу» розкриває неперервні її структурні зміни, водночас, зберігаючи патерн, який вибудувався в процесі мікрогенези. Процес «налаштування» «картини світу» і виокремлення сигналів, що їх ініціюють визначають структурні зміни (макрогенезу) в архітекtonіці свідомості особистості та являють собою акти пізнання, які виступають процесом неперервного творення світу, зумовленого пізнавальною діяльністю особистості або їх системою;

– структурно-інтегративний метод, що забезпечує аналіз інтегративних процесів еволюційного руху особистості (Холодная, 2002). Декомпозиція смислової архітекtonіки свідомості особистості у множину окремих елементів (мнемічних контекстів, інтенціальних переживань, смислових полів, перед-смыслів, смыслів, переживань-дії, інтегрованих значень) передбачала обґрунтування їх природного взаємозв'язку в досліджуваній системній якості смислової архітекtonіки свідомості особистості, що «укладає» сліди зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до об'єктів (явищ, ситуацій, подій);

– метод моделювання структур суб'єктивного досвіду, запропонований О.Ю. Артем'євою. Специфічний атрибут психології суб'єктивної семантики полягає у доопрацюванні відповідності аксиоматики заданої моделі аксиоматиці змодельованої реальності (Артем'єва, 1999). Це означає, що модель як структура відображення результатів не пропонується заздалегідь, а вибудовується (узагальнюється) в процесі вивчення досліджуваного предмету і є концептуалізацією «картини світу» особистості й проявом їх смыслів – суб'єктивних семантик як єдності смыслу і досвіду.

Означені концептуальні положення та методологічні підходи дослідження генези смислової архітекtonіки свідомості особистості як процесуальної дії, тобто, як того, що створює – знаходить і породжує – себе у самовіднесенні та співвіднесенні зі світом (життям, предметним світом або світом людей) дозволяє вибудувати базисний скрипт, що окреслює змістовий її терен та функціонально-операційні детермінанти (табл. 2.1).

Одиниці аналізу базисного скрипту виокремлювались з метою представити системний розгляд максимально повного набору ознак

походження та динамічного функціонування смислової архітекtonіки свідомості людини. Виділено дев'ять одиниць аналізу смислової архітекtonіки свідомості, а саме: джерела, пізнання як «вичерпування» світу, пояснювальні тенденції («Як?»), спрямовуючі тенденції («Навіщо? Заради чого?»), закони організації смислової архітекtonіки свідомості особистості, зміст, різновиди смислів, динамічний рух смислів, порушення як зупинка динаміки смислів і актуалізація нового аттрактору.

Змістові та функціонально-операційні детермінанти базисного скрипту представлено конструктами, що висвітлені на етапі теоретичного аналізу свідомості як індивідуальної смислової системи створення образу світу, котрі доповнені та інтегровані в цілісну систему смислової архітекtonіки свідомості.

Глом розгортання базисного скрипту є ключові атрибути складної системи, визначені Ф. Капра, а саме: патерн, структура, життєвий процес (Капра, 2002). Патерн виникає через конфігурацію взаємовідносин, що встановлюють суттєві ознаки смислової архітекtonіки свідомості; структура характеризує фізичне втілення патерну; життєвий процес означає діяльність, що спрямована на безперервну реалізацію патерну (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Базисний скрипт змістових і функціонально-операційних детермінант смислової архітекtonіки свідомості особистості

Одиниці аналізу	Патерн – конфігурація суттєвих ознак	Структура – фізичне втілення патерну	Життєвий процес – реалізація патерну
1	2	3	4
Джерела	Імпринтинги Мнемічні контексти	Сублімований досвід Мнемічні сліди смислів Апперцептивні схеми Сценарії як модель прототипного знання	Соматопсихічні прояви (дихання, тілесна напруга) Неусвідомлені конотації невербальних переживань

Продовження табл.2.1

1	2	3	4
Пізнання як «вичерпування» світу	Талеологічна сила	Організмичне чуття Емоційна компетентність	Розуміння Інтерпретація
Пояснювальні тенденції («Як?»)	Контекстно-породжувальна комбінація Упредметнення нужди	Потік смислів Перед-мислення	Емоції «Емоційно-образні узагальнення» Парадоксальність переживання «тут-і-зараз» Злиття незлитих множинних поліфонічних смислів Разототожнення очікувань і сигналів реальності
Спрямовуючі тенденції («Навіщо? Заради чого?»)	Суб'єктивна очевидність усвідомлених переживань	Відношення Свобода Відповідальність	Переживання «розуміння нерозуміння» Знаходження інтенційності Перетворення Хаосу
Закони організації смислової архітекtonіки свідомості особистості	Еволюціонування (інволюціонування) Екологічність Самоорганізація Комунікація «Загоркнутість»	Пізнавальні контури свідомості: сенсорно-перцептивний, уяви, мисленнєвий, афективний, рефлексивний	Біодинамічна тканина Чуттєва тканина Рефлексивна тканина Комунікативна тканина
Зміст	Множинні тести Поліфонія Полісемія Семантична конденсація	Мнемічний контекст Смислові поля «Картини світу» Автонаративні тексти	Рефлексивність Спонтанність Діалогізм Ймовірність
Різновиди смислів	Смисл – інтеріоризована інтенція	Смисли пізнавальних контурів свідомості Смисли окремих зон (ланок) зв'язку загальної їх динаміки	Універсалії виразу смислу

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4
Динамічний рух смислів	Діяльність Комунікація	Операція Дія Мотиви Особисті установки	Означування інтенцій Пов'язання упредметнених уявлень з мовленнєвими уявленнями внутрішньої мови
Порушення динаміки смислів як точкова зупинка	Активація розуміння як пошук відповіді на виклики життя, ситуації неможливості – над-можливості	Помилковий аттрактор	Реорганізація зв'язків між «Я і Я інший» та «Я і Світ»

Розглянемо дев'ять одиниць аналізу базисного скрипту змістових і функціонально-операційних детермінант смислової архітектури свідомості особистості детальніше.

Врахування джерел смислової архітектури свідомості та можливість знаходження засобів їх об'єктивації постулюється двома аксіоматичними положеннями. По-перше, над-системною цілісністю несвідомого й свідомого («психологічна правда» А. Адлера, «цілісна комунікативна тканина свідомості» С. Грофа). По-друге, зумовленістю свідомості «мнемічними контекстами» (термін А.Ю. Агафонов), «латентним спричиненням глибинних імпульсів активності» (термін Т.С. Яценко) та ієрархічною підпорядкованістю, «заданістю» свідомості пренатальним досвідом. «Сказати «людина вичерпує дійсність» – значить, ... сказати, що є те, що вичерпується, є куди і чим вичерпувати», – справедливо стверджує М.В. Папуча (Папуча, 2018: 201). Джерела смислової архітектури свідомості особистості є соматопсихічним та психосоціальним наслідком до-біографічних та біографічних причин і умов кристалізації емоційних та поведінкових патернів.

Патернами джерел смислової архітектури свідомості є імпринтинги та «мнемічні контексти». Імпринтинги – це сталі й тривалі за часом особисті тунелі реальності людини, створення яких пов'язано

із встановленням нейронних рефлексивних мереж (Р. Уілсон, Т. Лірі). «Мнемічні контексти» є актуалізованими слідами попереднього досвіду життєдіяльності людини, які складаються з осередків сублімованого досвіду, мнемічних шлейфів смислів, схем як організованого комплексу знань про події, сценаріїв як зафіксованої послідовності подій. Елементи мнемічних контекстів зберігаються, як підкреслює А.Ю. Агафонов, у вигляді «глибинної семантичної структури» – «смислової констеляції» (Агафонов, 2003: 156; Ліндсей & Норман, 1974: 417). Смислова організація «мнемічних слідів» регулюється нейрофізіологічними механізмами, зокрема безперервним процесом флуктацій семантичної інформації у вигляді невтихаючих реверберацій збудження (С.В. Безносик, О.М. Журавльов та І.В. Смірнов); установчою аферентацією (П.К. Анохін); складанням «візерунків» синаптичних мікроструктур (К. Прибрам); «перцептуальними конфігураціями» (Г. Глобас); формуванням гештальт-пірамід (Є.М. Соколов); мультимодальними асоціативними структурами (Д. Едельман). Фізичним втіленням імпринтингів та мнемічних контекстів є соматопсихічні вияви та неусвідомлені переживання, які характеризуються тотальністю їх збереження та знаходяться у певній зоні доступу, а саме: відкритого доступу (наприклад, дихання); часткового доступу (тілесна напруга) та закритого доступу (неусвідомлені конотації невербальних переживань).

Пізнання світу – його «вичерпування» (термін Б. Спінози) призводить до утворення, як справедливо наголошує М.В. Папуча, «живої дійсності існування людини в цілісності її внутрішніх життєвих відносин» (Папуча, 2018: 201). «Вичерпування» (вилучення, вичитування ситуації, втілення) у контексті генези смислової архітектури свідомості означає «знаходження» та породження цією знахідкою тієї частини себе, яка або підтверджує образ себе і світу, або його реорганізує, водночас, у двох діапазонах. По-перше, це «збільшення – зменшення» його масштабу, інтегрованості, деталізованості. По-друге, це відкриття власної узгодженості щодо вимірів свободи та відповідальності, які індивідуально налаштовують людину на автопоезний рух – подальший процес пізнання світу.

Конфігурацією відношень та суттєвих ознак процесу «вичерпування» зовнішнього та внутрішнього світу вважаємо патерн «талеологічної сили» – вектор активації і атрибут цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами й емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості – над-можливості та викликів життя. Поняття «талеологічна сила» вводить А. Адлер і пояснює ним механізм встановлення нових патернів поведінки як переборення помилкових апперцептивних схем та комплексу невідповідності (Адлер, 2015). Зокрема А. Адлер визначає талеологічність як єдність тілесних і психологічних зусиль, яка виступає джерелом творчої енергії життя. Д.О. Леонтьєв розглядає талеологічність на відміну від каузальності в якості ознаки сформованості регуляційних смислів, які забезпечують контроль над потребами й емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу (Леонтьєв, 2003). В.А. Петровський феноменом «талеологічної замкненості» пояснює апріорно існуючу в людині стратегію заданого смислу (Петровський, 1996) Найбільш повним вважаємо визначення З.С. Карпенко телеологізму «як глобальної мотиваційної тенденції до узгодження вроджених, спертих на трансцендентальні схеми у феноменологічному значенні та певні мозкові структури з боку нейробіологічних механізмів (лімбічну систему, мигдалевидне тіло, префронтальну зону кори головного мозку тощо) інтенцій (потреб, маркованих емоційним тоном відчуттів) і прогнозованих у певному наративі (одній із версій інтерпретації) умов їх задоволення наявними в конкретній життєвій ситуації засобами» (Карпенко, 2001; Карпенко & Карпенко, 2018: 313). В якості знарядь втілення талеологізму З.С. Карпенко і Є.В. Карпенко визначають організмичне чуття та емоційну компетентність (Карпенко & Карпенко, 2018: 312). На наш погляд, запропоновані авторами знаряддя талеологічності, розгортають саме функціонально-операційний механізм свідомості людини, зокрема, організмичне чуття виступає маркером «нужди» (термін С.Д. Максименка), потреби та їх ідентифікацію, вербалізацією й категоризацією в індивідуальному досвіді, а тому виступає засобом

формування перед-смислів. Підтвердженням цього положення є ідея Є.М. Іванова щодо індивідуальної селекції альтернатив, яка безпосередньо пов'язана з чуттєвим сприйняттям (Іванов, 2008). Свідомість, згідно з Є.М. Івановим, вибирає саме те, що ми чуттєво сприймаємо, а тому вибір альтернативи та чуттєве сприйняття збігаються.

Герменевтичним механізмом організмичного чуття З.С. Карпенко і Є.В. Карпенко визначають розуміння. Розуміння, як зазначає А.Є. Карпенко, виступає тут-і-тепер-переживанням, а-refлексивним способом ідентифікації смислу «нужди» та визначає спрямованість активності з метою її задоволення (Карпенко, 2018). Емоційна компетентність здійснює рефлексивну оцінку стану суб'єкта життєдіяльності. Її герменевтичним механізмом є інтерпретація, як «довільне конструювання адекватного своєму наміру як мовця наративу, що враховує ціннісні уявлення й очікування слухачів-партнерів зі спілкування» (Карпенко & Карпенко, 2018: 312). Інтерпретація завжди, як слушно зазначають автори, плюралістична та тенденційна в силу спрямованості на порівняння та верифікацію власного досвіду значущим оточенням. Розділяємо думку авторів і розглядаємо розуміння та інтерпретування в якості «життєвого процесу» талеологічної сили. У річищі дослідження генези смислової архітектоники свідомості розуміння пояснюється нами як спосіб ідентифікації «нужди» через знаходження смислу, інтерпретація як багатоваріативне конструювання нормативу щодо «пере життя» моменту співвіднесення зі світом. Важливою є констатація, що розуміння можливо виключно в рамках актуалізованих мнемічних контекстів (Агафонов, 2003).

Конкретизація функціонально-операційної дії смислової архітектоники свідомості особистості передбачає розкриття пояснювальних тенденцій і пошук відповіді на питання: «Як здійснюється «вичерпування?» Суттєвою ознакою знаходження відповіді слід вважати встановлення специфіки «контекстно-породжувальної комбінації» (В.М. Цапкін), що призводить до упредметнення нужди. В.М. Цапкін справедливо наголошує на ролі діяльності та її предметності як одиниці життя. Автор доводить, що динаміка смислового горизонту життєвого світу задається точкою перетину двох ключових операцій:

– вибору, який задається подіями життєвого світу;

– комбінації і контексто-творення, які є результатом складеного відношення, граничною рамкою діяльності та життя і забезпечують зв'язок смислів через контекст (Цапкін, 2004). Саме тому точка перетину осей «життєвого світу» і «діяльностей» відкриває предмет (об'єкт, явище, ситуацію, подію), які є, водночас, і значущою річчю «життєвого світу», і мотивом системи діяльностей, що означається певною діяльністю і умовою-ціллю-мотивом діяльності (Цапкін, 2004).

Таким чином, знаходження смислу відбивається в цілісності об'єкта (образа, ситуації), можливих дій щодо цього об'єкта та відношення до нього (Артемьева, 1980; Шмелев, 1983). Тому генеза смислів є триплановою системною дією, а саме: співвіднесення себе з об'єктом (ситуацією, подією), встановлення можливих дій щодо об'єкта й формування відношення до нього (пере-життя).

Елементами патерну «контекстно-породжувальної комбінації» є потік смислів як безупинна здібність здійснювати відбір, селективність якого задається інтересами (У. Джеймс) та перед-мислення як вироблення вихідних постулатів, як породження смислів, що і складає семантичний образ та надає смислам дієвої сили (В.В. Налімов). Життєвий процес потоку смислів та перед-мислення зумовлюються емоціями (А.Ю. Агафонов, Б.С. Братусь, О.М. Леонтєв, В.Ф. Петренко, В.В. Петухов, З. Фройд, В.Д. Шадриков К. Юнг), парадоксальністю переживання «тут-і-зараз» (В.Ф. Петренко), нестатком (Ю.М. Швалб), злиттям незлитих множинних поліфонічних смислів (В.П. Зінченко), разототожненням очікувань і сигналів реальності (В.М. Аллахвердов). Означені «життєві процеси» мають два завдання: сигналізувати про стан речей та знайти відповідь на питання: «Що це є? Що сталося?» Важливим є питання джерел емоцій. В.П. Зінченко наголошує на трьох засадах походження емоцій (Зінченко, 2006):

– інтенсивність дельти нерозуміння;

– важкість означення смислу;

– зустріч «інтерсуб'єктивного значення» (термін В.М. Цапкіна)

і суб'єктивного смислу.

Визначення спрямовуючих тенденцій смислової архітекτονіки свідомості («Заради чого?») окреслює граничну рамку – «талеологічну» сутність – самої свідомості, а саме розкриття запиту: «Навіщо працює апарат свідомості?» Стрижневим патерном цієї одиниці аналізу вважаємо «суб'єктивну очевидність усвідомлених переживань», яка детермінується рефлексивною дією (А.Ю. Агафонов, Б.С. Братусь, В.П. Зінченко, О.М. Леонтєв, В.В. Турбан, Н.Ф. Шевченко). Ключовими структурними компонентами цього патерну є «відношення» (М.М. Бахтін, Ф.Ю. Василюк, Л.В. Виготський, В.П. Зінченко, З.С. Карпенко, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн). Відношення до світу, до себе та до іншої людини є тлом виникнення досвіду переживань і складає зміст рефлексії. Відношення «людина і світ» (С.Л. Рубінштейн), становлення себе у відношенні до інших, до подій, до Світу та зумовленість цим відношенням виразу і виявлення себе (С.Д. Максименко), інтерпретативне звернення до власного життя (Н.В. Чепелева) детермінують, на наш погляд, інтегровані виміри особистості, а саме: «свободу» і «відповідальність». «Свобода» розкриває здатність розширювати свій життєвий терен і утверджувати здібність «Можу», в якій світ і людина переплетені, а почуття «Я можу» складається з інтриністичного компоненту (персональна частка), який представлено здібностями, силою і екстраністичного компоненту (ситуаційна частка), який містить умови й можливості (Längle, 2011). «Відповідальність» як системне смислове утворення діалектично пов'язує складність, корисність, ресурсність та інтенційність (наміри, нужду), розкривається діями послідовного знаходження або відповіді (як смислу), або рішення (як програми), або дії (як предметного перетворення), формує стабільну самоцінність і здатність «витримувати» виклики життя як умову розвитку своєї сили і як прояв інтенційності.

«Життєвим процесом» відношення, свободи та відповідальності є дії переживання «розуміння нерозуміння» (А.Ю. Агафонов), знаходження інтенційності (Ю.М. Швалб), урівноваження дихотомії між стабільністю і змінністю (Ю.М. Швалб), між «структурою – процесом» (М.В. Папуча) та перетворення Хаосу і породження ідей, задумів (Ю.М. Швалб).

Закони організації смислової архітекtonіки свідомості особистості пояснюють її динамічний рух, зокрема її еволюціонування-інволюціонування (Ф. Варела, К. Гревз, С.Д. Максименко, У. Матурана); екологічність динаміки (П.В. Лушин), самоорганізації та складності (Д.О. Леонт'єв, Е. Морен, М. Чіксентміхайї), комунікації (А.Ю. Агафонов, С. Гроф, М.М. Бахтін, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, М.В. Папуча, Ю.М. Швалб), «заторкнутості» (О.М. Леонт'єв). Найбільш конструктивна і дієва структура, яка відображує багатомірність закономірної репрезентативної дії смислової архітекtonіки свідомості особистості представлена в смисловій теорії свідомості Ю.А. Агафова. Сенсорно-перцептивний контур, контур уяви, мисленнєвий, афективний та рефлексивний виступають ієрархічними рівнями різних форм смислу. Зокрема, смисл є множинним текстом на всіх пізнавальних контурах: змістом сенсорно-перцептивного образу, змістом вторинного образу уяви, змістом думки, змістом емоцій та почуттів, мотивів і дій, а також змістом мнемічних слідів (Агафонов, 2000). «Життєвим процесом» множинного тексту смислу на пізнавальних контурах свідомості є, на нашу думку, чотири її «тканини»: біодинамічна, чуттєва, рефлексивна і комунікативна (С. Гроф, М.М. Бахтін, Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, О.М. Леонт'єв, О.М. Лозова, М.В. Папуча, Ю.М. Швалб, Н.Ф. Шевченко).

Зміст смислової архітекtonіки свідомості особистості складає різноманітні та багатомірні патерни, зокрема множинні тексти (А.Ю. Агафонов, В.В. Налімов), поліфонічні тексти (М.М. Бахтін, В.П. Зінченко), полісемантичні тексти (В.М. Цапкін), семантичну конденсацію (К. Юнг). Структурним елементами змісту смислової архітекtonіки свідомості є «мнемічні контексти» та «смислові поля». Смислові поля є сукупністю смислів – «множинним текстом» свідомості, який складається з:

– різноманітних «картин світу» як інтенційно-активованої динамічної смислової мережі з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому;

– автонаративних текстів як створення, відображення, перевизначення проекту «Я», як інтерпретація та реінтерпретація свого життєвого досвіду (Н.В. Чепелева).

«Життєвий процес» змісту смислової архітекtonіки свідомості описується такими ключовими ознаками:

– рефлексивність (В.П. Зінченко, О.М. Леонт'єв, В.В. Турбан, Н.Ф. Шевченко);

– спонтанність (В.В. Налімов, Ю.М. Швалб), діалогізм (М.М. Бахтін, Л.С. Виготський, В.П. Зінченко, О.М. Лозова, М.В. Папуча);

– ймовірність (В.М. Аллахвердов, Є.М. Іванов, Х. Еверетт, М.Б. Менський).

Класифікація різновидів смислів як одиниці аналізу смислової архітекtonіки свідомості носить дещо умовний характер в силу того, що знайдений смисл незалежно від пізнавального контуру свідомості завжди є ознакою «заторкнутості» світом, а тому це вже є «актуалгенез» (термін М.В. Папуча). Відомо, що актуалізація смислів зумовлює розвиток. М.В. Папуча наголошує: «Що значить розвиватися? Це означає бути спочатку чимось і залишатися їм в усі моменти процесу. З іншого боку, це означає змінюватися в цьому процесі, тобто – ставати чимось новим, чим не був до розвитку. І ще це означає здобувати і весь час міняти нову форму і ... бути чимось актуально нескінченним у часі» (Папуча, 2018: 202).

Бути спочатку чимось значить мати первісну зону смислів (мнемічні контексти, інтенції та раніше складені смислові поля), змінюватися – означає знаходити нові точки «заторкнутості», ставати чимось іншим – відкривати нові зони смислового руху. Таким чином, смислова організація свідомості передбачає розгляд смислу як кванту психічного, неподільного й аmodalного за своєю сутністю, але який має відправну, суб'єктивну зафарбовану слідами попередніх взаємодій зі світом, інтенційно задану точку потоку-руху смислу.

Енциклопедичні праці В.М. Аллахвердова, А.Ю. Агафова, Б.С. Братуса, Ф.Ю. Василюка, Ж.П. Вірної, В.П. Зінченко, Є.М. Іванова, Н.В. Іванцової, З.С. Карпенко, Є.В. Карпенко, Д.О. Леонт'єва, О.М. Лозової, В.В. Налімова, М.В. Папуча,

В.Ф. Петренко, В. Франкла, В.М. Цапкіна, Н.Ф. Шевченко представляють широкий спектр вагомих досліджень смислової системи особистості, уявлень про смисл і, зокрема, про смисловий підхід до трактування психічного (Аллахвердов, 2000; Агафонов, 2003; Братусь, 2000; Василюк, 1984; Вірна, 2002; Зінченко, 2006; Иванов, 2008; Иванцова, 2013; Карпенко & Карпенко, 2018; Леонт'єв, 2003; Лозова, 2017; Налимов, 1989; Папуча, 2011; Петренко, 2005; Франкл, 1990; Цапкин, 2004; Шевченко, 2012). Зосередимося на положеннях, які розкривають поняття смисл як «змістово-структурно-функціональну триєдність» (термін А.Ю. Агафопова) одиниці аналізу психіки. Головні з них такі:

– смисл є польовим утворенням, континуумом станів, що окреслює неподільне і пов'язане множинними зв'язками смислове поле та створює безперервну зону смислу (А.Ю. Агафонов);

– смисл носить комплементарний характер, як зв'язок і відношення до чогось (образу, дії, явища тощо). Смисл є центром системи свідомості в силу її поліфонії, полісемії, а головне, поліцентрованої конструкції (В.П. Зінченко);

– смисл є результатом специфічної внутрішньої діяльності переживання ситуацій неможливості та над-можливості і проявом екзистенційного виміру внутрішнього світу людини (Ф.Ю. Василюк);

– смисл є складовою структурою особистості й фактором регуляції діяльності (Ж.П. Вірна);

– смисл є потенційним змістом свідомості, який не має просторових і часових характеристик, але несе в собі інтенцію співвіднесення з «картиною світу» та інтегральним значенням щодо об'єкту (ситуації, явища) як «блукання» точки усвідомлення усередині «квантового кристалу» в пошуках той частини, в якій це сприйняття буде реалізованим (Є.М. Иванов);

– смисл є цільовим зв'язком між невідкладною цінністю й умовами її задоволення в існуючій ситуації через формування відповідної установки (З.С. Карпенко, Э.В. Карпенко);

– смисл є складною між-функціональною психологічною системою, що виникає як відповідь на будь-яку активуючу дію (М.В. Папуча);

– завжди суб'єктивний смисл у єдності з інтерсуб'єктивними значеннями задають «смисловий горизонт» світу і Я (В.М. Цапкін).

Означені положення та генетичний модус нашого дослідження дозволяють розглядати смисл як квант свідомості та як інтеріоризовану інтенцію, що знаходить зв'язок між означаючим і означенням, має свої вихідні корені та динамічну тенденцію до визнавання і прийняття в якості суб'єктивного орієнтиру і суб'єктивного покладання при знаходженні відповіді на активуючий (зовнішній чи внутрішній) вплив у множинних взаємодіях подій. Пояснимо наше трактування. Смислова структура характеризується «рекурренцією», розвитком власних «інтегративних значень» (термін О.М. Леонт'єва) як тексту за рахунок індукування варіативного інтерпретування зафіксованих раніше смислів (Мамардашвили & Пятигорский, 2011). Тому смисл – це «слід» взаємовідношення зі світом, це «після-образ» сприйняття «значення» чогось і для когось (як інтерсуб'єктивного горизонту); розуміння, інтерпретації й «пере-життя» того, що було трансльоване ззовні і що має мнемічний слід, залишений попередньою взаємодією зі світом людей. Разом з тим, смисл – це знаходження того, що вже існує всередині, це пробудження «внутрішнього знання», яке має інтенційну природу і виявляється як «нагальна цінність» (термін З.С. Карпенко).

Смисл виступає інструментом відкриття людиною світу. Тому поступ-рух смислу має перехідну, але взаємо-зворотну форму в кожній ланці ланцюгу динаміки смислу, а саме: «світ» \longleftrightarrow «неусвідомлені конотації невербальних переживань», які мають соматопсихічний прояв \longleftrightarrow «нужда» \longleftrightarrow «інтеріоризація» (яка суміщається зі селективністю сприймання іншої людини в силу дії імпринтингів і мнемічних контекстів) \longleftrightarrow «інтенція» \longleftrightarrow «відношення, діяльність» \longleftrightarrow «розуміння й інтерпретація» \longleftrightarrow «смисл» (як суб'єктивне покладання та ідентифікація) \longleftrightarrow упредметнене «інтерсуб'єктивне значення» \longleftrightarrow «світ». Такий взаємо-обертаний процес є зумовлюючою ознакою цілісності й єдності Я і Світу, в якому «Я і є Світ» (термін С.Д. Максименко). Воднораз, існує спіральна повторювальність патернів динаміки, яка полягає у непослідовних переходах з ланки на ланку, наприклад: при панічних розладах активується

односпрямований вектор ланки «світ → соматопсихічні відчуття»; при симптомах: «самотопсихічні відчуття → нужда»; при викликах життя: «інтенція» миттєво пов'язується зі «світом», але прискорення не приносить очікуваний результат в силу скорочення зони активації. Означені спіральні патерни пояснюють складність забезпечення систематичної «роботи по виробництву» смислу, в силу того, що фіксація на певних ланках, які стають активованими й відірваними від інших детермінована помилковим стійким аттрактором.

Узагальнюючи вищенаведене, можна визначити смисл як інтеріоризовану інтенцію, що має свої вихідні корені та динамічну тенденцію до взнавання і прийняття в якості орієнтиру. Припускаємо, що смисл як інтеріоризована інтенція виконує дві функції, а саме: суб'єктивного покладання (суб'єктивного означеного припущення) та ідентифікуючу. Функція суб'єктивного покладання полягає в тому, що інтегральними складниками течії свідомості є чуттєві даності які співвідносяться з предметом (ситуацією, світом) і в ньому визнаються. Ідентифікуюча функція полягає у закріпленні чуттєвих даних за полюсами значення. Тому різні аспекти, відтінки сприйняття і темпоральні стадії переживання світу інтегруються у предметному смислі.

Питання різновиду смислів, точніше, універсальї їх виразу пропонуємо розглядати, спираючись на дві засади. По-перше, як якісного результату дії пізнавальних контурів свідомості (Агафонов, 2003). По-друге, у відповідності до зв'язку зон цілісної динаміки поступу-руху смислу. Перша засада дозволяє диференціювати:

- смисл предметного образу – фізичного знаку – смисл слова, кольору, просторової форми, (сенсорно-перцептивний контур);
- смисл вторинного образу – смисл фігури щодо фону і його «психічні обертони» (термін У. Джеймса), символи, конотативні ознаки (контур уяви);
- думку, ідею, задум, моделі, денотативні ознаки (мисленнєвий образ);
- емоцію, стан, метафоричну проекцію (емоційний контур);
- «ага-переживання», інсайт, цінності (рефлексивний контур).

Класифікація смислів за другою засадою, яка зумовлюється зв'язком ланок їх поступу-руху відкриває:

- перед-смисли «девізу життя» як джерела відносин людини із зовнішнім світом (рівень «світ»);
- перед-смисли персональної «психологічної правди» (рівень «неусвідомлених конотацій невербальних переживань», які мають соматопсихічний прояв);
- перед-смисли прагнення (рівень «нужди»);
- переконання (рівень «інтеріоризації», яка суміщається зі селективністю сприймання іншої людини в силу дії імпринтингів і мнемічних контекстів)
- інтерес (рівень «інтенції»);
- смисли дії, комунікації (рівень «діяльності, відношення»);
- знання (рівень «розуміння й інтерпретації»);
- каузальні (контекстні), кризові, парадоксальні смисли (рівень «смыслу»);
- цінності (рівень упредметненого «інтерсуб'єктивного значення»);
- регуляційний смисл «Я-Можу-Бути-Тут» (поновлений рівень «світу»).

Одиниця аналізу «динамічний рух смислів» передбачає визначення механізмів, які зумовлюють «вичерпування» смислу зі Світу. Таким механізми є діяльність та комунікація. Засіб буття містить в собі контексти (зміст) та процесуальність (дію), залежить від соціального (діяльнісного і комунікаційного) опосередкування та визначає рух-поступ до себе, до свого внутрішнього світу через становлення себе у відношенні до інших, до подій, до Світу (Максименко, 2006: 159). В.М. Цапкін підкреслював, що предмет діяльності є одиницею, що репрезентує «життєвий світ» (Цапкин, 2004). Б.С. Братусь визначав, що смислова структура вертикальної площини відношення до світу знаходиться і проявляється через інструментальні горизонтальні зв'язки, якими виступають діяльності (Братусь 1990). Відношення, комунікація та діяльність є патернами, які розкриваються через операції та дії, мотиви та особисті установки і забезпечують означування

інтенцій, пов'язання упредметнених уявлень з мовленнєвими уявленнями внутрішньої мови.

Порушення динаміки смислів розглядається нами в якості точкової зупинки загального руху «засобу бути» (термін С.Д. Максименко). Патерном, що об'єктивує порушення динаміки є активація процесів розуміння у відповідь на ситуації, в яких «збираються» суперечливі явища (М.В. Папуча), переживається стан внутрішнього дискомфорту, незадоволення чи нестатку (Ю.М. Швалб), ситуації неможливості чи над-можливості (Ф.Ю. Василюк), виклики життя: невизначеності, вибору, різноманітності, складності, резигнації. В таких ситуаціях, коли виокремлення предметної цілі в образі ситуації та оцінка доцільності утруднені, а сама ситуація не може бути зміненою об'єктивно, коли відношення між свідомістю і ситуацією вимагають відкриття нових точок інтеграції суб'єктивної дійсності та Світу (об'єкта, явища, події). Структура, що оформлює такий патерн кваліфікується нами як помилковий аттрактор.

Зміна помилкового аттрактору забезпечується наявністю «диссипативних структур», що проявляють парадоксальне сполучення змін та стабільності свідомості як системи (І. Пригожин). Альтернативність емоційних та поведінкових патернів особистості, множинність реакцій на ситуацію і взаємо-обертана зміна процесів «злиття-сепарація» є засадою встановлення нового аттрактору, який потенційно теж готовий до зрушення, а тому динамічний процес стає безперервним. Плин «життєвого процесу» означеної динаміки відбувається в царині зв'язків між людиною і світом.

Таким чином, базисний скрипт змісту та функціонально-операційних детермінант смислової архітекtonіки свідомості особистості розгортає площину його розвідок і дозволяє актуалізувати предметні зони дослідження, зокрема, реорганізації зв'язків між «Я і Я інший», «Я й інші», «Я і Світ».

Висновки до розділу 2

Аналіз методологічних та методичних стратегій динаміки смислової архітекtonіки свідомості особистості дозволив визначити такі головні положення:

1. Свідомість як індивідуальна система створення суб'єктивної дійсності дозволяє особистості самовизначатися в реальному світі, моделюючи реальність та активно впливаючи на неї. Суб'єктивні світи будуються впродовж всього життя людини на різних рівнях пізнавальної активності, співвідносяться між собою і об'єктивують ознаку мультиплікативності світу, а значить – багатомірності суб'єктивної дійсності особистості.

2. Диференціація двох взаємопов'язаних планів свідомості дозволила виокремити засоби будови суб'єктивної дійсності. Онтологічний план свідомості розгортає задану інтенційну площину встановлювати суб'єктивні фільтри сприйняття та оцінки реальності, а тому визначає реальний світ засадами парафернальної генези, яка детермінує унікальність дійсності людини, масштаб, якість та модальність сприйняття об'єктивного світу. Гносеологічний план свідомості відображує послідовне розрізнення та уточнення смислу в процесі розвитку, дидактичного та виховного досвіду людини і є процесом спорудження психічної конструкції свідомості особистості – її смислової архітекtonіки.

3. Смислова архітекtonіка свідомості особистості визначається як багатомірна смислова конструкція, що «укладає» у смислові поля та мнемічні контексти сліди зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до об'єктів (явищ, ситуацій). Системою варіативно-предметних випадків концептуалізації смислової архітекtonіки свідомості особистості є «картина світу» як семантичний шар образу світу та як інтенційно-активована динамічна смислова мережа з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

4. Принципом побудови гіпотетичної моделі репрезентативної дії смислової архітекτονіки свідомості є хмарне перекриття множини рухомих шарів, кожен з яких має свою специфічну мету, але загальний рух детермінується дією розуміння. Перекриття шарів зумовлюється схожістю й взнаванням контекстів, понять, образів, переживань. Локально сформовані тексти щодо різних ракурсів «співвіднесення себе зі світом» у смисловій архітектоніці свідомості описуються через дію розуміння ключових констатацій «Я є» та «Можу-Бути-Тут».

5. Методологічний аналіз формату, змісту, функції й генезу смислової архітекτονіки свідомості особистості та «картини світу» визначив процесуальний автопоезний ланцюг реорганізації смислу. Поступ-рух смислу як інструменту відкриття людиною себе і світу має перехідну, але взаємо-зворотну форму в кожній ланці ланцюгу динаміки смислу, а саме: «світ» \longleftrightarrow «неусвідомлені конотації невербальних переживань», які мають соматопсихічний прояв \longleftrightarrow «нужда» \longleftrightarrow «інтеріоризація» (яка суміщається зі селективністю сприймання іншої людини в силу дії імпринтингів і мнемічних контекстів) \longleftrightarrow «інтенція» \longleftrightarrow «відношення, діяльність» \longleftrightarrow «розуміння й інтерпретація» \longleftrightarrow «смысл» (як суб'єктивне покладання та ідентифікація) \longleftrightarrow упредметнене «інтерсуб'єктивне значення» \longleftrightarrow «світ».

6. Практичною розвідкою імпринтингів, симптомів та трансперсональних станів визначено, що реальний світ не стільки досліджується особистістю, скільки освоюється та менталізується. Відкриті смисли як першоелементи свідомості зумовлюють індивідуальний емпіричний досвід людини вибудовувати суб'єктивну модель реальності, визначаючи точки розходження чи значного викривлення реально існуючого світу. Означені відкриття наповнюють людину новими смислами та виконують дію реконструкції онтологічного плану свідомості, який функціонує як імпліцитно існуючий простір, унікальним чином суб'єктивно забарвлений з потенційною готовністю до сприйняття та переробки зовнішньої інформації. Індивідуальна у кожної людини емоційна забарвленість є похідною ланкою для функціонування та фіксованості пізнавальних контурів свідомості – сенсоутворення особистості, що і зумовлює змістовну деталізацію та

загальну масштабність суб'єктивної моделі реальності та впливає на якість функціонування гносеологічного плану свідомості людини.

7. Дослідження генези смислової архітекτονіки свідомості особистості має «психотехнічну» спрямованість як досвіду роботи з психікою, що відповідає «принципу практики і філософії» та дозволяє розвернути системне та найбільш узагальнене психічне утворення, «невловиме» хмарне перекриття множини рухомих шарів свідомості в ракурс емпіричного еквіваленту дійсності особистості, в інструментальний акт. «Психотехнічна» спрямованість дозволяє смислову архітектонику свідомості особистості аналізувати з боку її системної репрезентативної дії, диференціюючи три її іпостасі: онтологічне суб'єктивне тло – засіб буття людини; функціональний план внутрішніх дій, що генерує систему особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій; безперервна модифікація стабільно-динамічного «множинного тексту» свідомості.

8. Спираючись на проведений теоретичний аналіз свідомості запропоновано і обґрунтовано базисний скрипт змістових та функціонально-операційних детермінант смислової архітекτονіки свідомості особистості як індивідуальної смислової системи створення образу світу. Базисний скрипт – є дослідницьким простором її розвідки як складної багатомірної системи, в якому диференційовані та деталізовані одиниці її аналізу за ключовими ознаками динамічної системи. Виокремлено дев'ять одиниць аналізу з метою представити максимально повний набір ознак походження та динамічного функціонування смислової архітекτονіки свідомості людини, а саме: джерела, пізнання як «вичерпування» світу, пояснювальні тенденції («Як?»), спрямовуючи тенденції («Навіщо? Заради чого?»), закони організації смислової архітекτονіки свідомості особистості, зміст, різновиди смислів, динамічний рух смислів, порушення як зупинка динаміки смислів і актуалізація нового аттрактору. Тлом розгортання базисного скрипту визначено ключові атрибути складної системи: патерн, структура, життєвий процес.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ В ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

В розділі проаналізовано навчально-професійний вектор підготовки майбутніх психологів-консультантів; предметно окреслені зовнішня й внутрішня логіки дослідження їх смислової архітекtonіки свідомості та висвітлено п'ять планів її дослідження: мікрогенези, макрогенези, функціональний, операційно-пізнавальний та операційно-емоційний; обґрунтовано емпіричні кореляції та методичні інструменти емпіричної розвідки смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів, висвітлено констатувальний етап дослідження та розкриті чинники генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів.

3.1. Академічний формат підготовки майбутніх психологів-консультантів в контексті генези смислової архітекtonіки їх свідомості: теоретичні моделі та досвід

Образ світу – це багатомірне смислове тло унікально зображеної дійсності людини, що зумовлює її психічну діяльність. Саме тому смислова система уявлення світу і, зокрема, професійного світу, виступає планом внутрішньої діяльності, містить інтегративну систему дискретних значень – континуальних смислів як міні-моделей реальності. Відомо, що психологічний механізм функціональної генези образу світу і «картини світу» як його семантичного шару є, водночас, і психологічним механізмом розвитку їх предметності. Це положення

обґрунтовується методологічним принципом єдності свідомості й діяльності та підтверджується багаточисельними вагомими дослідженнями породжувальних здатностей свідомості, діяльнісної реалізації відношень особистості до світу, репрезентативних та трансляційних функцій свідомості тощо (Артемьева, 1999; Вірна, 2009; Іванцова, 2013; Леонтьев, 1983; Леонтьев, 2003; Лозова, 2013; Петренко, 2005; Петухов, 1984; Серкин, 2005; Швалб, 2004; Шевченко, 2005; Шадриков, 2004; Шмелев, 1983). Тому навчально-професійна діяльність виступає детермінуючою засадою конструювання смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів в період їх фахової підготовки. Діяльність як система керованих навчальних ситуацій та подій складає простір розгортання професійних екзистенцій та професійного тезаурусу майбутніх фахівців.

Дійсно, навчально-професійний процесний вектор виконує багатофункціональну роль. Він постає і умовою, і змістом, і операційним механізмом трансляції професійного культурного досвіду та генерації професійно-специфічної «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Як слушно зазначає Ю. Швалб, предметно-перетворювальна та навчальна діяльності є «універсальним засобом вираження змістів свідомості у формах культури і водночас механізмами перетворення форм культури в універсали змістів свідомості» (Швалб, 2004: 158). Тому важливим є питання теоретико-методологічного переосмислення академічної підготовки психологів і, зокрема, психологів-консультантів в ракурсі навчально-діяльнісного опосередкування генези їх смислової архітекtonіки свідомості.

Відомо, що академічний формат професіогенезу майбутніх психологів спрямовується на реалізацію багатопланової мети, зокрема: пізнання суспільного досвіду і розвиток світогляду; розвиток фахових теоретичних, практичних та особистісних компетентностей; становлення суб'єкта фахової діяльності; формування професійної й особистісної позиції; актуалізація постійного професійного розвитку і самовдосконалення.

Водночас, сучасні організаційні, методичні і теоретико-методологічні підходи до професійної підготовки психологів є неоднозначними, суперечливість властива як вимогам до суб'єктів навчання (до

викладачів і студентів), так і до змісту, засобів та форм професійної підготовки.

Перефразовуючи слова Дж. Прохазка (Прохазка & Норкросс, 2007: 15), можна зазначити, що академічна підготовка майбутніх психологів-консультантів, пізнала нищівного удару від свого власного блискучого розвитку – її стабільності загрожує надмірно інтенсивний розвиток психологічних служб і відповідне породження закладів вищої освіти і кафедр, що здійснюють підготовку фахівців психологічного профілю, використовуючи всі існуючі форми навчання. В.Г. Панок справедливо зазначає: «Майбутні фахівці майже не одержують практичної підготовки у ВНЗ, не мають навичок практичної роботи з клієнтами, виявляються невідповідними до розв'язання актуальних життєвих проблем особистості клієнта. Теоретична підготовка випускників є несистематичною, почасти – еkleктичною. Деякі випускники не знають класичних психологічних робіт Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна. Тут, як і в практиці, можна відмітити проникнення ненаукових, містичних концепцій і теорій» (Панок & Обухівська & Острова, 2016: 11). До формально-організаційних причин зниження якості академічної підготовки практичних психологів, В.Г. Панок відносить:

1. гонитву за кількісними показниками контингенту студентів в умовах контрактної форми навчання в закладах вищої освіти;
2. велике академічне навантаження викладачів;
3. недостатню кількість кваліфікованих викладачів;
4. якість викладання профільних дисциплін, яка зумовлюється теоретичною безсистемністю; незнанням викладачами фундаментальних теорій і методів; низьким рівнем володіння загальнонауковою методологією; формальним ставленням до оцінювання знань студентів;
5. концептуальну еkleктичність у нормативно-методичному забезпеченні підготовки, зокрема необхідність сформувати при підготовці практичних психологів 475 умінь з переліку «Виробничих функцій, типових завдань діяльності та умінь, які повинен мати випускник ВНЗ»;

6. гонитву за дотриманням формальних ліцензійних вимог, за якими викладач стає більш зорієнтованим на зростання свого наукового рівня, ніж на удосконалення методики викладання (Панок, 2013: 135).

Доповнюється цей перелік неправомірним щодо мети професіогенезу майбутніх психологів, значним поширенням заочної і дистанційної форм навчання психологів. Але, як справедливо зауважує Н.О. Антонова, «повноцінне формування професіонала-практика передбачає збільшення частки очного навчання. Це унеможливило освоєння психології в інших формах» (Антонова, 2010: 301).

Пошук умов, форм і підходів до вирішення проблеми академічної підготовки фахівців-психологів і, зокрема, психологів-консультантів є модусом інтересів відомих дослідників, що відображається в грандіозній низці вагомих дослідницьких ідей та досвіді їх втілення.

Базові, системові, концептуальні засади підготовки психологів рекомендуються Н.В. Чепелевою. Науковець пропонує систему організації підготовки практичних психологів з виокремленням трьох рівнів:

- світоглядного, який забезпечує формування професійної свідомості та засвоєння норм, зразків стійкої системи цінностей та правил поведінки відповідно професійного етикету психолога;
- професійного, що зумовлює оволодіння необхідною системою знань, технологією майбутньої практичної діяльності, формування психологічної культури;
- особистісного, котрий спрямований на формування у студента професійно значущих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності» як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації (Чепелева, 1999: 242).

Автор наголошує, що враховуючи орієнтацію професії психолога на надання допомоги іншим, «головним інструментом роботи фахівця виступає його власна особистість: самооцінка, цінності, образ себе та образ навколишнього тощо» (Чепелева, 1999: 242). Тому пріоритетним завданням професійної підготовки практичного психолога є становлення його особистісного «Я», формування професійної і психологічної культури та діалогізму як найважливішої професійної

якості. Н.В. Чепелева обґрунтовує структуру процесу професійної підготовки психологів (на прикладі практичних психологів), яка складається з взаємопов'язаних і переплєтених чотирьох блоків. Перший блок, підготовчий, мета якого полягає у диференціюванні за рівнем професійної придатності до роботи з людьми претендентів на навчання; у диференціюванні та орієнтації студентів на початку навчання за різними напрямками навчання: психолог-викладач, психолог-дослідник, психолог-терапевт; в адаптації студентів до психологічного контексту шляхом вивчення дисциплін загальна і вікова психологія та участі у тренінгових групах спілкування. Другий, діагностичний блок, стосується студентів 2-3 курсів та складається з процесу опанування студентами основ психодіагностики та самопізнання, а також усунення особистісних перешкод на шляху особистісно-професійного зростання. Цей етап включає вивчення експериментальної психології та психодіагностики, а також залучення студентів до діагностичної й тренінгової роботи. Третій, особистісно-професійний корекційний блок, орієнтовано на студентів 3-4 курсів і спрямовується на роботу з виявленими на попередньому етапі особистісними проблемами студентів та формування у них професійно-значущих комунікаційних умінь. Формами навчання виступають активні методи (тренінги сенситивності, особистісного зростання) та галузеві психотерапії з програванням обох ролей – клієнта і асистента психотерапевта. Провідні навчальні дисципліни цього блоку – психокорекція, основи психологічного консультування та психотерапії. Четвертий блок професійної підготовки практичних психологів спрямовується на оволодіння ними прийомами самореабілітації з метою оновлення «цілісності Я» та прийомами само- і взаємкорекції (Чепелева, 1999: 243-248).

Ще один рівневий підхід, який також заслуговує на ретельне вивчення, запропонований В.Г. Панком (Панок, 2013). Автор обґрунтовує трирівневу систему підготовки практичних психологів, а саме: розвиток і формування професійних знань, умінь та навичок; формування професійної мотивації, позиції, ставлення до професії та умов її здійснення; формування особистісних рис і якостей, що забезпечують успішність фахової діяльності – компетентностей, котрі

інтегруються в соціальну комунікативну компетентність. Кожен рівень системи специфічно наповнює елементи системи, якими є:

1. Зміст навчання, що складається із загально-гуманітарної та загальнотеоретичної підготовки; вивчення теоретичних і методичних засад та конкретного напрямку прикладної психології; опанування основними технологіями роботи в одному з напрямів психологічного практикування.

2. Спосіб організації навчального матеріалу: аналітико-рефлексивний (одиниці аналізу – науковий факт, закон, наукова концепція); структурно-синтетичний (одиниці аналізу – «життєва проблема», «життєвий шлях», «життєва перспектива»); індивідуально-типологічний (одиниці аналізу – «випадок», «життєва ситуація», «життєва проблема клієнта»).

3. Основні форми навчальної діяльності – лекційно-лабораторна, самостійна робота с першоджерелами, науково-дослідна робота; семінари, дискусії, тренінги, обговорення реальних випадків з практики надання психологічної допомоги; аналітично-практичні: психологічна робота, семінари з аналізу практичного досвіду, професійна рефлексія тощо.

4. Форми і зміст практик – монологічна (спостереження, аналіз), науково-дослідна, педагогічна (асистентська); ознайомлювальна, участь у роботі практичного психолога (спостереження), супервізія, інтервізія; ординатура (практична робота під керівництвом спеціаліста).

5. Основні результати навчання – система наукових знань, гуманістична спрямованість особистості, професійна мотивація, навички дослідної роботи; знання теоретичних основ практичної психології; володіння основними технологіями в одному з напрямів діяльності, соціальна компетентність, деонтологія (Панок, 2013: 137).

«Випадковий підхід» та забезпечення цілісності у відображенні життєвої ситуації на першому рівні; синтезування розрізнених знань у єдину систему уявлень, моделей і концепцій – на другому та технологічна готовність на третьому рівні – такий шлях академічної професійної підготовки практичного психолога вибудовує В.Г. Панок. Цей шлях обов'язково, як слушно наголошує дослідник,

супроводжується формуванням особистісного новоутворення – професійної позиції, в якій інтегруються соціально-важливі особистісні якості і риси практичного психолога (Панок, 2013: 139).

Дослідник професійної підготовки психологів, О.Ф. Бондаренко, відзначає, що професійна і особистісна підготовка вимагає необхідності побудови соціального інституту психологічної допомоги з врахуванням соціальних джерел та соціальної «органіки» професії психолога з визначенням рівнів і ланок включення носія даної професії в соціум (Бондаренко, 2007: 179). Науковець зауважує, що фахівець-психолог виступає складовою частиною реалізації цілісної сукупності суспільних та функціональних зв'язків, в яких на засаді соціального нормування виділяють: характер суспільних відношень, виробничі функції та персоніфіковані соціальні відносини. Відповідно до цього, психолог одночасно функціонує на трьох рівнях репрезентації себе як суб'єкта психологічної діяльності, а саме:

– на рівні інституційного функціонування з ланками держава – інститут – роль. Головна функція рівня – ціннісно-рольова детермінація свідомості фахівця психолога, детермінація способів суспільної поведінки, що відображується в прийнятті професії та ціннісній рольовій поведінці;

– на рівні технологічного аспекту з ланками виробництво – підприємство – функція. Головний процесуальний вектор – професійна компетенція, яка формується в процесі академічної підготовки та в ході професійного удосконалення та перепідготовки;

– на безпосередньо суспільному рівні, який виступає чуттєвою реальністю соціального буття, «оголеною, феноменологією суспільних і міжособистісних відношень» з ланками: соціум – група – «Я», з проявленням логіки свого особистого буття, з феноменологією своїх життєвих ставлень до інших. Функція рівня – виявлення свого «Я» й особистісних способів вирішення психологічних професійних завдань. Це персонологічний рівень, який проявляє суб'єкта психологічної діяльності. Саме цей рівень відноситься автором до «функціональної особистості» психолога-консультанта (соціального психотерапевта) (Бондаренко, 2007: 180-182).

Цілком слушно, в якості головного критерія якості професійної підготовки психологів, О.Ф. Бондаренко позначає інтегративну цілісність професійної та особистісної підготовки, яка передбачає наявність чіткої структури професійних умінь та особистісних якостей майбутнього фахівця. Дослідник наголошує: «Не має необхідності підкреслювати, що недостатнє опрацювання особистісних проблем у психолога (фрустрованих або нереалістичних потреб, фантазій, страхів, конфліктів, захистів, ціннісних смислів, самоцінок, мотивів тощо) і недостатня професійна (технічна і теоретична) підготовка легко можуть замість психологічної допомоги травмувати як клієнта, так і консультанта і додати до невирішених проблем психогенні розлади» (Бондаренко, 2007: 23).

Досягнення інтегративної цілісності професійно-особистісної підготовки, згідно з дослідником, забезпечується за умови врахування чотирьох позицій:

– наявності теоретичної моделі фахівця-психолога із розробкою нормативних стандартів та вимог до особистості та діяльності практичного психолога;

– розроблення моделі та здійснення первинного відбору професійно придатних кандидатів;

– розробкою змісту навчання (навчальних планів і програм), а також професійно-особистісного розвитку практичних психологів;

– вирішення завдань професійного самовизначення психологів і, в першу чергу, формування професійної ідентифікації майбутнього практичного психолога (Бондаренко, 2007: 178).

Інший методичний вектор, спрямований на розвиток специфічно «психотехнічної» системи у підготовці психологів-консультантів в рамках розуміючої психології та «психологічної практики» обґрунтував та реалізував дослідник Ф.Ю. Василюк (Василюк, 1996). Затребуваність соціальною практикою та популярність професії психолога викликає, як зауважував автор, потребу в нових теоретичних підходах, нових формах навчання і нових типах психологічних об'єднань. Головною метою такого навчання, наголошував Ф.Ю. Василюк, є переорієнтація з вивчення психіки досліджуваних на вивчення досвіду професійної психологічної роботи з психікою.

Оволодіння простором психотерапевтичної культури дозволяє, на думку Ф.Ю. Василюка, «черпати теми з цього досвіду, створювати поняття і моделі, що описують і пояснюють досвід, формулювати результати у вигляді, який повертається і конвертується в новий досвід» (Василюк, 1996: 27).

Означена дослідником ідея співпадає з нашими поглядами щодо транстеоретичної інтеграції «психотехнічного» досвіду роботи з психікою в різних психологічних школах, які відкривають механізми формування, динаміки, генезу певного психічного явища і збагачують психологічну теорію практичним досвідом, зумовлюючи тим самим загально-теоретичне переосмислення психологічних феноменів. «Щоб продуктивно розвиватися, психологічна теорія повинна включитися в контекст психологічної практики і сама включити цю практику в свій контекст, тобто психологічна теорія повинна реалізувати «психотехнічний підхід» (Василюк, 1996: 28). Психотехнічний підхід оформляє самостійність практичної психології, яка «уміє» і «може» формувати, розвивати, коректувати, впливати, змінювати тощо. Поняття «психотехнічного підходу» автором пояснюється в контексті культурно-історичної концепції Л.С. Виготського, який зазначав: «Незважаючи на те, що психотехніка не раз себе компрометувала, що її практичне значення дуже близько до нуля, а теорія часто сміхотворна, її методологічне значення величезне. Принцип практики і філософії це той камінь, який знехтували будівельники і який став наріжним каменем» (Выготский, 1982: 387). «Філософія практики це «методологія психотехніки», яка вибудовується в синонімічний ряд: філософія і практика = філософія практики = методологія психотехніки = психотехніка (Выготский, 1982, 388-389). Відповідно до цього, Ф.Ю. Василюк визначає головну тріаду психологічної практики: «свідомість-практика-культура як потрібну формулу контексту, що задає дійсність людської цілісності» (Василюк, 1996:25).

Психологія, таким чином, проявляється як галузь, що здатна розуміти людину в культурі й культуру в людині та враховувати це розуміння, взаємодіючи з нею. Ключовою ланкою, за таким підходом, виступає культурно-освітній простір, який стає полем різного досвіду й відмінних змістів з психотерапевтичної (філософської, етичної)

культури через культурні психологічні об'єкти (наприклад, психотерапевтичні системи) та їх проведення в свідомість студентів викладачами, що ці системи транслують.

Запропоноване Ф.Ю. Василюком запровадження в академічне навчання психологів нової практико-орієнтовної освітньої програми «Психотехніка» ознаменувало крок до психолого-практичного навчання. Системотвірним принципом освітньої програми виступала ідея багатопрофільного навчання різним спрямуванням психологічного консультування та терапії. Мета такого навчального підходу, як слушно наголошував Ф.Ю. Василюк, полягає в створенні умов для отримання систематичної освіти і, водночас, умов для усвідомленого вибору того методу практичної діяльності, в якому майбутній психолог-консультант стане спеціалізуватися в подальшому. Розробка програми потребувала залучення кращих російських фахівців, серед яких були: А.Я. Варга, В.Ю. Баскаков, Н.Г. Гаранян, Н.О. Графініна, Л.М. Кроль, В.Л. Леві, Д.О. Леонтьєв, О.В. Лопухіна, О.В. Міхайлова, В.В. Семенов, Н.Д. Семенова, Д.М. Хломов (Зарецкий & Карягина & Холмогорова, 2018: 104). Програма застосована в російській університетській академічній освіті та має спеціалізації для підготовки практичних психологів як у галузі психологічного консультування і психотерапії, так і в різних сферах соціального життя від освіти до медицини і бізнесу. Така освіта, на думку соратника Ф.Ю. Василюка А.Б. Холмогорової, «дозволяє випускникам бачити практику психологічної допомоги у широкому культурно-історичному контексті, скрізь призму моделей, які розвиваються та приходять на зміну одна одній, виробляти власну позицію щодо них і не загубитися в морі технік і технологій сучасної психотерапії» (Зарецкий & Карягина & Холмогорова, 2018: 105).

Психотехнічний підхід Ф.Ю. Василюка, з опорою на психологічну тріаду «свідомість-практика-культура», детермінує, на наш погляд, спроби дослідників переосмислити й теоретичні моделі підготовки психологів-консультантів. Виразним прикладом такого переосмислення є запропонована В.М. Цапкіним ідея «створення особливої галузі психотерапевтичних досліджень, яку можна було б назвати психотерапевтичною компаративістикою» (Цапкин, 2004: 75).

Дійсно, ми вважаємо, що одномірна антропологія кожної з психотерапевтичних систем має власну методологічну значущість, але й обмеження, а засвоєння та опрацювання безмежного простору безцінних досягнень кожної з них, викликає невпевненість не тільки у студентів-психологів, але й часто у викладачів. Крім того, у психологічній практиці, як констатує В.М. Цапкін, «в останні роки спостерігається виразна схильність психологів використовувати методи з арсеналу різних орієнтацій і відходити від «шкільних» принципів. Однак, цей рух в бік психологічного еkleктизму не знаходить відбиття в програмах підготовки фахівців. Одна з причин такого положення – труднощі у співвіднесенні теоретичних принципів та практичних методів різних психологічних спрямувань. Таке співвіднесення вимагає ретельного порівняльно-теоретичного аналізу антропологічних, епістемологічних та загально-психологічних засад кожного з підходів» (Цапкін, 2004: 74-75). Дослідник, слушно наголошує, що неприйняття винятковості антропологічної й гносеологічної проблематики психотерапевтичних шкіл, які складають простір світової психотерапевтичної культури, неприйняття їх онтологічної різномановності, себто спрямованості на принципово різні рівні буття викликає певні труднощі. «Дійсно, як можна порівняти ефективність просування клієнта в площині «успіх-неуспіх» у поведінковому вимірі з рухом у перпендикулярній площині «відчай-смісл» у екзистенціально-ноетичному вимірі» (Цапкін, 2004:78). Однак, означений порівняльно-теоретичний аналіз можливий і суттєво необхідний. Дослідник пропонує проводити його із залученням семіотичного, структурного, спектрального, поліфонічного та психобіографічного підходів (Цапкін, 2004: 5). Семіотичний підхід забезпечує дослідження закономірностей та правил психотерапевтичного процесу. Структурний – «дозволяє висунути ідею структурного ізоморфізму особистості та групи, ідею незвичайно перспективну і для психотерапевтичної роботи, і для загально-психологічної теорії» (Цапкін, 2004: 5). А саме спектральний підхід, який полягає у пошуку мета-теоретичних схем, що сполучають різні психологічні школи у поєднанні з поліфонічним (ціннісний розгляд світової психотерапії як багатоголосої культури), дозволяють прийняти виклик різноманітності

світових психотерапевтичних систем та вибудувати цілісне тло непервершених психологічних напрацювань.

Ми розділяємо погляди В.М. Цапкіна про необхідність змінити ракурс підготовки психологів-консультантів з методичного ракурсу, коли здебільшого наводяться та опрацьовуються психотерапевтичні та психокорекційні методики і техніки на смислотвірний, транстеоретичний, коли студент має можливість розгорнути цілісний простір психологічних парадигм, вільно орієнтуватися в ньому і аналітико-синтетично їх сполучати. Саме такий підхід забезпечує поєднання практичної підготовки з розвитком у студентів-психологів теоретичного та методологічного мислення.

Дослідниця В.В. Синишина справедливо пропонує враховувати досягнення, які здобуті в теренах академічної підготовки психологів, а саме: написання фахових підручників і навчальних посібників, розширення академічного простору для отримання психологічної освіти, в тому числі післядипломної, впровадження у викладання психологічних дисциплін тренінгових процедур, що забезпечує загальну тенденцію до зростання якості професійного рівня майбутніх психологів. (Синишина, 2019). Доречним є акцентування дослідницею уваги на необхідності такої підготовки психологів-консультантів, «яка б відповідала світовим стандартам і була офіційно визнана в Україні» (Синишина, 2019: 65). В.В. Синишина відзначає нагальну потребу майбутніх психологів-консультантів як у глибокому засвоєнні сутнісних характеристик і специфіки різних психотерапевтичних підходів, так і в практичному оволодінні їх технічним арсеналом. Головними причинами неефективного консультування працюючих фахівців, на думку автора, є недостатність психологічної практики до початку власної практичної діяльності та особистісна неготовність (як несформованість «Функціонального Я» за О.Ф. Бондаренком). До основних проблем підготовки психологів-консультантів В.В. Синишина відносить зміст навчання та сертифікацію фахівців, вирішення яких пов'язане з розробкою і прийняттям в Україні Положення щодо професійної діяльності в сфері психологічного консультування та психотерапії, яке б регламентувало обсяг і характер підготовки фахівців психологічного напрямку. На думку автора, ефективність підготовки

майбутніх практичних психологів підвищиться за умови створення освітніх програм, які б враховували соціальне замовлення суспільства та потреби практики у вузьких спеціалістах для різних сфер (туристичної, реклами, збройних сил тощо), а, крім того, надавали знання і уміння для використання інтеграційного підходу у вирішенні професійних завдань та формували навички в обраній сфері майбутньої професійної діяльності (Синишина, 2019: 69).

Співзвучною з ідеєю переосмислення й створення нових освітніх програм підготовки психологів-консультантів, є позиція З.С. Карпенко. Автор слушно наголошує: «Було б безвідповідально очікувати, щоб жадані реформи змісту, структури і методів професійної підготовки психологів відбулися виключно «зверху», шляхом нормативно-правового контролю за їх впровадженням. Процес реформування вищої освіти потребує зусиль «знизу», з боку окремих структурних підрозділів університетів, які покликані здійснювати якісну й диференційовану підготовку фахівців, котрі мають не лише широку теоретико-методологічну базу знань і дослідницьких умінь загального спектру, а й володіють вузько спеціалізованими компетенціями в певній царині прикладного застосування» (Карпенко, 2015: 156). Досвід громадського науково-дослідного Центру «Психології розвитку особистості», створений на базі кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника реалізувався в розробленні фахівцями кафедри освітньої програми «Психологічне консультування» з урахуванням особливостей і трендів розвитку європейського освітнього простору і актуальних завдань українського суспільства (Карпенко, 2015: 158). Реалізація компетентнісного підходу знайшла втілення в переліку виробничих функцій та пов'язаних з ними ключових умінь, спрямованих на розв'язання типових задач консультативної психологічної діяльності. З.С. Карпенко виділяє та предметно і змістовно описує шість виробничих функцій консультативної діяльності: науково-дослідницьку, освітньо-виховну, експертно-діагностичну, процедурно-технологічну, психотехнічно-методичну, реабілітаційно-профілактичну. Знання, вміння та здатності до навчання і розвитку представлені детально описаними 42-ма компетентностями, 212

які розкривають специфіку і характер консультативної діяльності та докладно, ретельно й глибоко охоплюють всі можливі її ракурси (Карпенко, 2015).

Підтримуючи актуальність питання необхідності корегування організаційно-педагогічних умов навчального процесу підготовки психологів, О.В. Матвієнко і О.М. Затворнюк пропонують сприяти:

- становленню культури мислення майбутнього фахівця та конструктивному вирішенню професійних завдань в ході викладання дисциплін «Основи психологічного консультування», «Основи психокорекції», «Основи психотерапії», «Психологія конфлікту» та інші;
- урахуванню рівня рефлексивності, сформованості умінь самоменеджменту та творчого мислення;
- цілеспрямованому формуванню професійно важливих якостей;
- застосуванню основних форм психологічного супроводу майбутніх психологів у позанавчальній діяльності (центри психологічного консультування, психологічні клуби);
- використанню соціально-психологічних тренінгів професійного і особистісного зростання;
- зростанню самопізнання та здатності до позитивного самоставлення до себе і життя;
- формуванню готовності до професійного самовдосконалення, яке є одним із компонентів професійної підготовки майбутніх психологів;
- активації особистісного потенціалу майбутнього фахівця (Матвієнко & Затворнюк, 2014: 219).

Питання розвитку особистісного потенціалу в процесі професійної підготовки фахівців, розглядає О.А. Столярчук (Столярчук, 2014; 2018). Дослідниця зауважує, що студентству властиві ряд психосоціальних ознак, які підтверджують тезу про сенситивність цього періоду до становлення особистості, зокрема, зміни охоплюють ціннісну, емоційно-вольову, світоглядну та поведінкові сфери; акумулюється та диференціюються знання про себе, змінюється самооцінка, кристалізується власна ідентичність як основа реалізації життєвого плану. «Платформою для цих змін постає статус студента та навчально-професійна діяльність як провідна», – зазначає автор (Столярчук,

2018: 81). Запропонована дослідницею модель процесу становлення фахівця базується на теоретичному і технологічному підґрунті та містить три чинники становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки: соціально-психологічний, організаційно-педагогічний та індивідуально-психологічний. Підкреслюючи неоднорідність та різновекторність детермінації становлення фахівця, О.А. Столярчук, визначає головні вектори, які мають вплив на його становлення: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та організаційно-педагогічний. Соціально-психологічний чинник складається з: характеристики професії, стану ринку праці, прикладів роботи професіоналів, зразків професіоналізму з ЗМІ, фахово орієнтованих настанов студентської академічної групи. Індивідуально-психологічний чинник об'єднує: мотивацію вибору професії та навчально-професійної діяльності, особистісні та професійні ціннісні орієнтації, зміст Я-концепції, особистісно значущі якості та стратегії переживання крих фахового навчання. Організаційно-педагогічний чинник містить: освітню стратегію закладу вищої освіти, тактичні завдання педагогічної взаємодії, вимоги і оцінки викладачів, зміст виробничої практики, контроль адміністрацією навчальної діяльності. Як наголошує автор: «Дія цих чинників перетинається й інтегрується в умовах професійної підготовки» (Столярчук, 2018: 136). Ми розділяємо погляди автора щодо необхідності реалізації рефлексивно-проектувального навчання студентів в період їх фахової підготовки і розгорнутого моніторингу та психологічного супроводу становлення особистості фахівця за принципами наступності, системності та систематичності.

Інший і дуже актуальний, на наш погляд, ракурс академічної підготовки психологів відкриває К.М. Шамлян, акцентуючи увагу на професіоналізмі викладача університету, формуванні його фахової свідомості, педагогічної та психологічної позицій і зворотного впливу цих факторів на методику викладання ними психології (Шамлян, 2007). Дослідник слушно зауважує, що «в роботах, присвячених розвитку професіоналізму педагога, наголошується на важливості спеціальної роботи педагога із самосвідомістю й удосконалення професійної рефлексії, проте усе це залишається на рівні декларацій та

рекомендацій, і не включено у зміст навчальних програм» (Шамлян, 2007: 4). До найважливішого чиннику становлення професійної самосвідомості викладачів психологічних дисциплін, автор відносить формування професійної ідентичності викладача, що впливає на його «вибір стратегії викладання психології: або дотримуватися академічної лінії викладання психологічної науки, або орієнтувати навчання на досвід самопізнання» (Шамлян, 2007: 5). Порівнюючи класичну, некласичну та психотерапевтичну моделі підготовки практикуючих психологів, автор вводить параметри їх співвіднесення, а саме: принцип побудови, мета освіти, визначальні якості, педагогічна технологія та пріоритетні знання. Психотерапевтична модель, наголошує К.М. Шамлян, характеризується як особистісно-центрична, спрямована на цілісність особистості, формує високий рівень особистісної зрілості та фахову компетентність, використовує рефлексивну й гуманістичну педагогічні технології, пріоритетними знаннями є знання про себе, фахові знання, гуманітарне знання. Труднощі в формуванні фахової свідомості викладача-психолога, на думку дослідника, зумовлені розривом між академічною й практичною психологією, якій в більшій мірі характерні післядипломні шляхи професійної підготовки, що «надбудовується» над академічною психологічною освітою.

Нам імponує думка автора про вплив викладача психологічних дисциплін і на парафернальний ракурс трансляції професійного знання студентам, і на особистість студента через призму власних «Функціонального Я» та «Екзистенційного Я», через призму власної «картини світу». Визнаємо важливим в професійній підготовці майбутніх психологів приймати до уваги відкритість позиції викладача, який є носієм і транслятором не тільки професійних знань і культури, але й своїх суб'єктивних образів реального світу та смислових зв'язків між ними.

На нагальну грань з площини системотвірних засад підготовки психологів-консультантів, акцентує увагу П.В. Лушин. Це аспект екологічності самоприйняття та самодетермінації особистості. Запропонований науковцем метод психологічної допомоги і супроводу (екологічна психологічна фасилітація) базується на звертанні

й розкритті власних унікальних механізмів самотворення. Як підкреслює, П.В. Лушин, екологічне ставлення особистості до світу і до оточуючого середовища починається й детермінується екологічністю щодо себе, зберіганням себе, дбайливим і поважним ставленням до себе, до свого внутрішнього психічного середовища, а не навпаки (Лушин, 2013). Принципи екологічного відношення сформульовано автором у Кодексі екологічності (Лушин, 2012). Позиція вченого полягає в необхідності розглядати освітнє середовище не в категоріях дефіциту, з конструюванням програмованого простору, в якому студент має співвідноситися із заданими нормами як об'єкт навчальної діяльності, а в категоріях профіциту. В такій парадигмі, особистість студента – це відкрита екосистема взаємозв'язаних і взаємодетермінантних елементів, які самоорганізуються та саморозвиваються (Лушин, 2013: 69). Згідно з цим, особистісно орієнтоване середовище закладу вищої освіти забезпечить широкий спектр індивідуального підбору форм та методів набуття майбутніми психологами професійних компетенцій. В умовах екофасилітативного підходу майбутній психолог вибирає свій темп руху, спрямування до тих орієнтирів, які визначив для себе (Лушин, 2013: 110).

Спираючись на екофасилітативний підхід П.В. Лушина, дослідниця Е.В. Лашко формулює важливі принципи освітнього екологічного простору, а саме:

- студент як відкрита система взаємодіє з ресурсами інших систем;
- студент усвідомлює профіцит можливостей для ефективного навчання та зростання;
- студент як суб'єкт навчально-професійної діяльності взаємодіє з професійною діяльністю викладача;
- викладач є компонентом програми студента щодо професійного саморозвитку для подальшої професійної діяльності;
- викладач і студент складають динамічну систему, яка об'єднується спільною метою – розвиток професійних компетенцій один одного;

– взаємодія викладача і студента спрямована на взаєморозуміння, з можливістю коригувати і погоджувати один з одним свою позицію;

– довіра до себе і до іншого є невід'ємною умовою екологічної психолого-педагогічної взаємодії (Лашко, 2017).

Саме за таких умов, на наш погляд, можлива плідна взаємодія викладача і студента, їх взаємне зростання в зоні загальної психолого-педагогічної мети.

У розгляді багатозарової і поліпланової проблеми професійної підготовки психологів-консультантів, важливою ланкою є врахування формату підготовки психологів-консультантів та психотерапевтів у західноєвропейських державах та США, в яких психологічна практика народжувалась та плідно еволюціонує. Іноземний досвід підготовки має в Українській академічній спільноті нормативне відображення у виконанні вимог Болонського процесу, згідно з яким з 2005 року в Україні є обов'язковими два рівні вищої освіти («бакалавр», «магістр»), академічні кредити ECTS, єдині європейські оцінки, академічна мобільність студентів, викладачів закладів вищої освіти, європейський додаток до диплому, контроль якості вищої освіти, створення єдиного європейського дослідницького простору.

Слід відзначити схожість сучасних проблем академічної підготовки майбутніх психологів в Україні і, наприклад, в Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University в Польщі, а саме: більш теоретична, ніж практична спрямованість навчання, формальність виконання завдань проектними групами, відсутність сформованого уявлення про професійну позицію та практичних навичок на момент закінчення бакалаврату, повчальна і контролююча позиція викладачів психологічних дисциплін. Разом з тим, в європейських державах існує альтернативний академічній підготовці досвід професійного навчання психолога-консультанта або психотерапевта, який полягає в набутті довготривалої багатоступеневої післядипломної підготовки з виконанням чотирьох обов'язкових програм, а саме: початкової підготовки в галузі теорії та методів певного психотерапевтичного спрямування; дидактичної психотерапії – проходження власної психотерапії, супервізійного етапу та курсу клінічної пропедевтики. Наприклад,

навчальна програма підготовки психотерапевтів у Віденській GLE-International (Gesellschaft für Logotherapie und Existenzanalyse) складається з 2270 годин, з них: 2 години – співбесіда-відбір на навчання; 17 годин – вступ; 470 годин – теоретичне навчання (420 годин теоретичних занять, 50 годин – дипломна робота); 245 годин – групове самопізнання; 50 годин – індивідуальне самопізнання (дидактична психотерапія); 550 годин – практична психотерапевтична діяльність; 30 годин – супервізія практикума; 600 годин – власна практична психотерапевтична робота; 150 годин – супервізія психотерапевтичної роботи; 156 годин – клінічна пропедевтика. Крім того, обов'язкова участь в двох конгресах, а також семінарах GLE Akademie. Означена система підготовки характеризується високими вимогами як до рівня професійних знань і вмінь майбутніх фахівців, так і до їхніх особистісних якостей, які систематично піддаються самопізнанню. Досвід післядипломної підготовки набувається, як правило, продовж 3-4 років (для підготовки психолога-консультанта) і 5-7 років (для підготовки психотерапевта).

Обмеженням такого досвіду є зосередження на теорії й методах однієї психотерапевтичної орієнтації. Відбувається довготривале за часом і глибинне за сутністю замкнення в межах певної психологічної школи та признання її в якості ключового або, навіть, єдиного універсуму. Означене обмеження виступає зовнішньою умовою та потребує прийняття до уваги двох положень. По-перше, у випускників уповільнюються процеси інтеграційного руху щодо психологічних систем, який, за нашою думкою, є логічною тенденцією сучасного розвитку психологічної практики і нагальною необхідністю встановлення відкритої творчості й транстеоретичного діалогу з метою підвищення ефективності психологічної допомоги в силу того, що «жодна система психотерапії й жодна теорія не є достатньо повною, щоб відповідати складності пацієнта» (Прохазка & Норкросс, 2007: 233). По-друге, вибір психологічного спрямування подальшої післядипломної спеціалізації потребує від психолога систематизації знань, власного практичного досвіду і опори на усвідомлені переваги обраної парадигми. Наприклад вибір між спеціалізацією з гештальттерапією та з екзистенціального аналізу – це часто вибір між однаково

затребуваними підходами в загальній площині психологічної культури, але різними за світоглядами, усвідомленими особистісними смислами, ставленням до екологічності дій у суб'єктивній моделі надання психологічної допомоги як психотерапевта так і клієнта, який його вибере. Тому в попередньому, академічному форматі підготовки психологів-консультантів студенти мають не тільки знати, наприклад, роботи «Всередині і поза помийного відра» Ф. Перлза і «Мистецтво психотерапевта» Дж. Бьюдженталя, але й розуміти, осмислювати своє ставлення, пережити матеріал і відкривати власні значення до викладеного обома авторами безцінного досвіду.

Розглянувши підходи та вагомі чинники організації та змісту навчально-професійної діяльності майбутніх психологів-консультантів як полісистемного явища, звернемося до комплексу різновекторних факторів, що розкривають простір внутрішньої трансформації майбутніх психологів, які предметно окреслені в дослідженнях плеяди відомих науковців.

І.А. Зязюн, аналізуючи специфіку професійного становлення психологів, вказував на необхідність формування здатності до рефлексії, яка сприяє професійному самовизначенню та формує спроможність ефективно вирішувати внутрішні проблеми. Автор зазначав, що у підготовці психологів важливим є пошук нових методів роботи, оскільки вимоги до особистості психолога-практика відрізняються від вимог до особистості студентів інших спеціальностей. Між тим, є вагомі складові, наприклад, запропоновані І.А. Зязюном психолого-педагогічні методи відкриття «філософії серця» у власній «Я-концепції» і «Я-концепції» глядача щодо студентів-акторів та режисерів та, відповідно, «філософії серця» у «Я-концепції» клієнта щодо майбутніх психологів-консультантів (Зязюн, 2000: 69). Таким чином, через суб'єктивну значущість уявлень студентів забезпечується розвиток психологічних характеристик їх світогляду і ціннісних уявлень про світ.

Ваговими є погляди Т.М. Титаренко на «моє «Я», яке «містить у собі силу силенну потенцій, яке є необхідністю і тим, чим я можу стати», яке синтезується з «скінченого і нескінченного, яке спочатку існує реально, потім для того, щоб рости, яке проектує себе на

екран уяви, і мої мрії, фантазії, химерні марення розкривають мені безмежність, нескінченність можливого» (Титаренко, 2003б: 256). Маючи невичерпну ресурсність свого самопрояву у світі, чи можуть спеціально створенні навчально-педагогічні умови як важливі соціально-освітні обставини, сприяти більш активному і глибокозмістовному становленню і самореалізації особистості майбутнього психолога-консультанта і, зокрема, його «функціонального Я» і «екзистенційного Я»?

Вважаємо, що формат академічної підготовки має всі необхідні для цього можливості й щодо термінів такого становлення особистості, і щодо ціннісного опрацювання культурного досвіду психологічних систем, і щодо гнучкості навчальних програм, наприклад, з включенням перехресної освіти, рівня молодшого бакалавра, вибір іншого професійного спрямування магістрами тощо. Така гнучкість дає можливість доопрацьовувати свій вибір, робити його усвідомленими і вмотивованими на обрану професію, співвіднести із своїми уподобаннями і намірами та розвинути власний потенціал.

Вирішальною тезою С.Д. Максименка є розгляд особистості як складної, і відкритої системи, що саморозвивається, моделює себе і втілює власну генезу. «Дійсна структура особистості ... завжди гнучка, багатомірна, змінна та розвивальна» (Максименко, 2006: 12). Такий саморозвиток зумовлюється активною взаємодією людини з оточуючим середовищем, але має внутрішню детермінацію і здійснюється через ускладнення. Рушійна сила саморозвитку, як зазначає вчений, – є нужда, як єдність біологічних і соціальних джерел та змістів досвіду людини. Тому ознаки професійного розвитку відповідають вимогам відкритості (наявність гнучкості у зразках чи еталонах), наступності (зумовленості прогресивних змін попереднім досвідом), цілісності (на тлі локальних змін) та універсальності (динамічного зростання та еволюціонування), що дозволяє забезпечити необхідну особистісну і професійну динаміку майбутніх психологів.

Як слушно зазначає О.П. Сергеєнкова, саме в період навчально-професійної діяльності в закладі вищої освіти здійснюється «переструктуризація індивідуального потенціалу особистості, його вихід за межі природозумовлених властивостей» (Сергеєнкова, 2011:

8). Водночас, в період навчання відбувається формування стратегії неперервного професійного розвитку, соціальне наповнення змісту діяльності ціннісними утвореннями, виникнення потреби вдосконалення соціального нормативу, ствердженням власної особистісної та професійної позиції (Сергеєнкова, 2002; 2005).

О.М. Леонт'єв наголошував на необхідності вироблення активної професійної позиції майбутнього фахівця, мотивації до професійних завдань через організацію науково-дослідної роботи студентів, активацію самостійної роботи, розвиток творчих здібностей та неформальне спілкування з викладачами (Леонт'єв, 2001: 239). Навчально-професійна діяльність студента визначається системою відношень, себто системою діяльностей (навчальною, теоретичною, практичною, пізнавальною, зовнішньою, внутрішньою), кожна з яких відповідає певній потребі і певному мотиву. Таким чином, як вказував О.М. Леонт'єв, з психологічного боку, навчально-професійна діяльність студента «полімотивована», вона є і системою, і структурою, й ієрархією мотивів. Від ієрархії мотивів залежить «який смисл будуть мати для студента придбані знання, що буде викликати його почуття і на що вони будуть спрямовані» (Леонт'єв, 2003: 238). В процесі навчання, зауважував дослідник, здійснюється перебудова внутрішніх ієрархічних зв'язків між різними відношеннями людини до оточуючого світу, а через це зміна відношення до себе. Здійснюється смислова перебудова свідомості, яка і визначає специфіку студентського періоду. Але, як наголошував, О.М. Леонт'єв, ідеї, поняття, що вносяться навчально-професійною діяльністю в свідомість студентів, повинні спонукати і спрямовувати таку діяльність, тобто мати для студента актуальний особистісний смисл. Це створює спрямований смислотвірний вектор розвитку професійної позиції й прийняття професійної ролі через відчуття причетності до неї (Леонт'єв, 2003).

І.Д. Бех справедливо зазначає про вагомність формування «усвідомлених узагальнених самовартісних смислових утворень особистості (особистісних цінностей)» в процесі становлення особистості (Бех, 2003: 8). Науковець наголошує, що «кожна сформована особистісна цінність має виступити своєрідним «санкціонуючим центром», який дає дозвіл на подальші наміри і рішення» (Бех, 2003:

184-185). Дослідник аналізує механізм побудови особистісних смислів, що покликані створювати мотиваційну основу діяльності особистості. Такий механізм автор вбачає в ключовій властивості емоцій енергетично насичувати матеріальну та ідеальну реальність людини в процесі її психічного відображення на двох рівнях: неусвідомленому та усвідомленому. Автор зазначає, що «думаючи про якусь ідею, ми можемо підсилювати її, наділяти новою силою. Вона залучає наші почуття і спрямовує нас, стає частиною нашого ставлення до життя і повсякденної поведінки... перетворює її в особистісне надбання – в зосереджене осмислення і трансформує її у відповідні особистісні цінності (Бех, 2002: 172). Ланцюг формування ціннісних уявлень завершується, згідно з автором, укладанням «образу себе як професіонала», що задає перспективу і підвищує цінність професійного шляху.

Важливі питання життєконструювання у професії, конструювання образу світу професії й професійної свідомості, досліджує О.М. Лозова. Професійний розвиток розглядається автором як «фактор, що опосередковує собою взаємозалежність індивіда з професійно визначеним зовнішнім світом» (Лозова, 2013: 338). Образ світу професії складається, згідно з О.М. Лозовою, з операційних моделей (образів) як суб'єктів професійної діяльності, так і самого процесу праці як цілісної системи та образу Я самого суб'єкта. «Дійсно, професіонали, що сприймають професію як спосіб свого життя, набувають особливого бачення навколишнього світу, особливої його категоризації, особливого ставлення до ряду об'єктів, а іноді й особливих властивостей перцепції, що оптимізуються взаємодією з цими об'єктами» (Лозова, 2013: 341). О.М. Лозова, зауважує про необхідність вивчати процес професійного становлення майбутніх психологів у зв'язку з системою уявлень особистості та рівнем сформованості її індивідуальних образів. Дослідження картини світу професій як продукт професійної свідомості особистості дозволяє здійснити психосемантичну реконструкцію структури уявлень майбутніх психологів про світ професії. Вагомою вважаємо ідею дослідниці щодо зумовленості майбутнього життєконструювання себе в професії картиною світу професій, яка складається в результаті співвіднесення себе та ролі (образу), має взаємопов'язані якісні та кількісні

характеристики «Процеси формування та розвитку власної картини світу», – зазначають дослідники, – «це реалізація потреби людини орієнтуватися у світі не лише фізично, а й інтелектуально, на основі аналізу й систематизації отриманої інформації та власного досвіду, переживань, вражень, а також саморегуляція на цій основі поведінки та діяльності» (Лозова & Юрєвич, 2014: 106).

Питання емоційної сфери (домінуючих переживань, психічних станів, емоційних реагувань) та зв'язку емоційних й інтелектуальних проявів студентів слушно піднімаються в дослідженнях М.А. Кузнецова. Науковець підкреслює наявність тісних взаємозв'язків емоційної сфери особистості майбутнього фахівця з його навчально-професійною діяльністю, зокрема вплив на неї суб'єктивного благополуччя, домінуючих позитивних емоційних переживань, «наскрізних» студентських страхів, здатності до рефлексії та афективної саморегуляції. Важливим є встановлений дослідником факт формування у студентів узагальненого емоційного ставлення до навчально-професійної діяльності на засаді перетворення в стабільно-динамічні структури раніше переживаних в типових ситуаціях навчальної діяльності емоційних станів, які закріплюються і транслуються на весь процес професійної підготовки. Дослідження специфіки відношення до навчання в залежності від різних імпліцитних теорій інтелекту та особистості дозволили автору в співробітництві з В.С. Шаповаловою та Я.В. Козуб, визначити емоційне ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності як певну позицію, яка детермінує спрямованість сприймання інформації і його інтенсивність, активність мислення, специфіку переживань і, як результат, особистісні дії щодо академічної саморегуляції (Кузнецов & Шаповалова, 2014; Кузнецов & Козуб, 2015).

Один з центральних конструктів професійної підготовки студентів-психологів досліджувався Н.Ф. Шевченко. Професійна свідомість кваліфікується автором, як найважливіша категорія, що реально відображає суть процесу професійного становлення й розвитку фахівця. «Функціонування свідомості будь-якого фахівця, – зазначає автор, – відбувається відносно зовнішньої діяльності, – це, насамперед, глибинне відчуття, способи мислення, інтуїція й мистецтво.

Вона включає відчуття, думки, ідеї, ідеали, образи, концепції та ін.» (Шевченко, 2009: 58). Професійна свідомість інтегрує та репрезентує знання, програми практичних дій, цінності та уявлення про себе як професіонала. Автор наголошує: «Формування професійної свідомості практичного психолога пов'язане із специфікою організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі... тут вони вперше роблять спробу діяти з позицій професіонала, реалізовувати зміст професійної свідомості у конкретній діяльності. Суб'єктивні особистісні смисли трансформуються, утворюються нові, відбувається становлення структури професійної свідомості» (Шевченко, 2003: 434). Н.Ф. Шевченко справедливо зауважує, що формування цілісної системи професійних особистісних смислів майбутніх психологів здійснюється на всіх підсистемах академічної підготовки: і в рамках нормативно-педагогічної підсистеми освітньої підготовки, яка містить педагогічні засоби, змістовну структуру, форми навчання, і в підсистемі формування нового досвіду майбутнього психолога. Науковець акцентує увагу на головних детермінантах процесу становлення і розвитку професійної свідомості майбутніх психологів:

- на інтеграції компонентів змісту навчальних предметів, яка виступає умовою й засобом реалізації процесу навчання, і, водночас, виконує методологічні, конструктивно-моделюючі та формуючі функції;

- на включення у навчальний процес формування мовленнєвої та комунікативної компетентності майбутніх психологів, які синтезують загальну культуру мовлення та її специфічні прояви в професійній діяльності психолога;

- на створенні рефлексивного середовища, як сукупності смислових, організаційних і змістових факторів, завдяки яким відбувається процес переосмислення особистісного досвіду, як цілісного психолого-педагогічного утворення, умови якого забезпечують формування і розвиток професійної свідомості майбутніх психологів впродовж навчання (Шевченко, 2003).

Обґрунтовані автором системнотвірні чинники формування професійної свідомості в умовах рефлексивного освітнього середовища знайшли своє впровадження, зокрема, у спрямуванні вибіркового

дисциплін підготовки майбутніх психологів, а саме: «Основи мовленнєвої компетентності», «Інтегративний практикум з психології» «Психологічний практикум по спецкурсам», «Технологія діяльності практичного психолога», «Тренінг сенситивності», «Соціально-психологічний лінгвотренінг». Наш досвід викладання означених дисциплін на Криворізькому факультеті Запорізького національного університету підтверджує вагомість наукових ідей Н.Ф. Шевченко, необхідність зміни класичної схеми підготовки практичних психологів і запровадження концептуальної моделі підготовки, яка інтегрує соціально-дослідницький та практичний аспект і забезпечує формування нового досвіду майбутнього психолога-консультанта через макrogenезу його «картини світу».

У річищі проблеми формування професійної свідомості, само-свідомості та особистісної зрілості, які є умовою успішної діяльності майбутнього психолога-консультанта, Т.С. Яценко наголошує на необхідності «здійснення глибинно-психологічної корекції майбутнього практичного психолога, що дасть змогу нівелювати особистісну проблематику в процесі оволодіння професією» (Яценко, 2008: 9). Т.С. Яценко розроблена система методів глибинної психокорекції, яка містить психоаналіз комплексу тематичних малюнків, психокорекційну роботу із застосуванням предметних моделей та іграшок, аналіз семантики висловлювань та розвиток соціально-перцептивних умінь практичного психолога, вербально-невербальну методику «Проектування майбутнього» тощо. Глибинно-психологічна корекція, запропонована автором, забезпечує нівелювання деструктивних виявів особистості, розкриття творчого потенціалу, підвищення адаптованості до професійної діяльності, зближення із соціально-перцептивною реальністю у сприйнятті себе. «Професійна позиція психолога, – визначає Т.С. Яценко, – «потребує від нього вміння сміливо поглянути на слабкі сторони власної особистості і зрозуміти сильні» (Яценко, 2008: 302). Водночас, участь майбутнього психолога в процесі психокорекції сприяє оволодінню студентами конкретними методиками глибинного пізнання. Автор пропонує впроваджувати в освітнє середовище програми і курси групової психокорекції з

глибинно-психологічною орієнтацією як додатковий освітній проект навчального процесу майбутніх психологів-практиків.

Н.І. Пов'якель слушно наголошувала, що професійна компетентність як інтегральна характеристика професіоналізму, виступає визначальним фактором, від якого залежить успіх в реалізації всіх видів діяльних функцій фахівця (Пов'якель, 2003). Механізмом збагачення професійної компетенції постає розвинене професійне мислення. Дослідниця, зауважувала, що в період навчання відбувається як становлення професійних новоутворень: професійного самовизначення, професійної свідомості, професійної Я-концепції, професійної саморефлексії, так і становлення саморегуляції мислення. Для психологів, за визначенням автора, характерне поєднання теоретичного, практичного і творчого мислення. Вчена дослідила три психологічні групи механізмів саморегуляції мислення: регулятивні (цілеутворення, прогнозування, програмування, самоконтроль, самокорекція); стильові (когнітивний стиль); матамеханізми (рефлексія). Окреме місце, як однієї з провідних відмінностей стильових характеристик практичного психолога, автор відвела рефлексії. Вчена визначила роль і значення засобів навчальної діяльності в актуалізації ресурсів особистості та у розвитку професійного мислення за допомогою задіяння механізмів саморозвитку, самокорекції, саморегуляції.

Регуляція діяльності, як слушно зауважує Ж.П. Вірна, є визначальною характеристикою суб'єкта діяльності. Авторем висувається ідея життєво-стильової концепції особистості як складної системи саморегуляції, в якій окреме місце займає мотиваційно-сміслова регуляція особистісної реалізації. При цьому смисл розглядається і як складова структури особистості, і як фактор регуляції діяльності. «Порівняльний аналіз специфіки побудови систем регуляції на особистісному та діяльнісному рівнях показав їх тісний взаємозв'язок: функціональна архітектоніка діяльності знаходить свій відбиток на особистісному рівні, що забезпечує відповідний рівень регулювання» (Вірна, 2009: 193). Проведене Ж.П. Вірною співвіднесення між стилями мотиваційно-сміслові регуляції актуального професійного досвіду та особистісною типологією дало можливість підтвердити особистісно-типологічну специфіку професійної реалізації

психолога. Розкриття зв'язку стилів мотиваційно-сміслові регуляції актуального професійного досвіду із типологією вирішення консультативних проблем підтвердило важливу ідею про необхідність формування особистісної узгодженості психолога з вибраними методами взаємодії з клієнтом (Вірна, 2009). Крім того, автор наголошує, «потрібна кваліфікація людини за психологічним критерієм і водночас на рівні фундаментальних досліджень різноманітних видів професійної діяльності. Відсутність психологічних узагальнень гальмує процес професійного добору спеціалістів, унеможливує прогноз їхньої професійної успішності. Також перелік психологічних вимог постає неодмінною умовою ефективної підготовки спеціалістів відповідно до перспектив їх професійного зростання» (Вірна, 2009: 191).

Аналізуючи ключове для підготовки фахівців і зокрема психологів поняття «професійного простору» Ж.П. Вірна визначає його як «інтегроване психологічне утворення особистості, що забезпечує її автономність та збереження професійної ідентичності» (Вірна, 2014: 107). Науковець виділяє дві зони професійного простору: зовнішню та внутрішню, які пов'язані між собою структурними зв'язками. До зовнішньої області Ж.П. Вірна відносить дисциплінарний аспект професійного простору, зокрема, професійний досвід, яким фіксуються професійні ритуали поведінки. Дисциплінарний аспект передбачає ідентифікацію майбутнього фахівця з місцем (Де?), традицією (Коли?), наставником (Хто?). Означені Ж.П. Вірною три аспекти ідентифікації встановлюють діяльнісні відношення зі світом професії та зумовлюють, на наш погляд, накопичення знайдених смислів щодо персонального професіогенезу і складання професійної картини світу. Внутрішня область професійного простору є суб'єктивною дійсністю, в якій, як зазначає науковець, моделюються внутрішні інтенції професійного розвитку. Запропонований Ж.П. Вірною концепт професійного простору є багатовимірною соціально-психологічною системою, в якій відображаються всі ракурси соціальної структури соціуму. Ключове завданням професійного простору, зауважує Ж.П. Вірна, полягає «у тому, щоб сприяти збереженню, рекреації і відтворенню людини як екологічної одиниці і як особистості з певними соціокультурними якостями, забезпечувати її фізичне, психічне

та соціальне здоров'я, з одного боку, і значний моральний, творчий і соціальний потенціал – з другого» (Вірна, 2014: 107).

Піднімаючи важливе питання про умови та засоби реалізації особистісного потенціалу в процесі самореалізації майбутніх фахівців, Л.З. Сердюк визначає три ключові засади, а саме: адекватне самоставлення, домагання та побудова життєвої перспективи людини (Сердюк, 2012; Сердюк, 2014а; Сердюк, 2014б). Автор визначає, що «людина, як цілісна психологічна система, знаходиться не в протиставленні об'єктивному світу, а в єдності з ним, з тією його частиною, що має для неї значення, зміст, цінність. Таким чином, особистість студента, будучи включеною до системи освітнього середовища, основною цінністю якого є саморозвиток та самореалізація, «повністю залежить від цінностей соціальної спільності, з якою ідентифікує себе особистість» (Сердюк, 2014а: 240). Розкриваючи закономірності переходу суб'єктивних станів цілісної системи «особистість – соціальне середовище» у реальну поведінку, Л.З. Сердюк відзначає ключову роль співвідношення різних тенденцій і різних аспектів самоставлення, когнітивного і емоційного компонентів особистості із смисложиттєвими орієнтаціями (Сердюк, 2014а). Автор зазначає, що вироблення активної особистісної позиції та необхідність поєднання індивідуальних особливостей людини з нормативністю і цінностями, які прийняті в суспільстві здійснюється двома траєкторіями. Перша визначає опосередкування життєвого руху ціннісними та індивідуальними трансляторами. Означена траєкторія спрямована на саморозвиток та самореалізацію, на усвідомлення власної самобутності. Друга спрямована на активізацію психічного життя і екзистенційні завдання. Таким чином, ступінь усвідомлення себе та міра прагнення будувати перспективу свого життєвого і, зокрема, професійного шляху, детермінується, як зауважує Л.З. Сердюк, цілісною пов'язаністю й рівнем розвитку параметрів системи самоставлення як відношення особистості до ситуації задоволення своєї «нужди» (термін С.Д. Максименка). Означені положення і складають суб'єктно-особистісний план самореалізації майбутніх фахівців.

Отже, виокремлені дослідниками умови, організаційно-контекстні засади, причинні та смислотвірні чинники типової академічної

та іноваційної предметно-зорієнтованої підготовки психологів, дозволяють визначити в єдиній багатоплановій системі цього процесу, модус макрогенези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів. Такий модус має різновекторну детермінованість. Зовнішнє спрямування охоплює академічні засади і відображується векторами:

- змісту навчання (нові освітні програми, додаткові освітні проекти, компаративістику, технологічність);

- способу організації навчального матеріалу та форм навчання (одиниці аналізу, випадковий підхід, психотехнічний підхід, практикування, дидактична психотерапія, супервізії, інтервізії, ординатура, простір профіциту, екофасилітація, рефлексивне середовище, інтегративна цілісність професійної та особистісної підготовки);

- професійної свідомості викладача як транслятора професійної «картини світу».

Внутрішнє спрямування вміщує психологічні новоутворення результатів професійного розвитку, головними з яких є: світоглядні і ціннісні аспекти; професійна і психологічна культура; професійна свідомість; професійне мислення і саморегуляція мислення; мотиваційно-смислова регуляція особистісної реалізації; професійно значущі якості; діалогізм; ресурс самопрояву; активна професійна позиція; емоційне ставлення до навчальних ситуацій; самовартісні смислові утворення; життєконструювання у професії; «картина світу» професії.

Можна констатувати, що наукова інтерпретація професійної підготовки психологів практиків здійснюється дослідниками в площині забезпечення всіх можливих її ракурсів: навчально-функціонального, професійно-перспективного та особистісної реалізації. Аспектом, що цілісно інтегрує означені ракурси виступає, на наш погляд, дослідження та керований рух макрогенезою смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів, що забезпечить складання персональних «правил» системи «Я психолог», системи суб'єктивної дійсності та відносин з об'єктивною, зокрема і професійною реальністю.

3.2. Методична логіка та інструменти дослідження смыслової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів

Методичний аспект дослідження генези смыслової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів містить зовнішню логіку – об'єктивні чинники впливу на конструювання та реорганізацію смыслового простору особистості та внутрішню логіку – суб'єктивні чинники динаміки смыслових полів та мнемічних контекстів.

Зовнішня методична логіка дослідження зумовлюється трьома ключовими чинниками:

1) специфічністю діяльності практичного психолога, зокрема, психолога-консультанта, «соціального психотерапевта» (термін О.Ф. Бондаренко) та концептуалізацією вимог до навчально-професійної підготовки психологів-консультантів;

2) інтересом і прагненням майбутніх психологів до оволодіння технологіями консультативної діяльності;

3) «соціальним» еволюціонуванням «професійної картини світу» майбутніх психологів-консультантів в інтерактивних початкових ситуаціях «викладач – студент» та «практичний психолог – студент-практикант».

Розглянемо означені чинники більш детально. Консультативна діяльність за образом висловлюванням Дж. Прохазки і Дж. Норкросса «більше нагадує пеніцилін, ніж аспірин...та містить колосальний потенціал позитивного (а іноді й негативного) впливу на пацієнтів» (Прохазка & Норкросс, 2007: 12). Відрізняючись значною силою впливу на світосприйняття клієнта, психолого-консультативна діяльність, разом з тим, характеризується іманентно властивою ентропією, яка зумовлює необхідність розгляду кожного нового випадку запиту клієнтів як нової проблемної ситуації з відшукуванням унікального підходу до її вирішення. Творчій і діалогічній процес психологічної консультативної дії відносить психолого-консультативну практику до розуміючої, ідеографічної парадигми (Л.О. Радзіховський), практичної, зорієнтованої на змінах психології (О.М. Еткінд), теоретичної практики й практичної теорії (А.А. Пузирей) та віддзеркалює модель

змін особистості як головного вектору її еволюціонування і розвитку життєвого простору (Радзіховський, 1989; Еткін, 1987; Пузирей, 1986).

Приймаючи за основу, запропоноване М.А. Гуліною узагальнене визначення психологічного консультування, як «надання допомоги людині у встановленні її відношень із собою і оточуючим середовищем» (Гуліна, 2001: 40), вважаємо, що діяльність психолога-консультанта предметно спрямована на «наведення мостів» між конструктами «Я» і «Світ» через дію «співвіднесення клієнта зі світом» (і світом інших людей, зокрема), а також на збалансування зв'язків між його суб'єктивним та об'єктивним світами через дії самовіднесення та самодетермінації.

Технологічне функціонування майбутнього психолога-консультанта розкривається у практичному оволодінні концептуальними методами, в удосконаленні технології діяльності й збагаченні практичних методів. Техніки (операційні методи) інструментально забезпечують певний вид консультативної дії та виступають принципово-особистісними, як особистісне мистецтво виконання конкретних методів. Діапазон технік, в першу чергу, обмежується професійним досвідом, гнучкістю та сенситивністю психолога, а, в другу чергу, залежить від здатності психолога формувати цілісний процес надання допомоги, визначати його простір та спрямовувати динаміку, формувати у клієнта психологічні стани відповідно до діалогічної дії, викликати «вегетативний резонанс» (Райх, 2006) та керувати і крок за кроком обстежувати внутрішній досвід особистості клієнта. Техніка забезпечує процес, який Р.Д. Лейнг описує як такий, що дає можливість настроїтися на цінності, мету і смисл клієнта та знаходитися в єднанні з ними, де «ідентичність не губиться, а стає чіткіше, ще більш життєвим і відбувається стабілізація невизначених, нестійких, коливних особистісних функцій і структур клієнта» (Цит. за: Зейг & Мьюніон, 2000: 216).

В період фахової підготовки, перебуваючи в освітньо-професійному просторі, майбутній психолог-консультант прагне побудувати теоретичну «призму», яка націлена певним чином переломлювати дані про зміст запиту клієнта й, відповідно, про картину його

поведінки. Теоретична «призма» глобально визначає теоретичну і практичну спрямованість й дає відповідь на парціальні питання, а саме: зумовлює вибір стратегії й логіки інтервенцій, тривалість, методи, характер ставлень, бажані зміни та, одночасно, обмежує бачення проблеми і передається клієнтам як напрацьований засіб фокусування уваги та напряму рефлексії й аналізу.

Разом з тим, ефективне технологічне функціонування психолога-консультанта залежить не тільки від практичного оволодіння концептуальними методами й удосконалення та збагачення технології консультативної діяльності. Не менш важливою є особистісна складова і, перш за все, простір екзистенційної дійсності психолога-консультанта і переважні його координатні зони (наприклад, перевага дихотомії «успіх – неуспіх» чи «відчай – смисл»).

Слід наголосити, що зустріч психолога-консультанта з клієнтом – це зустріч двох «картин світу» на тлі об'єктивної дійсності. Суб'єктивність та унікальність моделювання реального світу клієнтом визначає зміст психологічної допомоги і спрямованість дій психолога-консультанта на творче (парадоксальне, екологічне або кризове) дослідження «картини світу» клієнта, переосмислення його взаємодії зі світом, на посилення або створення його «мікродеміурга».

«Картина світу» психолога-консультанта виступає простором розгортання його екзистенцій та професійного тезаурусу й, водночас, є планом його внутрішньої діяльності. План внутрішньої діяльності об'єктивується інтегративною системою дискретних значень особистості (Серкин, 2005). Змістово така система складається з відкритих континуальних смислів як міні-моделей дійсності, що виражаються в значенні. Створена архітектоніка смислів, у свою чергу, зумовлює процес подальшого відображення об'єктивної реальності з унікальними зафіксованими головними координатними осями і пріоритетними точками, масштабом, топографією та типовою емоційною забарвленістю. Отриманий і зафіксований досвід взаємодії майбутнього психолога-консультанта зі світом «упаковується» в спеціальні структури – семантичні універсалії, які містять в собі суб'єктивну навичку (засіб) класифікувати світ (Артемьева, 1999). Семантичні універсалії виражаються у мовних знаках, відкриваються як смисл

та вибудовують онтологічний множинний текст світу. Потенційно, вектор вибудовування суб'єктивної моделі зовнішньої реальності майбутнього психолога-консультанта має бути цілеспрямованим до максимальної об'єктивації через налаштування на світ як осмислений онтологічний текст. Такий світ сповнений розпакованими смислами, усвідомленням власних суб'єктивних універсалій, їх специфічністю і цінністю, а тому, максимально вільний від викривлень своїм травматичним досвідом та інтроєктив, установок і сценаріїв інших людей. Отже, генезис «картини світу» можна розглядати як системотвірний вектор становлення особистості майбутнього психолога-консультанта, в якому відкриваються його інтеріоризовані відношення зі світом. Тому в період їх фахової підготовки необхідно створювати умови макrogenези (розвитку) «картини світу» з метою розуміння власної унікальної репрезентації об'єктивного світу, визначення тих граней сприйняття, які є домінантними в силу неповторно пережитого досвіду.

Відомо, що кожна з опорних ознак психолого-консультативної діяльності: закономірності діяльності, її діалогічні суб'єкт-суб'єктні відношення, технологічна і особистісна складова професійної ролі психолога-консультанта, мають предметне відображення в проєкціях навчально-професійної підготовки майбутніх психологів-консультантів. Такі проєкції потребують прояснення і аналізу в силу того, що навіть за умови відсутності академічної спеціалізації за психологічним консультуванням в певному закладі вищої освіти та незалежно від отриманого освітньо-кваліфікаційного рівня, випускники-психологи вирішують дилему займатися чи ні психологічним консультуванням частіше на його користь.

Проведене в 2014–2015 навчальному році пілотажне дослідження студентів-психологів (316 досліджуваних, студентів Криворізького факультету Запорізького національного університету, Криворізького державного педагогічного університету, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, учасників майстер-класів та науково-практичних конференцій м. Кривий Ріг, м. Київ) виявило декілька планів образу їх майбутньої професійної ролі. Один план розкривав ставлення до видів психологічної

діяльності. За 10-бальною шкалою оцінювався інтерес («мене цікавить») до: психодіагностики, психокорекції, індивідуального психологічного консультування, групової психотерапії, тренінгової роботи, соціально-психологічної реабілітації, викладання психології. Психологічне консультування оцінено досліджуваними у 8,1 балів і зайняло другий ранг після психодіагностики (8,7 балів). Другий план дослідження окреслював ракурс бажаних студентами-психологами галузей соціальної практики (освіта, економіка, медицина, правоохоронні органи, Збройні Сили, політика, галузь приватної психологічної допомоги) в силу того, що в окремих галузях психологічне консультування як вид діяльності хоч і розчиняється в обширі відповідних функціональних обов'язків, але присутнє і характеризується певною специфікою. В оцінці співвідносились галузі й види психологічної діяльності, а саме: спочатку ранжувались галузі, а потім діяльності щодо певних галузей. Найбільший ранг отримало психологічне консультування в галузі «приватна психологічна допомога», її обрали 73% досліджуваних. Третій план прояснення свого майбутнього професійного образу стосувався питань вірогідної спеціалізації в колі індивідуальних консультативних запитів: дитячо-батьківських, сімейних, психосоматичних, девіантних та аддиктивних, сексуальних, травмуючих ситуацій, втрати, організаційних конфліктів, особистісного зростання. Оцінка проводилась за 10-бальною шкалою і виявила відсутність у досліджуваних певної переваги з можливого кола консультативних запитів (загальна оцінка по кожному з запитів знаходилась в межах від 6,2 до 7,9 балів).

Отримані дані дозволили відзначити, що психологічне консультування виступає затребуваним форматом майбутнього фаху в студентів-психологів незалежно від змісту навчальних планів і освітньо-кваліфікаційних програм університетів, в яких вони навчаються. Крім того, на думку З.С. Карпенко, «формат психологічного консультування є найбільш актуальним, реалістичним в сенсі прогнозованої досяжності ... місць майбутнього працевлаштування, мобільного, себто, орієнтованого на різноманітні суспільні проблеми, виклики і загрози, що періодично виникають у зв'язку з певними обставинами

соціально-економічного, етнокультурного, духовного, політичного спектру тощо» (Карпенко, 2015: 156).

Третій чинник стосувався питання засад еволюціонування «професійної картини світу» майбутніх психологів-консультантів в інтерактивних навчальних ситуаціях «викладач – студент» та «практичний психолог – студент-практикант». Предметне поле діагностики склало вивчення елементів «картини світу» та особливостей пізнавального стилю викладачів психологічних дисциплін закладів вищої освіти і практичних психологів, які детермінують специфіку їх семантичних трансляцій в ситуаціях «викладач-студент» та «керівник практики-практикант». Дослідження проводилось впродовж 2015–2017 років. Для оцінки означеного фактору була сформована вибірка досліджуваних, яка складалась з 127 викладачів (Криворізького факультету Запорізького національного університету – 48 осіб; Київського національного університету імені Вадима Гетьмана – 19 осіб; Batumi Shota Rustaveli State University – 18 осіб; Національного університету біоресурсів і природокористування – 14 осіб; Донецького юридичного інституту – 11 осіб; Криворізького державного педагогічного університету – 9 осіб; Криворізького національного університету – 8 осіб) та 134 практикуючих психологів всіх типів закладів освіти, медичних установ, центрів реабілітації, правоохоронних органів та приватних консультативних центрів (м. Кривий Ріг – 77 осіб, м. Жовті Води – 9 осіб та м. Києва – 48 осіб) зі стажем роботи більш 5-ти років, які запрошувались до керівництва або супроводу діагностичної, корекційної, реабілітаційної, соціально-психологічної практики студентів-психологів. Вибірка викладачів була поділена на три групи за критерієм досвіду практичної психологічної діяльності. Таким чином, загальна вибірка складалась з чотирьох груп: група 1 – «систематично займаюся практичної психологічної діяльністю: індивідуальні консультації, майстер-класи, групова психотерапія, супервізія, тренінги – 5-10 годин на тиждень» (43 особи); група 2 – «займаюся практичної діяльністю випадковим чином – не більше 5 годин на місяць» (37 особи); група 3 – «не займаюся психологічною практикою» (47 особи); група 4 – керівники практики,

які короткочасно (від 2-х до 4-х тижнів практики) супроводжували навчально-практичну діяльність студентів-психологів.

Вихідний постулат емпіричної розвідки базувався на закономірності, встановленої в дослідженні І.Б. Ханіної, щодо трансляції семантичного коду викладачів в навчальних ситуаціях та впливу викладачів на зрушення семантики студентів (Ханіна, 1986). Дослідження на цьому етапі носило констатувальний характер та спрямовувалось на предметну об'єктивацію важливих елементів бачення світу викладачами і керівниками практики, діяльність яких складає вагомий контекст професійної підготовки головної вибірки нашого дослідження (майбутніх психологів-консультантів).

Враховуючи виокремлені І.Б. Ханіною компоненти відношення професіонала до об'єктів світу, а саме: професійна семантика, професійне відображення професійної ситуації, професійна соціальна перцепція та професійні аспекти спілкування (Ханіна, 1986), а, крім того, когнітивний стиль як типотвірний параметр репрезентації смислів (Артемьева & Вяткин, 1986), нами була побудована методична процедура дослідження. У діагностиці використовувались: тест «Включені фігури» К. Готтшальдта (оцінювалась «поле-незалежність») (Amick, 2017); модифікована методика «Граничний смисл» Д.О. Леонтєва (ініціювалась побудова смислового дерева досліджуваних питань: «Навіщо людина звертається за психологічною допомогою?», оцінювалась кількість вузлових і граничних категорій – смислів) (Леонтєв, 2003); методика «Шкала екзистенції» А. Ленгле і К. Орглер (оцінювались шкали «свобода» та «відповідальність») (Кривцова & Лэнгле & Орглер, 2009); методика Ф. Фідлера «Тип установки щодо інших» (діагностувались активно-позитивний, ситуативно-суб'єктивний, функціонально-діловий, нейтрально-байдужий та сховано-негативний типи установок щодо інших (Каліщук, 2014). Для порівняння отриманих значень діагностичних показників різних методик застосовувалась процедура або їх приведення до середнього значення і знаходження середньо-квадратичного відхилення з визначенням високого, середнього або низького рівня за групою вибірки, або підрахунок відсотків (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Діагностичні показники засобів репрезентації світу викладачами та керівниками практики

Показники методик	Вибірка досліджуваних			
	Група 1 (n=43)	Група 2 (n=37)	Група 3 (n=47)	Група 4 (n=134)
Поле-незалежність (значення)	Високий (5)	Середній (3,2)	Низький (2,4) (поле-залежний)	Середній (3,5)
Вузлові категорії (кількість)	Високий (8)	Високий (9)	Високий (7)	Високий (8)
Граничні категорії (кількість)	Високий (7)	Середній (3)	Середній (4)	Середній (5)
Свобода (бали)	Середній (46)	Середній (40)	Середній (43)	Середній (47)
Відповідальність (бали)	Високий (76)	Середній (68)	Середній (45)	Середній (69)
Активно-позитивний тип установки (%)	36%	19%	4%	36%
Ситуативно-суб'єктивний тип установки (%)	11%	57%	64%	19%
Функціонально-діловий тип установки (%)	51%	23%	32%	43%
Нейтрально-байдужий тип установки (%)	2%	4%	0	2%
Сховано-негативний тип установки (%)	0	0	0	0

Емпірично визначені характеристики бачення світу досліджуваних можна розглядати в якості елементів, що задають спрямованість та динаміку вектору «руху смислів» від викладача (керівника практики) до студента. Розгортання їх смислового тезауруса дозволяє дослідити смислову тканину, створення якої виступає метою професійного навчання психологів. Обґрунтуємо це положення детальніше.

Професійні семантичні універсалиї як система контекстних смислів та суб'єктивний досвід особистості зумовлюються когнітивним

стилем, зокрема, «поле-залежністю – поле-незалежністю» як сукупністю сталих особливостей пізнавальної діяльності та переробки інформації (Witkin, 1977). Когнітивний стиль визначає засади конструкції вихідних систем смислів та керує перебудовою суб'єктивних образів світу через вплив на смислову архітектоніку (індивідуальну систему смислів) як власних, так і учасників інтерактивних ситуацій: викладач – студент, керівник практики – практикант. У викладачів групи 3 виявлено «поле-залежний» пізнавальний стиль, який характеризується зниженою деталізацією та незначним структуруванням. Такий когнітивний стиль викладачів відкриває особливості їх системи налаштування на світ, що проявляється у зменшенні складності організації життєвого простору та зумовлює трансляцію студентам узагальнених образів та глобалізованих знань.

Іншим групам вибірки з виявленим «поле-незалежним» когнітивним стилем властива здатність конкретизувати знання, приділяти увагу тонкощам і виділяти значущі деталі з цілісної складної просторово-часової ситуації або великого масиву даних. Відомо, що означена трансляція розширює інформаційне поле при сприйнятті студентами навчального матеріалу незалежно від їх власного когнітивного стилю. Цим підкреслюється зворотний зв'язок, а саме, залежність когнітивного стилю від структури суб'єктивного досвіду особистості, його формування і видозміну мнемічним контекстом та активованими смисловими полями, тобто, структурований та інтегрований життєвий простір розширює пізнавальні фільтри. А значить, інтеграція знання та розширення суб'єктивного семантичного досвіду самого викладача, множина його індивідуально налаштованих образів світу та їх динаміка мають властивість впливати і на його власний когнітивний стиль, зокрема, збільшувати здатність до «поле-незалежності». Розкритий факт, підтверджується припущенням О.Ю. Артем'євої щодо трансформації образу світу в процесі професійної діяльності й приближенням його до певного професійного інваріанту (зразкової, ефективної моделі).

Використання Н – критерія Крускала-Уолліса дозволило перевірити це положення і виявити невідповідності між чотирма групами вибірки за трьома ознаками: «поле-залежність»

– «поле-незалежністю» ($H_{\text{емп.}} = 15,435$; $H_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}} = 11,345$, $p \leq 0,01$), «відповідальність» ($H_{\text{емп.}} = 14,394$; $H_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}} = 11,345$, $p \leq 0,01$) та «тип установки щодо інших» ($H_{\text{емп.}} = 19,168$; $H_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}} = 11,345$, $p \leq 0,01$). Підраховані значення Н – критерія дозволяють не тільки констатувати статистичне розрізнення групи 3, але й визначити «відповідальність» та «тип установки щодо інших» в якості зумовлюючих утворень, які системно об'єднують ключові характеристики семантичного досвіду бачення світу – «картину світу» особистості. «Відповідальність» як обов'язкове включення у виконання рішень, зумовлених інтегрованими значеннями (важливими для себе особисто або для інших), розкриває певну ступінь здатності витримувати процес втілення рішень у життя з переживанням впевненості та внутрішньої визначеності й само-очевидності. Специфічність означених переживань позначається на горизонті пізнання світу і відображає досить глибоке ставлення до нього (Петухов, 1984). Виявлено зниження показника «відповідальність» у групі 3. Перевага ситуативно-суб'єктивного та функціонально-ділового типу установки щодо інших у досліджуваних групі 3 констатує зумовленість їх професійного спілкування емоційно-ситуативними або прагматичними факторами.

Отримані емпіричні дані підтверджують, що дії співвіднесення себе зі світом, світом інших людей та самовіднесення, які проявляються у готовності певним чином вибудовувати свої взаємовідношення з іншими та ступінь «поле-незалежності» знаходяться у зв'язку з диференційованістю їх професійного бачення світу і актуалізацією себе в більш ширшому професійному варіанті. Себто поєднання професійних ролей та різноманітний суб'єктивний досвід забезпечують більшу структурованість й інтегрованість професійної площини. Означене положення підтверджується показниками методики «Граничний смисл» Д.О. Леонт'єва. Ланцюг смислотворення і кількість граничних смислів через окреслення функціонального плану психологічної допомоги, дозволив розгорнути центральний професійний конструкт: «Значення роботи психолога-консультанта» і визначити, що кількість, широта та глибина відкритих вузлових смислів однакова для всіх груп вибірки, але кількість граничних смислів відрізняється і збільшується у групі викладачів, які

суміщають професійні ролі, зокрема викладача і практикуючого психолога.

Отже, можна констатувати, що «відповідальність» та «тип установки щодо інших» як системні утворення розповсюджуються на сприйняття світу, а тому їх можна розглядати як акцент (слід) попереднього досвіду взаємодії особистості та зону, реорганізація якої вносить зміни і у множинні взаємозв'язки образів «картини світу» особистості, і у дію пізнавальних контурів та пізнавальні стилі.

Проведене емпіричне дослідження мало на меті актуалізувати важливий момент навчання майбутніх психологів-консультантів, а саме: детермінованість еволюціонування їх «професійної картини світу» смисловою системою викладачів в інтерактивних початкових ситуаціях як прогресуючого опосередкування соціально-професійними спільнотами й їх цінностями. Компоненти бачення світу викладачами, зокрема, їх відображення професійного світу, особливості їх соціальної та когнітивної перцепції та професійні аспекти спілкування, транслюють смислову тканину власної «картини світу» і, водночас, впливають на розвиток і динаміку «картини світу» студентів.

Слід наголосити, що положення про трансляцію смислів від викладача до студента у процесі навчальної та навчально-практичної їх діяльності, підтверджується не тільки дослідженнями суб'єктивної семантики О.Ю. Артем'євої та її школи, але й науковими ідеями і психолого-педагогічними підходами авторитетних українських і російських вчених. До таких ідей відноситься відкриття І.А. Зязюном «філософії серця» у власній «Я-концепції» викладача; ідея С.Д. Максименка про необхідність опосередкування рушійних сил розвитку особистості інформацією, вміщеною у взаємодіючих компонентах системи (викладач-студент), від якої залежить упорядкований, спрямований характер зміни; теза «людина в культурі й культура в людині» Ф.Ю. Василюка; ідея діалогізму Н.В. Чепелевої; розвиток мовленнєвої та комунікативної компетентності майбутніх психологів Н.Ф. Шевченко тощо (Зязюн, 2000; Максименко, 2016; Василюк, 1984; Чепелева, 1999; Шевченко, 2003).

Разом з тим, процес навчання складний та багатогранний і зумовлюється взаємодією семантик двох зустрічних векторів: один від

викладача (керівника практикою), інший – від студента. Для побудови закономірностей руху смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів необхідно визначити засоби і умови настроювання їх мнемічних контекстів, вихідної властивості смислових полів, засобів їх реорганізації й можливих причин опору такій перебудові (ступінь проникності границь).

Означеними положеннями зумовлена внутрішня методична логіка дослідження генези смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів, яка окреслює означені багатозарову смислову динаміку і, зокрема, включає аналіз трьох її іпостасей:

– онтологічне суб'єктивне тло (засіб буття), що має парафернальне минуле, особистісну історію своєї генези та екзистенційну дійсність, з фрагментом якої майбутні психологи-консультанти себе співвідносять у теперішній час і який значуще на них впливає;

– функціональний план внутрішніх дій майбутнього психолога-консультанта, що генерує систему особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій;

– безперервну модифікацію стабільно-динамічного «множинного тексту» свідомості, знаходження нових та рефлексивне ставлення до набутих смислових орієнтирів.

Процесуальна характеристика означених іпостасей смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів розкривається в п'яти планах її розвідки, а саме:

1) план мікрогенези – породження «мнемічних контекстів»;

2) план макрогенези – динаміка смислових полів як розвитку самоорганізації особистості, що забезпечує дію «збирання себе» і зміну зв'язків і відношень між елементами системи через розширення життєвого простору, що спостерігається у композиційному аналізі з визначенням ієрархізації та інтеграції структурних елементів смислових полів різного контексту;

3) функціональний план – пошук засобів зміни (реорганізації) мнемічних контекстів як актуалізації зон смислів несвідомого, що оформлюють семантичну канву «рекурренції», повторюють та поновлюють інтегральні значення майбутніх психологів-консультантів;

4) операційно-пізнавальний план – визначення специфіки дії пізнавальних контурів як форм смислотворення та парціальних видів розуміння на рівні діяльнісного упредметнення потреб;

5) операційно-емоційний план як умова генези смислової архітектоники свідомості та розкриття змісту, умов і засобів спрямованого впливу на характер зв'язків між смислами, що організують семіотику та семантику «тексту» свідомості.

Кожний процесуальний план предметно розкривався емпіричними корелятами, які зумовлювали специфіку діагностико-корекційних інструментів їх дослідження, а саме:

1) на плані мікрогенези (становлення мнемічних контекстів): емпіричними корелятами обрано системні утворення «девиз життя» та «тип установки щодо інших» (інтегральна мета, домінуючий намір, переважна інтенція ставлення до інших і до світу) – методичними інструментами є техніка «Самий ранній дитячий спомин» А. Адлера (Сидоренко, 2002); методика «Тип установки щодо інших» Ф. Фідлера, перекладена та адаптована нами (Калішук, 2014);

2) на плані макрогенези (динаміка смислових полів): емпіричний корелят – «семантичні універсалії»; методичні інструменти: проективна методика «Мій світ» (модифікована методика «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда) (Андреева & Богомолова, 1984), оцінювальна решітка методу репертуарних матриць Дж. Келлі (Франселла & Баннистер, 1987);

3) на функціональному плані (реорганізація мнемічних контекстів): емпіричні кореляти: «талеологічність – каузальність»; методичні інструменти: модифікована методика «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва (Леонтьев, 2003), модифікована методика «Каузометрія» (Головаха & Кроник, 1984);

4) на операційно-пізнавальному плані: емпіричні кореляти: «зона інтенсивної перцепції, пов'язаної з предметом діяльності» та «потребово-мотиваційні тенденції у сприйнятті світу»; методичні інструменти: методика «Оцінка специфіки перцептивного світу» (Серкин, 2005) і «Тематичний апперцептивний тест» Г. Мюррея (Леонтьев, 2000);

5) на операційно-емоційному плані: емпіричні кореляти: «екзистенційна сповненість», «персональність» та «екзистенційність» як вектори взаємодії зі світом та «вплив переживань на характер зв'язків між смислами»; методичні інструменти: «Шкала екзистенції» (Кривцова & Лэнгле & Орглер, 2009); «розсіяна» суфійська техніка «Притча про притчу» (Уилсон, 2016: 13).

Специфіка предмету дослідження зумовила використання суб'єктивно-феноменологічного діагностичного підходу, який поєднує: проективні, психосемантичні процедури і методи суб'єктивної семантики, а саме: метод опису ситуації (стану, відношення), метод суб'єктивного шкалювання, метод класифікації, метод визначення понять, метод оцінювальної решітки, метод альтернативних можливостей. Інтеграція означених методів забезпечила досягнення двох парціальних цілей. По-перше, зібрати інформацію яка, не усвідомлюється досліджуваними, по-друге, отримати дані, які є цінними самі по собі, бо відкривають шлях розуміння досліджуваними аспектів свого «співвіднесення зі світом» та стимулюють їх до розвитку і поглиблення знання про себе і свою дійсність, про свій життєвий простір.

Таким чином, обґрунтування предметного поля дослідження з визначенням логіки його розвідки, дозволяють об'єктивувати об'ємний дослідницький феномен і здійснити діагностику виокремлених п'яти планів його вивчення: мікрогенези, макрогенези, функціонального, операційно-пізнавального та операційно-емоційного. Крім того, три-шарова інтегративна модель образу світу та принцип хмарного перекриття множини рухомих шарів смислової архітектоники свідомості особистості дозволяє виокремити «картину світу» як семантичний шар та систему варіативно-предметних випадків її концептуалізації й обрати в якості емпіричного предметного еквіваленту розвідки операційно-пізнавального та операційно-емоційного планів генезу смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів.

3.3. Процесуально-динамічний план смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів: емпіричний етап дослідження

Дослідження генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів проводилось упродовж 2013–2019 років. Загальний план дослідження складався з: пілотажного етапу (316 студентів-психологів, 2013–2014 рр.), наскрізного етапу практичної розвідки (понад 2500 клієнтів, які зверталися за психологічною допомогою у «Центр конструктивної психології «Я-Базис» (м. Київ, м. Кривий Ріг, м. Жовті Води, м. Львів, 2015–2019 рр.), констатувального етапу дослідження (викладачі й керівники навчальною практикою – 261 особа, майбутні психологи-консультанти – 763 досліджуваних, 2015–2017 рр.) та розвивального етапу дослідження (майбутні психологи-консультанти – 348 осіб, 2018–2019 рр.). Вибірка майбутніх психологів-консультантів на констатувальному етапі дослідження складалась з двох груп: група 1 – 577 осіб, що здобували першу вищу освіту (перший і другий рівень освіти) та група 2 включала 186 студентів другої вищої освіти (перший і другий рівень освіти). Вибірка формувалася на експериментальній базі дев'яти закладів вищої освіти (Криворізького факультету Запорізького національного університету – 391 особа; Київського національного університету імені Вадима Гетьмана – 76; Київського університету імені Бориса Грінченка – 68; Інституту бізнес-освіти Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (друга вища освіта) – 48; Національного університету біоресурсів і природокористування – 48; Batumi Shota Rustaveli State University – 47; Хмельницького національного університету – 35; Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 34; Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України – 16). Співставлення показників студентів різних закладів вищої освіти не виявило суттєвих відмінностей, відтак ці показники розглядалися як загальний масив даних. Водночас, дані групи 1 і групи 2 на чотирьох планах (крім плану макrogenези) аналізувалися окремо. Дослідження п'яти процесуальних планів

наводяться за єдиною схемою: вихідні положення; методика; результати, їх обробка та обговорення.

3.3.1. Мікрогенеза мнемічних контекстів смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів

Вихідні положення. Існує певний перелік понятійних конструктивів, які позначались дослідниками в якості умов, причин або механізмів впливу на створення людиною парафернальної раритетної воронки, яка виконує функцію фільтрування сигналів зовнішнього світу та відбору з них тих, що відповідають змісту власного переживання щодо реального світу. До конструктивів, які визначають походження досвіду інтерпретації подій об'єктивного світу та суб'єктивного їх переживання і трансляції, нами віднесено «девиз життя» (Adler, 1964), а також «тип установки щодо інших» як механізм узагальнення і відчуження елементів світу від похідного досвіду та їх усталена і часто помилкова категоризація (Fidler, 1968).

Означені дослідницькі конструкти складають питому вагу в імпліцитно заданій програмі диференціювання ракурсу осягнення, розуміння та переживання людиною світу і себе. Кожен з них, з одного боку, виступає вихідною умовою кристалізації з невичерпного зовнішнього впливу окремих граней, які виступають унікальними призмами відбору і акумуляції власного досвіду. З іншого, зумовлюють «колористику» та накопичення парафернального узагальненого полюсу переживань, який виступає фільтром у створенні смислової моделі себе та світу. «Девиз життя» та «установка щодо інших» являють собою стабільно-динамічні утворення і формуються у ранньому віці. Системотворчою засадою їх об'єднання виступає непереборний вплив на побудову суб'єктивної дійсності та власні засоби осягнення свого життя та його якості. Тому окреслені конструкти розглядаються нами як точки зростання системи, в яких проявлено максимально повний набір можливостей смислової конструкції свідомості майбутнього психолога-консультанта та потенційно закладено засоби її реорганізації.

Дескрипторний розподіл значень «девізу життя» досліджуваних

Критерії	Дескриптори	
	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)
Зміст домінуючих у споміні переживань та відповідних їм програм дій (вага ознаки, max = 1)	Страх-уникання (0,73), сум-прохання про допомогу (0,65), сором-приєднання (0,43), гнів-руйнування (0,36), відраза-відкидання (0,33), радість-повторення (0,21), інтерес-вивчення (0,2), подив-переключення (0,12)	Страх-уникання (0,34), сум-прохання про допомогу (0,46), сором-приєднання (0,49), гнів-руйнування (0,68), відраза-відкидання (0,23), радість-повторення (0,35), інтерес-вивчення (0,36), подив-переключення (0,16)
Тип події (вага ознаки, max= 1)	Травматична (0,62), нова ситуація (0,42), нейтральна (0,23)	Травматична (0,54), нова ситуація (0,34), нейтральна (0,12)
Відчуття приналежності (вага ознаки, max = 1)	«Ми-ситуація» (0,87), «Я-ситуація» (0,13)	«Ми-ситуація» (0,34), «Я-ситуація» (0,56)

Техніка «Самий ранній дитячий спомин» дозволила визначити, що лінза переломлення майбутніми психологами-консультантами реального світу залежна від умов та механізмів становлення їх образу світу, які детерміновані неусвідомленим девізом життя, що складає кристалізовані патерни всіх пізнавальних контурів розуміння світу і себе в ньому. Такою загальною умовою для досліджуваних виступили травматичні події (0,62 у групі 1 та 0,54 у групі 2).

Слід наголосити, що описані досліджуваними травматичні події («загубилася в лісі, а коли знайшлась – була покарана батьками», «відчинила двері кімнати, а треба було сидіти тихо – була провчена мамою» тощо) раннього дитинства не перекинулись іншими

Методика: «Самий ранній дитячий спомин» А. Адлера, який зумовлений «схемою апперцепції» і «психологічною правдою» індивіда та формулює його «стиль життя», а визначається через «девіз життя» (Adler, 1966). Контент-аналіз споминів досліджуваних здійснювався за запропонованою О.В. Сидоренко схемою та складався з чотирьох етапів: аналіз змістових категорій та висування гіпотез; перевірка гіпотез; інсайтно осягнення «життєвого стилю»; уточнення та остаточне формулювання відкритої формули як життєвого «девізу» досліджуваного (Сидоренко, 2002). Проводився частотний аналіз (f) критеріїв-дескрипторів «девізу життя», а саме: зміст домінуючих переживань, що визначають типову для досліджуваного програму дій; тип події; відчуття приналежності. Вага ознаки дескриптору підраховувалась за допомогою нормування – приведення до загального знаменника на засаді загальної кількості досліджуваних (f/N).

Результати, їх обробка та обговорення. Відсоток позитивних «девізів життя» («Жити – це вивчати світ і насолоджуватися новими відкриттями», «Жити – це радіти тому, що є», «Жити – це вбирати в себе враження та формувати власний досвід», «Жити – це відчувати задоволення від спроб навчитися новому і напрацювати корисний досвід» тощо) у групі 1 склав 8%, у групі 2 – 7%. Отримані дані дещо перевищують відповідний показник у дослідженнях А. Адлера але, в цілому, узгоджується з його теоретичними і практичними положеннями. Формули життя у 92% досліджуваних групи 1 та у 93% – групи 2, характеризуються фіксацією на негативних переживаннях й болісному досвіді («Жити – це сподіватися і активно шукати тих, на кого можна спиратися», «Жити – це платити за проявлений інтерес болісними відчуттями і осудом значущих людей», «Жити – це неочікувана, але обов'язкова зустріч з тим, що лякає і викликає відразу», «Жити – це відчувати нерішучість та тривогу, але витримувати осуд і виконувати доручення значущих людей, бути відповідальним», «Жити – це бути оточеним опікою та увагою», «Жити – це витримувати тягар чужої прихованої інформації і переживати недовіру і відчуження», «Жити – це долати зовнішню ворожнечу та постійно шукати підтримку» тощо). Частотний аналіз критеріїв-дескрипторів оцінки «девізу життя» представлено в табл. 3.2.

споминами у мнемічних контекстах, а виступають системнотвірним ядром теперішнього сприйняття світу. Різниця між групами проявилась у відчутті їх приналежності: у групі 1 – це ситуації, пов'язані із взаємодією зі значущими близькими людьми (0,87), у групі 2 – це ситуації особові. Така різниця може пояснюватися більшим дистанціюванням досліджених групи 2, що визначає їх здатність створювати внутрішній вільний простір як зону власного руху. За домінуючими емоціями групи теж розрізняються. Страх (0,73) у групі 1 та гнів у групі 2 (0,68) окреслюють протилежні механізми, що функціонально вибудовують фільтри сприйняття та забезпечують знаходження маркерів, що підтверджують актуальність, модальність, силу впливу, значення, ступінь емоційної фіксації на відповідних внутрішніх і зовнішніх подіях як пристосувальний комплекс.

Детермінується пристосувальний комплекс, згідно з А. Адлером, «схемою апперцепції», яка містить уявлення про себе та світ на двох рівнях. Перший – це рівень конструкції образів себе і світу, що складається з елементів, зв'язків і станів особистості. В нашому випадку, це перевага негативної модальності емоційних та дієвих програм і фіксація на травмах минулого досвіду. Другий рівень уявлень «схеми апперцепції» зумовлений суб'єктивною інтерпретацією того, що відчувається почуттями. Це положення означає, що дистресова складова образу світу досліджуваних є суб'єктивно «перевіреною» та «доказовим» інструментом увімкнення емоційних (страх, сум, гнів, сором, відраза) та поведінкових (уникнення, прохання про допомогу, приєднання, руйнація, відкидання) програм.

Крім того, суб'єктивна інтерпретація досліджуваних має постійний ракурс спрямованості на підтвердження власної «психологічної правди», яка запускає домінуючі емоційні програми та розхитує баланс між суб'єктивним та об'єктивним світами. 92% (93%) досліджуваних мають концепцію життя, яка проявляє почуття незбалансованості між конструктами «Я» і «Світ». Цей відсоток, як підкреслював А. Адлер є типовим для всіх вибірок незалежно від віку та досвіду. Автор наголошував, що позитивні «девизи життя» зустрічаються не часто (Adler, 1964; Сидоренко, 2002).

Визначені дані підкреслюють необхідність діагностики «девізу життя» особистості, яка в експрес форматі дозволяє максимально близько підійти до розуміння майбутніми психологами-консультантами зон власної фіксованості на унікальному ранньому досвіді, котрий через мнемічні контексти відкриває певний ракурс співвіднесення їх зі світом.

Методика: «Тип установки щодо інших» Ф. Фідлера як категоризація елементів світу, в основі якої лежить когнітивна оцінна та емоційна диспозиції, що зумовлюють модальність, інтенсивність, глибину сприйняття та, відповідно, вибір корелятивних поведінкових реакцій (Каліщук, 2014). Визначений тип установки дозволяє відповісти на питання: «Як засвоєний індивідом соціальний досвід та «психологічна правда» переломлюються свідомістю і проявляють себе у сприйняттях, оцінках та діях?» Специфіка сформованого типу установки позначається у властивості реагувати на обставини з постійністю, незалежною від часу, людей та подій.

Результати, їх обробка та обговорення. Операційною процедурою співвідношення рівнів виразу двох індексів методики (LPC – індексу оцінки найменш бажаної людини й ASO – індексу передбачуваної тотожності між протилежними образами реальних людей: найбільш бажаної і найменш бажаної людини) встановлюється певний тип установки кожного досліджуваного (Каліщук, 2014). Діагностовані показники типів установки щодо інших зведені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Розподіл типів установки щодо інших у групах вибірки за методикою Ф. Фідлера

Тип установки щодо інших	Група 1(n=577)	Група 2 (n=186)
Активно-позитивний	15%	24%
Суб'єктивно-ситуативний	44%	36%
Функціонально-діловий	18%	35%
Нейтрально-байдужий	23%	5%
Сховано-негативний	0	0

Діагностика типу установки розкрила перевагу в обох групах вибірки суб'єктивно-ситуативного типу (44% та 36% відповідно), який відрізняється схильністю диференціювати своє ставлення до інших в залежності від поточного емоційного стану, ситуативного сприйняття обставин та викривленого відчуття прийняття чи неприйняття себе оточуючими. Афективний пізнавальний контур є переважним в силу звичної емоційно спрямованої реакції. Зумовлюється емоційна реакція, на наш погляд, «девізом життя», який закладає «кристалізований» патерн раніше. Тому модальність емоційних коливань у досліджуваних з суб'єктивно-ситуативним типом установки є вже запрограмованою і виступає першою реакцією на ситуацію або подію. Слабкий емоційний контроль та відсутність емоційної стабільності (знижена емоційна витримка) призводить до різких коливань настрою під впливом зовнішніх чинників, які сприймаються як несприятливі й некомфортні. В основі нейтрально-байдужого типу установки групи 1 (23%) лежить закритість особистості від емоційного втручання в себе і відсутність прояву інтересу та емпатії до інших. Індивід відсторонений від інших на емоційному рівні, тому спілкування носить стриманий характер, відрізняється поверховістю та відчуженістю. Формування такого типу є наслідком ранньої травмизації і помилкового рішення уникати близьких емоційних стосунків. Слід зазначити вплив нейтрально-байдужого типу установки на дію всіх пізнавальних контурів від сенсорно-перцептивного до рефлексії, розповсюдження на об'єкти (ситуації, події) світу, а не тільки на оточуючих. Функціонально-діловий тип установки (18% та 35% відповідно) є більш виразним у групі 2 і проявляється в дотриманні дихотомічного ставлення (хороший-поганий) та в прагматичній спрямованості щодо об'єктів (суб'єктів), подій, ситуацій. Незначна перевага активно-позитивного типу у групі 2 (24%) є проявом безцінного ставлення і прийняття того, що ініціюють інші люди або світ через виклики, події, ситуації.

Узагальнюючи існуючі у досліджуваних відношення між суб'єктивною моделлю світу та об'єктивним світом, можна констатувати, що категоризація зовнішніх об'єктів та елементів системи, до якої належать досліджувані характеризується негативною диспозицією, яка,

відповідно, впливає на вибір корелятивних їй поведінкових реакцій (ситуативно-суб'єктивних та нейтрально-байдужих) з домінуючими діями відкидання та уникання. Крім того, неоднорідність виявлених типів установки щодо інших виступає зовнішньою і багатоваріативною формою проявлення сформованого «девізу життя». Отримані діагностичні дані окреслили простір, в якому відтворено системотворчі грані смислової моделі світу майбутніх психологів-консультантів. Зокрема визначена якісна характеристика точок тяжіння і «стабільних» станів, а саме: структура значущих зв'язків світу досліджуваних і патернів, які вони використовують. Такими аттракторами установлено:

1) засоби досягнення «світу» як джерела страху, суму, сорому, гніву, відрази (група 1) та гніву, сорому, суму, страху, радості й інтересу (група 2) для підтвердження власних значень відносно суб'єктивного його образу;

2) поведінкові програми уникнення, прохання про допомогу, приєднання, руйнації, відкидання як засоби підтвердження налаштованих зв'язків та засобів взаємодії зі «світом» (група 1) та руйнації, приєднання прохання про допомогу, уникнення, повторення та вивчення (група 2);

3) ситуативно-суб'єктивний та нейтрально-байдужий типи установки щодо інших як налаштовані й прийняті як найбільш «ефективні» типові форми взаємовідношення між «Я» та «Світом» (група 1) доповнюються функціонально-діловим і активно-позитивним у групі 2.

Означені аттрактори зумовлюють смислотворення у відповідь на події, незалежно від їх масштабу. Саме тому вони виступають предметними критеріями концепції життя досліджуваних і можуть враховуватись в якості чинників мікрогенези смислової архітекtonіки їх свідомості та актуалізованих зон її реорганізації.

3.3.2. Макрогенеза смислових полів смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів

Вихідні положення. Діалогічна природа генезу, структурна організація, просторово-часові характеристики й унікальні змістові репрезентації смислової архітекτονіки свідомості дають можливість окреслити її в якості понятійної системи (концептуальної схеми), яка виступає «устроєм фільтрування досвіду», а саме: сприйняття, трансформації та оцінки впливу (Холодная, 2002: 87). Смислові поля як локальний, на відміну від мнемічного контексту, елемент смислової архітекτονіки складаються в результаті індукції, загальної інтерпретації та перетворення відкритих раніше смислів відповідного контексту. Результатом їх акумуляції є «множинний текст» свідомості, що детермінується семантичною тріадою: текст, мова, смисл. Дослідження семантичних універсалій як форми «упаковування» досвіду взаємодії зі світом дозволяє через семантико-смислову взаємодію мовних знаків розкрити смислові поля майбутніх психологів-консультантів як поєднання смислів відповідного контексту, а також забезпечити поліваріативне осмислення значення «Мій світ». Дослідження будувалось за квазіекспериментальним планом часових серій, який передбачав здійснення серії двох замірів віддалених за часом: опису поняття і заповнення оцінювальної решітки.

Методика. Семантичні універсалії «картини світу» майбутніх психологів-консультантів досліджувались з використанням методологічного підходу моделювання структур суб'єктивного досвіду, запропонованого О.Ю. Артем'євою (Артем'єва, 1999) та оцінювальної решітки Дж. Келлі (Франселла & Баннистер, 1987). Типом семантичного моделювання було обрано опис «вимірювача», який реалізувався методами визначення понять і оцінювальної решітки.

Результати, їх обробка та обговорення. Алгоритм дослідження складався з таких операцій:

1. Приписування досліджуваними 20-ти визначень поняттю «світ». Отримано більше 15000 описових характеристик. Рішення аналізувати результати в цілому за загальною вибіркою було

зумовлено дослідницьким завданням, а саме: встановити загальну орієнтацію досліджуваних у світі в силу того семантичні універсалії – це сукупність стійких подібних оцінок – контекстна універсалія, що розглядається як семантичний код, а тому поширюються на генеральну вибірку відповідно до методологічних положень психології суб'єктивної семантики О.Ю. Артем'євої та методичної процедури дослідження (Артем'єва, 1999).

2. Частотний аналіз описів з відбором тих, які зустрічались у 75% досліджуваних. В результаті визначено дванадцять слів-дескрипторів, ознаки яких є семантичними універсаліями поняття «картина світу».

3. Побудова оцінювальної решітки, конструкторами якої виступили шість пар дихотомічних структурних властивостей понятійної системи: конкретність-абстрактність, складність-простота, невизначеність-ясність, компартименталізм-пов'язаність, центральність-периферійність, закритість-відкритість (Холодная, 2002: 89) Елементи представлені дванадцятьма семантичними універсаліями.

4. Проведення ієрархічного кластерного аналізу для побудови сукупності міжпонятійних зв'язків елементів та конструкторів системи семантичних універсалій «картини світу» з визначенням порядку агломерації, складанням матриці близькості та дендрограми.

Образ світу майбутніх психологів-консультантів як системна особистісна модель зумовлена мовою як засобом кодування інформації та ментальними репрезентаціями. Досліджувані виконували завдання, використовуючи українську, російську та грузинські мови. Мова відповіді обиралася досліджуваними за власним бажанням, що вимагало застосування засобів подолання психосемантичної розрізненості та кроскультурної диференціації, які зумовлені семантикою, синтаксисом та прагматикою мови (Лозова, 2006). Об'єктивно, мовна специфіка досліджуваних проявилася в описі «картини світу» з використанням грузинської мови, якій імпліцитно властива значна ємкість слів та складне словотворення, а саме: одним словом означається і дія, і стан (наприклад: «безмежна правильна дорога, якою треба йти», «завжди сяє сонце і це допомагає» тощо). Однак, ми враховували такі положення:

– дослідження спрямовувалось на вивчення індивідуальної своєрідності процесів концептуалізації дійсності майбутніми психологами-консультантами на відміну від «соціальної, зумовленої етнолінгвістичною самобутністю» (Sharifian 2009: 116);

– критерієм формування вибірки виступав сформований інтерес майбутніх психологів до психологічної консультаційної практики та їх бажання дослідити систему власних значень поняття «світ» як унікального фрагменту екзистенційної дійсності у поєднанні когнітивного і емоційно-ціннісного змісту;

– суб'єктивні семантики диференціюються системою смислів як слідством і результатом взаємодії зі світом і зафіксованого ставлення до нього та розкриваються як онтологічний текст через мову.

В нашому випадку, при перекладі описових характеристик «картини світу» з грузинської мови максимально гнучко уточнювалися і враховувалися всі їх значення та глибинні семантичні ролі за Ч. Філмором: агенс, контрагент, об'єкт, результат, інструмент, джерело, мета, експерієнцер з метою зменшити кількість перекодувань та викривлень (Fillmor, 1977).

Описані майбутніми психологами-консультантами характеристики були зведені у загальну таблицю з визначенням частоти (f) та міри виразності кожної з них у досліджуваних. Нормування проводилось відповідно до загальної чисельності досліджуваних (f/N), а не окремо за підгрупами вибірки. Наприклад, «щастя» та «особливий» мають міру виразу – 0,75; «не познаний» – 0,22; «втома» – 0,15; «не люблячий» – 0,13; «заповнений емоціями» – 0,09; «не захищений», «лабіринт», «простір для дій» – 0,07; «психологія» – 0,04; «випадковість» – 0,03; «великий терапевт», «пошук себе і свого імені», «таємничий» – 0,02 тощо.

Семантичними універсалиями, що якісно розгортають не випадкові описи «картини світу», означено: «інтерес» (0,83), «активність» (0,83), «безмежний» (0,81), «складний» (0,81), «справедливий» (0,8), «гарний» (0,79), «багатогранний» (0,78), кольоровий» (0,77), «змінний» (0,77), «проблемний» (0,76), «особливий» (0,75), «щастя» (0,75). В якості схем розгляду отриманих значень були використані виміри аналізу базової категорій «образ» з категоріальної матриці

А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського: субстанціональність, спрямованість, активність, упередженість, подія й дійсність та підсистеми інтегральної структури образу світу як системи значень, запропоновані В.П. Серкіним: мотиваційна, цільова та ситуаційна (Петровский & Ярошевский, 1998; Серкин, 2005).

Виміри категоріального опису «картини світу» забезпечили розгортання узагальненого тла всіх можливих проєкцій семантичних універсалій майбутніх психологів-консультантів і знаходження їх актуалізованих граней. Відзначено, що семантичні універсалиї майбутніх психологів-консультантів умовно описують: переживання (вимір упередженості – «гарний», «кольоровий», «безмежний», «щастя»); ситуацію (вимір дійсності – «проблемний»); мотив (вимір спрямованості – «інтерес») та дію (вимір активності – «активність»). Семантичні універсалиї «складний», «справедливий», «багатогранний», «змінний», «особливий» – можна віднести водночас до декількох вимірів, наприклад: до «дійсності» та «упередженості». У відповідях досліджуваних відсутні описи вимірів «подія» (категорія «інтеракція») та «субстанціональність» (категорія «суб'єкт»). Означене положення вказує на дефіцитність досвіду інтерактивної взаємодії досліджуваних зі світом як ланцюгом подій, на недостатність осягнення взаємозв'язку між станами, вчинками та подіями, на нестачу усвідомлення причин виникнення тих подій, що вибудовуються в сталий детермінований порядок (порочне, «хибне» коло). Крім того, відсутність виміру «субстанціональності» вказує на недостатність бачення себе у дії «співвідношення зі світом», на не сформованість конструктів «Я є» та «це є Я», що відображують особистий ракурс екзистенційної дійсності. На відмінність між двома аспектами сутності: почуттям присутності «це Я є» та почуттям трансцендентного «Я є», яке спирається на досвід відкритості часу та простору, звертає увагу А.Х. Алмаас (Almaas, 1996). «Я є», як слушно зазначає автор, виступає коло-центричною домінантою, яка зумовлює синергетичний баланс енергетики минулого та майбутнього щодо сьогодення і розглядається в якості потенційної можливості стати собою, дати собі своє життя, зокрема, професійне (Almaas, 1996). Слід зауважити, що суб'єктивні характеристики «картини світу» формуються у процесі складання особистої історії, формування

самоствалення, системи провідних діяльностей та ієрархії мотивів (Серкин, 2006). Тому можна розглядати конструювання «картини світу» та її реорганізацію як механізм генезу суб'єктності, як процес взаємодії з оточенням через повторювальні патерни «співвіднесення зі світом» та самовіднесення, себто через «автопоез» (Varela, 1995).

Відсутність суб'єктності в описових характеристиках поняття «картина світу» досліджуваних потребує розробки алгоритму її розвитку, можливості якого дозволяють охопити всі пізнавальні контури смислотворення, а саме: сенсорно-перцептивний (симптоми, відчуття), уявлень (образи себе, світу, ситуації), мисленнєвий (думки, типові когнітивні схеми інтерпретування дійсності та її репрезентації), афективний (звичні емоційні патерни та стани), рефлексивний («Я є», «це є Я», «це мій Світ»).

Використовуючи чотирикроковий процес переробки чуттєвих образів свідомості, а саме: оцінка «небезпечний – безпечний» → оцінка «привабливий – не привабливий» → «аспектний перцептивний аналіз» → «предметна прогностична кваліфікація» (Серкин, 2005: 188), можна зазначити, що семантичні універсалії майбутніх психологів-консультантів характеризуються прогностичністю, в якій модель світу не тільки відбиває існуючий досвід, але й має спрямованість в майбутнє («безмежний», «змінний», «інтерес»).

Тому отриманий в ході дослідження модельний конструкт віднесено до «брамфатури», в якому мотиваційна, цільова та ситуаційна підсистеми пронизують та детермінують одна одну (Серкин, 2005). В підсистемах «брамфатури» семантичні універсалії представлені не пропорційно і відкривають специфіку спільних призм, що впливають на конструювання майбутніми психологами-консультантами «картини світу». До таких призм віднесено:

– емоційне сприймання світу, в якому існує краса («гарний», «кольоровий», «особливий», «щастя»);

– оцінку ситуацій як багатовекторних («багатогранний», «безмежний») та динамічних («змінний», «активний») і прагнення їх вивчити («інтерес»);

– доступність світу і відкритість йому («справедливий»), його викликам («проблемний», «складний») і можливостям.

На наступному етапі дослідження, з метою побудови сукупності міжпонятійних зв'язків системи семантичних універсалій майбутніх психологів-консультантів, було використано метод оцінювальної решітки. Решітка задавалась двома полюсами конструктів, в якості яких виступили структурні властивості понятійної системи: конкретність-абстрактність, складність-простота, невизначеність-ясність, компартименталізм-пов'язаність, центральність-периферійність, закритість-відкритість. Елементами виступали семантичні універсалії, кожна з яких окремо оцінювалась за всіма конструктами. Оцінка проводилась за 11-ти бальною шкалою. Визначався кількісний бал елемента в кожній дихотомічній парі конструктів. Дані об'єднувались в єдину індивідуальну матрицю оцінок 6-ти дихотомічних елементів та 12-ти конструктів. Відтак індивідуальні оцінювальні решітки було приведено до загальногрупової і проаналізовано за допомогою IBM SPSS Statistics, версія 22. Проведено ієрархічний кластерний аналіз методом міжгрупового зв'язку з мірою «квадрат відстані Евкліда» (табл. 3.4) зі складанням матриці близькості й побудовою дендрограми.

Таблиця 3.4

Матриця близькості семантичних універсалій за мірою квадрата відстані Евкліда

Елементи	Matrix File Input					
	Особливий	Щастя	Проблемний	Змінний	Кольоровий	Багатогранний
Особливий	,000	149,000	260,000	156,000	148,000	180,000
Щастя	149,000	,000	223,000	307,000	147,000	327,000
Проблемний	260,000	223,000	,000	112,000	290,000	144,000
Змінний	156,000	307,000	112,000	,000	362,000	148,000
Кольоровий	148,000	147,000	290,000	362,000	,000	186,000
Багатогранний	180,000	327,000	144,000	148,000	186,000	,000
Гарний	119,000	146,000	255,000	307,000	3,000	147,000
Справедливий	190,000	117,000	84,000	134,000	158,000	160,000
Складний	211,000	328,000	161,000	185,000	183,000	5,000
Безмежний	132,000	83,000	338,000	426,000	64,000	266,000
Активність	179,000	268,000	169,000	197,000	115,000	37,000
Інтерес	218,000	85,000	206,000	284,000	102,000	286,000

Продовження табл.3.4

Елементи	Matrix File Input					
	Гарний	Справедливий	Складний	Безмежний	Активність	Інтерес
Особливий	119,000	190,000	211,000	132,000	179,000	218,000
Щастя	146,000	117,000	328,000	83,000	268,000	85,000
Проблемний	255,000	84,000	161,000	338,000	169,000	206,000
Змінний	307,000	134,000	185,000	426,000	197,000	284,000
Кольоровий	3,000	158,000	183,000	64,000	115,000	102,000
Багатогранний	147,000	160,000	5,000	266,000	37,000	286,000
Гарний	,000	139,000	148,000	67,000	88,000	105,000
Справедливий	139,000	,000	163,000	222,000	111,000	58,000
Складний	148,000	163,000	,000	263,000	40,000	281,000
Безмежний	67,000	222,000	263,000	,000	195,000	182,000
Активність	88,000	111,000	40,000	195,000	,000	213,000
Інтерес	105,000	58,000	281,000	182,000	213,000	,000

Підрахунок міри близькості виявив ієрархічні відношення між семантичними універсалами. Відстані (в коефіцієнтах зв'язку) між семантичними універсалами знаходяться в діапазоні від 3,000 («гарний» і «кольоровий») до 426,000 («безмежний» і «змінний») і включають 11 етапів агломерації.

Найбільш виразними зв'язками (перші вісім етапів агломерації) позначились такі поняття:

- кольоровий – щастя (144,0); кольоровий – активність (115,0); кольоровий – гарний (3,0);
- багатогранний – проблемний (144,0); багатогранний – активність (37,0); багатогранний – складний (5,0);
- активність – справедливий (111,0); активний – гарний (88,0); активність – складний (40,0);
- інтерес – гарний (105,0); інтерес – кольоровий (102,0); інтерес – щастя (85,0); інтерес – справедливий (58,0);
- безмежний – особливий (132,0); безмежний – щастя (83,0); безмежний – кольоровий (64,0);
- гарний – справедливий (139,0); гарний – особливий (119,0); гарний – безмежний (67,0);

– справедливий – змінний (134,0); справедливий – щастя (117,0); справедливий – проблемний (84,0).

Підраховані міжпонятійні відстані дають можливість визначити семантичні універсали з більш виразною мірою. До них віднесено: «багатогранний», «складний», «кольоровий», «гарний», «активність».

Ієрархічні зв'язки семантичних універсалій майбутніх психологів-консультантів відтворено на рис. 3.1.

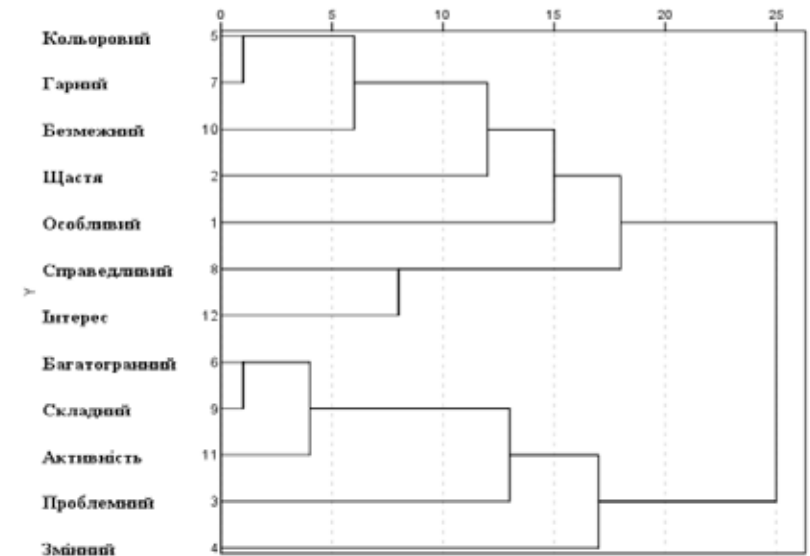

Рис. 3.1. Дендрограма зв'язків семантичних універсалій майбутніх психологів-консультантів

Дендрограма означила два узагальнених кластери семантичних універсалій, які можна розглядати в якості семантичного базису «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Перший названо: «Ресурс та інтенція». Його складають такі семантичні універсали: «кольоровий», «гарний», «безмежний», «щастя», «особливий», «справедливий», «інтерес». Другий включає до себе елементи: «багатогранний», «складний», «активність», «проблемний» та «змінний».

Другий кластер умовно названо: «Динаміка». Таким чином, кластерний аналіз виокремив дві відмінні за якостями грані «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Перша і дещо домінуюча, характеризує світ як джерело натхнення та можливостей, як тло прояву і сховище позитивних імпліцитно заданих перспектив. Друга грань означає світ, як об'ємний, рухливий, непередбачуваний, реагуючий на активність людини властивими йому резонансами.

Можна констатувати, що семантичні універсалії майбутніх психологів-консультантів як онтологічний текст, з одного боку, розкривають їх розуміння світу, в якому «щастя», «краса» та унікальність стикається зі «складністю» і неоднорідністю, з гіпотетичністю і творчим активним ставленням. В цьому ставленні простежується «свобода» як вектор «еволюціонування» особистості, як здатність до персонально обґрунтованих рішень і дій, до знаходження необхідних для ситуації та можливих для власної системи цінностей дій (Леонтьев, 2018). З іншого боку, в центрі семантичних зв'язків знаходиться універсалія «справедливість» як безособова зовнішня сила, що має на меті підтримання «умовного» (як правило, для обмеженої категорії осіб) порядку та послідовний причинно-наслідковий перебіг подій. Універсалію «справедливість» можна розглядати як прагнення до наявності етичного контролю з боку «надсистеми», що, на наш погляд, дещо зменшує дієвість іншого вектору «еволюціонування» особистості, а саме «відповідальності», як здатності витримувати процес втілення в життя власних задумів та доводити до кінця рішення, прийняті на засаді особистих цінностей.

Аксиоматика змодельованої реальності забезпечила концептуалізацію семантичного шару значень, що описує «картину світу» досліджуваних. Відсутність вимірів «субстанціональності» та «події» в семантичних універсаліях «картини світу» майбутніх психологів-консультантів розкрила дефіцитність їх суб'єктивного засобу класифікувати події як віддзеркалля світу на власні дії та нестачу актуалізації себе і своєї екзистенції. Диференціація семантичних універсалій за підсистемами модельного конструкта (брамфатури), дозволила визначити неактуалізовані зони у динаміці «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Змістово, мотиваційна

підсистема брамфатури містить універсалії «щастя» та «інтерес»; цільова – «активність»; ситуаційна – «проблемний», «кольоровий», «гарний», «змінний», «безмежний», «багатогранний», «складний», «справедливий», «особливий». Фрагменти «картини світу» в брамфатурі пов'язані і детермінують один одного, але представлені не пропорційно. Перевага ситуаційної підсистеми над дієвою та мотиваційною визначила відмінну рису «картини світу» досліджуваних та зумовлює спрямованість діагностико-корекційної реорганізації смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів з метою розвитку об'ємності та багатомірності їх психологічного бачення себе і світу.

3.3.3. Функціональна реорганізація мнемічних контекстів смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів

Вихідні положення. Відповідно до запропонованої Д.О. Леонтьєвим класифікації критеріїв виміру смислових утворень (Леонтьев, 2003: 301), дихотомія «телеологічність – каузальність» аналізується як біполярний конструкт, що визначає специфіку мнемічних контекстів смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів. Мнемічний контекст ми розглядаємо як несвідоме семантичне «сховище» образних та вербально-логічних репрезентацій, яке організовується різними формами. Таким формами можуть бути осередки сублимованого досвіду (С. Гроф), мнемічні сліди смислів (П. Ліндсей, Д. Норман), «схеми як організований комплекс знань про події» (Д. Норман), «сценарії як послідовність подій» (Д. Норман) (Цит. за Агафоновим, 2003: 158-159).

Очевидно, що «телеологічність» означає сформовані регуляційні смисли, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу, незалежність в ситуаціях неможливості-над-можливості та викликів життя. «Каузальність» позначається переживанням ряду подій з виразною їх детермінованістю мнемічною контекстною мережею та зумовлює поле-залежність й фіксацію на минулому і теперішньому часі.

Показники структурного та контент-аналізу «талеологічності» досліджуваних за методикою «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва

Індикатори	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)
	(\bar{x})	(\bar{x})
кількість вузлових категорій (max= ∞)	3,22	7,43
кількість граничних категорій (max= ∞)	3,65	9,59
індекс пов'язаності категорій (max=1)	0,35	0,78
індекс продуктивності (max= ∞)	8,70	19,23
індекс «ставлення до себе» (max=1)	0,34	0,45
індекс «ставлення до світу» (max=1)	0,11	0,49
індекс «ставлення до життя» (max=1)	0,21	0,51

З одного боку, аналіз отриманих даних показав різну ступінь опрацювання майбутніми психологами-консультантами виміру «свобода» і готовності його досліджувати. Статистичний аналіз визначив розходження 1-ої і 2-ої груп вибірки за всіма без виключення якісними ознаками методичної процедури (структурними індикаторами методики та введеними індексами) за критерієм кутового перетворення Р. Фішера ($\varphi^*_{\text{емп.}}$): вузлові категорії (3,14*), граничні (4,42*), пов'язаність категорій (3,23*) і продуктивність (3,10*) дії смислотворення та ставлення до себе (1,89*), ставлення до світу (2,78*), ставлення до життя (2,05*). Всі результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$ ($\varphi^*_{\text{крит.}} \leq 1,64$) або на рівні $p \leq 0,01$ ($\varphi^*_{\text{крит.}} = 2,31$). Знайдені розходження зумовлені різним соціальним, особистісним та професійним досвідом досліджуваних різних груп вибірки. Студенти післядипломної освіти мають більш розвинений і диференційований життєвий простір, який в умовах професійно-навчальної діяльності знаходить нові інтеграційні засади для побудови ще одної зони «вільного руху» – нової професійної «картини світу»: «Я психолог-консультант». Ситуаційна частка почуття «Я можу» у досліджуваних групи 2 не потребує перевірки – це їх усвідомлений вибір, в якому вони впевнені, а тому не створює блоkad у переживанні умов і можливостей досягати того, що важливо. Граничні категорії досліджуваних групи 2 характеризуються рішучістю: «щоб бути сильною», «щоб виконати свої

Таким чином, дослідження ознак «талеологічність-каузальність» зумовлює складання детермінаційного зв'язку, який системно діє і реорганізовує мнемічні контексти смислової архітектоники свідомості особистості. Крім того, аналіз «телеологічності-каузальності» дозволяє розкрити особливості репрезентаційної дії смислової архітектоники свідомості як засобу виділення смислу із сприйманої інформації та формування і розвитку на цій засаді власного знання і значення. В якості критеріїв аналізу взято відкриття майбутніми психологами-консультантами парафернального значення для суб'єктивної дійсності двох найбільш інтегрованих вимірів особистості: «свободи» й «відповідальності» щодо власної екзистенції та світу.

Методика «Граничного смислу» Д.О. Леонтьєва дозволила емпірично дослідити ступінь талеологічної ознаки досліджуваних. Модифікація питання методики відкривала вимір «свободи»: «Навіщо людині свобода?» Крім того, методика була доповнена функціональним планом, а саме задавалися два питання: «Які три мої дії свідчать про мою свободу?», «Які три дії інших свідчать про їх свободу?»

Результати, їх обробка та обговорення. Обробка даних проводилась за допомогою структурного аналізу (Леонтьєв, 1999) та контент-аналізу. Відповідно до предметного поля дослідження, одиницями контент-аналізу були обрані індекси: «ставлення до себе», «ставлення до світу», «ставлення до життя». Підраховувались індекси як частка від загального числа неповторювальних категорій до категорій, які описують зазначений індекс. Отримані кількісні дані наведено в табл. 3.5.

Відношення до «свободи» розкриває здатність бути рішучим і розширювати свій життєвий терен (мати свободу внутрішнього простору життя) або, навпаки, відчувати невпевненість у рішеннях, планах та власній активності щодо перебігу подій. Сутність свободи на інтраперсональному плані відкривається здібністю «Можу», в якій світ і людина переплетені, а почуття «Я можу» складається з інтриністичного компоненту (персональна частка), що представлено здібностями, силою і екстраністичного компоненту (ситуаційна частка), який містить умови й можливості (Längle, 2011).

зобов'язання», «щоб знайти те, що робить мене щасливою», «щоб довести всім своє право Бути» тощо. Отже, досліджувані групи 2 знають, що вони вибирають в поточній ситуації їх життя, можуть розгледіти цінності свого шляху і знайти смисли.

З іншого боку, час, який затратили досліджувані обох груп вибірки на експрес-методику (в середньому він складав 25-30 хвилин) та ступінь відчуття важкості завдання (приклади коментування досліджуваними процесу виконання завдання: «не знаю, що для мене свобода», «звичне слово, але я не задумувалась, що я роблю коли її відчуваю», «а чи є вона в мене?», «мене привчали, що відчувати свободу – це егоїзм», «чи можу я бути вільною?» тощо), свідчать про відсутність її актуалізації (особистісна частка «Я можу») у досліджуваних обох груп вибірки.

«Свобода» у відповідях досліджуваних групи 1 поєднувалась з почуттям провини, станом тривоги, невпевненістю в своєму праві діяти у відповідності до власних прагнень, потреб та цінностей (наприклад: «мої зобов'язання стримують мою свободу», «моя свобода – це нанесення збитку іншим», «коли я дію у відповідності до своїх планів – оточуючі ображаються» тощо).

Таким чином, були виявлені зовнішні та внутрішні блокади «та-леологічності» досліджуваних обох груп вибірки, які проявлялися через:

– переживання досліджуваними складності виконання завдання і коментування своїх внутрішніх та зовнішніх дій (74% вибірки);

– тривалий час, який затратили досліджувані на пошук трьох дій, що пов'язані з виміром «свобода» (87% вибірки);

– описові характеристики відкритих смислів, в яких недостатньо опори на себе (приклади відповідей на питання «Навіщо?» у смислового дереві виміру «свобода»: «щоб відчувати захищеність», «щоб не залежати від оточуючих», «щоб позбавитися тривоги і залежності від оцінки іншими», «щоб відстоювати себе», «щоб мати право на власне життя», «щоб витримувати напір оточуючих», «щоб не прохати допомоги» тощо);

– незначна загальна кількість знайдених вузлових та граничних категорій у кожній з груп вибірки;

– низький рівень представленості виміру «свобода» у співвіднесенні себе зі світом, власним життям та самовіднесенням, зокрема, образ світу (0,11; 0,49), образ життя (0,21; 0,51) та образ себе (0,34; 0,45) незначно конкретизувалися у вимірі «свободи».

Отже, у досліджуваних, «свобода» як здібність знаходити реальні можливості для дій та створювати з них ієрархію відповідно до цінностей і забезпечувати цим особистісно обґрунтовані впевнені й не суперечливі рішення, не виступала до діагностики (в плані особистісної частки – в обох групах, а в плані ситуації – в групі 1) усвідомленою інтенційною засадою, яка спрямовує і вибудовує шляхи їх руху. Специфіка методичної процедури, яка одночасно є і діагностичною, і корекційною забезпечила актуалізацію цього виміру екзистенційної дійсності досліджуваних через перегляд свого особистісного досвіду в ракурсі «свобода» та доповнення мнемічних контекстів.

Методика «Каузометрія» (Головаха & Кроник, 1984; Климчук, 2005) модифікована відповідно до предмету дослідження з метою розкриття не тільки причинно-наслідкових зв'язків між важливими подіями життя досліджуваних, але й пошуку смислових зв'язків між елементами та образами їх уявлення про минуле і сьогодення.

Діагностика складалась з п'яти послідовних кроків:

1) складання у хронологічному порядку списку важливий подій, які принесли зміни у траєкторію життєвого шляху досліджуваних – виступили біфуркаційними точками;

2) визначення причинної детермінації подій та причинно-наслідкових зв'язків між подіями (описова характеристика);

3) аналіз цілі події або її впливу на подальший життєвий рух як засобу (описова характеристика);

4) знаходження значущих людей, які були причетні до події в силу системної організації життєвого простору, зумовленості ряду подій досліджуваних іншими людьми та з метою розширення мнемічного контексту, який детермінується співвіднесенням з іншими учасниками події;

5) знаходження смислової детермінації: «В чому полягає смисл події, навіщо вона трапилась?» (формулювання смислу).

Результати, їх обробка та обговорення. Інтерпретація отриманих даних включала контент-аналіз з переводом отриманих пояснень (описових характеристик) та взаємозв'язків подій (причинних, цільових та смислових) до одиниць аналізу (індексів). Індексом було обрано ракурси співвіднесення досліджуваних зі світом, світом подій і світом інших людей, зокрема: «Мій потенціал» як прояв в описових характеристиках здібностей та ресурсу; «Мої потреби» як прояв інтенцій і потребо-мотиваційного параметру; «Виклики життя» як віднесеність до ситуацій неможливості-над-можливості; «Досягнення (корисність)» як предметна засада встановлювати стабілізуючий рівень (рівень спіральної динаміки) для певного відрізка часу і простору життя, «Значущі інші» як системна пов'язаність людини в особисті, професійні, соціальні тощо зв'язки з іншими людьми, через які здійснюється дія співвіднесення себе зі світом та самовіднесення.

Критерієм трактування індексів, відкритих у результаті аналізу причинної, цільової та смислової детермінації життєвих подій, виступив вимір «відповідальності», що окреслює персональну включеність і знаходження раз у раз відповідей про сприймання та суб'єктивну інтерпретацію значущих відношень з людьми, ставлень до об'єктів, ситуацій, подій, які «торкнулися» досліджуваних. Підраховувались індекси як частка від загального числа неповторювальних категорій до категорій, які описують зазначений індекс. Отримані кількісні дані наведено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Індикатори аналізу «каузальності» досліджуваних за методикою «Каузометрія» О.О. Кроніка і Є.І. Головахи

Індикатори	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)
«Мій потенціал» (max=1) (\bar{x})	0,78	0,85
«Мої потреби» (max=1) (\bar{x})	0,43	0,56
«Виклики життя» (max=1) (\bar{x})	0,23	0,61
«Досягнення, корисність» (max=1) (\bar{x})	0,39	0,67
«Значущі інші» (max=1) (\bar{x})	0,19	0,29

Обґрунтовуючи мотиваційну теорію щастя, О. Кронік і Р. Ахмеров вказують, що людина є «з одного боку, певною системою взаємозумовлених потреб і користі та складностей і здібностей, з іншого (Кронік & Ахмеров, 2003: 16). Тому принципами регуляції людиною свого відношення до світу, як зазначають автори, – є збільшення корисності; зменшення потреб; зменшення складності; збільшення здібностей (Кронік & Ахмеров, 2003: 22; Кронік, 2007).

На нашу думку, «відповідальність» як системне смислове утворення діалектично пов'язує складність, корисність, ресурсність та інтенційність (наміри, потреби). Конструкт «відповідальність» розкривається діями послідовного знаходження або відповіді (як смислу), або рішення (як програми), або дії (як предметного перетворення). Це обов'язкове доведення до результату рішень, які прийняті на засаді персональних цінностей (Längle, 2011). Крім того, «відповідальність» не змушує людину зменшувати свій потребовий вектор та уникати вектору викликів життя, а навпаки формує стабільну самоцінність і здатність «витримувати» виклики як розвиток своєї сили і прояв інтенційності.

Міжгрупове порівняння кількісних значень методики, отриманих досліджуваними за критерієм кутового перетворення Р. Фішера вказало на їх розходження за двома індикаторами: «Виклики життя» ($\varphi^*_{\text{емп.}}=2,56^*$ на рівні $p \leq 0,01$ $\varphi^*_{\text{крит.}}=2,31$) і «Досягнення, корисність» ($\varphi^*_{\text{емп.}}=1,89^*$ на рівні $p \leq 0,05$ $\varphi^*_{\text{крит.}} \leq 1,64$). Фактично, виклики життя досліджувані групи 2 сприймають як кризові переходи до себе більш самостійного і сильного. Результатом переживання кризи є збільшення ціннісного або творчого відношення до ситуацій і подій. Наприклад: «головною подією початку юності вважаю триразовий вступ до університету, який показав, що для складних цілей я повинна більш готуватися і ставитися серйозніше», «онкологічна хвороба у 20-ть років мобілізувала мене на виживання і витримку навіть за дуже складних і непрогнозованих умов», «розлучення з чоловіком стало для мене точкою відліку початку мого самостійного життя», «втрата мами в ранньому дитячому віці навчило мене адаптуватися до різних обставин і людей» тощо. Індикатор «досягнення та корисність» минулих подій у групі 2 характеризується почуттям впевненості та не

випадковості своїх досягнень й їх важливості для втілення в життя подальших задумів («перша освіта стала поштовхом у пошуку своєї професійної справи», «народження дитини відкрило потік ідей, які хочеться втілювати заради неї і нашого благополуччя», «моє вміння спілкуватися зі «складними» співрозмовниками робить мене незамінною у врегулюванні конфліктів на роботі» тощо.

Слід підкреслити, що виконання методики «Каузометрія» дозволила активувати мнемічні контексти та «передивитися» події, які вважаються на теперішній час ключовими. Більша кількість згаданих досліджуваними обох груп вибірки подій стосувалась їх «Потенціалу» (0,78 і 0,85 відповідно) та «Потреб» (0,43 та 0,56) Сенси, які знаходили досліджувані стосувались відношення до своїх здібностей та бажань, очікувань і важливих намірів, наприклад: «мені по силам швидко оволодіти новою інформацією», «я можу зрозуміти, чому на мене ображаються», «я маю вплив на інших людей», «я швидко мирюся після сварки», «я цікава іншим» тощо. Аналіз досліджуваними подій минулого вибудовує ракурс їх сприйняття через досвід теперішнього часу.

Найменше значення у групах вибірки отримав індикатор «Значущі інші» (0,19 та 0,29 відповідно), який означає, що досліджувані не схильні знаходити зв'язки між описаними подіями і своїм ставленням до значущих людей. Більш наочно це проявляється, наприклад, у події «дебют панічних атак», який не розглядається досліджуваною у системному зв'язку з найбільш значущими людьми, якими можуть бути або батьки (що буває частіше), або чоловік, або дитина (що буває рідше). Значущі люди, з одного боку, виступають елементами системи, до якої входить досліджуваний. З другого, проявляють емоційні та смислові зв'язки досліджуваного до них. Означені зв'язки зумовлюють сприйняття себе та світу і за умови їх не усвідомлення діють безпосередньо на поведінкові та емоційні патерни, тілесну та психічну симптоматику людини. П'ятий крок діагностики дозволяє установити такі зв'язки у формулюванні смислу, наприклад: «я схильна перекладати відповідальність за своє життя на чоловіка», «жити життям мами, маючи свою власну родину я вже не можу», «моє очікування та вимагання допомоги від чоловіка у

всьому, фіксує мене на позиції маленької дитини», «я є, навіть, коли мене не полюбив обраний мною юнак», «мій вибір психології як фаху залежав і від мене, і від подруги, яка поділилася необхідною інформацією» тощо.

Допускаємо, що винайдені в ході виконання методики «каузометрія» сенси та смислові зв'язки між подіями та значущим оточенням досліджуваних відобразили функціональний аспект смислотворення (зміни та наповнення мнемічних контекстів). Введений критерій «відповідальність», відповідно до якого трактувалися індекси, простежувався практично у всіх відкритих смислах. Він проявляв готовність досліджуваних йти у життя, у нові задуми, будучи збагаченим новим досвідом визнавання себе і своєї взаємодії зі світом, поширюючи власний мнемічний контекст. Вважаємо це результатом послідовної п'яти-крокової дії діагностичної процедури. Можна констатувати, що знайдені досліджуваними сенси виступають гарантованими орієнтирами у заданості жити своє життя, а «відповідальність» співвідносить їх зі світом та включає як автентичне самоусвідомлення, так і турботливе обходження з життям.

Таким чином, введені критерії аналізу реорганізації мнемічних контекстів досліджуваних: «свобода» і «відповідальність» розведені нами до різних полюсів смислового навантаження людини: «талеологічність – каузальність» в силу різних вихідних інтенційних їх складових та похідних функцій. Свобода як рішучість розширювати свій життєвий терен, вбираючи в себе та опрацьовуючи приємний і не дуже приємний досвід, задає загальний вектор трактування подій та їх множини в талеологічному сприйнятті світу. Відповідальність як знаходження відповіді щодо актуальної ситуації, зумовлює акумуляцію власного досвіду в переживанні конкретної події. Отже, діалектика «свободи» і «відповідальності» як зони узагальнених смислів задає прецедент злиття досліджуваних зі світом, коли відкритість світу інтегрується в переживання самоздійснення: «Я-Можу-Бути-Тут», а також в своєму минулому і в своєму майбутньому.

3.3.4. Операційно-пізнавальний план «картини світу» майбутніх психологів-консультантів

Вихідні положення. Дослідження специфіки дії пізнавальних контурів свідомості майбутніх психологів-консультантів як форм смислотворення та парціальних видів розуміння розглядалось в об'єктивованому варіативно-предметному випадку архітектоники смислових зв'язків – в «картині світу», що дозволяє окреслити парціальні її образи (елементи) та охарактеризувати її розвиток. В якості часток аналізу виступили:

– зміст процесів пізнання як активації пізнавальних контурів свідомості: сенсорно-перцептивного, уяви, мисленнєвого, афективного та рефлексії, які, разом з тим, за образним висловлюванням А.Ю. Агафонова «визначають лише синтаксис тексту свідомості, а не його семантику» (Агафонов, 2003: 102);

– результат дії пізнавальних контурів – знаходження конкретних смислів, що мають множину зв'язків у семантиці суб'єктивної «картини світу» – цілісної мережі індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових відношень між ними, що виконує функцію регуляції діяльності й опосередковує процеси психічного відображення (Леонтьев, 1983; Смирнов, 1985).

Виконання означених завдань базується на введенні в аналіз діяльнісного опосередкування, яке визначає детермінованість елементів «картини світу» «особистісною історією діяльностей» та складеною ієрархією мотивів людини (Артемьева, Стрелков, Серкин, 1991). Так, методика «Оцінки специфіки перцептивного світу» В.П. Серкіна окреслювала зони інтенсивної перцепції, пов'язаної з предметом діяльності та її актуалізації (Серкин, 2005). «Тематичний апперцептивний тест» Г. Мюррея визначав систему апперцептивних очікувань, вектори мотиваційних тенденцій досліджуваних та їх вплив на зміст сприйняття, уяви та трактування події (Леонтьев, 2000; Gruber & Kreuzpointner, 2013).

Використані діагностичні процедури дозволили простежити процес генези – «збирання» й генерацію конкретних елементів «картини світу» досліджуваних. А крім того, довести залежність походження

та інтегрування образів «картини світу» від особистісної історії діяльності, системи діяльностей, якими досліджувані вже оволоділи та від ієрархії їх мотиваційних тенденцій.

Методика «Оцінки специфіки перцептивного світу» В.П. Серкіна (Серкин, 2008: 334) була модифікована з метою розкриття дії пізнавальних контурів свідомості (сенсорно-перцептивного, уяви, мисленнєвого, афективного та рефлексії) та їх вербально-логічного опредметнення. Досліджувані виконували три завдання:

1. Складали список завдань (дій, діяльностей), якими вони оволоділи на теперішній час.

2. Відповідно до кожного завдання (діяльності) визначали в описовій формі, що в період виконання діяльності: помічали, відчували, уявляли, розуміли, придумали, почували, переживали, стали практикувати.

3. Підраховували загальну кількість дій, визначали наскільки оволоділи кожною з них і що це принесло в їх життя.

Результати, їх обробка та обговорення. Методика передбачала якісну та кількісну обробку отриманих даних. Якісна обробка включала групування описових характеристик за пізнавальними контурами та їх класифікація за сферами (сфера навчання, професійна сфера (попередня діяльність, до навчання, майбутня психологічна сфера, соціальна сфера, побутова сфера, дозвілля). Кількісна обробка полягала у визначенні середнього значення, відсотків, критерію кутового перетворення Р. Фішера та у знаходженні кореляційного зв'язку (ступеню узгодженості-неузгодженості) між вказаними досліджуваними освоєними діяльностями, сферами діяльності та знайденими смислами – категоріями смислотворення. Первинні дані зведено у табл. 3.7.

Методика В.П. Серкіна та її модифікація відповідно до завдання нашої розвідки, виявила можливості забезпечити у досліджуваних дію інтеріоризації й смислотворення та зібрати великий обсяг матеріалу.

Слід зауважити, що досліджувані надавали відповіді у вільній формі, тому дії пізнавальних контурів (через аналіз дескриптивів: «помічали», «відчували», «уявляли», «розуміли», «придумали», «почували», «переживали», «стали практикувати») представлені не

Таблиця 3.7

**Показники діагностичних ознак досліджуваних за методикою
«Оцінки специфіки перцептивного світу» В.П. Серкіна**

Діагностичні ознаки	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)
«Сенсорно-перцептивний контур» (%)	21,61	24,54
«Контур уяви» (%)	43,26	63,54
«Мисленнєвий контур» (%)	38,4	47,12
«Афективний контур» (%)	49,39	56,27
«Контур рефлексії» (%)	41,18	68,43
Сфера навчання (%)	16,98	36,34
Професійна сфера (діяльність до навчання) (%)	0,69	43,34
Майбутня психологічна сфера (%)	2,9	18,32
Соціальна сфера (%)	9,36	51,37
Побутова сфера (%)	6,24	68,26
Сфера дозвілля (%)	31,19	51,92
Загальна кількість діяльностей (дій, завдань) (\bar{x})	13,4	21,6
Ступінь оволодіння (шкала від 0 до 9) (\bar{x})	4,8	8,9
Смислотворення (кількість неповторювальних категорій) (\bar{x})	7	18

пропорційно. Але вважаємо, що описані досліджуваними дії визначають їх суб'єктивну перевагу фіксуватися на індивідуальних засобах переробки інформації й формувати знання та досвід. У комплексній дії пізнавальних контурів їх активація може усвідомлюватися досліджуваними по-різному, але значення та продуктивність кожного з пізнавальних контурів у цілісній системі свідомості цим не знижується. Так, у відповідях досліджуваних найменше значення отримали характеристики «помічали» і «відчували», які відносяться до сенсорно-перцептивного контуру і які в описаних діях (діяльностях) наводилися нечасто (наприклад: «звертаю увагу на гарних людей», «прислухаюсь до фортепіанної музики і саксофону», «роздивляюся як ростуть мої квіти», «важко сприймаю літературний стиль наукових праць С.Л. Рубінштейна» тощо). Статистичних розбіжностей за ϕ^* – критерієм кутового перетворення Р. Фішера у представленості

всіх п'яти пізнавальних контурів між групами вибірки не виявлено: $\phi^*_{\text{емп}} < \phi^*_{\text{крит}} \leq 1,64$ на рівні $p \leq 0,05$ (Сидоренко, 2000; Гублер & Генкин, 1973). Разом з тим, значущі розбіжності виявлено за всіма сферами діяльностей; загальною кількістю описаних діяльностей; ступенем їх оволодіння та числом категорій смислотворення ($\phi^*_{\text{емп}} > \phi^*_{\text{крит}} \geq 2$, -31 на рівні $p \leq 0,01$). Досліджувані групи 2 виявили більш широкий спектр власних дій. Приклади опису ними різних сфер дій: у сфері навчання («відчуваю труднощі в опрацюванні першоджерел», «зрозуміла на практиці, як працюють практичні психологи в школі» тощо), у професійній сфері («не прогнала жодної судової справи як адвокат», «звикла поновлювати і систематизувати свої знання», «відчула сумніви у правильності вибору попередньої професії» тощо), у майбутній психологічній сфері («вперше зрозуміла, як цікаво навчатися», «розміркову про своє професійне майбутнє і адаптацію до нього», «стала критично ставитися до викладачів» тощо), у соціальній сфері («знайшла однодумців», «стала більш впевненою», «мене цікавлять успішні люди» тощо), у побутовій сфері («ціную комфортне життя», «навчилася розраховувати час на все», «знаю, як полегше життя автомобіль» тощо), у сфері дозвілля («навчалася танцювати», «стала слухати класичну музику», «відпочиваю в красивому куточку природи, який сама створила» тощо). Разом з тим, кількість описових дій щодо майбутньої психологічної діяльності в обох групах вибірки є найменшою (2,9 та 18,32 відповідно), що свідчить про незначну включність сфери майбутньої діяльності в сьогоденний простір життя.

Якісний аналіз смислів, як відповідь на питання: «Що оволодіння цією діяльністю принесло в моє життя?» розкрив не тільки зміст знайдених смислових утворень, але й їх специфічні характеристики й віднесення до одного з трьох рівнів узагальнення: синкретичного (сполученого та злитого), комплексного (поєднуючого) та понятійного (об'єктивного та неупередженого). Прикладами виявлених смислових утворень досліджуваних є: синкретичні – «музика робить мене радісною», «водіння авто урівноважує мої стани», «вивчення професійної літератури робить мене більш активною»; комплексні – «я стаю сильнішою, розширюючи свій простір», «моя рішучість – це

добре, так покращується моє життя», «я цікава іншим, коли досягаю чогось важливого», «світ приємно дивує мене завжди, коли я проявляю себе»; понятійні смисли – «впевненість», «здібність», «цікаве життя», «безпека», «моя сила», «мій вибір», «я не боюсь складнощів». Сміслові утворення досліджуваних частіше детермінувалися декількома сферами діяльності, наприклад: навчання і майбутня професійна або дозвілля та побутова сфера. Цим підтверджується теза про неоднозначність сприйняття та розуміння світу, якщо не створені умови для співвіднесення змісту образу з власною дією перетворення, з похідними його інтерпретаціями, атрибуціями і прогнозами щодо певної ситуації. Рівні узагальнення смислових утворень пов'язані в ієрархічні зв'язки, в яких понятійний рівень відкривається виключно на засаді узагальнення досвіду діяльності (дій).

В наслідок кореляційного аналізу встановлені узгоджені прямі зв'язки між освоєними діяльностями та знайденими смислами – категоріями смислотворення ($r_s=0,154^*$ у групі 1 та $r_s=0,168^*$ у групі 2) та між сферою навчання і знайденими смислами ($r_s=0,141^*$ у групі 1 та $r_s=0,149^*$ у групі 2, де r_s – значення коефіцієнту Ч. Спірмена з двосторонньою значущістю на рівні $p \leq 0,05$), що вказує на інтегративний характер діяльності в динаміці смислової конструкції свідомості досліджуваних.

Можна констатувати, що діяльність (завдання, дія) виступає центром «упередженості» щодо знайдених досліджуваними смислів і коло-центричним чинником формування образів їх «картини світу». Водночас, діяльнісний рівень регуляції образів та зв'язків між образами «картини світу» не усвідомлюється без спеціально організованої рефлексивної роботи.

За допомогою *методики* «Тематичний апперцептивний тест» Г. Мюррея (Розов, 1981; Леонтьев, 2000; Gruber & Kreuzpointner, 2013) був створений контекст для рефлексивного опрацювання головних потреб і мотиваційних тенденцій майбутніх психологів-консультантів у всіх сферах їх відношень зі світом та в особистому досвіді.

Результати, їх обробка та обговорення. Діяльнісно-смислова парадигма зумовила використання цілісного підходу до трактування мотиваційних тенденцій досліджуваних. Запропонована

М.С. Розовим інтерпретація отриманих даних базується на семантичному аналізі всіх текстів з визначенням семантичного інваріанту описаного досліджуваним сюжету (Розов, 1981). Критеріями аналізу сюжетів стали п'ять ознак – семантичних структур тесту: парадигматична, опозиційна, синтагматична, просторова й актантна (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Дескрипторний аналіз сюжетів досліджуваних за «Тематичним апперцептивним тестом» Г. Мюррея

Ознаки	Дескриптори	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)	$\varphi^*_{\text{емп}}$
Парадигматична (\bar{x})	Сміслові вузли	6,1	11,3	2,87**
	Сміслові зв'язки	14,6	15,1	1,15
Опозиційна (\bar{x})	Сміслові протиставлення:			
	Позитивні	4,1	13,6	4,25**
	Негативні	10,4	11,7	0,87
	Амбівалентні	2,51	3,81	1,12
Синтагматична (\bar{x})	Послідовність подій:			
	Лінійні ланцюги	29,5	32,5	1,23
	Ланцюги, що сходяться	9,2	12,3	1,25
	Ланцюги, що розходяться	10,6	18,4	1,98*
	Змішані ланцюги	12,1	14,3	1,05
Просторова (\bar{x})	Структури світу:			
	Зони простору	8,4	15,1	2,76**
	Переходи	3,8	7,5	1,89*
	Вторгнення	8,1	3,4	2,45**
	Перепони	13,9	5,7	2,87**
Актантна (\bar{x})	Характеристика персонажів:			
	Значущість	25,9	21,7	0,45
	Ідентифікація	18,2	9,9	2,69**

($\varphi^{**}_{\text{емп}} \geq \varphi^*_{\text{крит}}$ на рівні $p \leq 0,01$; $\varphi^*_{\text{емп}} \geq \varphi^*_{\text{крит}}$ на рівні $p \leq 0,05$)

Парадигматична ознака окреслюється системою смислових вузлів, які лежать в основі складеного досліджуваними сюжету. Смислові вузли – є компонентами теми і розкривають її різні грані, наприклад: «талант – це постійна праця і вдосконалення», «життя таке багатогранне, кожен знаходить свою грань», «самотність робить людину вразливою», «любов – це зустрічні потоки почуттів» тощо. Зростання смислових граней простежується в групі 2 ($\varphi^*_{\text{емп.}}=2,87^{**}> \varphi^*_{\text{крит.}}\geq 2,31$ на рівні $p\leq 0,01$). Кількість граней проявляє ступінь розгорнення смислової архітекτονіки та більший масштаб «картини світу», які у досліджуваних групи 2 зумовлюються більшим досвідом і більшою кількістю освоєних діяльностей.

Смислові зв'язки між компонентами теми, вказують на знаходження загальних засад поєднання описаних досліджуваними тем в цілісне полотно їх життя. Смислові зв'язки відображають причинно-наслідкову пов'язаність образів «картини світу» як загального тла смислової регуляції особистості та її інтегрованості. Приклади смислових зв'язків: «зумовлює», «виступає причиною», «властиві», «характерні» тощо. Групи вибірки за цим показником статистично не відрізняються. В цілому, аналіз парадигматичної (смислової) структури розкриває конкретне місце певного елемента (наприклад, самотності, небезпеки, кохання або відношень з батьками) у системі зв'язків з іншими елементами «картини світу» досліджуваних, що відображає широту та інтегрованість їх життєвого простору.

Опозиційна структура образу світу та життя характеризує набір смислових протиставлень, яким описується як герой сюжету, так і смислові компоненти теми. У групах вибірки однаково представлені як амбівалентні протиставлення («приємно пройтись нічним містом, але небезпечно», «старші люди мають цінний досвід, але прислуховуватися до нього ми не хочемо»), так і негативні («смерть страшить, але вона неминуча», «від полум'я важко врятуватися, але спробувати треба»). Значне розходження між групами вибірки отримано за дескриптором «позитивні протиставлення» ($\varphi^*_{\text{емп.}}= 4,25^{**}> \varphi^*_{\text{крит.}}\geq 2,31$ на рівні $p\leq 0,01$). Досліджувані групи 2 відрізняються позитивними формулюваннями в пошуках пояснення обставин: «людина сповнена силою і гордістю, навіть якщо її праця

проста і побутова», «від професіоналізму лікарів залежить життя багатьох людей, хоча і не кортить бути їх пацієнтом», «краще нехай військові відпочивають, ніж виконують свої професійні справи» тощо. Вважаємо, що зростання позитивних протиставлень є результатом більш об'ємного погляду на життя і світ та здібності охопити більший ракурс його сприйняття й сформуванню власну систему засобів знаходження відповідей і значень. Опозиційна смислова структура розкриває категоріальні шкали, за допомогою яких досліджувані сприймають та оцінюють світ – ворожо, суперечливо або ціннісно.

Синтагматична структура відкриває типовий ланцюг смислового пояснення як послідовність розвитку подій у сюжеті. За лінійними, змішаними ланцюгами і ланцюгами, що сходяться значення у групах вибірки не відрізняються. Виразну тенденцію відкриває перевага в групі 2 ланцюгів, що розходяться ($\varphi^*_{\text{емп.}}=1,98^{**}> \varphi^*_{\text{крит.}}\geq 1,64$ рівні $p\leq 0,05$). Означені смисли фіксують зосередженість на диференціації різних логічних, полі-варіативних результатів у прогнозі завершення теми: «чоловік лікар і тому допоможе юнаку – результат дії лікаря привів до смерті», «син і матір залежать один від одного, вони сім'я – син і матір хоча разом, але дуже самотні», «зручна можливість покінчити з життям – справедливість у світі треба захищати» тощо. Таким чином, досліджувані групи 2 проявляють більш ширше, гіпотетичне міркування (активність пізнавального контуру уяви та мисленнєвого), яке зосереджується на відкритті альтернативних завершеннях ситуації. Сигматична смислова структура відображає уявлення про типові, існуючі у досвіді досліджуваних ситуаціях та засобах поведінки в них. Ланцюги розвитку подій відображають лише те, що вже є у досвіді досліджуваних, наприклад: «підкорення іншим – старанність і зусилля – пригнічена поведінка, але з внутрішнім протестом» або «пасивність – уникнення покарання – переконання, що все влаштується само собою».

Просторова ознака розкриває стійке роздроблення світу на умовні, уявні або дійсні частки (зони), в яких функціонує герой сюжету і які поєднуються певним змістом. Групи вибірки розрізняються за всіма дескрипторами просторового параметру ($\varphi^*_{\text{емп.}}> \varphi^*_{\text{крит.}}\geq 1,64$ на рівні $p\leq 0,05$). Кількість зон простору однієї теми сюжету значно

більша у досліджуваних групи 2 (наприклад, таблиця №1 описується елементами: «мистецтво», «успіх», «відношення», «розчарування», «примус», «гордість», «пасивність», «соціальна агресія», «відповідальність», «майбутнє», «уява», «конфлікт», «батьки», «вчитель», «школа», «концерт», «самітність», «інструмент» тощо. Крім того, група 2 характеризується гнучкими переходами між зонами: «батьки – вчитель», «успіх – самотність», «концерт – примус» тощо. Група 1 проявила наявність перепон і вторгнення в зони змісту сюжету. Наприклад: «хлопчик готується до концерту, а мама стоїть за дверима і слухає, чи старанно він займається», «хлопчик давно хотів скрипку, але тільки зараз зрозумів скільки часу він буде проводити сам на сам, без друзів» тощо. Таким чином, просторова ознака характеризує не тільки масштаб життєвого простору досліджуваних, але й ступінь його диференційованості й інтегрованості. Між зонами можливі переходи або, навпаки, бар'єри, які обмежують зв'язки між частками світу. Крім того, зони, як вказує М.С. Розов, можуть досліджуваними захищатися від вторгнення, зокрема, від насильницьких змін їх змісту, множинного тексту (Розов, 1981: 71). Таким чином, просторові смисли відображають гнучкість-стійкість будови «картини світу». В цілому, група 2 відрізняється не тільки більш розвиненим життєвим світом, але й пов'язаністю його образів, які взаємодоповнюють загальний зміст «картини світу».

Актантна структура описує персонажів сюжетів, їх дії, почуття, прагнення і взаємоставлення (наприклад: «доглядальниця втомилася від примх і розлютилася», «молода жінка відчуває підтримку бабусі», «син боїться розчарувати матір» тощо). У досліджуваних групи 1 виявлена тенденція ($\varphi_{\text{емп.}}^* = 2,69^{**} > \varphi_{\text{крит.}}^* \geq 2,31$ на рівні $p \leq 0,01$) ідентифікуватися з персонажем, включаючи його в свій контекст, наприклад: «мене теж мучили заняття музикою», «коли я стою на високому мосту, в мене виникає страх, що я можу з нього пригнути», «я знаю, як це бути не тільки розчарованою, але й відчувати відчай», «я теж завжди помічаю щасливі пари» тощо. Слід підкреслити, що актантні структури проявляють ставлення до інших людей як зафіксований патерн. Ідентифікація і значущі люди в сюжетах відображають ціннісні

сміслові образи, які регулюють сприйняття людей, «очікування від них, свої дії щодо них» (Розов, 1981: 78).

Таким чином, діагностика мотиваційних тенденцій і почуттів, сил оточення і розвитку сюжетів як комбінації потреб, з одного боку, виявила смислові характеристики досліджуваних. З іншого, створила умови для реконструкції їх «картини світу» через об'єктивацію смислових пучків, системних смислових зв'язків між ними (елементами «картини світу») та пізнання особливостей власних категоріальних шкал сприймання й оцінювання реального світу. На рівні діяльнісного опредметнення потреб через опис діяльностей (завдань), реальних та уявних ситуацій здійснено дію смислотворення через актуалізацію парціальних видів розуміння на всіх пізнавальних контурах свідомості майбутніх психологів-консультантів.

3.3.5. Операційно-емоційний план «картини світу» майбутніх психологів-консультантів

Вихідні положення. Дослідження операційно-емоційного плану покликане розкрити специфіку переживання майбутніми психологами-консультантами об'єктивної реальності. Переживання створюють не тільки фільтр сприйняття світу й продукують певний емоційний «колір» психічної проекції реальності, але й виробляють тло суб'єктивної дійсності – ключовий фактор, що визначає знаходження нових, але контекстно пов'язаних смислів (Бассин, 1973; Василюк, 1984, Бех, 2003). Зокрема, суб'єктивне відчуття екзистенційної сповненості характеризує внутрішню згоду й відповідність рішень та вчинків власній сутності (Längle, 2000). Це переживання має персональну специфіку, яка проявляється в його стійкості та системотвірності щодо інших переживань. Саме екзистенційну сповненість можна розглядати як внутрішній терен глибинного шару образу світу, що детермінує «внутрішню визначеність і само-очевидність щодо світу і щодо себе самого» (Петухов, 1984: 17). Питання засобів спрямованого впливу на характер зв'язків між смислами через зміну переживань, пов'язується нами зі створенням умов для інтроспективного зусилля у «провокуючих» умовах «втрати» звичних уявлень або знань і

способів поведінки. Тому полем таких провокуючих умов обрано ситуацію творчої «нездійсненності» при вирішенні суфійської техніки (Уилсон, 2016).

Методика. Підсумковий показник «Шкали екзистенції» (Кривцова 2009; Кривцова & Лэнгле & Орглер, 2009) – екзистенційна сповненість складається з двох узагальнених показників: «персональності» як ступеню розкритості у сприйнятті світу і себе (сума самодистанціювання та самотрансцендентності) та «екзистенційності» як здібності включатися в життя, «йти» в світ (сума свободи та відповідальності).

Результати, їх обробка та обговорення. Показники шкали суб'єктивного переживання міри сповненості та його складових наведено в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Кількісні значення екзистенційної сповненості досліджуваних за «Шкалою екзистенції» А. Ленгле і К. Орглер

Показники	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)	$\varphi^*_{\text{емп.}}$
Персональність (бали, мах = 132) (\bar{x})	98,3	117,6	1,32
Екзистенційність (бали, мах = 144) (\bar{x})	67,8	123,9	2,45**
Екзистенційна сповненість (бали, мах = 275) (\bar{x})	172,1	231,5	1,73*

($\varphi^*_{\text{емп.}} \geq \varphi^*_{\text{крит.}}$ на рівні $p \leq 0,05$; $\varphi^{**}_{\text{емп.}} \geq \varphi^*_{\text{крит.}}$ на рівні $p \leq 0,01$)

Переживання досліджуваними екзистенційної сповненості означає, як зазначає А. Ленгле, ступінь наповненості смислами їх буття (Längle, 2011). Наповненість смислами – це результат врегулювання і «взнавання», з одного боку, власних потреб і завдань, відчування

власної інтенційності, а, з іншого, пізнавальної орієнтації у вимогах ситуації. Отримані дані означили розбіжності в групах вибірки за показником екзистенційної сповненості ($\varphi^*_{\text{емп.}} \geq \varphi^*_{\text{крит.}}$ на рівні $p \leq 0,05$), а саме, середній з тенденцією до низького рівень екзистенційної сповненості в групі 1 і середній з тенденцією до високого у групі 2. Показник групи 1 характеризує схильність досліджуваних до емоційної зацикленості на собі, своїх звичних усталених емоційних станах, а тому незначну екзистенційну здатність до діалогу зі світом подій і світом людей. Крім того, перевищення показника персональності щодо екзистенційності (98,3 та 67,8 відповідно) характеризує досліджуваних групи 1 як емоційно навантажених собою, своїми відчуттями та почуттями, але стриманих в здійсненні свого життя, в поведінкових програмах. Стриманість зумовлюється зниженою рішучістю, а тому відсутністю ясного бачення та «ведення» свого життя. В групі 2 знайдена протилежна тенденція: деяке перевищення екзистенційності щодо персональності (123,9 та 117,6 відповідно), що визначає виразні наміри в реалізації планів, цілей свого життя. Така тенденція може характеризувати досліджуваних як добре пристосованих до життя, але які не в повній мірі розкрили свої сили, не всебічно усвідомлюють свої потенційно ресурсні зони. Загальною для вибірки є констатація про стримане відношення досліджуваних до життя, про недостатню відкритість світу, вибудовані межі, невисоку рішучість, перевагу емоційних «кристалізованих» патернів над спонтанною і креативною готовністю до дії у конкретній ситуації. Саме через переживання екзистенційної сповненості або її (персональної чи екзистенційної частковості) «предмет вперше з'являється для суб'єкта в ще неясному, ще не диференційованому зовні, але вже внутрішньо певному виді» (Петухов, 1984: 17).

Таким чином, в екзистенційній сповненості як в смисловій системі внутрішньої згоди й відповідності рішень та вчинків власній сутності, інтегруються дві ключові здібності людини: вільне емоційне обходження із собою та таке ж вільне емоційно забарвлене обходження зі світом (світом подій і людей). Водночас, її полярне відображення – екзистенційна несповненість як вразливість, не здібність приймати рішення, не готовність до дій, відсутність відношень

і емоційного включення в світ, звужений внутрішній простір – теж є проявом часткових форм смислових мереж «картини світу», несуть в собі специфічний усталений універсальний фон сприймання будь-якого предметного знання зовнішнього чи внутрішнього світу.

Методика: суфійська техніка «Притча про притчу» (Уілсон, 2016: 13), яка має два рівні парадоксальної «нездійсненності»: рівень сприймання притчі Ф. Кафки та рівень сприймання дії вчителя дзен щодо пояснення учневі притчі. Методика розкриває індивідуальні, емоційно зафарбовані засоби досліджуваних змінювати ментальний фокус свого сприйняття, дозволяє визнавати, що вони вважають «правдою», зумовлюючи їх розуміння та простежувати створення нової «правди» – нового смислу.

Результати, їх обробка та обговорення. Підраховувалась кількість трактувань досліджуваними притчі та дії вчителя. Якісний аналіз отриманих трактувань проводився за допомогою елементів контент-аналізу: узгодженість – неузгодженість; анахронічність – новизна; одноманітність – варіативність; стереотипність – оригінальність (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Кількісні значення трактувань досліджуваними
«Притчі про притчу» Р. Уілсона**

Показники	Група 1 (n=577)	Група 2 (n=186)	$\varphi^*_{\text{емп.}}$
Трактування притчі (кількість, \bar{x})	4,5	5,1	0,94
Трактування дії вчителя (кількість, \bar{x})	2,6	4,6	1,73*
Неузгодженість (вага ознаки, $\text{мах} = 1$)	0,3	0,4	0,35
Новизна (вага ознаки, $\text{мах} = 1$)	0,1	0,4	0,73
Варіативність (вага ознаки, $\text{мах} = 1$)	0,1	0,6	0,83
Оригінальність (вага ознаки, $\text{мах} = 1$)	0,1	0,3	0,45

($\varphi^*_{\text{емп.}} \geq \varphi^*_{\text{крит.}}$ на рівні $p \leq 0,05$)

Неузгодженість визначалась як наявність 2-х і більше суперечливих трактувань у списку досліджуваного. Новизна – наявність 2-х і більше гіпотетичних трактувань, не пов'язаних з досвідом досліджуваного. Варіативність – наявність 2-х і більше трактувань з однієї сфери життя досліджуваного. Оригінальність – наявність 2-х і більше неповторюваних в групі досліджуваних трактувань. Парадоксальність завдання зумовила суперечливість між афективним та когнітивним ракурсом сприйняття досліджуваними притч та їх трактуванням і викликала певні труднощі у досліджуваних обох груп вибірки, що позначилося у невисокій продуктивності (кількості) знайдених ними пояснень подій. Завданням другого етапу було прояснення наскільки гнучкою є система смислотворення у досліджуваних і наскільки вільно буде змінюватися відкрита на першому етапі діагностики «правда» досліджуваних, або трактуватися ширше чи інакше. Діагностовано, що відчуття «нездійсненності» посилювалось при інтерпретації дії вчителя, а кількісні значення знайдених пояснень на другому етапі діагностики ще більше знизились в обох групах вибірки (2,6 в групі 1 та 4,6 в групі 2) в порівнянні з першим його етапом (4,5 та 5,1 відповідно). Трактування провокаційної та неочікуваної дії вчителя статистично розрізняються між групами вибірки ($\varphi^*_{\text{емп.}} = 1,73^* \geq \varphi^*_{\text{крит.}} = 1,64$ на рівні $p \leq 0,05$). З одного, боку, досліджувані групи 2 виявили більшу стійкість в ситуації емоційно посиленої невизначеності, не припиняючи свої спроби пояснення події. З іншого, продуктивність їх смислотворення також знизилась у порівнянні з першим етапом діагностики.

Водночас, відкриті досліджуваними трактування носять всі ознаки «нового знання». Для групи 1 це траєкторія пошуку спочатку неузгодженості (0,3), потім новизни (0,1), варіативності (0,1) та оригінальності (0,1), наприклад, «там є ще двері, в які можна зайти», «це не мої двері», «у вчителя теж не має відповіді» тощо. Для групи 2 більш характерні траєкторії варіативності (0,6), неузгодженості (0,4) та новизни (0,4) та оригінальності (0,3), наприклад: «двері не проход, а ініціювання», «за дверима наші вчинки», «якщо нас зупиняють, треба шукати відповідь по цю сторону дверей» тощо.

Можна констатувати, що парадоксальність завдань дійсно виступає умовою, засобом і, одночасно, механізмом зміни предметного поля значень, якими оперують досліджувані при трактуванні та інтерпретації подій. Разом з тим, досвід і практика такого розвитку смислових утворень у досліджуваних незначна і не системна. Виконання методики забезпечило розширення та поглиблення процесів розуміння досліджуваними подій, пере-життя досвіду переживання емоційної напруги як дії, спрямованої на зняття суперечливості вихідних положень ситуації, продукування нової «правди» її сприйняття. Суперечні (неузгоджений, новий, варіативний, оригінальний) зв'язки між смислами викликають переживання парадоксальності та парадоксальну конфронтацію із самим собою, зі своєю власною ідентичністю і тим світом, який досліджувані створили для себе.

Таким чином, дослідження генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів є випадком наукового аналізу, який на етапі констатації дослідницьких ознак не тільки припускає можливість абстрактно-модельючого їх розгляду, але й настійно його вимагає. Можна констатувати, що створена діагностична процедура модифікованих і запропонованих вперше методів суб'єктивно-феноменологічного аналізу розкрила п'ять планів розвідки смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів. Цілісність діагностичної та корекційної складованих запропонованих методів дозволила виконати три ключові завдання дослідження, а саме: забезпечити об'єктивізацію досліджуваними фрагменту парафернальної дійсності, з яким вони себе співвідносять у теперішній час і який значуще на них впливає; розкрити функціональний план внутрішніх дій, що генерує систему їх особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій та, головне, відрефлексувати ставлення до типово зумовлюючих смислових орієнтирів і знайти (створити) нові.

3.3.6. Чинники генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів

Окремим питанням є необхідність розгляду чинників генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів, в силу того, що у смисловій системі людини смисл не відкривається, не створюється, а знаходиться як інтеріоризована інтенція, як такий, що вже був присутнім, як сформований досвід (свого або наданий іншими) вивчати та розрізнявати різні елементи світу і складати з них власну дійсність – парафернальне уявлення світу.

Припускаємо множинність існування таких чинників, які виступають етіологічними факторами, що детермінують рівні складності сформованого досвіду майбутніх психологів-консультантів та зумовлюють зміст їх смислових полів та мнемічних контекстів. Вважаємо доцільним розглянути три рівня чинників, які виокремлює Т.В. Грубі, а саме: мікрорівень, мезорівень, макрорівень (Грубі, 2016).

До мікрорівня можна віднести сімейні чинники, які зумовлюють формування психодинамічних характеристик особистості в якості парафернальної воронки, що поглинає та акумулює недиференційовані переконання рідних, ключові їх контексти та звично емоційно заряджені елементи, наприклад, батьківські програми, що світ небезпечний, що оточуючі схильні до ворожнечі, або, що досягнення важливіше почуттів тощо. Елементами сімейних чинників є особистісний досвід батьків, стиль батьківського виховання, переконання та цінності батьків, емоційні патерни реагувань, варіанти життя батьків, їх професійний досвід і широкі систематичні узагальнення тощо – все, що продукує образи, масштаб, зміст та смислові зв'язки пов'язання елементів їх «картини світу». Чинниками мікрорівня зумовлена мікрогенеза смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів, тобто породження «мнемічних контекстів» як не-свідомого семантичного «сховища» образних і вербально-логічних репрезентацій як осередків сублімованого досвіду, мнемічних слідів смислів, схем, сценаріїв.

Чинниками мезорівня є соціальне оточення в навчальних закладах, установах, організаціях, трудових колективах – в суспільних

інститутах соціалізації особистості. Відношення, спілкування, діалог, співробітництво, переговори, підкорення, конфліктна, кризова взаємодія, продукти праці, оцінка результатів праці тощо – є форми взаємної трансляції значень, переконань, цінностей людей. Вплив чинників мезорівня аналізувалась нами при знаходженні статистично достовірних розбіжності між групами вибірки, зокрема, група 2, яку складають студенти другої вищої освіти, відрізняється більшим досвідом навчання, досвідом роботи та досвідом переорієнтації в своїх професійних уподобаннях, інтересах та схильностях. Знайдені відмінності досліджуваних групи 2 відбивають шлях їх смислової динаміки та характеризуються:

- більшим дистанціюванням від інших;
- здатністю створювати внутрішній вільний простір як зону персонального руху;
- перевагою активно-позитивного типу як проявом безоцінного ставлення і прийняття того, що ініціюють інші люди або світ через виклики, події, ситуації;
- більш розвиненим і диференційованим життєвим простором, який в умовах професійно-навчальної діяльності знаходить нові інтеграційні засади для побудови нової професійної «картини світу»: «Я психолог-консультант»;
- впевненістю в тому, що вони вибирають в поточній ситуації їх життя;
- можливість розгледіти цінності свого шляху і знайти смисли;
- сприйманням викликів життя як кризових переходів до себе більш самостійного і сильного;
- почуттям впевненості та невідповідності своїх досягнень й їх важливості для втілення в життя подальших задумів тощо.

Отже, дія чинників мезорівня забезпечує макrogenезу як динаміку смислових полів і розвиток самоорганізації особистості.

Чинниками макрорівня є соціально-культурні та соціально-історичні аспекти суспільних відносин, які продукують соціально зумовлені інтерпретації, передають культурні імперативи, визначають джерела соціально-культурного розвитку, які інтеріорізуються особистістю

у патерни сприйняття, відношення, саморегуляції, емоційної регуляції, розвитку стилів соціальної взаємодії (Грубі, 2016: 133).

Уявлення світу, як справедливо наголошують Л.С. Виготський, С.Д. Максименко, О.М. Леонт'єв, не є ситуативним актом сприйняття людини, а розглядається в контексті її минулого, особистісної історії й засвоєного історично-культурного досвіду (Виготський, 1982; Максименко, 2014; Леонт'єв, 1983). Вважаємо ключовим чинником генези смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів на макрорівні – трансляційну функцію викладачів психологічних та соціально-гуманітарних дисциплін, які актуалізують зони смислів, поновлюють інтегральні значення, створюють умови і засоби спрямованого впливу на характер зв'язків між смислами, що організують семіотику та семантику «тексту» свідомості студентів. Такий вплив зумовлює не тільки формування професійної «картини світу», але й спрямовує розвиток професійної ментальності майбутніх психологів-консультантів, забезпечує оволодіння ними різноманітними способами «буття психологом», складання своєрідної системи відносин до реальності та з реальністю (Іванцова, 2013).

Таким чином, означені рівні і чинники генези смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів окреслюють простір її становлення, розвитку, динаміки та відношення між суб'єктивною моделлю світу та об'єктивним світом.

Висновки до розділу 3

Теоретичний аналіз професіогенезу майбутніх психологів-консультантів у закладах вищої освіти та емпіричне дослідження чинників генези їх смислової архітектоники свідомості дозволяють констатувати такі головні положення:

1. Навчально-професійна діяльність майбутніх психологів-консультантів виступає детермінуючою засадою конструювання смислової архітектоники їх свідомості. Всі види навчально-професійних діяльностей (пізнавальна, навчальна, наукова, теоретична, практична, внутрішня, зовнішня) складають систему керованих навчальних

ситуацій і подій, яка розгортає простір їх професійних і особистісних екзистенцій та професійного тезаурусу.

2. Навчально-професійний процесуальний вектор виконує багатofункціональну роль, тобто постає і умовою, і змістом, і операційним механізмом трансляції професійного культурного досвіду та генерації професійно-специфічної «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Культурно-освітній простір є полем різного досвіду й відмінних змістів психологічної, психотерапевтичної, філософської, етичної культури, який через культурні психологічні об'єкти, зокрема через психотерапевтичні системи, проводжуються в свідомість студентів викладачами, що ці системи транслують.

3. Системне наукове трактування професійної навчально-практичної підготовки психологів-консультантів розкриває і змістово наповнює всі ключові її аспекти, а саме: навчально-функціональний, професійно-перспективний та ракурс особистісної реалізації. Вагомою площиною, що цілісно інтегрує академічні форми і засоби професійного розвитку майбутніх психологів-консультантів є створення умов та зразків системного керованого руху смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів. Зокрема, це стосується зміни ракурсу підготовки психологів-консультантів з методичного, коли здебільшого наводяться та опрацьовуються психотерапевтичні та психокорекційні методики і техніки на смислотвірний, транстеоретичний, коли студент має можливість розгорнути цілісний простір психологічних парадигм, вільно орієнтуватися в ньому і аналітико-синтетично їх сполучати, забезпечує поєднання практичної підготовки з розвитком теоретичного та методологічного мислення.

4. Зовнішня методична логіка дослідження смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів зумовлюється трьома ключовими чинниками: специфічністю діяльності практичного психолога; інтересом і прагненням майбутніх психологів до оволодіння технологіями консультативної діяльності; «соціальним» еволюціонуванням «професійної картини світу» майбутніх психологів-консультантів в інтерактивних початкових ситуаціях «викладач – студент» та «практичний психолог – студент-практикант» як

педагогічних умов прогресуючого опосередкування свідомості студентів соціально-професійними спільнотами й їх цінностями.

5. Внутрішня методична логіка дослідження визначається пріоритетом психотехнічної процесуальної дії у розгляді генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів та змістом її внутрішніх іпостасей, а саме: онтологічного суб'єктивного тла (засобу буття); функціонального плану внутрішніх дій та безперервної модифікації «картини світу».

6. На констатувальному етапі дослідження смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів його процесуально-діагностична характеристика розкривалася в п'яти планах розвідки, а саме: мікрогенези – породження «мнемічних контекстів»; макрогенези – динаміки смислових полів як розвитку самоорганізації особистості; функціонального аспекту – пошук засобів зміни (реорганізації) мнемічних контекстів; операційно-пізнавального аспекту – визначення специфіки дії пізнавальних контурів як форм смислотворення та парціальних видів розуміння на рівні діяльнісного опрeдмeтнення потреб; операційно-емоційного аспекту як – розкриття змісту, умов і засобів спрямованого впливу на характер зв'язків між смислами, що організують семіотику та семантику «тексту» свідомості.

7. Кожний процесуальний план предметно позначався в емпіричних корелятах, які зумовили спеціальне налаштування і модифікацію діагностико-корекційних інструментів їх дослідження з метою відкриття досліджуваними різних вимірів свого «співвіднесення зі світом» та поглиблення знання про себе і свою дійсність, про свій життєвий і навчально-професійний простір.

8. Аналіз етіологічних факторів генези смислової архітекtonіки свідомості особистості об'єктивував чинники мікрорівня, мезорівня та макрорівня, які забезпечують реалізацію функції суб'єктивного покладання та ідентифікуючу функцію смислу як інтеріоризованої інтенції, що має свої вихідні корені та динамічну тенденцію до визнавання і прийняття в якості орієнтиру. Доведено, що результатом виконання функцій є сформований досвід вивчати та розрізняти різні елементи світу і складати з них власну дійсність – парафернальне уявлення себе, себе як майбутнього психолога-консультанта та світу.

РОЗДІЛ 4

ТРАНСТЕОРЕТИЧНИЙ ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-СИСТЕМНИЙ КОНЦЕПТ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СМИСЛОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В розділі окреслена площина транстеоретичного екзистенційно-системного концепту забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості; обґрунтовано склад та визначено п'ять композиційних планів його синергетичної і системо-динамічної будови; розкрито онтологічні домінанти онтологічного тла; обґрунтовано взаємодоповнюючий зв'язок діагностико-корекційних підходів; означенні рушійні сили особистісних змін, визначено фактори вірогідності тенденцій заданих змін та окреслено межі функціональних можливостей концепту; розкрито засади його функціонального дії.

4.1. Площина екзистенційно-системного концепту реорганізації смислової архітекtonіки свідомості особистості

Психологічна наука ХХ століття репрезентувала світ концепцій і авторів, що створили цей світ та являла собою систему різноманітних дослідницьких шкіл та наукових теорій, що змагалися між собою. За образним висловлюванням М.Г. Ярошевського, «ланцюжок ідей шикувався в ланцюжок імен» (Ярошевский, 1981: 21). Психологічні напрями, що стояли за їх авторами, взаємовиключали один одного, а тому моноідеологія породжувала розмежування і сепарацію. Унікально створені теоретичні й методологічні призми, водночас,

окреслювали рамки розповсюдження власних проголошених істин і непереборні границі для постулатів інших теоретичних і практичних шкіл.

Маючи загальну мету – розсунення психологічних горизонтів клієнта на засаді модифікації його емоційних, когнітивних та поведінкових патернів, неперевершені представники парадигмальних підходів створили дискретний простір, наповнений гучними ідеями та методами, опрацювали одиниці аналізу, елементи контакту й операційні техніки, які диференціюють психотерапевтичні системи, визначають та спрямовують процес і стадії змін клієнта. Кожна психологічна школа сформувала терен своєї затребуваності, підтвердила обґрунтованість вихідних ідей і ефективність практичних методів роботи, отримавши гучний відгук як у психологів-послідовників, так і у клієнтів.

Разом з тим, як слушно зазначають Дж. Прохазка та Дж. Норкросс, ефективні результати психологічної практики різних психологічних шкіл свідчать, в першу чергу, про наявність схожих уніфікованих рис, по їх конвергенцію, яка й приводить до терапевтичного успіху, незалежно від використаних психотерапевтичних методів (Прохазка & Норкросс, 2007). Підкреслюючи ефективність стрімкого розвитку багаточисельних психологічних підходів, Дж. Прохазка та Дж. Норкросс, парадоксально наголошують, що «психотерапія зазнала нищівного удару від власного блискучого розвитку, її стабільності загрожує надмірно багатий вибір психологічних методів» (Прохазка & Норкросс, 2007: 15). Водночас, аналізуючи 16 провідних систем психотерапії автори приходять до висновку, що «жодна система психотерапії і жодна теорія не є достатньо повною, щоб відповідати складності пацієнта» (Прохазка & Норкросс, 2007: 233).

Інтеграційні процеси в психологічній науці ініціювалися починаючи з другої половини ХХ століття, проявляючи тісні взаємозв'язки і на рівні теоретичних обґрунтувань, і, в більшості випадків, на рівні методичних засобів (наприклад, зв'язок ідей індивідуальної психології та трансакційного аналізу, логотерапії і екзистенціального аналізу, психодраматичних та гештальт-терапевтичних методів, психосинтезу та гештальтпсихології, гуманістичної та екзистенціальної

психології, екзистенціальної та трансперсональної психології, нейролінгвістичного програмування і системної сімейної терапії, гештальт-терапії і системної сімейної терапії тощо). В сучасний період простежується тенденція до більшої конвергенції психологічних систем, яка спрямована нівелювати відстані та межі окремих шкіл та запровадити відкриту інтегративну творчість й транстеоретичний діалог з метою підвищення ефективності психологічної допомоги (Завгородня, 2015; Зейг & Мьюнион, 2000; Ковалев, 2001; Цапкин, 2004; Прохазка & Норкросс, 2007).

Водночас, парадигмально-інтеграційні процеси супроводжуються послідовним рухом розвитку психологічної науки XXI століття, який полягає у зміні суттєвого орієнтиру психологічної науки від експериментальної (пояснювальної) моделі до експірієнтальної (функціональної, розуміючої, феноменологічної) парадигми, що спрямована на схоплення реальних життєвих переживань, вивчення та пояснення їх динаміки, на конструювання онтологічного поля життя людини та визначення засобів її екзистенції, підвищення організаційного порядку, руху за «спіральними динаміками» саморозвитку особистості (Graves, 1970; Бек & Кован, 2010; Леонтьєв, 2018). Функціональна диспозиційна парадигма детермінує вивчення життєвої активності як процесу, що самоорганізується. Д.О. Леонтьєв констатує: «Ключовими поняттями нового підходу стало поняття організації і автопоезу, які пояснюють самодетермінацію. Поняття організації нероздільно з поняттям системи та взаємозв'язків між елементами системи, які породжують взаємодію» (Леонтьєв, 2018: 98). Закономірності й процеси системної парадигми покликані подолати редукціонізм у вивченні складних систем, до якої належить людина.

Е. Морен визначає, що складна система – «це не просто організація ефективності й автоматичної точності функціонування. Це створення ретроактивної цілісності, яка наділена власними організаційними властивостями» (Морен, 2013: 238). Визначальною організаційною властивістю функціонування складної системи є її безупинний динамічний рух. Сутність екзистенції (життя, функціонування складної системи) – це динамічний процес «якості буття, що безперервно виробляє себе і яке руйнує себе, як тільки відбувається

неочікуваний збій у виробництві себе або у регенерації себе» (Морен, 2013: 260).

Кожна з повторювальних взаємодій людини з оточуючим середовищем, згідно з теорією «автопоеза» Ф. Варели, запускає структурні зміни в її свідомості (Varela, 1995). Таким чином, автопоезна система переживає неперервні структурні пертурбації, одночасно, зберігаючи свій звичний патерн. Разом з тим, свідомість як апарат розуміння світу, не тільки зумовлює внутрішні структурні та контекстні зміни свого змісту, але й функціонально операційно характеризує і диференціює зовнішні сигнали, які ініціюють їх.

Тому структурний рух свідомості, а значить, перебудова смислової архітекτονіки свідомості – це акти пізнання, які не представлені незалежно від існуючого світу, а виступають процесом неперервного творення світу. В понятті автопоеза фіксується ряд ключових ідей: «автономія, породження смислу, тілесність, емерджентність та досвід» (Матурана & Варела. 2001: 397), які дозволяють розкрити процес генези смислової архітекτονіки свідомості особистості як шлях саморуху. Відповідаючи на питання про механізми саморуху і самотрансформації, М. Чіксентміхайї обґрунтовує теорію системно-еволюційних ідей, які відбивають закономірність динаміки особистості через розвиток властивості подолання складності (Чіксентміхайї, 2017).

Отже, шлях людини – це збільшення складності, розвиток толерантності до невизначеності, розширення можливостей, укріплення сили і проявлення ефективності, а, крім того, прийняття викликів різноманітності, невизначеності, вибору, складності та резигнації. С.Д. Максименко підкреслює: «Баланс усвідомлення провідних цінностей і смислів та неусвідомлених переживань-рухів – визначає продуктивність шляху людини (Максименко, 2006: 133). Існуючий в сучасній психологічній практиці безмежний простір концептуальних схем роботи з клієнтами, які склалися в залежності від світоглядних переконань представників наукових шкіл, методологічних підходів та їх традицій, забезпечує в пояснювальній парадигмі знаходження унікального підходу, що відповідає запиту і ментальній можливості клієнта до зростання. Однак, численні моделі психологічної допомоги «не можуть бути прямо та безпосередньо використані, втілені

в практику. Реальна особистість з її унікальним внутрішнім світом не може «вкладатися» в рамку існуючої в голові психолога окремої схеми корекції та впливу» (Максименко, 2006: 6). Протиріччя між логікою отримання психологічних знань та логікою надання психологічної допомоги, підкреслює автор, знімається за умови методології цілісного знання, яке повинно повно відтворювати логіку особистості, яку досліджують.

Уявленням про механізм саморуху і самотрансформації, на думку Д.О. Леонтьєва, відповідають ідеї самовіднесення, рефлексивного самоусвідомлення, самодистанціювання, які виступають генезою та детермінацією свободи особистості (Леонтьєв, 2018). Запропонована автором концепція самотрансформаційної особистості базується на принципі постійного зростання складності внутрішньої організації як результату неперервної динамічної взаємодії з умовами свого існування. Ключовим проблемами виступають «відношення до невизначеності, самодетермінація та рефлексивні процеси і внутрішній діалог» (Леонтьєв, 2018: 103).

Таким чином, самоорганізація і реорганізація смислової архітекτονіки свідомості особистості зумовлюється генеративною властивістю людини як складної системи до саморуху і самотрансформації, якій властивий атрибут самовіднесення.

Означені положення дозволяють констатувати, що функціональна парадигма з ідеями автопоеза, системності еволюціонування, породження флуктацій, біфуркації, аттракторів, самоорганізації, екології дії, прийняття викликів життя, окреслює процесуальне тло «транстеоретичного» концепту, який дозволить функціонально пояснити зростання рушійних сил особистості й динаміку смислової архітектоніки її свідомості. Об'єднувальною тезою такої синергетичної цілісності виступає, на наш погляд, ключова екзистенція життя як простору для переживання свободи та відповідальності особистості (Маруа, 1987), що виокремлює екзистенційний його ракурс в якості головного змістового контексту.

Практичним (предметним) доказом необхідності побудови транстеоретичного підходу в терені різноманітних психотерапевтичних

систем є, на наш погляд, низка актуалізованих у сучасній психологічній консультативній діяльності факторів, а саме:

- 1) зростання популярності короточасної допомоги;
- 2) широке розповсюдження різних методів і надана цим можливість психологам-консультантам «експериментувати» з ними;
- 3) обмеження «спеціалізації» окремих підходів у вирішенні певних запитів (наприклад, непродуктивність терапії панічних атак виключно засобами когнітивно-поведінкового підходу);
- 4) врахування трансцендентної феноменологічної складової життя людини;
- 5) прийняття еволюційного фокусу і постулату розвитку особистості продовж всього життя;
- 6) численністю етіологічних факторів, що детермінують рівні складності досвіду особистості.

Транстеоретичність розглядається нами в аспекті компліментарності та нового складу (змісту) як «множини, набору елементів або частин, які створюють цілісність» (Ганзен, 1974:35). Інтегративний концепт базується на засаді конвергенції як сходження різноспрямованих парадигмальних підходів з метою створення дійового конструкту допомоги та здійснення змін. Тому постулат правомірності транстеоретичного екзистенційно-системного концепту базується на інтегративній дії нової цілісності, яка має обґрунтовані відповіді на парціальні питання про:

- її склад та співвіднесеність змістових елементів;
- правила їх взаємодії та форми взаємовпливу;
- модель їх організації (об'ємну чи площинну, лінійну чи ієрархічну);
- ступінь участі та затребуваності при вирішенні запитів й опрацюванні рівнів, стадій і процесуальної дії реорганізації смислової архітектоніки свідомості особистості.

Ключовою засадою транстеоретичного екзистенційно-системного концепту є припущення, що все різноманіття запитів клієнтів міститься в просторі їх екзистенціальної дійсності, з фрагментом якої вони себе співвідносять і який значуще на них впливає. Екзистенціальна дійсність є життєво визначальною та життєво

формуючою, а тому життя людини зумовлюється її «співвіднесенням зі світом», яке можна розглядати у восьми різних ракурсах:

- «Я є»;
- «це є Я»;
- «це Мої переживання»;
- «це Я роблю»;
- «це Мое життя зараз»;
- «це Мій досвід»;
- «це Мое минуле»;
- «це Мої уявлення про майбутнє».

Сам процес «співвіднесення зі світом» є актом і результатом або власного феноменологічного сприйняття людини, або, за умови звертання за допомогою, спрямованої психологічної дії. Кінцевим наслідком співвіднесення виступає знаходження (виявлення) того смислу, який зумовлює на даний момент якість та зміст екзистенції людини і викликає самодетермінацію, рефлексивні процеси, внутрішній діалог та динаміку в архітектоніці її смислів.

Виділені ракурси «співвіднесення зі світом», з одного боку, розкривають всю множину проявів «викликів» життя. Виклики різноманітності, невизначеності, вибору, складності та резигнації є проявом тенденції до підвищення напруги, процесу «самовіднесення» і активного переборення «опору середовища». Прийняття життєвих викликів виступає спонтанною, визначально притаманною активністю, що посилює індивіда, робить його експансивним і, одночасно, спрямовує на ускладнення і розвиток (Максименко, 2006). З іншого боку, ракурси «співвіднесення зі світом» дозволяють окреслити психологічну систему теоретичних і практичних підходів, що забезпечують процес смислової динаміки свідомості особистості, яка з максимальною свободою здійснює «виконання» та проживання свого життя з автентичними установками і відповідальністю щодо власної екзистенції та світу.

Елементами, що складають площину та оформлюють зміст і функціональні межі транстеоретичного екзистенційно-системного концепту, цілеспрямованого на реорганізацію смислової архітектоніки свідомості особистості виступають: теорія динамічних систем,

екзистенціальний аналіз, психодрама, індивідуальна та трансперсональна психологія й окремі практичні розгалуження – системне моделювання, нейрологічні рівні аналізу життєвої ситуації, кодування й реімпринтинг досвіду, холотропне дихання. Логіка вибору означених елементів концепту задавалась теоретичними (відносно змісту) і практичними (відносно засобів) можливостями кожного з них внести унікальний і незамінний вклад в аналіз ракурсів «співвіднесення» клієнта зі світом. Елементи концепту є взаємопов'язаними на метатеоретичній засаді багатопланового і, разом з тим, максимально необхідного та мінімально достатнього об'єднання. Взаємозв'язки між елементами концепту та композиційними планами його дії по забезпеченню реорганізації смислової архітектоніки свідомості, а саме: динамічним, онтологічним, генетичним, контекстним та функціональним відображено на рис. 4.1.

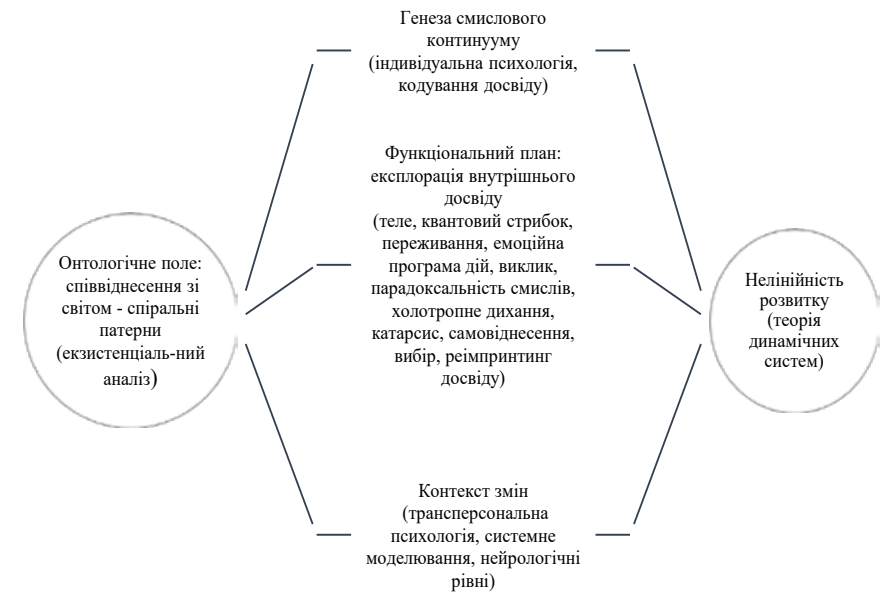

Рис. 4.1. Площина транстеоретичного екзистенційно-системного концепту реорганізації смислової архітектоніки свідомості особистості

Розкриємо композиційні плани площини трансєоретичного екзистенційно-системного концепту детальніше.

Динамічний план відображується головними постулатами теорії динамічних систем. Евристична модель трансєоретичного екзистенційно-системного концепту побудована з урахуванням конвергентного підходу до інтегрування його елементів. Інтегративна єдність концепту забезпечується коло-центричним конструктором теорії динамічних систем, а саме: ідеєю нелінійності розвитку складних систем, до яких належить і людина.

Рух системи до нарощування її складності зумовлюється розпадом первинних об'єднувальних локалізованих процесів, які забезпечували підтримання вихідної структури за певними законами попереднього еволюційного цілого. Можливість створювати вільні зв'язки в системі проявляє одночасно і ресурс для реорганізації смислової архітекτονіки, і середовище для реалізації цього ресурсу. Завершення та зміна зв'язків зменшує шанс повернутися до первісної звичної та захисної форми стабільності системи. Так забезпечується перехід на новий рівень функціонування системи особистості з новим аттрактором, що зумовлює більш перспективніше тяжіння системи до стабілізації. Навіть найпростіша модель в теорії динамічних систем має властивість амбівалентної дії вихідного (попереднього) стану на результативний стан, а саме: його стимуляцію і подавлення. За рахунок цього виникає нелінійний двоєдино спрямований вплив. За умови відсутності зовнішніх змушуючих впливів, фінальною стійкою точкою стабілізації системи виступає досягнення індивідом найбільш прийняттого емоційного рівня (Митина, 2013). Ключові властивості систем детермінують та забезпечують можливість процесу реорганізації смислової архітекτονіки свідомості, а саме:

– поведження системи залежить від того, якими емоційними зв'язками поєднані між собою її елементи (наприклад, члени родини; грані життєвого сприйняття; здоров'я та симптоми; ставлення до минулого, майбутнього та сьогодення тощо);

– динамічна складність системи означає існування потенційно великої кількості зв'язків між її елементами в силу того, що кожен елемент може перебувати в декількох різноманітних станах

(наприклад, світ розуміється як безмірне джерело і, одночасно, як неідеальний та драгуючий);

– кожен елемент системи може впливати на систему в цілому (наприклад, зміна переконань щодо впливу на інших людей);

– емерджентні властивості виникають в пліні функціонування самої системи (наприклад, панічні атаки, як прояв помилкового аттрактору на тлі звичного життя – «мені необхідна допомога близької людини», «я самотня», «я не приймаю себе і світ» тощо);

– при зміні одного елемента системи завжди виникають побічні ефекти (наприклад, система прагне до гомеостазу та протидіє змінам одного з елементів);

– системи опираються змінам, в силу тісного взаємозв'язку між їх елементами, але існує «принцип важеля», згідно з яким найменший вплив може стати причиною значних змін («важелем» часто виступає симптом, криза, втрата, конфлікт, стрес, фрустрація, травма тощо);

– зв'язки між елементами системи формують контури зворотного зв'язку, який може бути підсилюючим, що приводить до експоненціального зростання та урівноважуючим, що протидіє змінам системи. Тому ефект змін потребує часу, в силу того, що система має схильність вертати частину вихідної інформації на вхід, зумовлюючи петлю зворотного зв'язку (наприклад, спіральні патерни повернення до первісного аттрактору);

– система завжди має мету – прагне до бажаного стану, який надасть системі рівновагу (наприклад, зникнення симптому, прийняття невизначеності світу, прийняття «об'єктивності» викликів життя, відкриття смислу тощо).

Таким чином, ключем до зростання системи виступає знаходження меж системи та якісної характеристики аттракторів – її крапок тяжіння до найбільш прийнятних емоційних станів, які створюють смислове поле, організоване відповідно до відбиття життєвих відносин і переживання певного контексту. Ідея нелінійності розвитку конкретизується в поняттях: «багатоваріативності», «альтернативності вибору», «еволюції», «малих впливів», «накоплення флуктацій», «біфуркації», «фазових та самоимовільних переходів», «аттракторів».

Синергетичний зв'язок елементів транстеоретичного екзистенційно-системного концепту визначається планом мікроструктури. Внутрішня взаємодія елементів концепту охоплює всі п'ять ракурсів дії концепту, а саме: системно-детермінований, онтологічний, генетичний, функціональний та змістовно-контекстний. Площина транстеоретичного концепту висвічує взаємодоповнення між його елементами (вихідними парадигмами), але, водночас, зберігає їх концептуальні розбіжності та унікальну теоретичну і прагматичну цінність в загальній психотерапевтичній і психолого-консультативній системі психології. Приймаючи процеси та зміст змін по реорганізації смислової архітектоники за головний вектор інтегративної координатної площини транстеоретичного екзистенційно-системного концепту, нами виділено засоби й їх комбінації на етапах попередніх змін, спіральних патернів та результативного експоненціального зростання системи.

Онтологічне тло транстеоретичного екзистенційно-системного концепту, окреслює індивіда на всіх рівнях особистісного функціонування: на інтраперсональному рівні («тривога», «самоповага», «відповідальність», «свобода», «Можу-Бути-Тут», «витримка»); на інтерперсональному рівні («комунікація», «ворожість», «контроль», «прийняття»); на рівні відношення із суспільством («приспосовування» або «трансцендентність», «імпульсивний контроль»); на рівні пошуку автентичності (прагнення вийти за межі конфлікту до самореалізації – «смысл життя», «ідеальний індивід»). О.В. Завгородня визначає екзистенцію як «глибинний поклик буття, як звернене до людини послання, яке треба почути; відповідно – бути відкритим, чутливим. ... як глибинне джерело автентичного сповненого смыслу індивідуального життя, актуалізація якого вимагає від людини відкритості та відваги» (Завгородня, 2015).

Екзистенція людини як діалогічна взаємодія зі світом здійснюється в чотирьох мотиваційних спрямуваннях: «екзистенція зі світом», «екзистенція із цінностями та життям», зі самістю і «Я» та зі «смыслом і майбутнім» (Лэнгле, 2006). «Бажаним» фінальним станом виступає інтенційне самотворення через розуміння неоднозначності світу і його відкритості до різних інтерпретацій та смислотворення. Таким чином, екзистенційна життєва альтернатива спрямовує на

автентичність з природою, з іншими та із собою, спираючись на інтенційність, як засаду створення смыслу і основи особистісної ідентичності (Лэнгле, 2011).

Генетичний план піднімає питання психологічного коріння та процесу утворення смислової архітектоники свідомості та визначає пошук мікрогенези як породження «мнемічних контекстів», складання «імпринтингу досвіду», «кристалізованого патерну», сформованого «стилю та девізу життя», існуючої «схеми апперцепції». Відповіді на ці питання знаходяться в понятійному та методичному апараті індивідуальної психології та практиці кодування і декодування імпринтингу досвіду, зокрема, народження (Adler, 1964; Каліщук, 2020). Крім того, генетичний модус актуалізує макрогенезу як динамічний процес смислового поля та розвиток самоорганізації особистості, що забезпечує дію «збирання себе» і зміну зв'язків і відношень між елементами системи через розширення життєвого простору, що спостерігається у композиційному аналізі з визначенням ієрархізації та інтеграції структурних елементів смислових полів різного контексту.

Змістово-контекстний план розкривається методами екзистенційного аналізу, психодрами, трансперсональної психології, системного моделювання та аналізом нейрологічних рівнів екзистенції людини, ключові з яких: «оточення», «поведінку», «здібності», «переконання», «цінності», «ідентичність», «смысл» (Холмс & Карп, 2000; Уилбер, 2009; Гроф, 2008; Каліщук, 2018; Дилтс & Гиллиген, 2012).

Психодраматичний підхід дозволяє пізнати суб'єктивну реальність, задати її в діях речей світу й розглянути феноменологічну систему особистості у повній картині її світосприйняття та саморозуміння (Холмс & Карп, 2000). Психодрама збагатила екзистенційно-системний концепт поняттям «теле», дією «допоміжного Я», «інсайту», «спонтанністю», «креативністю», «катарсисом», процедурою «пошарової» експресії й емоційної реанімації та безмежністю контекстів, які розглядаються. Цим надається можливість охопити весь діапазон екзистенцій людини: ставлення до світу, до життя, до себе, до власного смислотворення.

Трансперсональна психологія надає приклад моделювання всеосяжного терену крос-контурних зв'язків свідомості та несвідомого

(Уилбер, 2009; Гроф, 2008; Балацький, 2008). Операційна система К. Уілбера складається із станів свідомості, які мають певний рівень організації або складності, лінії розвитку і множинні здатності. Категоріями їх опису є «я» – як інтенційний рівень, що складається з відчуттів, сприйняття, спонукань, емоцій, символів, концепцій, правил та логіки; «ми» – як колективна культура та світогляд; «вони» – як соціальна система та навколишнє середовище, «воно» – як поведінковий рівень організму, який керується мозком та поняття: «красота», «істина», «добро». Інтегративна карта містить сектори, рівні, стани, які не є ступенями розвитку, а являють собою рухливі й текучі хвилі саморозгортання, що дозволяє констатувати про її здатність до еволюціонування в кожній окремій точці координатної площини системи.

Вагомий елемент, системне моделювання являє собою практичний, операційно структурований інтегративний метод змін, що здійснюються в процесі усвідомлення, прийняття і проживання багато-варіативності життєвої реальності з метою досягнення стану «Я є», стану найбільш повного та автентичного особистісного проявлення (Каліщук, 2018). Системне моделювання є практичним засобом схематичної побудови та аналізу безлічі людських систем. Метод дозволяє оперативну, в короткочасному форматі не тільки діагностувати і збагнути глибинну суть при «переживанні-проживанні» тієї системи, яка потребувала у клієнта змін, але й пізнати і «пере-прожити» стан парадоксальності в процесі зустрічі із собою і завдяки цьому усвідомити, відкрити новий смисл, створити новий діючий аттрактор системи та перейти на новий рівень організаційного порядку власного життя. Як результат, досягається стан «Я є» у повній відповідності до «свідомості зі світом» як «екологічного ладу» та безмежності сприймання світу, себе і своїх можливостей у світі, коли зовні нічого не змінюється, але, разом з тим, все стає іншим в силу зміни різних ракурсів «Я»: часових, просторових, смислових, ціннісних тощо. Базові поняття системного моделювання («система», «прямий та зворотний смисл», «парадоксальний смисл», «об'єкт», «відношення», «зв'язок», «означуване», «означаюче», «контекст», «простір», «час», «свідомість», «призначення», «супер-позиція», «конфлікт цінностей», «конфлікт дій», «симетрія», «полярність») дозволяють

розгорнути дослідницьке та психокорекційне поле клієнта, екологічно виявити в побудованій системі визначених (або невизначених) об'єктів найбільш значущі зв'язки, їх відношення, знайти місце інтервенції та перевірити модальність і силу здійснених змін.

До функціональних процесуальних дій віднесено засоби експлорації внутрішнього досвіду, а саме: «теле», «квантовий стрибок»; «самопереоцінка переживань»; «емоційна зумовленість програм дій»; «прийняття викликів складності, невизначеності, різноманітності та вибору»; «парадоксальність смислів»; «холотропне дихання»; «катарсис»; «самовіднесення»; «реімпринтинг досвіду», «смисл», «досвід зустрічі з автентичним собою», «системне моделювання понять, переживань, ситуацій».

Динамічні процеси реорганізації смислової архітектури свідомості зумовлюються інтеграційною дією генетичного, системного та контекстного планів екзистенційно-системного концепту, які об'ємно оформлюють та змістовно наповнюють онтологічне поле розгляду екзистенційної дійсності людини, розкриваючи ключові категорії, а саме: «співвіднесення» та «діалогічний обмін між Я і світом», «інтенційність», «досвід зустрічі із собою, світом і зі світом інших людей», «еволюціонування». Вивчення поведінки динамічної складної системи, якою є людина, передбачає, за умови врахування залежних та незалежних змінних та вихідних умов, операціоналізацію даних, що прогнозують на тривалий проміжок часу множину дискретних фінальних станів системи. Тому багатоплановість концепту дозволяє розглядати динамічні процеси з боку екзистенції, як можливості «самотворення», «автентичності», знаходження «смислу», «внутрішньої рівноваги», «свободи», «відповідальності», «трансцендентності» та з боку вибору, як часткової функції альтернативних реакцій, зв'язку, багатоваріативності, альтернативності шляхів еволюції, випадкових малих впливів, нестабільності, флуктацій, біфуркацій як розгалуження шляхів еволюції, аттракторів.

Таким чином, транстеоретичний екзистенційно-системний концепт передбачає побудову певної моделі та системи координат, в межах якої оформлюються умови та прийоми реорганізації смислової архітектури свідомості особистості. Загальними його характеристиками

виступають: багатоплановість, конвергенція, уніфікація часток, створення нового об'єднання, спрямованість на смислотворення. Означені складові проявляють фундаментальне різноманіття але, водночас, і суттєву єдність екзистенційно-системного концепту впливати на процес динаміки смислів особистості, зокрема, на процес інтенційного знаходження смислу і основи власної ідентичності та на придбання певної життєвої позиції як джерела смислу в життєвій ситуації.

Транстеоретичний екзистенційно-системний концепт являє собою інтегровану площину, в якій інтеграція є не абсолютною і незміною сумою первісно незалежних, роздільних підходів, а виступає об'єднаною структурою, що має свій власний динамічний рух, заданий умовними векторами цілеспрямованості, ефективності та екологічності консультативної дії по реорганізації смислової архітекtonіки особистості. Евристична модель транстеоретичного концепту побудована на засадах інтегративної єдності, синергетичного та динамічного підходів. Екзистенційно-системний концепт в силу транстеоретичних засад та завдання інтегрувати минулий досвід з безмежною власною інтенційністю, в силу інтрапсихічного фокусу трансформаційної роботи та предметної спрямованості, може розглядатися як ефективна площина творчої зміни «кристалізованих» патернів, відкриття нових векторів життєвих змін, самореорганізації та еволюціонування.

4.2. Концептуалізація екзистенційно-системної моделі: введення онтологічних домінант

Транстеоретичний екзистенційно-системний концепт базується на засаді сходження різноспрямованих парадигмальних підходів з метою створення дійового конструкту допомоги та здійснення змін. Екзистенційно-системна модель є результатом застосування «поліфонічного» підходу до реорганізації смислової архітекtonіки свідомості особистості в умовах «багатоголосся» психологічних систем надання допомоги клієнтам в психологічній практиці.

Концептуалізація екзистенційно-системного підходу є методологічною процедурою введення ключових онтологічних уявлень та

оформлення їх у цілісну систему з визначенням сутності та логіки їх зв'язку, в межах яких оформлюються умови, процеси і технічні прийоми діагностики та реорганізації смислової архітекtonіки свідомості особистості.

Методологічними засадами концептуалізації екзистенційно-системного моделі виступили: спектральний підхід, що зумовлює дію теоретико-методичної додатковості елементів екзистенційно-системного конструкту щодо очікуваного результату (Цапкин, 2004); структурний, який полягає у визначенні ізоморфізму, взаємодії та узгодженості понять вихідних парадигмальних систем при створенні нового концепту та семіотичний підхід, котрий забезпечує дослідження та аналіз закономірностей реорганізаційного процесу змін.

Концептуалізація екзистенційно-системного підходу передбачає обґрунтування низки положень та виконання послідовних дій, а саме:

1) здійснення понятійної операціоналізації онтологічних домінант інтегративної багатопланової координатної площини екзистенційно-системного концепту;

2) конструювання схеми (моделі) зв'язку базових понять, що відбивають тенденції змін та дозволяють продукувати гіпотези про природу, характер їх взаємозв'язку і оформлюють функціональні засади підходу;

3) побудови класифікації методів діагностики «картини світу» особистості як варіативно-предметної об'єктивації смислової архітекtonіки свідомості особистості;

4) обґрунтування процесу реорганізації смислової архітекtonіки свідомості особистості.

Головним вектором генези смислової архітекtonіки свідомості особистості є дія «співвіднесення зі світом», яка спрямована на знаходження того смислу, який на даний момент зумовлює якість та зміст екзистенції людини і викликає самодетермінацію, рефлексивні процеси, внутрішній діалог та, як наслідок, динаміку в архітекtonіці її смислів. Тому «співвіднесення зі світом» як генералізовану дію виявлення смислів особистості у процесі конструювання смислової архітекtonіки свідомості, бажано розглянути у форматі онтогенетичного поля (рис. 4.2).

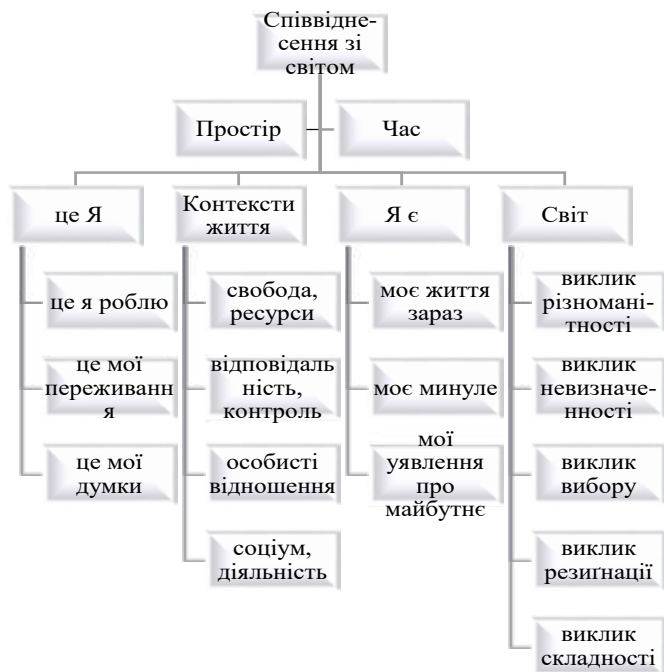

Рис. 4.2. Онтогенетичне поле смислової моделі світу особистості

Означене онтогенетичне поле зумовлює окреслення множини можливих проекцій екзистенційно-системного дослідження дійсності людини, яка відбивається у специфіці її смислової моделі світу та вимальовує самотню «картину світу». Пропонуємо розгляд п'яти таких проекцій, а саме: співвіднесення зі світом і самовіднесення; виклики життя; понятійний зміст онтологічних домінант; діагностико-психокорекційні підходи; трансформаційні можливості.

Перша проекція – це вимір «присутності-відкритості» і розгортання парадоксальності смислів у відчутті самості та усвідомлення своєї сутності у просторі й часі. А.Х. Алмаас звертає увагу на відмінність між двома аспектами сутності: почуттям присутності «це Я є» та почуттям трансцендентного «Я є», яке спирається на досвід відкритості часу та простору (Almaas, 1996). «Я є» виступає коло-центричною домінантою, яка зумовлює синергетичний баланс енергетики

минулого та майбутнього щодо сьогодення і розглядається в якості потенційної можливості стати собою, дати собі своє життя.

Таким чином, «Я є» охоплює розуміння свого досвіду й відношення до нього, спрямованість уявлень про майбутнє та автентичне ставлення до себе зараз у теперішньому часі. «Я є» визначає «колір» потоку, в якому здійснюється життя й відчуття природності та невідкладності тих причин, які викликають цей «колір». Це розуміння власного засобу осягнення світу і джерел власної повноти й ефективності, це зустріч із собою і своєю унікальністю.

Сутність «Це є Я» окреслює характер і модальність активності особистості, ступінь свободи і відповідальності щодо власних проявів ментального та дієвого плану в різних контекстах життя: в усвідомленні власних ресурсів, у контролі внутрішніх та зовнішніх проявів, в особистих ставленнях та в якостях власного рольового набору в соціумі. «Це є Я» складається з відчуттів, сприйняття, спонукань, емоцій, символів, концепцій, правил та логіки. Поняттями, що її оформлюють виступають: психологічний зміст емоційних станів, базові емоційні реакції: страх, гнів, сором, відраза, інтерес, подив, радість, сум; відповідні емоціям програми дій: уникнення, руйнування, приєднання, відторгнення, вивчення, переключення, повторення, прохання про допомогу; звичні патерни думок, наприклад: «Хто мені скаже який я?», «Все що я роблю повинно бути бездоганним», «Мені ніхто не допоможе», «Мені не цікаво із собою», «Я гублю багато можливостей», «Я вже давно не задоволений тим, що зі мною діється», «Я повинен все контролювати», «Я не довіряю іншим», «Я не можу впоратися із ситуацією», «Мене не приймають» тощо. В цілому, «Це є Я» зумовлюється «кристалізованими» патернами поведінки, засобом кодування власного досвіду, ієрархією інтроєктних переконань, оточуючою середою, якісним складом систем, до яких належить індивід, динамікою формування власних цінностей, які виступають атрибутом усвідомленого екзистенціального фрагменту дійсності.

Друга проекція – це множинність проявів «викликів» світу. Виклики різноманітності (наприклад: власних «суб-особистісних» проявів, емоційних відреагувань, інтересів, звичок, зовнішніх реакцій та ситуацій); невизначеності (майбутнього, дій і ставлень іншою

людини, непередбачуваності подій); вибору (альтернативного чи багатоваріативного вибору цілей, ситуацій, варіантів життя, партнерів); резигнації (за умови відсутності можливості вибору і впливу на обставини) та складності (включення і активне задіяння інтелектуальних, емоційних чи фізичних зусиль). Виклики світу являють собою канали розповсюдження напруги, що вмикають процеси «самовіднесення» і активного переборення «опору середовища» через відкриття смислів. Прийняття життєвих викликів виступає спонтанною, визначально притаманною активністю, що посилює індивіда, робить його експансивним і, одночасно, спрямовує на ускладнення і розвиток (Максименко, 2006).

Третя проекція – окреслення понятійного змісту екзистенційно-системного концепту. В якості ключових понять його теоретичного оформлення виступають:

– «світ» як простір і час екзистенції людини, матеріальні та енергетичні ресурси її життя;

– «свідомість» – індивідуальна система створення образу світу, що дозволяє людині самовизначитися в реальному світі, моделюючи все різноманіття оточуючої дійсності та активно впливаючи на неї, створюючи безліч суб'єктивних світів, які у кожному окремому випадку базуються на індивідуально-емпіричному досвіді людини унікально репрезентувати зовнішній об'єктивний світ для себе;

– «картина світу» як інтенційно-активована динамічна смислова мережа з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

– «смысл» – «одиниця аналізу психічного, інтенціальне переживання, ноєматичний корелят, зміст психічного» (Агафонов, 2003: 93), інструмент відкриття світу, інтеріоризована інтенція, що знаходить зв'язок між означаючим і означенням, має свої вихідні корні та динамічну тенденцію до визнавання і прийняття в якості суб'єктивного орієнтуру і суб'єктивного покладання при знаходженні відповіді на активуючий (зовнішній чи внутрішній) вплив у множинних взаємодіях подій;

– «система» – сукупність об'єктів і зв'язків між ними, які створюють й утримують простір для реалізації «приналежності» кожного з її об'єктів, зумовлюючи повторювальні (автопоезні) взаємодії;

– «смысловая архітектура свідомості» як багатомірна система смислової конструкції психічного, що детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», акумулює і «укладає» у парадигмальні смислові поля сліди (як різні виміри) зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до об'єктів (явищ, ситуацій);

– «співвіднесення зі світом» – дія, що зумовлює динаміку особистості, рух її життя через переживання континууму станів і створення смислового поля, організованого зв'язками відповідного мнемічного контексту, яка розкривається в інтрапсихічному, інтерпсихічному, екзистенційному та системному ракурсах.

– «уявлення, переживання, думки», семіотика (означаюче та означуване) яких зумовлює конвенціональні кореляти смислотворення в силу того, що «ми перетворюємося в ті історії, які розповідаємо» (Кибед & Шпарпер, 2014: 12);

– «реорганізація» – процес взаємодії з оточуючим середовищем через повторювальні патерни «співвіднесення зі світом» й самовіднесення, кожен з яких запускає структурні зміни в системі та зумовлюється сумою процесів, сукупністю дій і станів, послідовність протікання яких призводить до експонентного зростання складної системи;

– «самовіднесення» – рефлексивне самоусвідомлення як безперервний процес перетворення, динаміки та розвитку особистості, хід її життя, що здійснюється через переживання континууму станів та створення смислового поля, організованого зв'язками відповідного контексту.

Означені базові поняття являють собою внутрішній простір психологічного ладу екзистенційно-системного концепту, яким оперує психолог-консультант. Наочна модель теоретичного конструкту екзистенційно-системного підходу, який наповнюється репрезентаціями клієнта, може бути представлена у формі трикутної піраміди (рис. 4.3).

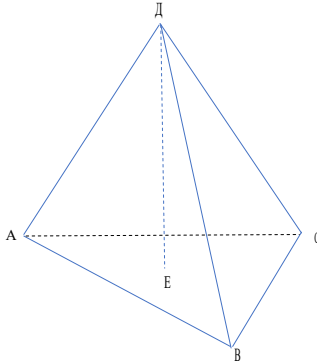

Рис. 4.3. Формат зв'язків онтогенетичних репрезентацій «співвіднесення зі світом» як дії знаходження смислу

Елементи піраміди (вершина, кути, ребра, основа, висота) розкривають структуру взаємозв'язків онтологічних елементів екзистенційно-системного концепту, а саме:

- вершина Д – «Смисл» (Навіщо? Що це для мене значить? Як це мене змінює? Як це мене доповнює? Як збагачує?);
- \perp А – «Соціально-культурний контекст, минуле, досвід, переконання, Я повинен» (Чому? Як правильно?);
- \perp В – «Феноменологія життя, моє життя зараз, Я можу, теперішній час» (Як? Чи можу це? Де?);
- \perp С – «Мої уявлення про майбутнє, ідеї, перспективи, Я хочу» (Куди йти? Чи хочу цього?);
- АД – «Це мої думки, звичні (типові) патерни розуміння» (Як інтерпретую? Про що міркую?);
- ВД – «Це мої переживання, це мої звичні (типові) емоційні патерни» (Що відчуваю? Що мені треба? Що є моєю необхідністю зараз?);
- СД – «Це я роблю, звичні поведінкові патерни» (Що я роблю? Як я це роблю?);
- основа АВС – «Це є Я, ідентичність» (Хто Я?);
- висота ДЕ – «Я є» (мої ресурсні стани, моє «призначення» в системах);

- АВ – «Мої системи, простір, об'єкти» (Хто? Що?);
- АС – «Виклики, кризи» (Що змінилося? Чи є у мене тривога? Чи був у мене вибір? Що я відчуваю: сумніви чи рішучість?);
- ВС – «Переоцінка, цінності» (Чому це важливо для мене?).

Означена система взаємозв'язків конструктивів екзистенційно-системного концепту оформлює функціональні засади підходу, відбиває спрямованість та вектори рівнів, процесів і стадій змін в об'ємній координатній площині процесу реорганізації смислової архітектури свідомості особистості, забезпечуючи відкриття смислів на чотирьох рівнях екзистенції людини: «зі світом як соціально-культурним контекстом та досвідом», «із цінностями власного життя», власна феноменологія», з «це є Я» – власною ідентичністю та зі своїм «перспективним майбутнім».

Змістовна схема зв'язків теоретичних конструктивів екзистенційно-системного концепту зображена на рис.4.4.

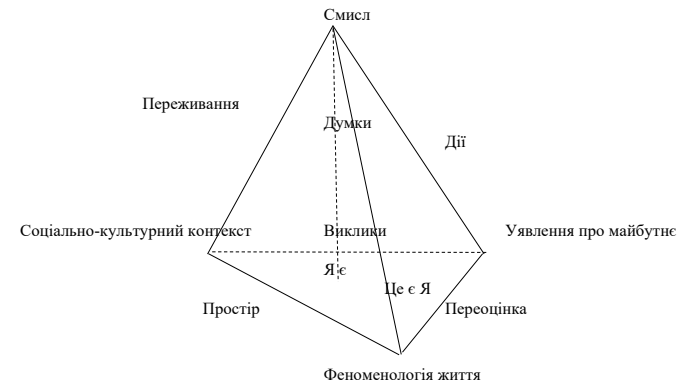

Рис. 4.4. Змістовна схема взаємозв'язків і взаємодії онтогенетичних репрезентацій «співвіднесення зі світом» як дії знаходження смислу

Четверта проекція екзистенційно-системного концепту відбиває класифікацію методів діагностики смислової моделі світу особистості. Об'єктивно заданою методичною засадою діагностики, виступає інтрапсихічна спрямованість, занурення у рефлексивні процеси з метою відчути власні потреби, усвідомити внутрішній діалог, самовизначитись у модальностях власної необхідності («мені це треба» і

«я це хочу»), розкрити ресурсний стан компліментарності зі світом та дізнатися про стани свого типового реагування на події, базові емоції, які виступають тлом життєдіяльності та життєтворчості. Обґрунтування технології діагностики смислової архітекtonіки свідомості спирається на три вихідні припущення, а саме:

– методи такої технології повинні проявляти дійсність як «текст» через дію розуміння;

– смислова архітекtonіка свідомості особистості припускає наявність узагальнено-типової схематичної її будови, універсальної для кожного індивідуального випадку, що дозволяє профілювати та верифікувати отримані дані;

– система, в якій функціонує досліджуваний, виступає одночасно фоном прояву, «текстом», який описує його екзистенції та є детермінантою подальшого конструювання архітекtonіки його свідомості.

Враховуючи, що пошуковим полем діагностики смислової архітекtonіки свідомості особистості виступає інтрапсихічна реальність, простір середини себе, центр суб'єктності людини, то предметом діагностики виступають:

- 1) звичні (типові) стилі реагування;
- 2) «кристалізовані» патерни поведінки;
- 3) емоційні та когнітивні протилежності;
- 4) тілесні деструктивні відчуття, симптом як специфічний текст, що репрезентує зміст внутрішнього конфлікту;
- 5) якість та модальність зв'язків, що встановлені в системі між її елементами;
- 6) смислова карта суб'єктивних уявлень про дійсність – «картина світу», зумовлена внутрішнім досвідом людини.

Означені вище положення зумовлюють і внутрішню логіку діагностики смислової архітекtonіки свідомості особистості, й алгоритм зовнішніх операцій, які реалізуються за допомогою:

– проективного підходу – «Самий ранній дитячий спомин» А. Адлера; методика Ф. Фідлера «Тип установки щодо інших»; методика «Мій світ» – модифікована методика «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда; Лист-потік 10 хвилин «Жити – це...»; ранжування в присутності спостерігача-профайлера цінностей з посиленням

емоційним компонентом для визначення точок аттракції системи досліджуваного (Adler, 1966; Каліщук, 2014);

– психосемантичного підходу – моделювання «семантичних універсалій» смислової архітекtonіки свідомості; семантичного аналізу порушень смислових утворень; визначення міри заповнення семантичного вакууму базових категорій власної екзистенції смисловими відкриттями; опис ситуацій, станів та ставлень; вільна класифікація; семантичні диференціали; методи особистісних конструктів (Артемьева, 1999; Серкин, 2008; Петренко, 2010 б);

– екзистенційного підходу – досвід зустрічі із собою, зі світом й іншими людьми»; «співвіднесення та діалогічний обмін між Я і світом; усвідомлення базових механізмів дії «інтенційності», «самотворення», «автентичності», «внутрішньої рівноваги», «свободи», «відповідальності», «трансцендентності»; «варіантів життя»; усвідомлення внутрішнього діалогу – здійснення переходу від страху реакцій тіла до усвідомлення симптому як порушеного балансу між ваганням і відповідальністю й свободою вибору (Бьюдженталь, 2001; Василюк, 1988, Дружинин, 2000; Лэнгле, 2011; Максименко, 2006);

– системного моделювання і психодраматичного підходу – аналіз складових системи та виявлення неефективного вихідного аттрактору і знаходження триггеру за допомогою моделювання і відреагування ситуацій, що мають вагому емоційну напругу; розпізнавання знайдених дисбалансів; побудова моделей «Я і моє Призначення»; «Я і Свобода»; «Я і Відповідальність»; «Я і Життя»; відкриття парадоксального смислу при виявленні переважних станів та програм дій, які генерує досліджуваний; «квантовий стрибок»; «віртуальне сканування»; генералізація «Я»; визначення «супер-позиції»; «тріада»; «тетролемма»; квадрат «Да-Ні»; «конфлікт цінностей»; «конфлікт дій»; «вибір»; «контекст станів»; «подорож до глибинної мети»; «баланс між унікальністю і цінністю», «лінія життя» тощо з метою (Каліщук, 2018);

– бодинамічного підходу – «новий позитивний імпринтинг народження» з метою відкриття конденсованого досвіду та фіксованої установки імпринтингу народження як базової крапки біфуркації

життя, як фундамент формування емоційних і поведінкових патернів й специфічної емоційної забарвленості суб'єктивної моделі реальності;

– трансперсонального підходу – холотропне дихання за С. Грофом як засіб, що поєднує дихання й музику та виступає засобом енергетизації й каналізації переживань людини з метою тілесного відреагування «емоційних заноз» та відкриття їх смислів (Гроф, 2008).

Означені підходи і технічні прийоми предметно вимальовують методичний потенціал екзистенційно-системного концепту, дві відмітні риси якого полягають у:

1) можливості «осягнути неосяжність» і змоделювати та «пере-прожити» безкінечну кількість простих та складних понять, якими оперує досліджуваний при описі та переживанні своєї екзистенції, охопити багатоплановий світ його почувань, образів, ідей, сфер, ролей, загальних чи конкретних тем, завдань та цілей;

2) одночасній діагностичній та корекційній дії означених підходів та технічних прийомів, що забезпечується їх внутрішньою феноменологією, яка задає синхронність операцій розширення горизонту бачення себе і контекстів свого життя і, разом з тим, розкриття нових, неусвідомлених раніше можливостей і знаходження новоз'явлених орієнтирів через знаходження смислу.

Екзистенційно-системний концепт не має обмеженості щодо предмету моделювання та змісту запиту, а тому, дозволяє скласти, кожен раз, мінімально достатню й максимально необхідну діагностичну програму і предметно визначити фокус й призму сприйняття досліджуваного (значуща людина, важлива подія особистої історії, ракурс проблеми, симптом, особистісний конструкт, гіпотетичне уявлення тощо) і його континуальні засади (Чому я бачу світ саме так? Що в цьому баченні викликає почуття неузгодженості та парадоксальності?). Методи екзистенційно-системного підходу наведено в додатку А.

На рис. 4.5 зображено зв'язаність діагностико-корекційних підходів екзистенційно-системного концепту.

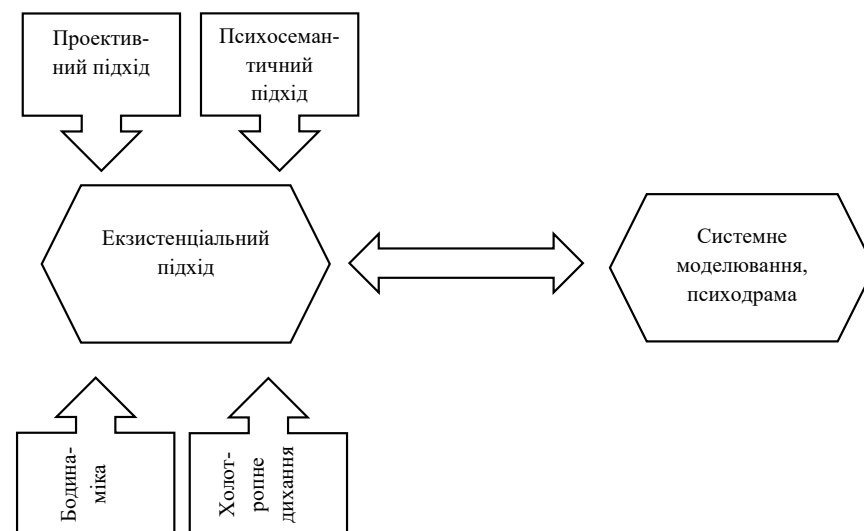

Рис. 4.5. Зв'язок діагностико-корекційних складових екзистенційно-системного концепту

П'ята проекція охоплює трансформаційні можливості екзистенційно-системного концепту до динаміки смислових утворень. Екзистенційно-системний ракурс впливу на життєвий стиль забезпечує дію механізму «збирання себе» і зміну зв'язків і відношень між елементами системи через розширення життєвого світу, через налаштування взаємодії з оточуючою середою через повторювальні патерни «співвіднесення зі світом» та самовіднесення і складання нової конфігурації смислового поля особистості.

Таким чином, розкриття онтологічних домінант транстеоретичного екзистенційно-системного концепту дозволяє визначити його як транстеоретичну психологічну систему забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання викликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу.

4.3. Процесуальна закономірність і механізм екзистенційно-системної реорганізації «картини світу» особистості

Фундація комплексної методології екзистенційно-системного концепту передбачає обґрунтування функціонального аспекту екзистенційно-системної реорганізаційної дії з визначенням мікрогенетичної (становлення) й макrogenетичної (розвиток) динаміки смислової архітекtonіки свідомості особистості та з прогнозуванням тенденцій заданих змін. Означене завдання передбачає:

- розкриття внутрішнього процесуального плану екзистенційно-системного концепту;
- обґрунтування механізмів динаміки смислової архітекtonіки свідомості особистості;
- побудову процедурної моделі реорганізаційної дії екзистенційно-системного концепту;
- визначення факторів вірогідності тенденцій заданих змін та окреслення меж функціональних можливостей концепту;
- опис операційної моделі практичної дії психолога-консультанта, яка відтворює процес реорганізації на багатовекторній площині транстеоретичного екзистенційно-системного концепту.

Методологічними підходами змістового аналізу функціонального плану екзистенційно-системної моделі є: генетико-моделюючий як єдність «самопроєктування» особистості й системи умов її функціонування та розвитку (Максименко, 2006); системний як «автопоезний» процес неперервного суб'єктивного творення світу і спіральний характер множини взаємодій з оточуючою середою через їх повторення, кожна з яких запускає структурні зміни в системі (Varela, 1995); структурно-інтегративний в плані аналізу інтегративних процесів еволюційного руху особистості (Холодная, 2002) та предметно-діяльнісний на прикладі екзистенціально-системного аналізу реорганізації «картини світу» клієнта з панічними розладами.

Класичне і найбільш загальне пояснення реорганізаційної дії пропонують «теорії розвивального навчання Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, С.Д. Максименка, Г.С. Костюка, Л.С. Виготського,

... вивчаючи становлення людини, ми маємо справу з явищем проєктування – самопроєктування вищих психічних функцій в унікальному просторі соціальної ситуації розвитку. В єдине ціле пов'язуються власно генезис, що йде за власними законами, своєрідна активність особистості та система соціально-педагогічних умов її функціонування й розвитку» (Максименко, 2006: 23). Зумовлююча роль в цьому процесі відводиться розумінню як смислотвірному механізму і способу ідентифікації «нужди» через знаходження смислу. Розуміння є творчим процесом, який, як слушно зазначає В.О. Моляко, є частиною певної стратегії рішення – частиною суб'єктивної програми розв'язання нового завдання і пошуку необхідної персональної його інтерпретації (Моляко, 2013).

Окремим відкриттям, яке наближує до розуміння внутрішнього процесуального плану реорганізації «картини світу» особистості, виступає «важливий науковий факт, що засобом, засвоєння якого забезпечує виникнення психічного новоутворення може бути ... життєвий досвід, мовне висловлювання, сумісно-розподілена діяльність, інноваційні технології, навчальне експериментування тощо» (Максименко, 2006: 23).

Фокусом і, водночас, головним механізмом реорганізаційного процесу виступає структура й якість (узгодженість – неузгодженість; анахронічність – новизна; одноманітність – варіативність; стандартність – оригінальність) зв'язків між знайденими смислами раніше сформованого смислового поля та зумовлюючих його мнемічних контекстів. Означені зв'язки мають емоційний вираз, і складають систему «уявлення (мнемічний контекст) → переживання (емоції, стани) → думки». Суперечні (неузгоджений, новий, варіативний, оригінальний) зв'язки між смислами викликають переживання парадоксальності та парадоксальну конфронтацію із самим собою, зі своєю власною ідентичністю і тим світом, який людина створила для себе. Переживання парадоксальності, таким чином, виступає механізмом розширення контексту, знаходження біфуркаційного роздоріжжя, яке обов'язково містить прохід до підвищення рівня організаційного порядку людини.

Формально-логічна схема реорганізації як системи конструктів її опису та відповідних дій представлена на рис. 4.6.

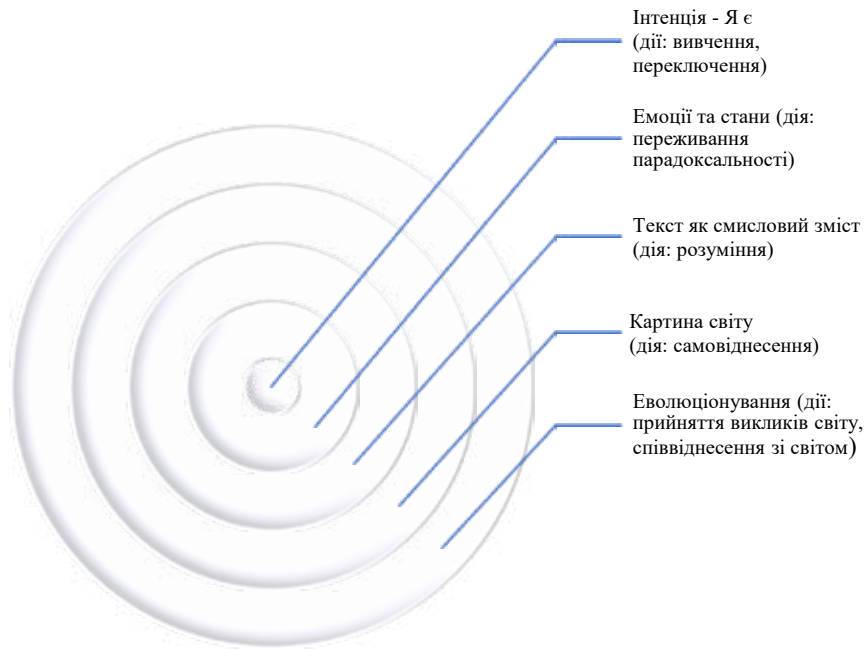

Рис. 4.6. Формально-логічна схема реорганізаційного процесу

Внутрішня логіка реорганізації «картини світу» особистості задається двома постулатами теорії смислової проєкції реальності А.Ю. Агафонова. Перший – «психіка має смислову будову», другий – «свідомість організована як множинний текст, що складається з пізнавальних контурів» (Агафонов, 2003: 110).

Поняття «текст» означає смисл або сукупність смислів, що в актуальний момент часу відбивають зміст свідомості. Змінення тексту передбачає зміну характеру зв'язку між первісними смисловими угрупованнями, а також зміну мнемічних контекстів, що задають семантичний аспект інтерпретацій подій (наприклад: смисл щодо ставлень батьків: «Батьки мало приділяли мені часу, ставилися без розуміння моїх потреб» → зміна мнемічного контексту: «Батьки багато працювали і саме так проявляли свою любов і турботу про мене»). Різні рівні

пізнавальних контурів свідомості (сенсорно-перцептивний, уявлень, мисленнєвий, афективний та рефлексивний) виступають формами смислотворення, мають відповідний ним смисловий зміст та, водночас, виступають засобом реалізації свідомістю розуміння власних текстів (наприклад: смисли у контексті панічної атаки: сенсорно-перцептивний рівень – «тіло живе своїм власним життям – знову я відчуваю тремтіння, посмикування м'язів, тик, утруднення подиху, біль у грудях, приплив крові або озноб, запаморочення тощо»; рівень уявлень – «я вмираю»; мисленнєвий – «мені ніхто не допоможе, бо лікарі не знають як допомогти»; афективний – «тривога, страх, жах»; рефлексивний – «мене тривожать мої стани, я не зможу позбутися цього, коли й де це відбудеться знову»). Реорганізація смислів окремої події здійснюється через співвідношення «я і подія», а саме: через знаходження засад і мнемічних контекстів становлення (мікрогенез) існуючого пізнавального контуру і його розуміння та опрацювання засобів розвитку (генетико-моделюючий аспект) нового пізнавального контуру через відкриття парадоксальності змісту свого суб'єктивного світу.

Механізм екзистенційно-системної реорганізаційної динаміки смислових утворень аргументується вагомими базисами: загальною теорією систем (О'Коннор & Макдермотт, 2006) та теорією загально-психологічного перетворення діяльностей та потреб (Братусь & Лишин, 1982).

З точки зору загальної теорії систем, в екзистенцію людини закладені потенційні засади створювати вільні зв'язки в системі, що актуалізуються методами екзистенційно-системного концепту (проективними, психосемантичними, екзистенційного аналізу, системного моделювання, психодрами, бодинамічними і трансперсональними). Діагностичні програми проявляють, водночас, і ресурс для змін, і середовище для реалізації цього ресурсу. Екзистенційно-системний підхід дає можливість вимірювати динамічний стан системи, виявляти важливі елементи системи, модальність та силу зв'язків між об'єктами, знаходити смисл, що система носила в собі як старий і помилковий аттрактор. А крім того, довести систему до точки біфуркації та запустити новий порядок організації системи через переривання постійно відтворюючих у клієнта зв'язків, ставлень («урівноважуючий

зв'язок»), їх розуміння і усвідомлення. Завершення та зміна зв'язків («підсилюючий зв'язок») зменшує можливість повернутися до первісної, звичної форми стабільності системи, чим і забезпечується перехід на новий рівень функціонування особистості, з новим аттрактором (парадоксальним смыслом), що забезпечуватиме більш перспективніше тяжіння системи до стабілізації. Тому, екзистенційно-системний аналіз відкриває можливості трансформувати стани, виявляти не тільки характер зв'язків між об'єктами, що складають складну систему, але й, одночасно, довести та усвідомити роль і значення множинних комбінацій взаємо-впливових факторів, а саме: елементів системи, переважних станів та зв'язків. А крім того, визначати причино-наслідкові зв'язки між об'єктами з позиції часу і перейти від фіксації явищ, що відбуваються до розуміння структурних взаємозв'язків, що породжують певні послідовності (патерни) явищ у макрогенетичному аспекті.

Загально-психологічне перетворення діяльностей та потреб змалює механізм створення (знаходження) смислів, який здійснюється відповідно схеми послідовної дії смислотворення, а саме: невідзначений, безпредметний потребовий стан (неусвідомлений конфлікт між неприйнятним, витісненим особистісним смыслом та потребовим станом) → вибір конкретного мотиву-предмету потреби (потребовий стан не усвідомлюється, відчувається безпредметна тривога) → перетворення потреби і діяльності (безпредметна тривога упредмечується парафернальною здібністю репрезентувати внутрішній конфлікт, створюється «симптом-знак-текст») → задіяння методів семантичного аналізу порушень смислотворення (відкриття реорганізаційною дією парадоксальних смислів).

Означені вище положення визначають зміст процедурної закономірності реорганізації «картини світу» особистості, яка побудована на засаді аналізу генетичних співвідношень конструктів дослідження смислової архітектоники свідомості особистості (рис. 4.7):

Прогнозування заданих діагностико-корекційними методами екзистенційно-системного концепту змін об'єктивується та верифікується системою інтрапсихічних факторів, а саме:

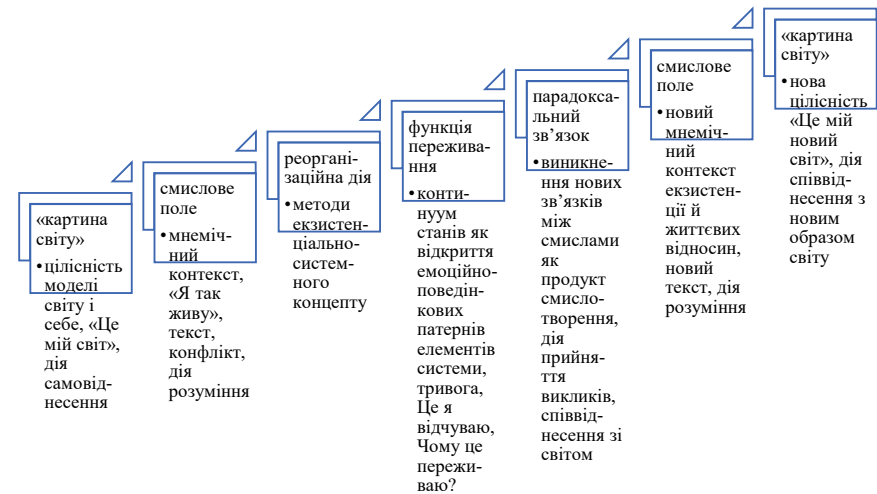

Рис. 4.7. Процедурна логіка реорганізації «картини світу» особистості

– узгодженою дією взаємоповнення всіх пізнавальних контурів як парціальних видів розуміння ракурсів «співвіднесення зі світом»: «Я є»; «це є Я»; «це Мої переживання»; «це Мої думки»; «це Я роблю»; «це Моє життя зараз»; «це Моє минуле»; «це Мої уявлення про майбутнє»;

– розширенням мнемічного контексту, який в перспективі стійко зберігає свій новий якісний і збільшений об'єм (сприйняття відомого як нового з іншого ракурсу);

– зміною зв'язків системи із створенням знайденим смыслом нового аттрактору, в силу того, що зв'язки між однаковими елементами можуть встановлюватися по-різному, на характер їх встановлення впливає попередній мнемічний контекст (мікрогенетичний аспект);

– зміною мнемічних контекстів, які оформлюють семантичну канву «рекуренції» – розвитку власних значень як тексту (креативне мистецтво подиву);

– новою інтегративною структурою смислового поля та «картини світу», які відповідають новому якісному складу «співвідношення зі світом» (дії вивчення та переключення);

– «спіральними» патернами поведінки клієнта («урівноважуючий зв'язок» в системі), які свідчать про не врахування вагомих тригерів первинної стабілізації системи та не включення «підсилюючого зв'язку» в систему (найчастіше це відсутність або ригідність рольового репертуару в клієнта).

Межі функціональних можливостей концепту окреслюються потенціалом методів екзистенційно-системної моделі та засобами їх поєднанням у кожному окремому випадку. Обмеження концепту стосується спроможності його діагностико-корекційного ресурсу, а саме:

- можливості розширювати репрезентації дійсності клієнта;
- настроюватися на його індивідуальну ментальну «картину події»;
- налаштовуватися на особливості розподілу уваги, на особливості внутрішніх часових характеристик (прискорення чи гальмування);
- визначення суб'єктивного уявлення про ситуацію (вербальна, візуальна, тілесна, емоційна);
- враховувати контекстуальні обмеження клієнта щодо власних «кристалізованих» патернів емоційного та поведінкового реагування (наприклад, переживання жалю, суму, фіксації на сумнівах, перепони особистого ментального досвіду репрезентацій, нестійкість до протиріч тощо).

Слід підкреслити, що транстеоретичність екзистенційно-системного концепту дозволяє обрати такі діагностико-корекційні підходи та методи, які проявляють максимально ефективну дію у кожному конкретному випадку на різних стадіях реорганізаційного процесу: екзистенціальний аналіз з метою напрацювання досвіду зустрічі із собою, зі світом й іншими людьми; психосемантичний – для аналізу порушень власного смислотворення; проективний – для визначення життєвого стилю та засад власної екзистенції; холотропне дихання – опрацювання тілесної напруги; реімпринтинг досвіду – нівелювання помилкових мікрогенетичних засад функціонування особистості; системне моделювання – експрес діагностика та відреагування ситуацій, що мають вагому емоційну напругу і потребують розпізнавання знайдених дисбалансів тощо.

Наочне відображення практичної дії психолога-консультанта відтворюється на координатній площині (рис. 4.8), яка інтегрує рівні, процеси та стадії змін з метою, одиницями аналізу, елементами контакту, операційними техніками, базовими навичками і факторами впливу (Прохазка & Норкросс, 2007; Зейг & Мьюнион, 2000).

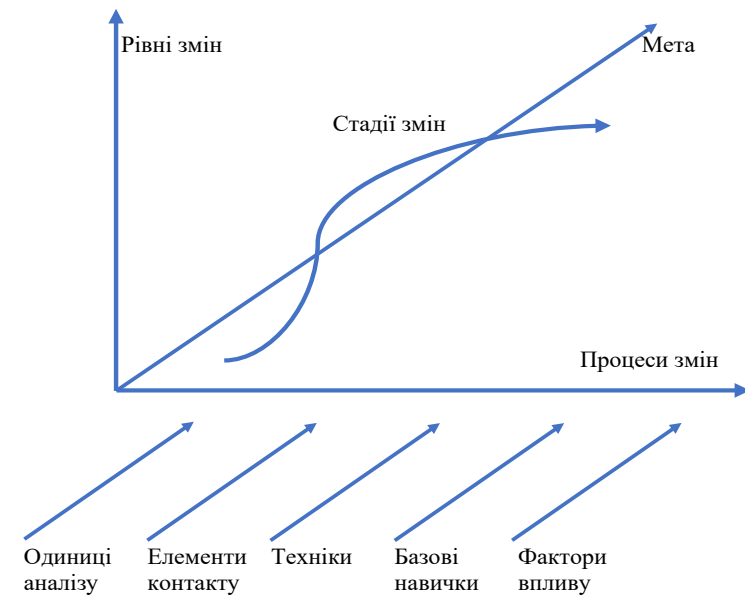

Рис. 4.8. Операційна модель реорганізаційної дії концепту

Предметним варіантом як прикладом використання операційної моделі реорганізаційної дії концепту виступає опис психологічної допомоги клієнтам з панічними атаками. Панічний розлад обрано як найбільш об'ємний рівень змін, що характеризується широкою різноманітністю «вихідних аттракторів» виникнення й унікальністю протікання в силу різної ментальної моделі клієнтів репрезентувати світ для себе та, водночас, типовою для всіх епізодів зосередженістю психологічних змін на відкритті смислів щодо власної екзистенції. Операційна модель містить зміст кожної з осей, векторів та відповідні практичні засоби (підходи та методи роботи):

1. *Вісь мети* відбиває універсальне очікування – реорганізацію «картини світу» клієнта через прийняття та проживання ним виклику невизначеності й досягнення автентичних установок і відповідальності щодо власної екзистенції та світу. При панічних атаках означена мета первісно згорнута до прагнення позбутися тілесної симптоматики і перебороти відчуття тривоги та невизначеності щодо переживаних критичних станів. Мета трансформується продовж першої сесії.

2. *Вісь рівня змін* – об'єкт – містить запити, а саме: ситуаційні, в тому числі, симптоматичні; дезадаптивні; інтерперсональні; сімейні; інтраперсональні та їх взаємопереходи і взаємозв'язки. Визначається об'єкт заявленим або латентним запитом клієнта, який при панічних атаках може маскуватися і сформулюватися ним як «депресія», «фобії», «тривога», «психосоматичний розлад», «невпевненість», «страх смерті», «безсоння», «важкі емоційні стани», «постійний тілесний дискомфорт» тощо. *Засоби*: входження в контакт зі своїми унікальними суб'єктивним образом світу, об'єктивація причин збою адаптації; прояснення соматичного та психічного вимірів прояву замаскованого неблагополуччя на нейрологічних рівнях «оточення» та «поведінка» (В якому світі я живу? Що мене оточує? Хто знаходиться навколо мене? Що я роблю? Що відчуваю коли мене це оточує? Що я відчуваю, коли це роблю?). *Стадії змін* – підготовка клієнта до нового досвіду; обдумування клієнтом інформації. Запит корегується на першій сесії.

3. *Вісь процесу змін*:

– окреслення дослідницького простору та визначення прийомів доступу до внутрішнього світу клієнта. *Засоби*: знаходження причини утворення панічного розладу та виключення або підтвердження переживання зміненого стану у її генезі; формулювання девізу життя; прийняття виклику складності та невизначеності. *Стадія змін* – попереднє обдумування клієнтом отриманої інформації;

– аналіз дійсної основи панічних розладів і знаходження місця інтервенції. *Засоби*: системне моделювання базових відношень і переважних переживань; відкриття прямого, зворотного і парадоксального смислу; визначення базової для панічного розладу емоції (страх, провина, образа, жалість, відраза); знаходження ключового елемента

системи клієнта (батьки, подружжя), зв'язок з яким підтримується помилковим, як правило, однокрапковим аттрактором, що має форму інтроєктного переконання (наприклад: «я потребую допомоги»; «я самотній»; «я не зможу нікому допомогти»; «це не моє життя» тощо); робота з агорафобічним виміром. *Стадія змін* – попереднє обдумування клієнтом отриманої інформації;

– вироблення усвідомленої реакції клієнта на дійсну основу панічних розладів. *Засоби*: дії самовіднесення та самодетермінації щодо елементів системи; реімпринтинг досвіду; відкриття парадоксального смислу щодо переживаного гострого неблагополуччя при панічних розладах та їх позитивної ролі в еволююванні особистості (Як я живу? Які здібності я маю? Що є найважливішим для мене? Чого я хочу?). *Стадії змін* – обдумування клієнтом інформації, підготовка клієнта до нового досвіду;

– вироблення та спрямування траєкторії необхідних особистісних змін. *Засоби*: побудова та усвідомлення клієнтом власної ментальної моделі; переформулювання девізу життя; корекція емоційного переживання та визначення емоційних програм дій; драматичне полегшення переживання; самовивільнення; холотропне дихання; реімпринтинг досвіду. Можливість спірального патерну («урівноважуючий зв'язок») підвищується за умови альтернативної (на тлі змінених станів) генези панічних атак або домінуючої емоції відрази, що підсилюється відчуттям жалю до себе. *Стадія змін* – підготовка клієнта до нового досвіду;

– моделювання нової ментальної системи клієнта, що дає змогу визначити її емерджентні властивості, реалістично змалювати об'єкти, які складають її структуру та виявити аттрактори, що надають динаміку змінам. *Засоби*: робота з інтерпсихічним виміром (перформатування ставлення до головного елемента системи); самовіднесення; прийняття виклику невизначеності. *Стадія змін* – дієвість клієнта;

– зміна за допомогою дестабілізації колишнього сталого стану (вихідного аттрактору) та складання нового стійкого стану (нового аттрактору). *Засоби*: холотропне дихання; катарсис; парадоксальні смисли; самовіднесення; розширення горизонту усвідомлення;

нейрологічні рівні «переконавання», «цінності», «ідентичність», «смысл»; реімпринтинг досвіду. *Стадії змін* – спіральний патерн, дієвість клієнта;

– знаходження форми підсилюючого зворотного зв'язку ментальної моделі клієнта та умов експонентного зростання його особистості. *Засоби*: системне моделювання свободи та відповідальності; моделювання нової життєвої позиції – «Я і Світ», «Я і моє зараз», «Я і моє майбутнє». *Стадія змін* – збереження клієнтом змін.

4. Вектори внутрішнього складу процесу змін:

– *вектор одиниць аналізу* – зумовлює можливість входження у світ клієнта та фокусування уваги і спрямованість логіки вирішення запиту. В нашому прикладі, узагальненою причиною виникнення панічних розладів виступає переживання екзистенціальної недостатності, що посилена енергією кризи від усвідомлення переломного збою власної адаптації, на тлі якого проявляється відсутність внутрішньої згоди з власними діями і буттям. Встановлення парціальних причин виникнення панічних розладів спирається на такі положення: панічна атака виникає як реакція на актуалізацію несвідомого конфлікту без можливості його пережити, що викликає виразний розрив між інтенсивністю тілесної відповіді й здатністю його переробити за допомогою психічного апарата; несвідомий конфлікт актуалізується внаслідок довгої неможливості задовольнити значиму потребу; депривована потреба не усвідомлюється; існує високий ступінь енергетичного підйому, який мобілізує потік напруги від депривованої потреби й несвідомо підживлюється «амбіційністю» особистості (Як це могло статися зі мною?); енергетика клієнта завжди вище умовного «середнього рівня»; часто зустрічається прояв алекситимії як неможливості реалізувати програму дій відповідну емоціям, що переживаються, але не розпізнаються;

– *вектор елементів контакту* визначає зміст інтерпсихічного діалогу з психологом, а саме: аналіз почуттів; думок; ставлень; контекстуального компоненту; тілесного компоненту; ідіосинкразійного компоненту;

– *вектор операційних технік* кожного з п'яти діагностико-корекційних підходів;

– *вектор базових навиків*, які забезпечують непереривність цілісного процесу структурування внутрішнього досвіду особистості клієнта, від встановлення контакту до активізації сильних його сторін і позитивного самопрогнозування;

– *вектор факторів впливу*, які залежать від досвіду і особистості психолога та визначають не конкретні засоби впливу, а його зміст: послаблення напруги; розширення репертуару реагування; зміну поведінкових стереотипів за допомогою нового емоційного досвіду; усвідомлене ставлення до нових форм поведінки тощо.

5. *Вісь стадій змін* складається з попереднього та ситуативного обдумування клієнтом отриманої інформації; підготовки клієнта до нового досвіду; спірального патерну («урівноважуючий зв'язок»); дієвості клієнта; збереження клієнтом змін. Інтервенція панічних атак супроводжується епізодами спірального патерну, коли система, в своєму прагненні до гомеостазу, повертає клієнта на попередні етапи з попередніми зв'язками, що потребує залучення бодинамічних та трансперсональних технік.

Отже, екзистенційно-системний протокол психологічної дії містить послідовні кроки щодо завдань кожного з векторів та відповідні операційні засоби, що в своїй єдності забезпечує горизонтальне розвертання проблеми, усвідомлення клієнтом причин та умов власної екзистенційної недостатності, яка посилюється енергією кризи і виступає тлом розуміння відсутності згоди з власними діями і буттям.

Тригер у кожному конкретному випадку полягає у знаходженні персональної унікальної причини панічних розладів. Одночасно, панічні атаки осмислюються клієнтом як необхідний процес динаміки і специфічної, виснажливої умови зростання. Екзистенційно-системний концепт забезпечує напрацювання клієнтом досвіду співвіднесення зі світом і зібрання заново на новій zasadі власного функціонування та перехід на вищий рівень екзистенціального порядку із самовивільненням від інтроектних переконань, з відкриттям смислів і набуттям досвіду зустрічі з автентичним собою та формуванням діалогічного обміну між Я та світом. Клієнт має змогу оцінити своєрідність власної «картини світу» і засоби, якими вона обслуговує його психологічну адаптацію та розвиток й укоренити обновлену «картину світу» в своє життя.

Висновки до розділу 4

Обґрунтування комплексної методології транстеоретичного екзистенційно-системного концепту дозволяє визначити такі ключові положення:

1. Сучасний період розвитку психологічної теорії і практики характеризується тенденцією до конвергенції психологічних систем, яка спрямована запровадити відкриту інтегративну творчість та транстеоретичний діалог з метою підвищення ефективності психологічної допомоги клієнтам. Парадигмально-інтеграційні процеси супроводжуються зміною суттєвого орієнтиру психологічної науки від експериментальної моделі до експірієнтальної парадигми, що спрямована на схоплення реальних життєвих переживань, вивчення їх динаміки, визначення засобів її екзистенції й саморозвитку як складної системи з інтенцією до самоорганізації. Пояснювальна парадигма з ідеями автопоеза, системності еволюціонування, породження флуктуацій, біфуркації, аттракторів, самоорганізації, екології дії, прийняття викликів життя, окреслює процесуальне тло «транстеоретичного» концепту.

2. Екзистенційно-системний концепт розглядається нами як транстеоретична психологічна система забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання викликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу. Ключовою задачею транстеоретичного екзистенційно-системного концепту є припущення, що все різноманіття запитів клієнтів міститься в просторі їх екзистенціальної дійсності, з фрагментом якої вони себе співвідносять і який значуще на них впливає. «Співвіднесення зі світом» розглядається нами як генералізована дія виявлення смислів особистості у процесі конструювання смислової архітекτονіки свідомості.

3. Елементами, що складають площину та оформлюють зміст і функціональні межі екзистенційно-системного концепту виступають: теорія динамічних систем, екзистенціальний аналіз, психодрама, індивідуальна та трансперсональна психологія й окремі практичні розгалуження – системне моделювання, нейрологічні рівні аналізу

життєвої ситуації, кодування й реімпринтинг досвіду, холотропне дихання.

4. Багатомірна площина екзистенційно-системного концепту складається з п'яти композиційних планів процесуальної дії реорганізації смислової архітектоники свідомості особистості, а саме: онтологічного, системного, генетичного, контекстного та функціонального.

5. Діагностико-корекційні можливості екзистенційно-системного концепту представлені проєктивним, психосемантичним, екзистенційним бодинамічним та трансперсональним підходами, системним моделюванням та психодрамою.

6. Реорганізація смислів окремої події здійснюється через співвідношення «я і подія», а саме: через знаходження засад і мнемічних контекстів становлення (мікрогенез) існуючого пізнавального контуру і його розуміння та опрацювання засобів розвитку (генетико-моделюючий аспект) нового пізнавального контуру через відкриття парадоксальності змісту свого суб'єктивного світу.

7. Процедурна закономірність реорганізації смислової архітектоники свідомості особистості визначає активізацію певних зон і має послідовний поступ-рух: «картина світу» → «смислове поле» → «реорганізаційна дія» → дія «пере-життя» → «знаходження нового смислового зв'язку» → оновлене «смислове поле» → оновлена «картина світу». Можливості екзистенціально-системного концепту дозволяють охопити всі пізнавальні контури смислотворення, а саме: сенсорно-перцептивного (симптоми, відчуття), уявлень (образи себе, світу, ситуації), мисленнєвого (думки, типові когнітивні схеми інтерпретування дійсності та її репрезентації), афективного (звичні емоційні патерни та стани), рефлексивного (Я є, це є Я, це мій Світ). Межі функціональних можливостей концепту окреслюються потенціалом методів екзистенційно-системної моделі та засобами їх поєднанням у кожному окремому випадку.

8. Операційна складова екзистенціально-системного концепту є не лінійною послідовністю певної кількості кроків, а багатовекторним простором взаємозв'язків і взаємопереходів між осями рівнів та векторів внутрішнього складу процесів змін, які впливають на траєкторію та спрямованість стадій змін й досягнення мети процесу змін.

РОЗДІЛ 5

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА МАТРИЦЯ МАКРОГЕНЕЗИ СМИСЛОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ- КОНСУЛЬТАНТІВ

В розділі висвітлено психотехнічний зміст психолого-педагогічної матриці «макрогенези» смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів; розкрито та описано дію синергетично-реорганізаційного алгоритму; обґрунтовано процедуру оцінювально-критеріального моніторингу «макрогенези» смислової архітекtonіки свідомості; перевірено ефективність розвивального етапу дослідження; розкрито зміст та доведено закономірність процесуальної дії навчально-освітньої грані психолого-педагогічної матриці.

5.1. Синергетично-трансформаційний алгоритм макрогенези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів- консультантів: психотехнічна грань психолого-педагогічної матриці

«Фрагмент екзистенційної дійсності, з яким людина себе співвідносить та який значуще на неї впливає» – це континуально-дискретний конструкт, що відображує об'єктивований слід життєвого руху з нескінченністю його вимірів, з «переплетенням у ньому різних ліній розвитку, кожна з яких має свою історію» (Максименко, 2014: 5). Просторові, часові, вітальні, ментальні та інформаційні спектри екзистенції людини виявляються в різноманітних аспектах життя і,

зокрема, як вказує Ш. Бюлер, «в об'єктивній логіці життя, в послідовності зовнішніх й внутрішніх подій, в еволюції внутрішнього світу, зміні переживань й цінностей і в результатах діяльностей» (Цит. за: Павленко, 2014: 29). Відповідь на правомірне питання про головні рушійні сили життєвого процесу лежить в просторі дослідження життєвого шляху, «наявність якого означає, що особистість здолала екзистенційну закинутість і стала людиною існуючою, тобто самостійно здійснюючою себе, своє життя» (Максименко, 2014: 11).

Визнаючи факт не випадковості життя конкретної людини та можливості його феноменологічної розвідки в просторі розуміючої психологічної парадигми дослідники вводять поняття, релевантні рушійній силі макрогенези особистості. Такими поняттями виступають: «самоздійснення» Ш. Бюлер; «самоактуалізація» Дж. Морено; «фасилітація самоорганізації» К. Роджерса; «самотворення» Л.І. Анциферової, «вчинкова самореалізація» В.А. Роменця; «створення власної історії» С.Л. Рубінштейна; «баланс усвідомлення провідних цінностей та смислів, і неусвідомлюваних переживань-рухів у особистості як у цілісності, що саморозвивається» С.Д. Максименка; «самодетермінація та самоорганізація» Д. Леонтьєва; «самоускладнення» М. Чиксентмихайї; «збалансовані зв'язки між суб'єктивним та об'єктивним світами» Дж. Бьюдженталья тощо (Морено, 1993; Rogers, 1989; 2002; Анциферова, 1981; Роменець, 2003; Рубінштейн, 2003; Максименко, 2014:12; Леонтьєв, 2018: 97; Чиксентмихайї, 2017: 28; Бьюдженталь, 2001: 185).

«Фрагмент екзистенційної дійсності людини» є результатом співвіднесення себе з реальним світом і відображує суб'єктивну модель реальності – «картину світу» – систему варіативно-предметних випадків об'єктивації смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів. Екзистенційно-системний концепт як транстеоретична психологічна система забезпечує процес смислової динаміки свідомості особистості. Предметним полем екзистенційно-системного концепту є безупинний самоорганізований рух свідомості особистості, її актів пізнання, які не представлені незалежно від існуючого світу, а виступають процесом неперервного творення світу, а значить, своєї парафернальної дійсності. Генеза смислової

архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів як багатомірної смислової конструкції, що «укладає» у смислові поля та мнемічні контексти сліди зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до об'єктів (явищ, ситуацій) – це процес самотворення смислового багатозарового простору, що включає онтологічне суб'єктивне тло – засоби буття, функціональний план внутрішніх дій та стабільно-динамічний «множинний текст» свідомості.

Питання процесуальної дії макрогенези смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів підводить нас до необхідності окреслити предметну зосередженість та закономірну узгодженість головних й допоміжних кроків її синергетично-реорганізаційного алгоритму.

В свою чергу, змістове розгортання синергетично-реорганізаційного алгоритму потребує вирішення таких завдань:

- визначення методологічних засад складання алгоритму;
- прояснення зовнішньої й внутрішньої його логік;
- операціоналізації алгоритму.

Синергетично-реорганізаційний алгоритм розглядаються нами в якості психотехнічної сутності психолого-педагогічної матриці макрогенези смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів, забезпечуючи реорганізацію функціонального плану їх внутрішніх дій. Процесуальність синергетично-реорганізаційного алгоритму базується на таких ключових методологічних підходах до аналізу макрогенези смислової архітектоніки свідомості особистості:

1. Генетико–моделюючого як єдності «самопроекування» особистості й системи умов її функціонування та розвитку (Максименко, 2006: 23). Одиниця аналізу – екзистенція шляху людини, доля, що розглядається як суб'єкт-суб'єктні відношення, в яких інтеріоризація є тільки локальним операційним механізмом, лише матеріалом становлення «особистості як світу». (Максименко, 2006: 216).

2. Синхронічного, спрямованого на дослідження «життєвого світу» особистості, смислових структур, смислового поля в результаті дії процесу інтроспекції та констатації своїх мотивів та диспозицій (Цапкин, 2004: 47). Одиниця аналізу – контекстні смисли.

3. «Діахронічного – дослідження історії смислової будови життєвого світу і його розвитку, вивчення закономірностей розгортання діяльностей, в межах яких реалізуються життєві смисли та цінності особистості. Одиниця аналізу – смислові зв'язки між життєвими подіями» (Цапкин, 2004: 47).

4. Синергетичного підходу, що враховує динамічний рух складно організованої системи, а саме: неможливість зовнішнього нав'язування шляхів макрогенези, а тому, необхідність сприяти заданим внутрішнім тенденціям розвитку (ресурсна складова клієнта: «можу», цінності, досвід – як усвідомлений мнемічний контекст екзистенції й життєвих відносин); хаос, що задається парадоксальним зв'язком елементів системи виступає конструктивним джерелом, з якого народжується нова організація системи (виникнення нових зв'язків між смислами як продукт смислотворення); в моменти нестабільності малі флуктації можуть мати макронаслідки й розвиватися у макроструктури, зокрема, вплив на один елемент системи задіє та змінює функціональність системи в цілому (зміна мнемічного контексту через знаходження парадоксального смислу) (Протасова, 2000).

Реорганізаційна дія розуміється нами як процес взаємодії з оточуючим середовищем через повторювальні патерни «співвіднесення зі світом» й самовіднесення, кожен з яких запускає структурні зміни в системі та зумовлюється сумою процесів і сукупністю дій і станів, послідовність протікання яких призводить до експонентного зростання складної системи (Морен, 2013; Varela, 1995).

Зовнішня логіка синергетично-реорганізаційного алгоритму визначається процесуальними можливостями елементів екзистенційно-системного концепту забезпечувати багатоплановість його функціонування щодо реорганізації смислової архітектоніки свідомості особистості.

П'ять планів концепту розгортають простір реорганізації смислової архітектоніки свідомості особистості з урахуванням всіх ракурсів віддзеркалення світу. Онтологічний план окреслює індивіда на різних рівнях особистісної життєдіяльності: інтраперсональному, інтерперсональному, на рівні пошуку автентичності, на рівні відношення із суспільством. Системно-динамічний план забезпечує

можливість створювати вільні зв'язки між елементами системи, що проявляє одночасно і ресурс для реорганізації смислової архітекtonіки через знаходження нового аттрактору, і середовище для реалізації цього ресурсу. Генетичний план дозволяє визначити й реорганізувати мнемічні контексти та вплинути на форматування смислових полів, спираючись на первісні мікрогенетичні засади смислових зв'язків і образів «картини світу» майбутніх психологів-консультантів – форми предметно-варіативної об'єктивації їх смислової архітекtonіки свідомості. Функціональний план озброює технічними діагностико-корекційними засобами. Контекстний план створює змістове тло реорганізаційної дії.

Означена багатоплановість екзистенційно-системного концепту як психологічної системи забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості, з одного боку, уможливорює мультимодальну оцінку екзистенцій майбутніх психологів-консультантів. Зокрема, трансформативність концепту розповсюджується на широкий спектр життєвих відносин і буття (онтологічний план): труднощі у поведінці, афективні стани, негативне мислення, когнітивні перекошення, міжособистісні проблеми, психосоматичні розлади та їх генеза. У фокус уваги поперемінно попадають то індивід, то його соціальне оточення. Методи експлорації внутрішнього досвіду (функціональний план) об'єктивують «текст»: смисл або сукупність смислів та зв'язків між ними. Відкриті смислові поля та мнемічні контексти складають змістовий план синергетично-реорганізаційної дії.

З іншого боку, екзистенційно-системний концепт забезпечує визначення найбільш прямого та екологічного доступу до вирішення проблеми в кожному унікальному випадку в силу системно-динамічних властивостей його складу та приведення стилю психологічних дій (одиниці аналізу, елементи контакту й операційні техніки) у відповідність до конкретного запиту.

Внутрішня логіка синергетично-реорганізаційного алгоритму зумовлюється системою психологічного ладу екзистенційно-системного концепту, яким оперує психолог-фахівець. Системотвірним ядром психологічного ладу є конструкт «співвіднесення зі світом» як співвіднесення з простором і часом життя, з матеріальними та

енергетичними його ресурсами. Конструкт «співвіднесення зі світом» окреслює і якісно наповнює смислові поля (сукупність смислів як множинний текст свідомості) майбутніх психологів-консультантів, а, крім того, розкриває багатоваріативність проявів «мнемічних» контекстів як власного досвіду та життєвого шляху (осередки їх сублімованого досвіду, мнемічні сліди смислів, схеми як організований комплекс знань про події, сценарії як послідовність подій).

Проспективний склад конструкту «співвіднесення зі світом» може бути підтверджений діагностико-корекційними методами екзистенційно-системного концепту і містить чотири групи етіологічних факторів: інтрапсихічні, інтерпсихічні, екзистенційні, системні. Наслідком кожного акту «співвіднесення зі світом» є знаходження того смислового зв'язку, який на даний момент зумовить розбалансування попередньої екзистенційної дійсності людини, актуалізуючи «здібність до виразу» (Максименко, 2006) в тій зоні, в якій світ «торкнеться» особистості, викликаючи переживання, стани та формуючи ставлення, мовні значення та знаки і наступні послідовні дії самовіднесення та співвіднесення.

Операціоналізація алгоритму передбачала розкриття його внутрішнього змісту і закономірностей – повторювальних правил моделювання нового образу власної дійсності та викладення:

- змісту блокової будови алгоритму;
- головних і допоміжних кроків алгоритму;
- психотехнічного аналізу випадку пані Д. як приклад дії алгоритму;
- психотехнічного опрацювання технік «Вихід із прокрастинації» (додаток Б), «Симптом як схований прояв себе» (додаток В) як прикладів варіативності алгоритму.

Блокова схема синергетично-реорганізаційного алгоритму макrogenези смислової архітекtonіки свідомості особистості представлена на рис. 5.1.

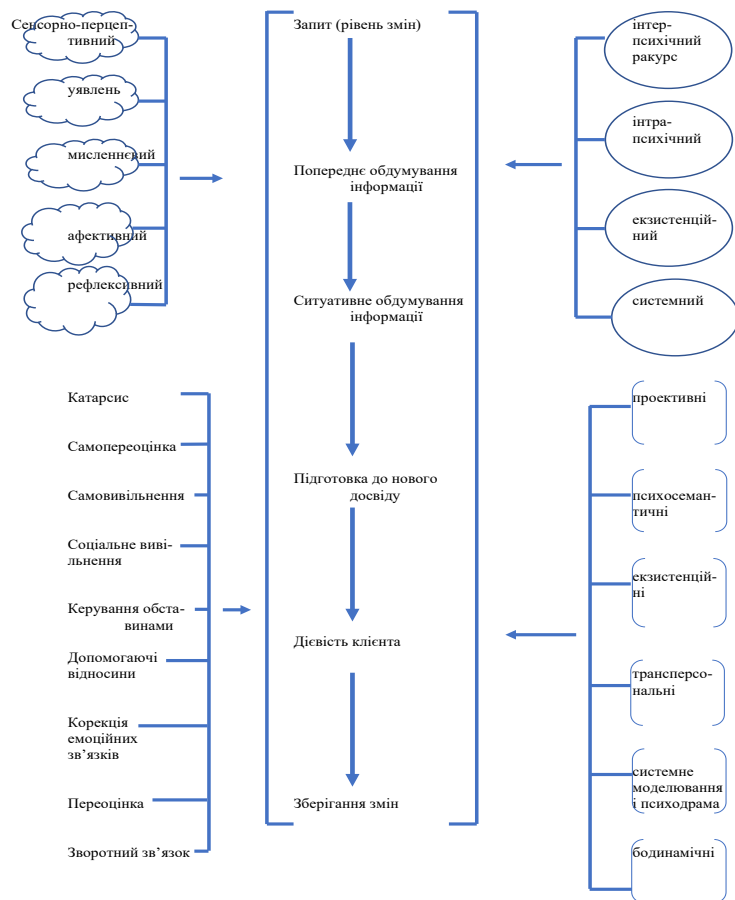

Рис. 5.1. Блокова схема синергетично-реорганізаційного алгоритму макрогенези смислової архітектоники свідомості особистості

Алгоритм складається з п'яти ємних інтегративних блоків, в яких кожен елемент кожного блоку впливає на інші структурні складові алгоритму й зумовлює ступінь їх залученості в окремому випадку психологічної дії:

1. Блок пізнавальних контурів (сенсорно-перцептивного, уявлень, мисленнєвого, афективного, рефлексії) виступає, водночас, і джерелом смислів, і тлом смислового поля, окреслює масштаб та

специфіку «картини світу» і, як результат, забезпечує кінцеву мету – модифікацію екзистенційних уявлень.

2. Блок конструкту «співвіднесення зі світом» (інтерпсихічний, інтрапсихічний, екзистенційний і системний ракурси) створює змістовно-контекстну канву реорганізаційної дії: окреслює проблемні та ресурсні зони, об'єктивує системні зв'язки, визначає причинну детермінованість та наслідки.

3. Навантаження блоку процесу змін (катарсис, самопереоцінка, самовивільнення, соціальне вивільнення, керування обставинами, допомагаючі відносини, корекція емоційних зв'язків, переоцінка, зворотний зв'язок) визначає актуалізацію результативних факторів: послаблення напруги, розширення репертуару когнітивних схем, оперативну модифікацію поведінки, придбання нових соціальних навиків, оволодіння та відпрацювання адаптивних патернів поведінки. Блок характеризується проявом послідовних, варіативних та спіральних патернів внутрішніх та зовнішніх дій, які коректуються спрямованою реорганізаційною дією.

4. Діагностико-корекційний блок визначає засоби доступу до внутрішнього світу клієнта (проєктивний, психосемантичний, екзистенційний, трансперсональний, бодинамічний підходи, системне моделювання та психодрама). Можливості діагностико-корекційних підходів забезпечують задіяність всіх пізнавальних контурів свідомості: сенсорно-перцептивного, наприклад: пропріоцептивного за допомогою методів бодинаміки, холотропного дихання та трансформаційної функції музики; уявлень – за допомогою екзистенціальних та проєктивних методів; мисленнєвого – психосемантичними методами; афективного – методами системного моделювання та психодрами; рефлексивного з використанням всіх методичних підходів. Синергетично-реорганізаційний алгоритм екзистенційно-системного концепту дозволяє у кожному конкретному випадку використати за принципом достатності та необхідності відповідний діагностико-корекційний метод або комбінацію методів.

5. Блок стадій змін (попереднє обдумування інформації, ситуативне обдумування інформації, підготовка до нового досвіду, дієвість, зберігання змін) являє собою об'єднувальний, стрижневий

вектор, який віддзеркалює динаміку процесу та відстань до загальної мети – розширення горизонту екзистенційної дійсності.

Послідовними кроками синергетично-реорганізаційного алгоритму є:

- 1) знаходження вихідного фокусу;
- 2) активація процесів переживання та розуміння як інструментів моделювання дійсності;
- 3) знаходження мікрогенетичних засад існуючого неблагополуччя;
- 4) побудова траєкторії руху змінних за стадіями змін – шляху макrogenези смислової архітектоники свідомості особистості.

Допоміжні кроки забезпечують опрацювання спіральних патернів та спрямовані на пошук корекційних засобів встановлення «підсилюючого зворотного зв'язку» між елементами системи та переборення «урівноважуючого зворотного зв'язку», за яким відбувається повернення до попереднього «тунелю» дійсності й блокування або нівелювання змін. Опрацювання спіральних патернів зосереджується на ініціюванні засобів самодетермінації, актуалізації рефлексивних процесів, активації внутрішнього діалогу, що призводить до створення нового аттрактору, зумовлюючого новий (підсилюючий) контур зв'язків в системі та перехід на новий рівень особистісного функціонування.

Вихідний фокус дії синергетично-реорганізаційного алгоритму зосереджується на ключовому положенні – має місце (або актуалізується діагностичним заданням) втрата в парафернальному потоці переживань означаючого та не знаходження означуваного щодо або певного ракурсу екзистенційної дійсності (наприклад, при симптомі), або щодо власної екзистенції в цілому (наприклад, при втраті або панічному розладі). Незалежно від запиту (симптоматичний, дезадаптивний, інтерперсональний, сімейний, інтраперсональний) та взаємопереходів і взаємозв'язків симптомів заявленого (або латентного) рівня змін, початок дії алгоритму ініціюється системою переживань на тлі обмеженості суб'єктивного покладання – суб'єктивного означуваного припущення. Афективний пізнавальний контур виступає крапкою біфуркації і спрямовує клієнта або його оточення на пошук психологічної допомоги.

Ракурс психолого-педагогічної спрямованості синергетично-реорганізаційного алгоритму макrogenези смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів аналогічно спрямовується на відкриття їх почуттєвих реакцій через активацію почуття «непереборності» завдання, парадоксальності й суперечності діагностичних завдань. Таким чином, фокус реорганізаційного процесу зосереджується на структурі зв'язків між знайденими смислами раніше сформованого смислового поля та зумовлюючих його мнемічних контекстів і на визначенні їх якості: узгодженість – неузгодженість; анахронічність – новизна; одноманітність – варіативність; стандартність – оригінальність.

Наприклад, при панічному розладі, людина занурена і потопає у власних дезорганізованих переживаннях, семіотика яких відсутня, а семантика загублена, мнемічний досвід концентрується всередині переживань – в насичених емоційних реакціях, тривожних станах, гострих тілесних відчуттях, які лякають своєю незвичністю, системністю та непереборністю. Доступ до смислових полів обмежено потужною дією емоційного патерну зі звуженим модальним спектром, зокрема, переважно емоціями страху, вини, відрази.

У випадку пані Д., перша сесія ініціювалася скаргами на потужне дискомфортне переживання сильної тривоги, характеризувалася пошуком підтримки у вигляді постійної присутності поруч близьких, тілесними відчуттями (напруга, великі та малі «хвилі», відсутність вільного вдиху, посмикування, напруга в голові, запаморочення, частий прояв рвотного рефлексу як засобу урівноваження емоційного дисбалансу, причина якого не усвідомлювалася). Історія скарг мала часовий термін 4-5 місяців та звертання і послідовну взаємодію з 2-ма психологами.

Головним інструментом моделювання особистістю своєї реальності виступає дія розуміння як процес мовного конструювання «тексту» і відкриття смислових елементів на пізнавальних контурах: сенсорно-перцептивному, уяви, мисленнєвому, афективному та рефлексивному (Агафонов, 2003). Розуміння виконує декілька важливих функцій: виступає передумовою смислотворення як поєднання смислових елементів; забезпечує поліваріативне осмислення значення, в

силу континуальності смислу та умови осмислення конвенціональності – невід’ємної властивості значень; вибудовує, як наслідок, семантичні універсалії як форми «упаковування» досвіду взаємодії зі світом та перформатування образів і зв’язків у «картині світу».

Як відомо, свідомість оперує виключно власним змістом, а смисл – це слід інтеріоризованої інтенції, що має свої вихідні корні та динамічну тенденцію до взнавання і прийняття в якості значеннєвого орієнтиру. Отже, актами пізнання, як зазначає А.Ю. Агафонов: «свідомість будує різні тексти: сенсорика, сприйняття, уява, мислення, емоції. Крім того, свідомість здатна паралельно здійснювати різні процедури розуміння цих текстів. В процесі мислення людина не перестає усвідомлено сприймати бачене і одночасно з цим сприйняттям «читає» текст, написаний на мові емоцій, почуттів, настроїв» (Агафонов, 2003, 221). В процесі «читання» тексту, як слушно позначає А.Ю. Агафонов, у пізнавальному процесі інтегруються інструментальні дії розуміння та дії емоційних переживань, які виокремити можна лише умовно. Разом з тим, емоційні переживання – подібні «психічним обертонам» У. Джемса, які анонсують забарвлення, але, водночас, виступають джерелом семантики (Джеймс, 1991). Емоційний інструмент виступає фоном, який регулює трактування внутрішніх і зовнішніх подій як множини проявів «викликів» світу, що розкриваються в реакціях на ситуації, в уявленні майбутнього, в ставленнях до інших, у виборі цілей, в апперцептивній дії пізнавальних контурів, зокрема, сенсорно-перцептивного тощо. Емоційні переживання, таким чином, є зумовлюючим чинником, семантичним тлом дії розуміння.

Слід підкреслити, що факт застосовування синергетично-реорганізаційного алгоритму – це процедура штучного створення ситуації, в якій забезпечується активність пізнавальних контурів свідомості людини через актуалізацію і аналіз «співвіднесення себе зі світом», в якій здійснюється диференціація «Я і Світ». В таких ситуаціях задається діагностико-корекційна процедура з метою здійснення самовиявлення свідомості. Таке самовиявлення і є результатом дії розуміння. А.Ю. Агафонов зазначає: «Свідомість одночасно і розуміє і розуміється, сама-себе-розуміюча свідомість» (Агафонов, 2003: 222).

У випадку пані Д., формування семантичних універсалій щодо власних симптомів повільно здійснювалось на семантично-перцептивному рівні (констатація, що «тілесні реакції – є свідомством моєї емоційної напруги»); на афективному рівні («я переживаю широкий спектр емоційних реакцій: страх – проявляється через спазми і запаморочення; відраза – це рвотний рефлекс; жаль – проявляється через втому; заздрість – через прискорення власних дій і доведення себе до відчаю; сум – очікування допомоги; гнів – неприйняття нав’язаних умов» тощо); на мисленнєвому («мої думки мають типову спрямованість підтримувати відчуття жалю», «я не маю можливості розслабитися», «інші живуть прекрасно, не як я», «я з цього положення і цих станів ніколи не вийду» тощо) і на рефлексивному («знаходження себе справжньої – я хочу цього»). За допомогою проєктивних і психосемантичних методів знаходилося розуміння та пояснення власного стану. Досягалась корекція емоційних зв’язків і переоцінка.

Пізнавальні контури уявлення («все дуже погано і я не бачу, що колись буде краще») та мисленнєвий («я не встигаю подумати – жаль і тривога мене охоплюють дуже швидко», «не розпізнаю конкретні свої думки») мали тенденцію періодично задавати спіральні патерни реагування, повертаючи процес змін до стадії попереднього обдумування інформації та поглиблення у почуття жалю, заздрості й гніву. Причина спірального патерну полягала в конкретному життєвому контексті пані Д. (ситуації, пов’язаній із особистими відношеннями та відсутністю соціальної ролівої ідентифікації). Тому конструкт «Я і моє майбутнє» формувався повільно і невпевнено. В такому випадку з метою зняття емоційної напруги, переживання катарсису та самовивільнення, ефективні методи трансперсонального та бодинамічного підходів: холотропне дихання у сполучені з трансформаційною функцією музики, а також реїмпринтинг досвіду. Пізнавальний контур уявлення залучався до роботи методами екзистенціального підходу, системного моделювання і психодрами.

Опрацювання засад мікрогенези існуючого неблагополуччя дозволяє вирішити два головних питання: вивчити етіологію проблеми – зону «фільтру переваги»: «кристалізований» патерн», помилковий

аттрактор, що зумовили становлення існуючої версії «картини світу» та змінити її. Синергетично-реорганізаційний алгоритм дозволяє визначити масштабність, якість, ступінь пластичності сформованої «картини світу», а також структури і форми, які вона може приймати та до яких вона повертається як до «стабілізуючого» аттрактору. У випадку пані Д., проєктивними та екзистенціальними методами було об'єктивовано життєвий стиль, схему апперцепції, визначено ступінь свободи та відповідальності щодо викликів життя – складності, резигнації та вибору (важке захворювання в ранньому юнацькому віці, страх втрати близьких, вибір партнера, вибір професійного шляху), які вона послідовно переживала. Визначено, що пошук допомоги виступав типовим патерном клієнтки продовж всього життя і визначав головний стабілізуючий аттрактор у всіх її системах, до яких вона належить (у батьківській сім'ї, в особистих відношеннях). «Карта світу» згорнута до масштабу задоволення потреб, варіант життя – «проведення часу», флуктуації життя у формі гучних та потужних викликів (важка хвороба, травматичні події життєвої історії) призводили до регресу: переживання тривоги, жалю активували прохання про допомогу. Засобами самовивільнення, соціального вивільнення та корекції емоційних зв'язків виступали процедура реімпринтингу досвіду (впливу на «запрограмований» емоційний ракурс сприйняття світу, типової його оцінки та власного настроювання) і реорганізація «девізу життя».

Макрогенеза «картини світу» зумовлюється дією екзистенційного підходу – аналіз себе, своїх цінностей, життєвих подій та системного моделювання – аналіз смислових зв'язків між життєвими подіями (додаток Б). Проходження шляху до засвоєння та опрацювання адаптивних патернів поведінки передбачає моделювання ментальної системи, що дає змогу визначити її емерджентні властивості, об'єкти, які складають її структуру та виявити аттрактори, що заважають змінам. Тому траєкторія руху змінних за стадіями змін у кожного клієнта унікальна і залежить від ступеню дестабілізації колишнього сталого стану (вихідного аттрактору) та можливостей складання нового стійкого стану (нового аттрактору). Визнаючи, що смисл виступає квантом «картини світу», а емоція – квантом смислу,

першоджерело вихідного аттрактору (підтримуемого симптом або неблагополуччя) являє собою емоційний зв'язок між елементами системи. Модальність та сила такого емоційного зв'язку впливає на перебіг та швидкість встановлення нових вільних зв'язків, що мають силу продукування парадоксального зв'язку, а значить знаходження нового смислу. У випадку пані Д., вихідним аттрактором, пов'язаним елементами систем, в які вона входила, було поєднання тривоги і відрази («Боюся все зіпсувати, тому відмовляюсь від зустрічі», «Світ мене лякає, тому я його не приймаю таким», «Я проявляю слабкість і собою не задоволена, тому я не приймаю себе», «Інші люди більш щасливі, ніж я, тому вони мене дратують – я не приймаю їх»). Такий узагальнений стан відрази щодо себе, оточуючих людей та світу, приводив до втрати себе («Чи існую Я?», «Хто Я?», «Хто мені скаже яка Я?», «Мені не цікаво з собою»), а крім того, до втрати простору свого життя («Що мене чекає?», «На що мені сподіватися?»). Відчуваючи глобальність цих втрат, пані Д., переживала жаль як домінуючу емоцію, чим повертала себе знову на помилковий аттрактор, до попереднього «тунелю» реальності. Переформатування уявлення про себе («я безпорадна») та засобу осягнення світу («жалість та прохання про допомогу»), усвідомлення контекстуальних обмежень («сумніви щодо власної екзистенції») призводили до розширення смислового поля. Засобами подолання регресного переходу виступали методи екзистенційного аналізу, психодрами та системного моделювання з метою екзистенційного зростання особистості з прийняттям на себе нових соціальних ролей, відповідальності, відкриття цінності життя творчості і ускладнення власної екзистенції.

Таким чином, допоміжними кроками синергетично-реорганізаційного алгоритму відстежується ступінь подолання клієнтом спірального патерну з визначенням часу, зусиль та переживання суб'єктивної складності його проходження. Застосовані методи спрямовуються на відкриття ресурсів, зустріч із собою потенційним та множинним соціальним віддзеркаленням себе. Фактично, систематичний кругообіг макрогенези «картини світу» забезпечується набутком життєвої позиції, соціальних ролей, професійної позиції,

які в діяльнішому опосередкуванні створюють постійне джерело смислу в кожній життєвій ситуації. Водночас, створення смислу, в свою чергу, доповнює та збагачує ідентичність особистості. Тому цілісна дія синергетично-реорганізаційного алгоритму спрямована на розширення репертуару альтернативних реакцій щодо викликів життя через збагачення «множинного тексту» «картини світу», зокрема, складанням «професійної картини світу» з її професійними дискурсами.

Слід підкреслити, що смислове поле на всіх рівнях пізнавальних контурів збагачується новими альтернативами життя, викликаючи дію самовивільнення з переживанням тривоги («Чи зможу?») Мета переживання тривоги полягає в знаходженні джерел власної ефективності, відкриття свого «Я-латентного», відчуття життя як досвіду вивчення невизначеності.

Отже, синергетично-реорганізаційний алгоритм макrogenези смислової архітекtonіки свідомості особистості окреслює внутрішній ланцюг реорганізаційної дії як послідовність операцій алгоритму, а саме: умови (змістово-контекстний план) → інструмент (діагностико-корекційні методи й підходи) → переживання (катарсис, парадоксальність, подив), викликані процесами «співвіднесення зі світом» та «самовіднесення» (функціональний план) → смисли (парадоксальні зв'язки між смислами, їх упорядкування) → розширення деталізації смислового поля в задіяному пізнавальному контурі (сенсорно-перцептивному, уявленню, мисленнєвому, афективному, рефлексивному) та їх взаємодія → структурні зміни в смисловому полі, що приводять до оновлення «картини світу» особистості.

Означений рух-поступ складає синергетично-реорганізаційний алгоритм з послідовними кроками виявлення причин і факторів, що утримують помилкову «стабілізацію» системи і вдержують еволюціонування життєвого простору. Крім того, алгоритм має ресурс впливати на характер відношень між реальністю та суб'єктивною моделлю життя людини (її суб'єктивною дійсністю) через виявлення неузгоджених елементів «картини світу» та знаходження смислових зв'язків між ними, забезпечуючи цим відкриття зони вільного динамічного руху «життєвої історії». Знаходження звичних, сформованих

на етапі мікрогенезу та нових (макрогенетична динаміка) індивідуальних засобів, за допомогою яких людина спрямовує власне ускладнення та еволюціонування, дозволяє переводити дії розуміння та переживання в процес архітекtonічного складання смислів, побудови нового смислового поля і перенастроювання «картини світу» відповідно до розширених мнемічних контекстів й особистісних можливостей і ресурсів.

5.2. Оцінювально-критеріальний моніторинг алгоритму: експериментальний етап дослідження

Визначено, що синергетично-реорганізаційний алгоритм – це сукупність вихідних умов і засобів вирішення завдання впливу на характер відношень між реальністю та суб'єктивною моделлю життя людини через знаходження неузгоджених елементів «картини світу» і смислових зв'язків між ними та забезпечуючи динамічний рух «життєвої історії». Дія синергетично-реорганізаційного алгоритму розгортається в багатокомпонентній керованій психологом-консультантом трансформаційній дії «співвіднесення зі світом» та «самовіднесення». Означена дія детермінує процеси перетворення, динаміки та розвитку особистості, руху її життя через переживання континууму станів і створення смислового поля, організованого зв'язками відповідного мнемічного контексту.

Питання ефективності дії синергетично-реорганізаційного алгоритму потребує виконання двох завдань. По-перше, розробки системи його моніторингу. По-друге, опрацювання на її засаді процедури оцінки ефективності розвивального етапу експериментального дослідження генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів.

Оціночно-критеріальний моніторинг – є системою об'єктивації зовнішніх і внутрішніх маркерів синергетично-реорганізаційної дії, які змістово структурують процес «оновлення» смислового поля особистості, реорганізованого новими смисловими з'єднаннями. Розробка системи моніторингу передбачає визначення критеріїв

синергетично-реорганізаційної дії та їх оцінку. Критерії моніторингу відтворюються двома центральними понятійними системами:

1. «Співвіднесення себе зі світом», яке розкриває багатоваріативність проявів мнемічних контекстів і смислових полів в трьох аспектах:

– в інтерпсихічному: «Я і особисті відношення», «Я і соціум», «Я і мої діяльності»;

– в екзистенційному: «Я і Світ», «Я і моє Життя», «Я і життєві Події», «Я і Виклики життя», «Мої Іntenції»;

– в системному: «Елементи систем, до яких належу» (наприклад, члени родини; грані життєвого сприйняття; здоров'я та симптоми; ставлення до минулого, майбутнього та сьогодення тощо), «Емоції і стани, що пов'язують елементи систем», «Емоції й програми дій, які зумовлені емоціями та станами».

2. «Самовіднесення» як вагома складова «співвідношення зі світом», його інтрапсихічний аспект, що розгортається в ракурсах: «Я є», «це є Я», «це Мої переживання», «це Мої думки», «це Я роблю», «це Моє життя зараз», «це Моє минуле», «це Мої уявлення про майбутнє», «це Мої Ресурси та Свобода», «це Моя Відповідальність». Інтрапсихічний аспект – це ракурси внутрішньої системи самодетермінації особистості, що саморегулюється та знаходиться в динамічній взаємодії з оточуючим середовищем і еволюціонує через постійне зростання складності й внутрішньої організації з відкриттям парафернального смислу щодо власної свободи та відповідальності (Максименко, 2006: 205; Леонт'єв, 2018: 108). На рис. 5.2 наведена площина оцінювально-критеріального моніторингу.

Обґрунтовуючи «типи психологічних механізмів формування образу світу», В.П. Серкін підкреслює, що «індивідуальні образи світу, як і будь-які системи, не розвиваються «самі із себе» та «самі для себе» (Серкін, 2008: 178). Встановлення механізму розвитку «картини світу» передбачає врахування багатоплановості макрогенезу смислової архітекtonіки свідомості особистості, зокрема, онтологічного, функціонального, генетичного, детермінаційного його планів та знаходження відповідей на парціальні питання: «Що є «картина світу»? Як вона формується? Для чого? Яке призначення? На засаді чого? Чому? Навіщо?».

Рис. 5.2. Пло оцінювально-критеріального моніторингу макрогенезу смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів

Відповідь на питання: «Що є «картина світу»? зумовлена характером її зв'язку (сутність-форма) з поняттям «смислової архітекtonіки свідомості особистості» як багатокомпонентної смислової конструкції психічного, що детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», конструюванням смислів окремої події через відношення до неї. «Картина світу», на наш погляд, є варіативно-предметним випадком об'єктивації смислової архітекtonіки свідомості, у формі «стабільно-динамічної» смислової моделі себе та світу. Загальний погляд на процес становлення (мікрогенезу) «картини світу» відображає онтологічний рух форм орієнтування та організації взаємодії з оточуючим середовищем, виокремлюючи «орієнтовно-дослідницькі операції, операції планування способу досягнення результату, виконавчі операції та операції контролю» (Маланов, 2018: 51).

Обґрунтування функціонального аспекту «картини світу» (Для чого?) лежить в площині діяльнісного підходу, з позицій якого будь яка складна система розглядається з врахуванням двох підсистем: регулятивної (мотивація, цілепокладання, оцінка значень) та орієнтовної (врахування умов, контроль, зворотній зв'язок, образ) (Серкин, 2008: 178). Розрізнення ядерних та поверхневих структур образу світу в роботах С.Д. Смирнова та О.М. Леонтьєва розкриває процес руху макрогенези «картини світу»: почуттєва форма поверхневих структур (модально оформлена) → раціональна форма, дія розуміння, відкриття смислу, надпочуттєві якості, значення, смисли (амодальна форма) (Смирнов 1981: 20; Леонтьев, 1979: 9).

Рух макрогенези смислової архітекτονіки свідомості здійснюється не від глибини (ядерних структур) до поверхових шарів. Це рух від явища та його сутності (образ світу) до відкриття всіх можливих його граней, відкриваючи їх одна за одною («картина світу»). Це автопоезний рух, який спрямовано, з одного боку, на відображення дійсних зв'язків зі світом (життєві ситуації, життєві виклики), з іншого, – на пізнання й розуміння світу з побудовою на засаді «самовіднесення» і співпричетності більш-менш масштабної, чіткої та емоційно забарвленої «картини світу» з інтенціями вибору, свободи та відповідальності.

Джерела та механізми макрогенези «картини світу» (На засаді чого?) знаходяться в плані внутрішньої діяльності, яка розглядається в трьох проекціях:

- як практична діяльність – система взаємопереходів планів внутрішньої й практичної діяльності (інтеріоризація-екстеріоризація);
- як комунікація – внутрішній та зовнішній діалог, що зумовлює комбінаторні можливості внутрішнього плану діяльності й формування смислового поля;
- як самопородження – смислотворіння на всіх пізнавальних контурах (сенсорно-перцептивному, уявлення, мисленнєвому, афективному, рефлексії) (Серкин, 2008: 179).

Причинна (Чому?) та смислотвірна (Навіщо?) детермінації «картини світу» зумовлені принципом постійного зростання складності внутрішньої організації як результату неперервної динамічної

взаємодії з умовами свого існування та базується на системно-еволюційних ідеях М. Чіксентміхайї, що відбивають закономірність динаміки особистості через розвиток властивості подолання складності (Чіксентміхайї, 2017: 163).

Оцінка критеріїв синергетично-реорганізаційного алгоритму здійснюється за допомогою об'єктивації зовнішніх та внутрішніх маркерів, що змістово та функціонально розкривають поняття «співвіднесення зі світом» і «самовіднесення». Внутрішні маркери відображають контекстуальний план реорганізаційної дії та зосереджуються на розкритті, аналізі й розумінні власної екзистенції, актуальних екзистенціальних переживань, знаходження автентичної позиції щодо конкретної ситуації. До внутрішніх маркерів віднесено:

- соціально-культурний контекст (минуле, досвід, переконання, «Я повинен», Чому? Як правильно?;
- феноменологія життя (моє життя зараз, Я можу, теперішній час, Як? Чи можу це? Де?;
- уявлення про майбутнє (ідеї, перспективи, Я хочу, Куди йти? Чи хочу цього?;
- виклики життя: невизначеності, складності, резигнації, вибору, різноманітності (Що змінилося? Чи є у мене тривога? Чи був у мене вибір? Що я відчуваю: сумніви чи рішучість?);
- переоцінку (цінності, Чому це важливо для мене?);
- простір (системи, об'єкти, Хто? Що?);
- думки (звичні, типові патерни розуміння, Як інтерпретую? Про що міркую?);
- переживання (звичні, типові емоційні патерни, Що відчуваю? Що мені треба? Що є моєю необхідністю зараз?);
- дії (звичні поведінкові патерни, Що я роблю? Як я це роблю?);
- це є Я (ідентичність, Хто Я?);
- «Я є» (мої ресурсні стани, моє «призначення» в системах).

Зовнішні маркери відображають функціональний план реорганізаційної дії та містять результати дій, оцінка яких характеризує перебіг та якість процесу змін, а саме:

- елементи процесу змін, що сприяють реорганізації смислів через дії зростання усвідомлення, катарсису та вибору;

– елементи стадії змін віддзеркалюють темп і специфіку руху клієнта у консультативному процесі;

– одиниці аналізу зумовлюють можливість входження у світ клієнта, фокусування уваги та спрямованість логіки вирішення запиту;

– елементи контакту визначають зміст інтерпсихічного діалогу з психологом: аналіз почуттів; думок; ставлень; контекстуального компоненту; тілесного компоненту; ідіосинкразійного компоненту;

– операційні техніки кожного з п'яти діагностико-корекційних підходів: проективного (додаток Б);

– базові навички психолога-консультанта, які забезпечують неперервність цілісного процесу структурування внутрішнього досвіду особистості клієнта, від встановлення контакту до активізації сильних його сторін і позитивного самопрогнозування;

– фактори впливу, які залежать від досвіду й особистості психолога-консультанта та визначають не конкретні засоби впливу, а його зміст: послаблення напруги; розширення репертуару реагування; зміну поведінкових стереотипів за допомогою нового емоційного досвіду; усвідомлене ставлення до нових форм поведінки тощо.

Означені зовнішні та внутрішні маркери синергетично-реорганізаційного алгоритму об'єднуються в єдину систему, можливості якої дозволяють оцінювати безмежний та різноманітний набір екзистенційних та системно-динамічних ракурсів, які складають смислове поле та визначають глибину відображення реального світу та специфіку «картини світу» особистості, зокрема:

– уявлення про світ, сутнісний, ядерний образ якого сприймається як єдиний і цілісний або віддається перевага певному дихотомічному полюсу, наприклад: як джерело можливостей або прояв розподілу, боротьби і відстороненості;

– уявлення про ставлення оточуючих, що складають системи (батьківська, родинна, професійна, дружня тощо);

– уявлення про життєві події та їх ланцюг, який вибудовується в життєву та особисту історію;

– тілесні відчуття (симптоми) в силу того, що психічне і тілесне – дві форми прояву єдиних базисних параметрів структури, переплетених в цілісність людини;

– якість емоційних станів, сила та їх модальність як критерії життя в потоці;

– тенденції повторюваної поведінки (патернів), які залежать від ускладнень свідомо керувати певними емоціями з парафернального емоційного спектра.

Виокремлення внутрішніх та зовнішніх маркерів передбачає диференціацію одиниць їх оцінки, які можуть бути використані в якості досліджуваних ознак з метою перевірки результативності дії синергетично-реорганізаційного алгоритму. Одиниці оцінки – це показники, вибір яких зумовлено предметною спрямованістю екзистенційно-системного концепту забезпечити реорганізацію смислової динаміки свідомості особистості через трансформацію повторювальних патернів «співвіднесення зі світом» та «самовіднесення», кожен з яких запускає структурні зміни в системі. Тому одиниці аналізу детермінуються специфікою повторювальних патернів, що розкривають особливості відношення «світ – особистість – свідомість» та характеризуються різноплановими формами взаємодій між світом (явищами, подіями, ситуаціями неможливості й надможливості, викликами життя), смисловою дійсністю майбутніх психологів-консультантів як проекцією реального світу та системою діяльностей (учбовою, пізнавальною, навчальною, практичною, зовнішньою, внутрішньою тощо), кожна з яких відповідає певній потребі й мотиву. Результатами зміни повторювальних патернів є:

1. Знаходження автентичної внутрішньої позиції щодо певної ситуації. Одиниця аналізу – контекстний смисл.

2. Набуття «засобу виразу себе» (смысл → новий патерн) у відповідності до внутрішньої позиції й реальної ситуації викликів життя. Одиниці аналізу – переживання, стани, ставлення, мовні значення, поведінкові патерни.

3. Оновлення «мнемічного контексту» екзистенції та життєвих відносин (до інших людей, до світу) через налаштування внутрішнього діалогу й залучення всіх пізнавальних контурів переробки переживань (або тілесних відчуттів) – розширення репертуару ментальних репрезентацій. Одиниця аналізу – семантичне «сховище» тілесних, образних та вербально-логічних репрезентацій.

4. Поєднання екзистенції з інтенційністю, зі «сміслом того, що створюємо/виражаємо за допомогою нашого життя», що актуалізує множини потенційних наших життів» (Бюджеталь, 2001: 217) та відкриває безмежність інтенційності у переживанні життєвих парадоксів. Одиниця аналізу – смислові зв'язки між подіями.

5. Зняття контекстуальних обмежень парафернальних емоцій (звичні патерни, зокрема, сумніви та страх – старий аттрактор), розвинення сенситивності та визначення ресурсного стану через сприйняття відомого як нового з вивченням (інтерес) та креативним переключенням (подив). Одиниця аналізу – емоційні патерни.

6. Відкриття нових аттракторів як квантів «картини світу» та формування нових комбінацій особистих концептів, вибудовуючи структуру й якість взаємозв'язків (узгоджені – неузгоджені, анахронічні – нові, одноманітні – варіативні, стандартні – оригінальні) між знайденими смислами раніше сформованого смислового поля та зумовлюючих його мнемічних контекстів щодо елементів системи, яка актуально задіяна. Одиниця аналізу – парадоксальний смисл.

Інтегрованим емпіричним еквівалентом виокремлених одиниць оцінки (контекстний смисл, переживання, стани, ставлення, мовні значення, поведінкові патерни, семантичне «сховище» тілесних, образних та вербально-логічних репрезентацій, смислові зв'язки між подіями, емоційні патерни, парадоксальний смисл) – є талеологічність як вектор активації і ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості – над-можливості та викликів життя.

Опрацювання процедури синергетично-реорганізаційного алгоритму здійснено на розвивальному етапі експериментального дослідження макрогенези смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів. Загальна вибірка (n=348, студенти-психологи, що здобували першу вищу освіту на базі Криворізького факультету Запорізького національного університету – 243 особи, Київського університету імені Бориса Грінченка – 58 осіб, Київського

національного економічного університету імені Вадима Гетьмана – 47 осіб) була розділена на дві групи, кількість досліджуваних в групі 1 (експериментальна група) (n=174) та в групі 2 (контрольна група) була (n=174) зрівняна для забезпечення вимог статистичного порівняння. Розвивальний вплив полягав у проведенні з групою 1 45 годинного (9 занять по 5 годин, 3 заняття на місяць) факультативного психотехнічного семінару «Дизайн життєвого простору» (додаток Г).

На етапі контрольної діагностики використовувались два методичних інструмента: модифікований репертуарний тест ситуаційних можливостей Дж. Келлі та метафоричне конструювання особистісних концептів за Дж. Лакоффом. Вибір методик залежав від двох засад. По-перше, отримані дані повинні в повній мірі окреслювати талеологічну ознаку досліджуваних та розкривати одиниці аналізу маркерів повторювальних патернів їх «співвіднесення зі світом». По-друге, враховуючи використання на констатувальному етапі методичних засобів суб'єктивно-феноменологічного діагностичного підходу і збір даних, які стимулюють досліджуваних до розвитку, поглиблення знання про себе і свою дійсність, використовувати їх повторно було недоцільно.

Вихідні положення. Згідно з теорією конструктів Дж. Келлі, людина експліцитно несе в собі дослідника з безперервними спробами знайти смисл у світі, своєму житті, в собі, в тих ситуаціях, до яких вона залучається. Досліджуючи світ, людина створює і реорганізує особистісні конструкти, оцінює результати своїх дій, коректує засоби трактування подій, висуває гіпотези, перевіряє їх, змінює своє мислення, змінює себе (Франселла & Баннистер, 1987: 34). Знаходження конструктів за методом репертуарних решіток дозволяє симультанно «схопити» і проявити людину «як форму руху». Тому метод репертуарної решітки є ефективним засобом самоаналізу та самопізнання, в результаті якого знаходяться смислові зв'язки та усвідомлюються акумульовані раніше у попередніх взаємодіях і діяльностях ментальні репрезентації світу.

Методика. Використовувалась модифікація репертуарного тесту ситуаційних можливостей Дж. Келлі, в якій елементами виступали описані автором 26-ть ситуацій неприємностей (Франселла &

Баннистер, 1987: 95). Конструкти викликалися методом повного контексту та визначався їх протилежний полюс.

Результати, їх обробка та обговорення. Підраховувалась кількість знайдених конструктів та показники взаємовідношень між конструктами, зокрема: когнітивна складність (показник несхожості конструктів між собою); суперординантність (оцінка діапазону придатності конструкта щодо елементів за 6-ти бальною шкалою); артикуляція (ступінь структурованості та пов'язаності конструктів – наявність крім кластеру ще одного чи двох підкластерів з «відгалуженими», «сполученими» та «ізолюваними» конструктами) (Франселла & Баннистер, 1987: 107-115). Отримані дані наведено в табл. 5.1.

Процедура знаходження конструктів методом повного контексту забезпечила інтегративну дію всіх пізнавальних контурів свідомості досліджуваних через одночасне охоплення різноспрямованих утруднень (ситуацій неприємностей), які уже ними переживалися або сприймаються як можливі.

Таблиця 5.1.

Показники взаємовідношень між конструктами досліджуваних за репертуарним тестом ситуативних можливостей Дж. Келлі

Конструкти	Група 1(ЕГ) (n=174)	Група 2 (КГ) (n=174)
Загальна кількість (max=26) (\bar{x})	26	25,6
Когнітивна складність (max=13; min=26) (\bar{x})	15,7	24
Суперординантність (max=156) (\bar{x})	143,6	89,7
Артикуляція (кількість сполучених конструктів) (\bar{x})	6,2	4,1

Знайдені досліджуваними конструкти можна віднести до найбільш значущих на момент діагностики. Абсолютне співпадіння 1 і 2 груп вибірки за кількістю конструктів, разом з тим, відкриває їх несхожість за якісним змістом. Тому змістовий аналіз конструктів, як психологічного факту, пріоритетніше, ніж перетворення їх у число. Смысл – це не тільки точка в системі координат смислової

архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів, яка має своє місце в загальному континуумі їх свідомості. Конструкт (смысл) – це ще й «психологічна значущість та унікальність особистості, якщо знайти його визначальні виміри» (Kelly, 1955: 118).

Одним з таких вимірів виступило ставлення досліджуваних до ситуацій утруднень. Досліджувані групи 1 проявили інтегративний підхід – ситуації неприємностей розглядалися як можливі умови та об'єднувалися за визначальними ознаками (емоційні, соціальні, відношення, наслідки, реальні, умовні тощо). Крім того, конструкти досліджуваних групи 1 відрізнялись орієнтацією на їх «Я-концепцію», виразно її окреслювали та відкривали персональну характеристику, наприклад: «я можу переживати різні емоції», «проблеми лише активують і спрямовують мене», «на інших впливає моя переконаність в будь-чому», «я зможу зорієнтуватися у випадковій ситуації», «це мене розвине» тощо. Для досліджуваних групи 2 характерна швидка констатація при описі схожості двох або максимально трьох ситуацій. Досліджувані демонстрували симультанне схоплення зв'язку і відмову від порівняння знайденого смислового зв'язку з іншими ситуаціями неприємностей, відсутність об'ємного бачення та не активований пошук загальних засад. Наприклад: ситуації неприємності з братом і друзями – «власної цінності й поваги хочуть всі»; ситуації з фінансами і хворобою – «хворі люди не потрібні роботодавцю»; ситуації з нерозумністю та чоловіками – «чоловіки знецінюють жінок», ситуації із сусідом і потребою у допомозі – «з сусідами краще бути в прохолодних відношеннях» тощо. Виявлена тенденція виконання завдання повного контексту, розкрила в групах вибірки різну траєкторію орієнтації в ситуаціях неможливості, яку можна перенести на їх відношення до викликів життя: розуміння і знаходження рішення (група 1) або стрімке узагальнене констатування і переважну емоційну складову (група 2).

Інший вимір розкривався характеристикою когнітивної складності конструктів досліджуваних. Когнітивна складність – це показник далекості (несхожості) конструктів, а значить ознака того, як багато різних смислів досліджувані використовують для розрізнення елементів. Порівняння рядів решітки за всіма 26 елементами

(узгодженим оцінкам у рядах приписується 1 бал) виявило виразні відмінності у досліджуваних різних груп. В наслідок застосування χ^2 – критерію Пірсона (в якості часткових градацій ознаки $k=3$ обрано пропущені ситуації, реальна ситуація та уявна ситуація) підтверджено значущість розходжень ($\chi^2_{\text{емп.}}=10,138 > \chi^2_{\text{кр.}}=9,210$ на рівні $p \leq 0,01$) показника когнітивна складність конструктів між групами вибірки (Сидоренко, 2000). Досліджувані групи 1 у порівнянні з досліджуваними групи 2 конструюють свою поведінку та сприймають світ на засаді більш різноманітних параметрів (конструктів, смислів) в силу того, що мають більш диференційовану систему виміру для сприйняття інших, співвіднесення з ними і світом та самовіднесення. Додатковим статичним підтвердженням цього положення стало значення коефіцієнтів рангової кореляції (r_s Спірмена) в індивідуальних просторах конструктів досліджуваних, а саме: відношення між конструктами у досліджуваних групи 1 мають нижчі коефіцієнти кореляції ($r_s \leq 0,31$) в порівнянні з групою 2 ($r_s \leq 0,68$) (Ивантер & Коросов, 1992).

Вимір суперординантності означає системність організації конструктів досліджуваних, яка відображує ієрархічні зв'язки в системі їх конструктів (сміслові зв'язки) на певний час і у певній життєвій орієнтації. Оцінка досліджуваними суб'єктивної значущості знайдених конструктів, діапазону їх придатності щодо кожної ситуації неприємності проводилась з урахуванням протилежного полюсу конструкта. За ступенем суперординантності групи вибірки статистично розрізняються (χ^2 – критерій Пірсона ($\chi^2_{\text{емп.}}=7,354 > \chi^2_{\text{кр.}}=5,991$ на рівні $p \leq 0,05$) (в якості часткових градацій ознаки $k=3$ обрано низький, середній та високий діапазон придатності). Можна констатувати, що суб'єктивна оцінка «діапазону придатності» конструкту є поєднуючою засадою наповнення смислового поля та механізмом складання ознаки телеологічності як прояву не тільки орієнтовної, але й регуляційної функції смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів.

Пов'язаним з суперординантністю є вимір артикуляції конструктів досліджуваних, який визначає як людина систематизує свої смисли, поєднуючи їх в певні кластери. Згідно з даними Д. Банністера,

ефективне функціонування системи конструктів забезпечується за умови складання головного кластеру та одного чи двох підкластерів, які містять потенційні додаткові можливості змін у сприйнятті, оцінці та реагуванні на середовище (Франселла & Банністер, 1987: 213). Таким чином, показник артикуляції можна розглядати як задану внутрішню умову реорганізації смислового поля майбутніх психологів-консультантів, яке, по-перше, організоване на певній засаді (головний кластер), по-друге, має ресурс бути гнучко змінним (підкластери), по-третє, містить оптимальне співвідношення монолітності-сегментарності.

Артикуляція виокремлювалась у декілька етапів:

- знаходженням у кожного досліджуваного первісних кластерів конструктів, які попарно корелювали між собою на рівні середнього і вище зв'язку ($0,50 < r_s < 0,69$) (Ивантер & Коросов, 1992);
- підрахунком кластерів, підкластерів та сполучених конструктів.

Визначено, що дані групи 2 характеризуються більшою сегментарністю конструктів на відміну від артикуляції. Це означає, що знайдені конструкти досліджуваних знаходяться ними раз у раз в різних смислових полях, наприклад: визначений конструкт «гроші зумовлюють все», об'єднує ситуації суїциду та фінансів і більше не пов'язується із жодною із запропонованих ситуацій; конструкт «самотність провокує непорозуміння з іншими або викривлення їх сприйняття» пов'язується із ситуацією самотності і непорозуміння; конструкт «нерозумність викликає невдачу» знаходиться у порівнянні ситуацій нерозумність та невдача тощо. Конструкти досліджуваних групи 2 відрізняються більш буквальним трактуванням ситуацій неприємностей та переважно зосереджуються на знайдених зв'язках, не поєднуючи загальну картину неприємностей в деякий простір, інтерпретація якого може бути альтернативною або різновекторною. Приклад різновекторності виявили досліджувані групи 1, у відповідях яких прослідковувалися поєднання і групування ситуацій, наприклад: «емоції включають певну програму дій», «розгубленість – це час на визначення напрямку руху», «почуття провини завжди нав'язане ззовні» тощо.

Можна констатувати, що в групі 1 більш виразно представлена ознака талеологічності як сформованість регуляційних смислів, що забезпечують контроль над потребами і емоціями, орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність в ситуаціях неможливості-над-можливості та викликів життя. Зв'язки між конструктами досліджуваних групи 1 відрізняються рухомістю та складають їх «творчий цикл» настроювання на світ. Конструкти досліджуваних групи 2 характеризуються, з одного боку, сегментарністю – розрізненістю, каузальністю, а з іншого, щільністю та стійкістю, які переростають в систему переконань та зменшують можливість їх творчого трактування і зміни відповідно до актуальної ситуації через розширення контексту.

Другою методичною процедурою перевірки ефективності розвивального впливу була методика, створена на засаді теорії метафоричного конструювання особистісних концептів Дж. Лакоффа.

Вихідні положення. Звернення до метафор є способом інтеграції у власний досвід реальності, щодо якої ще не існує вирішальних значень та констатацій. Особистісні концепти («зародкові» істини), всі форми взаємодії з оточуючим середовищем та види предметних діяльностей завжди метафорично структуровані, а метафори являють собою узагальнення досвіду трактування світу, життя людини в світі та всіх форм співвіднесення з ним (Милютіна, 2001; Лакофф, 1990). Тому метафора є одним з прийомів пізнання реального світу, знаходження смислів і створення значень. В процесі метафоричного конструювання зона мети метафори структурується за зразком джерела (інтегративного значення) – відбувається метафорична проекція, яка розширює і наповнює смислові поля.

Методика. Стимульний матеріал – оповідання «The Egg» Е. Вейра (А. Weir, 2016) – забезпечував активізацію процесів метафоризації, в основі яких лежить знаходження індивідуальних засобів обробки сценаріїв (орієнтаційних й онтологічних контекстних смислів) та конструювання досліджуваними особистісних концептів як узагальненого досвіду їх взаємодії із своїм буттям.

Результати, їх обробка та обговорення. Діагностичним результатом методики виступала констатація досліджуваними власного

принципу: «Життя – це...» у відповідь на прочитаний ними текст оповідання. Отримані дискурси класифікувалися за чотирма одиницями аналізу: донорська зона – джерело досвіду – існуюче інтегративне значення; реципієнтна зона – мета метафори, її абстрактна мішень, що активує смислотворення як розширення існуючого уявлення; орієнтаційні контексти метафор, які базуються на соціально-культурному досвіді й відкривають особливості світосприйняття; онтологічні контексти метафор, які виходять з індивідуального досвіду й розкривають процеси його проекції на властивості предметів (явищ, подій) оточуючого середовища (Лакофф & Джонсон, 1990). Результати діагностики наведено в табл. 5.2. Вага ознаки дескриптору підраховувалась за допомогою нормування – приведення до загального знаменника на засаді загальної кількості досліджуваних (f/n).

Таблиця 5.2.

Дискурси метафоричних особистісних концептів досліджуваних

Дескриптори метафоричного конструювання	Група 1 (ЕГ) (n=174)	Група 2 (КГ) (n=174)
Донорська зона (вага ознаки, max = 1)	0,71	0,65
Реципієнтна зона (вага ознаки, max = 1)	0,63	0,27
Орієнтаційні контексти (вага ознаки, max = 1)	0,57	0,49
Онтологічні контексти (вага ознаки, max = 1)	0,66	0,38

Фактично, сутність метафори – це єдність переживання і розуміння, на основі яких складається нова сутність з опорою на вже існуючу. Наявна сутність є донорською зоною створення нового розуміння і містить сформовані смислові поля, що вже наповненні контекстними смислами, які, в свою чергу, детермінуються інтегративними значеннями, що складають образ світу досліджуваних та їх образ життя. Досліджувані обох груп вибірки вільно репрезентували (0,71 і 0,65 відповідно) пояснення життя через вже сформовані рамки власних переконань та цінностей, наприклад: «життя повторюється», «отриманий досвід накопичується», «життя дивує», «життя різних людей схоже за своєю сутністю», «життя лякає», «важливо розуміти смисл життя» тощо.

За показниками дескрипторів, що розкривають реципієнтну зону метафоричного розуміння, групи досліджуваних статистично розрізнилися (за χ^2 – критерієм Пірсона $\chi^2_{\text{емп.}}=6,827 > \chi^2_{\text{кр.}}=5,991$ на рівні $p \leq 0,05$, частковими градаціями $k=3$ обрано орієнтації на минуле, сьогодення та майбутнє). Досліджувані групи 1 виявили більшу кількість особистісних концептів, які розкривали їх переживання та розуміння заданої метафори. Коло таких концептів досить широке і містить різні сектори: час, простір, цінності, соціум, професійна реалізація, наприклад: «життя – це причино-наслідковий перебіг вчинків», «уявне і справжнє життя переплітаються в цілісну дію», «причетні до нашого життя люди – тригери», «я і є своє життя», «життя є тлом реалізації здібностей», «життя – це переживання несподіваних речей» тощо.

Схематично, полярні відмінності між донорською і реципієнтною зонами спочатку розташовуються як протилежні полюса осі «інтеріоризоване раніше уявлення – знайдене уявлення». Водночас, вони можуть бути дискретними точками на всьому континуумі слідів попередніх і нових взаємодій з оточуючим середовищем. Їх диференціація набуває все більш умовного характеру з кожним новим освоєним контекстом і розширенням смислового горизонту, в якому реципієнтна зона виконує головну динамічну роль, базуючись на елементах донорської зони та впорядковуючи їх. Інтеграція донорської та реципієнтної зон здійснюється через знаходження нових смислових зв'язків.

За ознакою орієнтаційні контексти, групи вибірки практично не розрізняються. Це пояснюється тим, що орієнтаційні смисли покликані структурувати досвід, посилаючись на соціально-культурні, світоглядні засади, які у досліджуваних є в деякій мірі однаковими і формованими в схожих умовах. Орієнтаційні метафоричні концепти спрямовані організовувати цілісні системи смислів, наприклад: «життя послано і його треба прожити», «життя – це єдине що ми знаємо про світ», «життя – це рух часу», «життя треба цінувати» тощо.

За ознакою онтологічних контекстів групи вибірки розрізняються (за χ^2 – критерієм Пірсона $\chi^2_{\text{емп.}}=6,142 > \chi^2_{\text{кр.}}=5,991$ на рівні $p \leq 0,05$, частковими градаціями $k=3$ обрано орієнтації на події, емоції та дії).

Пояснення перевищення кількості трактувань у досліджуваних групі 1 життя як подій, емоцій та дій щодо такого показника в групі 2, ґрунтується на сутності онтологічних смислів як індивідуального досвіду майбутніх психологів-консультантів. Перенос суб'єктивного досвіду та проектування його на процеси оточуючого середовища характеризує досліджуваних групи 2 як здатних виокремлювати елементи досвіду, інтерпретувати їх як дискретні сутності й посилаються на них, наприклад: «непрості моменти життя завжди приносять потім почуття задоволеності», «відповідальне відношення до життєвих подій нагороджується», «життя – це безупинний процес навчання новому», «життя – це подолання бар'єрів і перепон» тощо. Таким чином, онтологічні метафори забезпечують процес раціонального осмислення досвіду та проявляють смислову модель внутрішнього світу майбутніх психологів-консультантів. Метафоричність стимульного матеріалу методики знаходилась за межею існуючого досвіду досліджуваних обох груп вибірки, а тому в реципієнтній зоні відкрила їм нову реальність і ввійшла в їх онтологічний контекст.

Проведений контрольний етап діагностики смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів дозволяє констатувати, що світ виступає формою, яка не несе певного смислу до моменту емоційної, дієвої, і, як наслідок, змістової «зачепленості» ним. Людина створює прецеденти емоційної, пізнавальної, соціальної, культурної тощо «доторканності» до світу, а потім наповнює світ змістом, структурує, збагачує смисловими зв'язками між його елементами, будує певну конструкцію парафернальної комбінації смислової архітекτονіки своєї свідомості. Тому реальний світ як єдина для всіх форма життя наповнюється у кожній людини різним змістом та змальовується різними смислами. Експериментальне дослідження смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів виявило ключову закономірність – контекст опису світу задається функціональним планом внутрішніх дій майбутнього психолога-консультанта, що генерує систему особистісних, ціннісних й професійних актуалізацій, інтерпретацій та трансляцій.

Інтерпретування ракурсів співвіднесення зі світом залежить від контексту конкретної взаємодії зі світом, який детермінується специфікою становлення мнемічних контекстів, динамікою смислових полів, знаходженням смислових зв'язків, емоційних патернів, станів і, як результат, дією самовіднесення та еволюціонування через переборення труднощів і викликів. Досліджувані групи 1, отримавши на розвивальному етапі досвід створення системи власних значущих контекстів свого співвідношенні зі світом і самовідношення, відрізнялись контекстним включенням в їх «картину світу» смислової мережі нових контекстних образів світу і себе в ньому. Включений контекст дає змогу трактувати світ, змінюючи цим раз у раз побудовану «картину світу».

Вищевикладені положення означають, що генеза і динаміка смислової архітекτονіки свідомості майбутніх психологів-консультантів знаходиться у прямій залежності від умов і засобів створення (розширення, зміни) контекстів-змістів, якими наповнюється «форма», що має властивість ототожнюватися з будь-яким змістом. Це виступає запорукою можливості зміни існуючого образу світу на бажаний через розширення інтенційно-активованої динамічної смислової мережі «картини світу», відношень між всіма різноконтекстними її елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

Таким чином, було підтверджено принцип репрезентативної дії смислової архітекτονіки свідомості як закономірність хмарного перекриття множини рухомих шарів, кожен з яких має свою специфічну мету, але загальний рух детермінується дією розуміння. Перекриття шарів зумовлюється схожістю й взнаванням контекстів, понять, образів, переживань. Зміст складають локально сформовані тексти щодо різних ракурсів співвіднесення себе зі світом у смисловій архітектоніці свідомості та описуються через дію розуміння ключових констатацій «Я є» та «Можу-Бути-Тут».

5.3. Навчально-освітня грань психолого-педагогічної матриці: формат реалізації

Центральний вектор фахової підготовки психологів-консультантів – це входження у смисловий простір світової психотерапевтичної культури, який наповнений численними блискучими ідеями неперевершених авторів. Цей шлях передбачає виконання двох різноспрямованих, але нероздільних завдань. Перше – це засвоєння багатоманітного спектру «поліфонічних» діалогів представників різних парадигм, їх узагальнених теоретичних «призм» і методичних програм. Друге – актуалізація у майбутнього фахівця проблем власної особистісної та професійної екзистенції. Практичний аспект означених завдань породжує в дослідників перелік питань, що розгортають поле пошуку чинників підвищення якості академічної підготовки психологів-консультантів. Зокрема, обговорюються та обґрунтовуються засади:

1. Створення спеціальної галузі психологічних досліджень – «психотерапевтичної компаративістики» з метою здійснення порівняльно-історичних досліджень у просторі світової психотерапевтичної культури й побудови єдиної конструкції світової психотерапії (Цапкин, 2008). Така навчальна дисципліна, на думку В.М. Цапкіна, спрямовувала б студентів-психологів на пізнання конвергентних засад загального смислового простору психотерапевтичних систем в умовах різноманіття їх теорій і, водночас, розмитості меж практичної психологічної допомоги, в умовах, коли «психотерапія виявляється міфологічним Протеєм, який постійно змінює свій образ, форму свого втілення» (Цапкин, 2004: 11). Розкриття граничних цілей і цінностей психологічних шкіл та їх системнотвірних принципів – це рух знаходження засад об'єднаної психотерапевтичної системи, її об'єктивних психотерапевтичних універсалій.

2. Інтегративного психотерапевтичного руху, який зумовлюється, як підкреслюють Дж. Прохазка та Дж. Норкросс, необхідністю встановлення відкритої творчості й транстеоретичного діалогу з метою підвищення ефективності психологічної допомоги в силу того, що «жодна система психотерапії й жодна теорія не є достатньо повною,

щоб відповідати складності пацієнта» (Прохазка & Норкросс, 2007: 233). Слід підкреслити, що послідовний рух розвитку психологічної науки від пояснювальної до функціональної парадигми означає складання нової комплексної методології аналізу багатоваріативності процесів динаміки складної системи, якою є людина. Сучасний період актуалізує мультитеоретичну, інтегративну (Зейг, Мьюніон, 2000), транстеоретичну (Прохазка, Норкросс, 2007) конвергенцію існуючих психологічних систем. Однак, до тепер інтегративний рух не знаходить свого відображення в навчальних програмах підготовки психологів-консультантів.

3. Специфіки набуття довготривалої багато ступеневої післядипломної підготовки з виконанням чотирьох обов'язкових програм, а саме: початкової підготовки в галузі теорії та методів певного психотерапевтичного спрямування; дидактичної психотерапії – проходження власної психотерапії, курсу клінічної пропедевтики та супервізійного етапу. Наголосимо, що досвід післядипломної підготовки здійснюється, як правило, впродовж 5–7 років та зосереджується на теорії й методах однієї психотерапевтичної орієнтації. Відбувається довготривале за часом і глибинне за сутністю замкнення в межах певної психологічної школи та призначення її в якості ключового, або навіть єдиного універсуму.

4. Ефективного технологічного функціонування психолога-консультанта, яке залежить не тільки від практичного оволодіння концептуальними методами й удосконалення та збагачення технології консультативної діяльності. Не менш важливою є особистісна складова психолога-консультанта і, перш за все, простір тієї екзистенціальної дійсності, з фрагментом якої він себе співвідносить і який значуще на нього впливає. «Вичерпування з існуючої потреби жити (бути) тих можливостей, які потенційно могли б бути – це шлях становлення особистості як цілісності» (Максименко, 2006: 147).

Саме тому в процесі підготовки майбутніх психологів-консультантів важливим є фокусування уваги на мікрогенезі (становленні) та макрогенезі (розвитку) їх «картини світу» як системи варіативно-предметних випадків об'єктивації смислової архітекtonіки їх свідомості. До емпіричних конструктів, які розкривають зміст «картини

світу» та походження досвіду інтерпретації подій об'єктивного світу і суб'єктивного їх переживання й трансляції, ми відносимо:

- імпринтинг досвіду (Bernhardt & Marcher, 1992);
- «кристалізовані» патерни емоційного та поведінкового реагування (Adler, 1964);
- психічні та ментальні стани очікування (Popovych & Blynova, 2019);
- «тип установки щодо інших» як механізм узагальнення й відчуження елементів світу від похідного досвіду та їх усталена та часто помилкова категоризація (Каліщук, 2014);
- семантичні універсали як форма «упакування» досвіду взаємодії зі світом (Артемьева, 1999);
- талеологічність як ознака сформованості регуляційних смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність в ситуаціях неможливості-над-можливості та викликів життя (Леонтьев, 2003);
- динамічні смислові структури особистості, діяльності та ситуації як форми відбиття в свідомості ієрархічної структури взаємовідносин людини зі світом (Леонтьев, 2003);
- екзистенційну сповненість, що складається з самодистанціювання, самотрансценденції, свободи й відповідальності (Längle & Orgler, 2000);
- екзистенційну якість життя (Längle, 2011; Görtz, 2004).

Рух макрогенези «картини світу» здійснюється від явища до поступового відкриття всіх можливих його граней. Це «автопоезний» рух (Varela, 1995), який спрямовано, з одного боку, на відображення дійсних зв'язків зі світом (життєві ситуації, життєві виклики), з іншого – на пізнання й розуміння світу з побудовою на засаді «самовіднесення» і співпричетності деталізованої «картини світу» з власними інтенціями вибору, свободи та відповідальності.

У зв'язку з цим, важливим психолого-педагогічним завданням є створення психолого-педагогічної матриці – моделі та процедури макрогенези «картини світу» майбутніх психологів-консультантів з метою об'єктивації ними власних засобів та шляхів унікальної

суб'єктивної репрезентації об'єктивної реальності Керований психолого-педагогічний рух макrogenези «картини світу» повинен забезпечити відкриття та розуміння майбутніми психологами-консультантами тих граней власного сприйняття, які у них є доміантними в силу неповторно пережитого парафернального досвіду і який проєктується ними на сприйняття та розуміння клієнта.

Відзначаючи багат шаровість «картини світу», в якій минулий досвід людини інтегрується з безмежною власною інтенційністю та вибудовує парафернальну смисловою проєкцію дійсності, вважаємо, що для моделювання психолого-педагогічної матриці крім генетико-моделюючого (Максименко, 2006), системного (Varela, 1995), структурно-інтегративного (Холодная, 2002), доцільно використовувати фреймовий підхід, запропонований М.Л. Мінським (Minsky, 1975). Аргументація на користь фреймового підходу зумовлена мультифакторністю процесу макrogenези «картини світу» майбутніх психологів-консультантів та спирається на такі ключові положення:

1. Врахування ідей розуміючої парадигми – (відкриття сутності через процеси еволюціонування, флуктації, біфуркації, самоорганізації, автопоезу), вимагають розгляд макrogenези «картини світу» в «транстеоретичній» парадигмі, яка в синергетичній єдності спрямована на встановлення смислових взаємозв'язків між елементами системи завдяки розвитку об'ємності та багатомірності психологічного «бачення» себе і світу.

2. Використання транстеоретичного екзистенційно-системного концепту як психологічної системи забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання виликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу.

3. Прийняття до уваги специфіки психологічного знання, яке має не тільки вигляд структури певних інформаційних даних, але, водночас, і механізмів, систем, умов та обмежень їх сприйняття. Психологічна інформація створює нові емоційні зв'язки між смислами, що виступає ключем до знаходження нових аттракторів, які доповнюють смислове поле, організоване відповідно до відбиття життєвих відносин і переживання певного контексту. Таким чином

забезпечується процесуальна дія розвитку майбутніми психологами-консультантами власних значень, індукування варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів через дію розуміння ракурсів «співвіднесення себе зі світом знання» та «самовіднесення».

4. Константація, що кожен окремих об'єктивованих фрейм – це квант інформаційної системи психологічних знань, який виступає не тільки елементом ієрархічної структури уявлення знань, засобом їх пред'явлення, організації та структуризації, але, одночасно, і процедурою відкриття нових значень через підвищення точності репрезентацій об'єктивного світу, збільшення масштабу суб'єктивної моделі світу, складання «множинного тексту на пізнавальних контурах: сенсорно-перцептивному, уявленню, мисленнєвому, афективному, рефлексивному» (Агафонов, 2003: 110).

Приймаючи до уваги класифікацію фреймів, запропоновану С.А. Жаботинською, а саме: предметно-центричний фрейм, акціональний, партонімічний, гіпотонімічний, асоціативний (Жаботинська, 1999), ми припускаємо, що психолого-педагогічна матриця макrogenезу «картини світу» майбутніх психологів-консультантів в силу своєї специфіки та предметної доречності має їх відображувати в повному обсязі. Тому топологічною моделлю психолого-педагогічної матриці обрано тривимірну фігуру – паралелепіпед, горизонтальні та вертикальні грані, якого мають власну структуру в залежності від їх змісту, а внутрішній зв'язок між ними організує об'ємний простір з мережами і вузлами, що створює, як результат, смислове поле і впливає на макrogenезу «картини світу» майбутнього психолога-консультанта. На рис. 5.3 зображена узагальнена модель фреймової структури з умовною зоною оновлення «картини світу».

Шість граней паралелепіпеда розкривають структурні зв'язки елементів психолого-педагогічної матриці. На нижній (форми моделей навчальних ситуацій) та верхній (форми оновлення «картини світу») горизонтальних гранях розташовуються відповідно причинні (вихідні) та наслідкові (похідні) інформаційні кластери. На чотирьох вертикальних гранях розміщуються системотвірні варіанти форм представлення інформації, які окреслені багатоваріативністю

онтологічних доміант (змісту, генезу, операцій, планів дії) транстеоретичного екзистенційно-системного концепту.

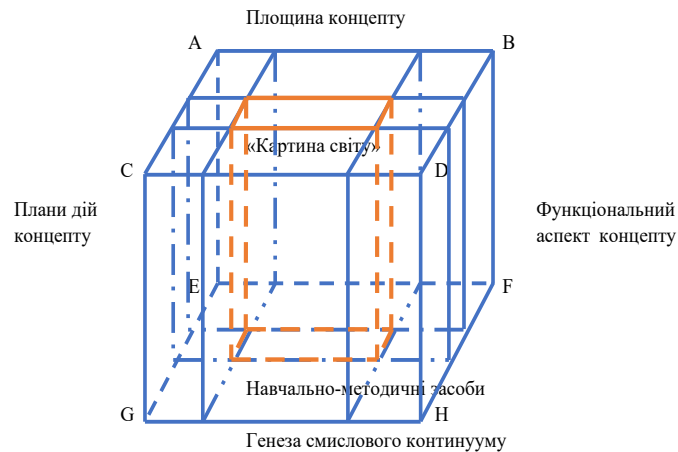

Рис. 5.3. Топологічна модель психолого-педагогічної матриці

Верхня горизонтальна грань CABD – відображує смислове ядро моделі – «картину світу» майбутнього психолога консультанта з окремими квантами її оновлення через складання смислів і емоційних зв'язків між ними. «Картина світу» поповнюється відкритими смислами із застосуванням різних фреймів:

- предметно-центричних, які складаються з окремих смислів, значень, понять щодо одного предмету, наприклад, визначення мети психологічної допомоги, або відкриття всіх аспектів «це є Я» як ракурсу «співвіднесення зі світом»;

- акціональних фреймів, в яких здійснюється взаємодія декількох предметів з різними семантичними ролями, наприклад: сприйняття викликів життя: складності, невизначеності, різноманітності, резигнації та вибору;

- партонімічних фреймів, предметні сутності яких співвідносяться між собою як ціле і його частина, наприклад: індивідуальна психологія, яка розкриває генетичний план функціональної дії екзистенційно-системного концепту, зокрема, з'ясовуючи «девіз життя» та зафіксовану «схему апперцепції»;

- гіпотонімічних фреймів, в яких предметні сутності поєднуються родо-видовими відношеннями, наприклад: семантичні універсалиї «професійної картини світу» як складові «картини світу» майбутнього психолога-консультанта;

- асоціативних фреймів, що розкривають відношення схожості понять, пов'язаних зв'язками подібності, наприклад: імпринтинг досвіду та «кристалізовані емоційні та поведінкові патерни, або «найбільш ранній дитячий спогад» і «це моє Життя» як ракурс «співвіднесення зі світом».

Смислове ядро кожного фрейму визначає різноманіття понять, що активуються у процесі вирішення навчального завдання та зв'язків і цілісних функціональних пластів процесу макrogenези «картини світу». Здійснюється систематичний кругообіг: «картина світу» → «смислове поле» → «навчальний вплив» → «фреймовий зв'язок» → «функція переживання» → «парадоксальний зв'язок смислів» → оновлене «смислове поле» → оновлена «картина світу».

Нижня горизонтальна грань GEFH – представлена формами навчальної діяльності майбутніх психологів-консультантів. Вона містить страти (моделі) навчальних ситуацій; форми представлення інформації: вербальну, звукову, візуальну, образотворчу; форми викладення матеріалу, які, зокрема, можуть складатися з: назви, пошукового образу, анотації, тексту парадоксального завдання, коментарів, сценарію парадоксального діалогу, метафоричного аналогу, гумористичного аналогу, рефреміну, візуального аналогу, аудіоаналогу, рухового аналогу, тактильного аналогу, аналогу із практики професійної діяльності, аналогу в методах рішення задач – технічних або творчих тощо. Численність форм представлення інформації є ключовою умовою включення процесу «розуміння нерозуміння» майбутніми психологами-консультантами психологічної інформації на всіх пізнавальних контурах: сенсорно-перцептивному, уявленню, мисленневому, афективному й рефлексивному (Агафонов, 2003: 16). Задіяність всіх пізнавальних контурів забезпечує складання «множинного тексту» як структурованого смислового змісту, що має певну тривалість та базується на відповідних станах, відрізняється стабільно-динамічним характером і потенційною властивістю до змін.

Крім того, різноманітність форм представлення інформації активує «відкриту пізнавальну позицію» студентів (Холодная, 2002: 133). Відкритість пізнавальної позиції майбутнього психолога-фахівця виступає необхідною умовою оновлення смислового поля і складається з: усвідомлення множинності мисленнєвих «поглядів» на одну й ту ж подію, зокрема на власні сприйняття та звичні патерни; використання різних засобів опису та аналізу одного й того ж явища; розвиток здібності синтезувати різні пізнавальні позиції в умовах діалогу; розвиток толерантності до парадоксів і протиріч; розуміння умовного характеру індивідуальних суджень (Холодная, 2002: 133).

Ще один позитивний вектор наведених різновидів форм представлення інформації полягає в актуалізації й переживанні стану «розгубленості» (сум'яття), яке відкриває внутрішній простір для змін, простір нових можливостей (Кібед & Шпаррер, 2014: 16), коли «розуміння нерозуміння» виступає рушійною силою і забезпечує активування обох підсистем навчальної діяльності: регулятивної (мотивація, цілепокладання, оцінка значень) та орієнтовної (врахування умов, контроль, зворотній зв'язок, образ).

Чотири вертикальні грані паралелепіпеда відображують варіанти і можливості транстеоретичного екзистенціально-системного концепту забезпечувати макророзвиток «картини світу» та містять такі компоненти: змістовий склад концепту; генетико-моделюючі засади, передумови і джерела смислового континууму (мнемічні контексти смислового поля); функціонально-процесуальні засоби експлорації внутрішнього досвіду та п'ять планів макророзвитку «картини світу».

Грань АВФЕ – представлена елементами, що складають площину та оформлюють зміст і функціональні межі транстеоретичного екзистенціально-системного концепту. Змістові елементи концепту поєднані на засадах інтегративної єдності, синергетичного та динамічного підходів. Концепт включає: теорію динамічних систем, екзистенціальний аналіз, психодраму, індивідуальну та трансперсональну психологію й окремі практичні розгалуження – системне моделювання, нейрологічні рівні аналізу життєвої ситуації, кодування й реімпринтинг досвіду, холотропне дихання. Логіка вибору означених елементів концепту задавалась теоретичними (відносно змісту) і

практичними (відносно засобів) можливостями кожного з них внести унікальний і незамінний вклад в аналіз ракурсів «співвіднесенням зі світом» як генералізованої дії виявлення смислів особистості у процесі конструювання «картини світу». «Співвіднесення зі світом» та «самовіднесення» приймається нами як ключові критерії дослідження екзистенціальної дійсності особистості. Елементи евристичної моделі екзистенціально-системного концепту предметно спрямовані на відображення всіх аспектів «співвіднесення зі світом», а саме: інтрапсихічного, інтерпсихічного, екзистенціального та системного.

Грань GCDH відображає генезу смислового континууму «картини світу» і розкриває два взаємопов'язаних положення. По-перше, модель знань у вигляді фрейму призначена для найбільш повного опису того кола понять і семантичних зв'язків, які необхідно активувати у майбутніх психологів-консультантів в період їх фахової підготовки в теперішній життєвий момент. По-друге, особливу увагу потребує актуалізація проєкцій минулого та соціально-культурного контексту на сприйняття знань, що отримуються зараз. Походження змістового наповнення мнемічних контекстів як актуалізованих смислових утворень має певну дидактичну та виховну особистісну історію. В свою чергу, мнемічні контексти впливають на розуміння тексту – структурованого смислового змісту свідомості (смислової архітектоники свідомості) майбутніх психологів-консультантів. Засобами актуалізації мнемічних контекстів – є операційні діагностико-корекційні методи екзистенційно-системного концепту (додаток Б).

Грань HDBF – відображає функціональний аспект діагностико-корекційних підходів (екзистенціального, системного моделювання та психодрами, проєктивного, психосемантичного, бодинамічного і трансперсонального), двома відмітними рисами яких є:

1) можливість «осягнути неосяжність» і змоделювати та «пережити» безкінечну кількість простих та складних понять, якими оперує людина при описі та переживанні своєї екзистенції, можливість охопити багатоплановий світ її почувань, образів, ідей, сфер, ролей, загальних чи конкретних тем, завдань та цілей;

2) одночасність і взаємопов'язаність діагностичних та корекційних дії означених підходів й технічних прийомів, що забезпечується

їх внутрішньою феноменологією, яка задає синхронність операцій розширення горизонту бачення себе і контекстів свого життя і, разом з тим, розкриття нових, неусвідомлених раніше можливостей і знаходження новоз'явлених орієнтирів через знаходження смислу.

Грань САЕГ розгортає багатоплановість дії екзистенціально-системного концепту і містить такі рівні: системно-динамічний, онтологічний, генетичний, функціональний та змістовно-контекстний. Системно-динамічний план визначає закономірності та механізми зростання складної системи, до яких належить і людина. Системно-динамічний план забезпечує знаходження меж системи та усвідомлення якісної характеристики аттракторів – її точок тяжіння до найбільш прийнятних емоційних станів. Аттрактори об'єктивують мнемічні контексти, створюючи смислове поле, організоване відповідно до відбиття життєвих відносин і переживання певного контексту. Онтологічний план окреслює індивіда на чотирьох рівнях особистісного функціонування: інтрапсихічному, інтерпсихічному, екзистенційному, системному. Генетичний план зумовлює відкриття та врахування сформованих позиції щодо себе, світу та життя з метою зрозуміти важливі життєві взаємозв'язки та причини напруги в просторі «Бути та Повинен»: між тим що є і тим, що актуалізує життєве завдання здійснити інтенційно задане. Функціональний план забезпечує гнучкість та варіативність діагностико-корекційних програм макrogenезу «картини світу» Фокус макrogenетиченого процесу зосереджується на структурі й якості (узгодженість – неузгодженість; анахронічність – новизна; одноманітність – варіативність; стандартність – оригінальність) зв'язків між знайденими смислами раніше сформованого смислового поля та зумовлюючих його мнемічних контекстів. Змістовно-контекстний план інтегрує можливості всіх елементів екзистенціально-системного концепту на засаді синергетичного підходу (Протасова, 2000).

За М. Мінським, фрейм і системи фреймів можна уявити у вигляді сітки, що у конкретному психолого-педагогічному впливі актуалізує певні вузли та зв'язки між ними, а кожен вузол має бути наповнений власним завданням, яке представляє ті чи інші характерні властивості ситуації, якій воно відповідає. Кожна грань моделі

є парціальною складовою, що змістово і функціонально впливає на оновлення смислового поля майбутнього психолога-консультанта, актуалізуючи раз у раз певні цілі і засіб впливу (наприклад: уявлення про себе, свої екзистенціальні цілі, екзистенціальну мотивацію, знаходження персональної позиції щодо певної ситуації чи проблеми тощо). Крім того, фреймовий підхід дозволяє встановити оптимальне поєднання як теоретичного навчання й практичних навичок, так і діагностичних та корекційних засобів.

«Наведення мостів» між трьома конструктами «Я», «Світ», «Світ професії психолога-консультанта» виступає головним вектором макrogenези «картини світу» майбутнього психолога-консультанта. Тому інтегративним завданням дії шести граней психолого-педагогічної матриці – є необхідність настроювати узагальнений фрейм на переживання та розуміння свого «співвіднесення зі світом» і «самовіднесення» з метою збереження ключових закономірностей побудови асоціативної мережі. Разом з тим, матриця має безмежний ресурс бути адаптованою до конкретної психолого-педагогічної ситуації шляхом задіяння окремих скриптів (сценаріїв) – ментальних репрезентацій каузально пов'язаних дій, які спрямовані на головну мету макrogenези «картини світу» – на розвиток відкритої пізнавальної позиції щодо себе, світу і світу професії психолога-консультанта.

Навчально-освітнім форматом практичної реалізації психолого-педагогічної матриці макrogenези «картини світу» майбутніх психологів-консультантів як системи варіативно-предметних випадків об'єктивації смислової архітекtonіки їх свідомості, виступає додатковий освітній проект навчального процесу їх професійної підготовки – «Професійна картина світу психолога-консультанта: генеза та детермінація».

Закономірності конструювання додаткового освітнього проекту визначаються системою ключових парадигмальних положень та підходів, які в цілісній синергетичній взаємодії його методологічно оформлюють та обґрунтовують. Зокрема, це:

1) генетико-моделююча парадигма (Максименко, 2006);

2) системотвірні вектори професійної підготовки – рівнева організація професійних знань (Бондаренко, 1993; Панок, 2013); рівнева

організація традиційної академічної та іноваційної практично-зорієнтованої професійної підготовки (Чамата, 1968; Чепелева, 1999; Панок, 2001; Титаренко, 2003; Шевченко, 2005); компетентнісний підхід, через який описується стандарт професійної підготовки майбутніх психологів (Чепелева, 2015; Семіченко, 2001; Побірченко, 2012; Зязюн, 2005; Сергєєнкова, 2005; Яценко, 2008; Корват, 2010; Нагула, 2016);

3) принцип діяльнісної операціоналізації професійного навчання (Выготский, 1982; Леонтьев, 1983; Давыдов, 1996; Серкин, 2005; Вірна, 2009; Іванцова, 2013; Чепелева & Рудницкая, 2019);

4) парадигма екологічної фасилітації (Лушин, 2013);

5) психотехнічний підхід (Выготский, 1982; Василюк, 2007).

Спираючись на генетико-моделюючу парадигму, фундатором якої є С.Д. Максименко, пояснення закономірностей генези смислової архітектоники свідомості майбутніх психологів-консультантів відкривається через процес безперервного самотворення смислового багатшарового простору, що включає онтологічне суб'єктивне тло (засіб буття), функціональний план внутрішніх дій та стабільно-динамічний «множинний текст» свідомості. Потреба інтеріоризувати зовнішній світ у світ внутрішній, який є суб'єктивною дійсністю «Я» і обмежується функціональним і контекстним простором «Я», зумовлює спрямування додаткового освітнього проекту на опрацювання мікрогенези (становлення) та макрогенези (розвитку) «професійної картини світу» майбутніх психологів-консультантів.

Площина рівнів організації професійних знань процесу підготовки майбутніх психологів-консультантів, а саме: загальнотеоретичної психологічної підготовки, спеціальної психологічної підготовки, знань зі спеціалізації (Панок, 2013), з необхідністю доповнюється ще одним рівнем – знань генези особистісного руху життя, який розкривається в інтрапсихічному, інтерпсихічному, екзистенційному та системному ракурсах «співвіднесення зі світом» та самовіднесенні.

Це рівень знань закономірностей творення своєї екзистенційної дійсності. Виникає питання: «Як формуються та розвиваються знання генези руху екзистенції у майбутніх психологів-консультантів?» О.Ф. Бондаренко, аналізуючи можливості впливу на екзистенційне «Я» майбутнього психолога-практика, наголошує: «Особистість,

свідомість людини, екзистенційне «Я» завжди відкриті світу та розвитку... (Але) на шляху теоретичних міркувань і вторгнень в життєвий світ психолога як людини, а не як професіонала, стає його власне екзистенційне «Я», існування якого можливе лише в просторі вільного вибору, пошуку та визначення своєї власної ідентичності, в тому числі й професійної» (Бондаренко, 2007: 182).

Саме тому вектор оволодіння майбутніми психологами-консультантами знаннями закономірностей генези особистісного руху життя потребує формування не тільки теоретичних та практичних компетенцій, але й еволюціонування особистісних здібностей (Яценко, 2008; Нагула, 2016). Саме так відкривається шлях розкриття інтенцій та формування здібностей, які задають динамічний рух образам і смисловим зв'язкам їх «картини світу». Вважаємо важливим акцентування О.Ф. Бондаренко уваги на пріоритеті розвитку особливих особистісних компетенцій, а саме: «здібності вбирати в себе новий особистісний досвід, здібності до вільного вибору, вільних дій в межах власного життєвого світу» (Бондаренко, 2007: 182).

Вищезначені положення дозволяють визначити головною метою додаткового освітнього проекту «Психологічна картина світу психолога-консультанта – генеза та детермінація» – актуалізацію зон життєвої та професійної екзистенції майбутніх психологів-консультантів з об'єктивацією множинних зв'язків їх смислового суб'єктивного покладання щодо себе, світу і щодо професії психолога-консультанта. Означена актуалізація знань генези особистісного руху життя майбутніх психологів-консультантів базується на признанні трипальної функціональної ролі особистості психолога в консультативному процесі, а саме:

- інструментальної (як форми і змісту внутрішньо-діалогічних засобів безперервного порівняння з реальним й з інтеріоризованим);
- онтологічної (як соціального тла й умови інтеракції психолог-клієнт);
- детермінаційної (як вибір та перевага теоретичної й практичної «призм» консультативної дії).

Отже, спрямованість додаткового освітнього проекту на еволюціонування «картини світу» особистості забезпечує, по-перше,

розширення екзистенційного простору світосприйняття самих майбутніх психологів-консультантів щодо власних автентичних установок, свободи й відповідальності, своєї екзистенції, світу та професії психолога-консультанта. По-друге, оснащує майбутніх психологів-консультантів технологією екзистенційно-системного підходу до опрацювання запитів клієнта, яка в практично-зорієнтованому навчанні перетворюється в особистісне мистецтво реалізації універсального алгоритму консультативної дії, що відбиває всю поліфонію запитів клієнтів та гнучко модифікується в залежності від них. По-третє, що є ключовим з точки зору синергетичного ефекту додаткового освітнього проекту, – зменшує проектування парафернальної життєвої історії психолога-консультанта на смисловий потенціал клієнта та забезпечує «прохід» клієнта за межі екзистенційної дійсності самого психолога-консультанта.

Принцип діяльнісної операціоналізації професійного навчання визначає умови та механізм генези та детермінації «професійної картини світу» майбутніх психологів-консультантів через створення діяльнісного контексту, що забезпечує:

- доступ до понятійної системи майбутніх психологів-консультантів;
- інтегрування розрізнених семіотичних складових множинного тексту свідомості (означаючого та означуваного): переконань, суджень, уявлень, переживань, думок;
- професійну детермінацію образу світу.

Актуальний генез професійної картини світу як концептуалізації знань у понятійні системи та в семантичні універсалиї, реалізується через прикладну діяльність та професійне спілкування спочатку в якості підмайстра (рефлексивні семінари, робота в малих групах до 5-ти осіб), а потім майстра – самостійна організація і виконання прикладної роботи (індивідуальні завдання) (Серкин, 2008: 327).

Практична діяльність детермінує процесну характеристику професійного досвіду і, як зазначає Ж.П. Вірна, «поетапне усвідомлення особистістю професійних перцептивно-когнітивних блоків діяльності... формування професійного стилю, який у системі відношень «людина – людина» має відігравати функцію загального

життєвого стилю, або способу життя» (Вірна, 2009: 195-196). Отже, ключовими завданнями додаткового освітнього проекту є формування нових понятійних систем у майбутніх психологів-консультантів, особливої професійної ментальності, стилю професійного життя, професійних «функціональних органів, професійно забарвленого «образу світу» з його професійними концептами і дискурсом, своєрідною системою відносин до дійсності і з дійсністю» (Іванцова, 2013).

Екологічність екзистенційно-системного концепту є головним принципом його функціональної дії. Відповідно до парадигми екологічної психологічної фасилітації П.В. Лушина, практична складова додаткового освітнього проекту базується на звертанні й розкритті власних унікальних механізмів самотворення, самоприйняття та самодетермінації особистості в умовах створення рефлексивного фасилітативного простору (Лушин, 2013). Ідея профіциту зумовлює у психолого-педагогічній взаємодії звертання раз у раз до ресурсності та інтенційності майбутніх психологів-консультантів, до їх зон вільного руху, до творчого пересмислення знайдених «кристалізованих патернів» та типових емоційних реагувань тощо.

Психотехнічна спрямованість додаткового освітнього проекту розкривається на координатній площині: особистісні компетенції майбутніх психологів-консультантів → технологія генези професійної картини світу, результативною точкою якого є мистецтво реалізації технік екзистенційно-системного концепту (рис. 5.4).

В рамках функціональної розуміючої психології та «психологічної практики» додатковий освітній проект зосереджується на вивченні досвіду генези смислової архітекτονіки свідомості особистості із застосуванням транстеоретичного екзистенційно-системного концепту. Визначена Ф.Ю. Василюком тріада психологічної практики: «свідомість – практика – культура» (Василюк, 1996: 25), відкриває потрібну формулу контексту додаткового освітнього проекту: смислова архітектоніка майбутніх психологів-консультантів – джерела і етіологія професійної картини світу – смислова архітектоніка свідомості викладачів та можливості транстеоретичного концепту.

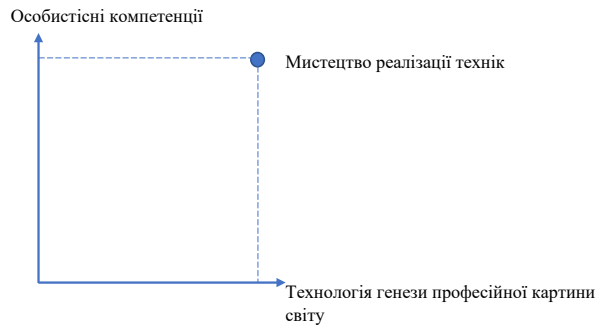

Рис. 5.4. Психотехнічний контекст додаткового освітнього проекту

Силабус додаткового освітнього проекту навчального процесу професійної підготовки майбутніх психологів-консультантів «Професійна картина світу психолога: причинна та смислова детермінація» контекстно розкриває одиниці аналізу оцінювально-критеріальних маркерів повторювальних патернів співвіднесення майбутніх психологів-консультантів зі світом та відображує методологічні і методичні вимоги до його змісту (додаток Е).

Висновки до розділу 5

Побудова, обґрунтування та пояснення дії психолого-педагогічної матриці макrogenези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів дозволяє констатувати такі положення:

1. Психолого-педагогічна матриця є форматом і правилом здійснення процедури макrogenези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів з метою розвитку в них відкритої пізнавальної позиції щодо себе, світу і світу професії психолога-консультанта та складається з накладених одна на одну психотехнічної і навчально-освітньої граней.

2. Психотехнічна грань психолого-педагогічної матриці окреслює вихідні умови і засоби вирішення завдання впливу на характер

відношень між реальністю та суб'єктивною моделлю життя людини через знаходження неузгоджених елементів «картини світу» і смислових зв'язків між ними.

3. Процесуальна дія психотехнічної грані забезпечується синергетично-реорганізаційним алгоритмом, який містить чотири послідовні кроки: знаходження вихідного фокусу; активація процесів переживання, розуміння та інтерпретації як інструментів моделювання дійсності; знаходження мікрогенетичних засад існуючого неблагополуччя; побудова траєкторії руху змінних за стадіями змін – поступу макrogenези смислової архітекtonіки свідомості особистості.

4. Системою об'єктивації зовнішніх і внутрішніх маркерів синергетично-реорганізаційної дії є оцінювально-критеріальний моніторинг, який змістово структурує процес «оновлення» смислового поля, трансформованого новими смисловими з'єднаннями. Критеріями визначено дії «співвіднесення зі світом» та «самовіднесення», які фіксуються зовнішніми і внутрішніми маркерами та предметними одиницями їх оцінки.

5. Внутрішні маркери відображають контекстуальний план реорганізаційної дії та зосереджуються на розкритті, аналізі й розумінні власної екзистенції, актуальних екзистенціальних переживань, знаходження автентичної позиції щодо конкретної ситуації. Зовнішні маркери відображають функціональний план реорганізаційної дії та містять результати дій, оцінка яких характеризує перебіг та якість процесу змін.

6. Інтегрованим емпіричним еквівалентом одиниць оцінки є талеологічність як вектор активації і ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості – над-можливості та викликів життя.

7. Розвивальний та контрольний етапи експериментального вивчення «макrogenези» смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів визначив, що її динаміка знаходиться у прямій залежності від умов і засобів створення (розширення, зміни)

контекстів-змістів, якими наповнюється «форма» (уявлення світу), який має властивість ототожнюватися з будь-яким змістом. Це виступає запорукою можливості зміни існуючого образу світу на бажаний через розширення інтенційно-активованої динамічної смислової мережі «картини світу» особистості.

8. Навчально-освітня грань психолого-педагогічної матриці спрямована на об'єктивацію засобів та шляхів унікальної суб'єктивної репрезентації майбутніми психологами-консультантами світу, яка проектується в консультативній діяльності на сприйняття й розуміння клієнта. Фреймовий підхід, на засаді якого побудована навчально-освітня грань психолого-педагогічної матриці дозволяє включити в себе максимально повний обсяг реальних ситуацій процесу макrogenези «картини світу»: інтрапсихічних, інтерпсихічних, екзистенціальних, системних.

9. Навчально-освітнім форматом практичної реалізації психолого-педагогічної матриці макrogenези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів виступає додатковий освітній проект навчального процесу їх професійної підготовки – «Професійна картина світу психолога-консультанта: генеза та детермінація», метою якого є актуалізація зон їх життєвої та професійної екзистенції з об'єктивацією множинних зв'язків їх смислового суб'єктивного покладання щодо себе, світу і щодо професії психолога-консультанта.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретико-методологічне обґрунтування та експериментальне дослідження генези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів, що є підставою для формулювання таких висновків:

1. Міждисциплінарний аналіз феномену «свідомість» розгорнув багатотенденційну системну площину його трактувань, щільно інтегровану загальною ідеєю центральності та «мета-системності» свідомості не тільки щодо окремих проявів психічної діяльності людини, але й щодо її сутності та екзистенції. Попри різноманітне понятійне оформлення категорії «свідомість» та численність її вимірів, простежена логіко-предметна єдність понятійної бази складної моделі свідомості у просторі парадигмальних її досліджень. Духовно-релігійні, філософські, нейрофізіологічні, квантово-механічні, загально- і динамічно-системні та психологічні наукові дискурси переконливо розкривають певну грань багатогранного кристалу феномену «свідомості» і доказово визначають відповідні їх методам дослідження ключові його атрибути. Водночас, в силу всеосяжності та «удаваній» неможливості предметного означення свідомості питання її генетичного модусу на сьогодні залишається без єдиної відповіді.

Пошук підходів до окреслення та вивчення генетичного модусу смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів призвів до встановлення евристичних рамок, які детерміновані науковими фактами простору дослідження свідомості. Таким рамками нами визначено:

– джерела та засоби переживання досвіду «свідомість зі світом» як первісна практика буття, що детермінує подальший динамічний рух свідомості в силу його акумулювання в мнемічних слідах соматопсихічного виміру;

– філософсько-феноменологічний феномен «співвіднесення Я зі Світом» як походження і розвиток її змісту та функціональних властивостей;

– структурно-функціональні закономірності нейрофізіологічних механізмів створення та актуалізації «мнемічних контекстів»;

– пояснювальну парадигму квантової теорії множинності суб'єктивних образів чисельних вимірів об'єктивної реальності;

– операційну парадигму загальної теорії систем, що процесуально розкриває дію складної системної «території» свідомості, яка «самоорганізується» через безперервне «співвіднесення Я зі Світом»;

– «мікрогенезу» як процес становлення парафернальної воронки, що поглинає та акумулює недиференційований досвід, зумовлений етіологічними факторами перинатального та раннього біографічного періоду розвитку людини;

– «макрогенезу» як динамічний рух смислової конструкції, що зумовлюється процесом розуміння свідомістю власного «тексту» через відношення до нього і розвитком власних значень за рахунок варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів.

2. Системна дія свідомості щодо створення образу світу може диференціюватися за двома планами: онтологічним (онтогенетичним та номотетичним) та гносеологічним, аналіз яких дав змогу розкрити ключові поняття дослідження, зокрема: «свідомість» як індивідуальної смислової системи створення образу світу, що дозволяє людині самовизначатися в реальному світі, різноманітно моделюючи та активно впливаючи на нього, створюючи безліч суб'єктивних світів, які у кожному окремому випадку базуються на індивідуально-емпіричному досвіді людини унікально репрезентувати світ для себе; «смислова архітектоніка свідомості особистості» як предметної царини свідомості, багатомірної системи смислової конструкції психічного, яка детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», яка акумулює і «укладає» у парафернальні смислові поля сліди (як різні виміри) зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до світу, його об'єктів (явищ, ситуацій); «картина світу» – як системи варіативно-предметних випадків об'єктивації смислової архітектоніки свідомості особистості – інтенційно-активованої динамічної смислової мережі з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових

зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

3. Репрезентативна дія смислової архітектоніки свідомості особистості описується через її формат, зміст, функції й генезу. Гіпотетична модель репрезентативної дії смислової архітектоніки свідомості особистості має конфігурацію хмарного перекриття множини рухомих шарів, кожен з яких має свою специфічну мету, але загальний рух детермінується дією розуміння.

Змістові та функціонально-операційні детермінанти смислової архітектоніки свідомості особистості складають терен її базисного скрипту, в якому виокремлено дев'ять одиниць аналізу (джерела, пізнання як «вичерпування» світу, пояснювальні тенденції, спрямовуючі тенденції, закони організації, зміст, різновиди смислів, динамічний рух смислів, порушення як зупинка динаміки смислів) та пояснено патерн, структуру і життєвий процес кожної з них.

4. Навчально-професійний процесуальний вектор підготовки майбутніх психологів-консультантів виконує багатофункціональну роль, а саме, він постає і умовою, і змістом, і операційним механізмом трансляції професійного культурного досвіду та генерації професійно-специфічної їх «картини світу». Зміна ракурсу підготовки майбутніх психологів-консультантів з методичного на смислотвірний забезпечує поєднання практичної підготовки з розвитком смислової архітектоніки їх свідомості, яка є особистісним інструментом консультативної дії і яка має історію свого становлення (мікрогенези) та розвитку (макрогенези). Без врахування такої історії як процесу здійснення життя, що є полем можливості для власної інтенційності та ресурсності, професіогенез майбутнього психолога-консультанта стає неможливим.

Зовнішня методична логіка дослідження смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів зумовлюється трьома ключовими чинниками: специфічністю діяльності практичного психолога; інтересом і прагненням майбутніх психологів до оволодіння технологіями консультативної діяльності; «соціальним» еволюціонуванням «професійної картини світу» майбутніх психологів-консультантів в інтерактивних початкових ситуаціях. Внутрішня

методична логіка дослідження визначається змістом трьох іпостасей смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів: онтологічного суб'єктивного тла (засобу буття); функціонального плану внутрішніх дій та безперервної модифікації «картини світу».

Дослідження смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів в силу її багатоплановості передбачає охоплення п'яти планів розвідки: мікрогенези – породження «мнемічних контекстів»; макрогенези – динаміки смислових полів як розвитку самоорганізації особистості; функціонального аспекту – пошук засобів реорганізації мнемічних контекстів; операційно-пізнавального аспекту – визначення специфіки дії пізнавальних контурів на рівні діяльнісного упредметнення потреб; операційно-емоційного аспекту як розкриття змісту, умов і засобів спрямованого впливу на характер зв'язків між смислами, що організують семіотику та семантику «тексту» свідомості. Кожний процесуальний план предметно позначається в емпіричних корелятах, які зумовили спеціальне налаштування і модифікацію діагностико-корекційних інструментів їх дослідження з метою відкриття досліджуваними різних вимірів свого «співвіднесення зі світом» та поглиблення їх про себе і свою дійсність, про свій життєвий і навчально-професійний простір.

5. Екзистенційно-системний концепт є трансеперетичною психологічною системою забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання викликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу. Елементами, що складають площину та оформлюють зміст і функціональні межі екзистенційно-системного концепту виступають: теорія динамічних систем, екзистенціальний аналіз, психодрама, індивідуальна та трансперсональна психологія й окремі практичні розгалуження – системне моделювання, нейрологічні рівні аналізу життєвої ситуації, кодування й реімпринтинг досвіду, холотропне дихання. Діагностико-корекційні можливості екзистенційно-системного концепту представлені проєктивним, психосемантичним, екзистенційним бодинамічним та трансперсональним підходами, системним моделюванням та

психодрамою. Реорганізаційні можливості концепту детермінуються процесом взаємодії особистості з оточуючим середовищем через повторювальні патерни «співвіднесення зі світом» й самовіднесення, кожен з яких запускає структурні зміни в системі та зумовлюється сумою процесів, сукупністю дій і станів, послідовність протікання яких призводить до експонентного зростання складної системи.

Операційна складова екзистенційно-системного концепту є не лінійною послідовністю певної кількості кроків, а багатовекторним простором взаємозв'язків і взаємопереходів між осями рівнів та векторів внутрішнього складу процесів змін, які впливають на траєкторію та спрямованість стадій змін й досягнення мети реорганізаційної дії.

6. Психолого-педагогічна матриця є форматом і правилом здійснення процедури макрогенези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів з метою розвитку в них відкритої пізнавальної позиції щодо себе, світу і світу професії психолога-консультанта та складається з накладених одна на одну психотехнічної і навчально-освітньої граней. Психотехнічна грань психолого-педагогічної матриці окреслює вихідні умови і засоби вирішення завдання впливу на характер відношень між реальністю та суб'єктивною моделлю життя людини через знаходження неузгоджених елементів «картини світу» і смислових зв'язків між ними.

Розвивальний та контрольний етапи експериментального вивчення «макрогенези» смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів визначив, що її динаміка знаходиться у прямій залежності від умов і засобів створення (розширення, зміни) контекстів-змістів, якими наповнюється «форма» (уявлення світу), котра має властивість ототожнюватися з будь-яким змістом. Це виступає запорукою можливості зміни існуючого образу світу на бажаний через розширення інтенційно-активованої динамічної смислової мережі «картини світу» особистості.

Навчально-освітня грань психолого-педагогічної матриці спрямована на об'єктивацію засобів та визначення шляхів унікальної суб'єктивної репрезентації майбутніми психологами-консультантами світу, яка проєктується в консультативній діяльності на сприйняття

й розуміння клієнта. Фреймовий підхід, на засаді якого побудована навчально-освітня грань психолого-педагогічної матриці дозволяє включити в себе максимально повний обсяг реальних ситуацій процесу макrogenези «картини світу»: інтрапсихічних, інтерпсихічних, екзистенціальних, системних.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої багатомірної системи, якою є смислова архітектоніка свідомості майбутніх психологів-консультантів. Перспективи подальших досліджень убачаємо в деталізації базового скрипту змістових та функціонально-операційних детермінант смислової архітектоніки свідомості майбутніх фахівців, зокрема його одиниці аналізу «різновиди смислів» з метою визначення зон і умов їх поєднання в «екзистенціально аналітичну теорему дійсності людини» (термін А. Ленгле) та чинників їх знаходження та диференціації в загальній площині смислової архітектоніки свідомості особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абаев Н.В. *Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае*. Новосибирск: Наука, 1989. 272 с.
2. Агафонов А.Ю. *Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла*. Самара: Бахрах, 2000. 336 с.
3. Агафонов А.Ю. *Основы смысловой теории сознания*. Санкт-Петербург: Речь, 2003. 296 с.
4. Агафонов А.Ю. Сознание: где искать «черный ящик»? *Методология и история психологии. Том 4. Выпуск 1. 2009. С. 151–165*.
5. Адлер А. *Наука о характерах. Понять природу человека*. Москва: Академический проект, 2015. 248 с.
6. Акопов Г.В. *Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований*. Москва: Институт психологии РАН, 2010. 272 с.
7. Акопов Г.В. Сознание как проблема психологии: отечественные и зарубежные подходы. *Российский психологический журнал, 2018. 2(3):7 DOI: 10.21702/rpj.2005.3.1*
8. Акулинин В.Н. *Философия всеединства: от В.С. Соловьёва к П. А. Флоренскому*. Новосибирск: Наука, 1990. 158 с.
9. Аллахвердов В. М. *Опыт теоретической психологии*. Санкт-Петербург: Питер, 1993. С. 125–202.
10. Аллахвердов В.М. *Сознание как парадокс: Экспериментальная психологика*. Санкт-Петербург: ДНК, 2000. 528 с.
11. Аллахвердов В.М. Поддается ли сознание разгадке? *Психология сознания*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 100–101.
12. Ананьев Б.Г. *Избранные психологические труды. Собрание сочинений в 2-х т. Т. 1*. Москва: Прогресс, 1980. С. 70–166.
13. Анохин П.К. *Очерки по физиологии функциональных систем*. Москва: Медицина, 1975. 204 с.

14. Анохин П.К. *Психофизиология и молекулярная генетика мозга*. Санкт Петербург: Питер, 2001. С. 407–427.
15. *Антологія сучасної аналітичної філософії або жуку залишає коробку* / За наук. ред. А.С. Синиці. Львів: Літопис, 2014. 374 с.
16. Антонова Н.О. *Психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності психолога*. Слов'янськ: Видавець Маторін Б.І., 2010. 561 с.
17. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы. Психология формирования и развития личности. Москва: Наука, 1981. С. 3–19.
18. Артемьева Е.Ю. *Психология субъективной семантики*. Москва: Наука, 1999. 349 с.
19. Артемьева Е.Ю., Вяткин Ю.К. Психосемантические методы описания профессии. *Вопросы психологии*. 1986. № 3. С. 27–33.
20. Артемьева Е.Ю., Стрелков Ю.К., Серкин В.П. Структура субъективного опыта: семантический слой и другие. *Мышление и субъективный мир*. Ярославль: ЯГУ, 1991. С. 14–19.
21. Артюхов В.В. *Общая теория систем: Самоорганизация, устойчивость, разнообразие, кризисы*. Москва: Либроком, 2009. 224 с.
22. Балацький Є.В. Крос-контурні зв'язки в людській психіці. *Вісник НАН України*, 2008. №2. С. 51–59.
23. Баранников А.С. Онтологическое пространство переживания: онтологическое дистанцирование и онтологический поворот. *Психотерапия*, 2006. № 12. С. 3–14.
24. Баранников А., Баранникова Д. Эволюция понятия интенциональности в экзистенциальной философии, психологии и психотерапии. *Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия*, 2007. № 10. С. 40–45.
25. Бассин Ф.В. К развитию проблемы значения и смысла. *Вопросы психологии*. 1973. № 6. С. 13–23.
26. Бахтин М.М. Работы 1940-х – начала 1960-х гг. *Собрание сочинений в 7-ми т.* Москва: Русские словари, 1996–2012. Т. 5. (1997) 772 с.
27. Бахтин М.М. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство, 1979. 312 с.
28. Бек Д. & Кован К. *Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке*. Москва: Открытый Мир, BestBusinessBooks, 2010. 284 с.
29. Берн Э. *Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных*. Минск: Попурри, 2006. 530 с.
30. Бергсон А. *Творческая эволюция*. Москва: Кучково поле, 2006. 384 с.
31. Берталанти Л. фон. Общая теория систем. Критический обзор. *Исследования по общей теории систем*. Москва: Прогресс, 1969. С. 28.
32. Бескова И.А. *Эволюция и сознание: когнитивно-символический анализ*. Москва: ИФ РАН, 2001. 179 с.
33. Бех І.Д. *Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади*. Київ: Либідь, 2003. Кн.2. 344 с.
34. Бир С. *Мозг фирмы*. Москва: Либроком, 2009. 416 с.
35. Бом Д. *Специальная теория относительности*. Москва: Мир, 1967. 285 с.
36. Бондаренко А.Ф. Личностное и профессиональное самоопределение отечественного психолога-практика. *Московский психотерапевтический журнал*. Москва, 1993. № 1. С. 63–76.
37. Бондаренко А.Ф. *Психологическая помощь: теория и практика*. Київ: Освіта України, 2007. 332 с.
38. Бор Н. *Атомная физика и человеческое познание*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1961. 213 с.
39. Бор Н. *Избранные научные труды. В 2-х т.* Москва: Наука, 1970–71.
40. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 1981. № 2. С. 46–56.
41. Братусь Б.С. Опыт обоснования гуманитарной психологии. *Вопросы психологии*. 1990. № 6. С. 13–22.

42. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии. *Вопросы психологии*. 1997. № 5. С. 3–19.
43. Братусь Б.С. Личностные смыслы по А.Н. Леонтьеву и проблема вертикали сознания. *Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии: школа А.Н. Леонтьева*. Москва: Смысл, 1999. С. 284–298.
44. Братусь Б.С. Проблема возвращения категории «души» в научную психологию. *Национальный психологический журнал*. 2014. №3 (15) С. 5–15.
45. Братусь Б.С. & Лишин О.В. Закономерности развития деятельности и проблемы психолого-педагогического воздействия на личность. *Вестник МГУ. Серия 14. Психология*, 1982. №1. С.12–21.
46. Брудный А.А. *Психологическая герменевтика*. Москва: Лабиринт, 1998. 336 с.
47. Бубер М. *Два образа веры*. Москва: Республика, 1995. 464 с.
48. Бубер М. *Проблема человека. Я и Ты*. Москва: Высшая школа, 1993. 96 с.
49. Булатов М. *Логические категории и понятия*. Киев: Наукова думка, 1981. 205 с.
50. Бьюдженталь Дж. *Искусство психотерапевта*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 304 с.
51. Вайнберг С. *Квантовая теория поля*. Москва: Физматлит, 2003. Т. 1, 2. 648+528 с.
52. Василюк Ф.Е. *Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций)*. Москва: МГУ, 1984. 200 с.
53. Василюк Ф.Е. Уровни построения переживания и методы психологической помощи. *Вопросы психологии*, 1988. №5. С. 27–37.
54. Василюк Ф.Е. Методологический смысл психологического схизиса. *Вопросы психологии*. 1996. 6. С. 25–40.
55. Василюк Ф.Е. Культурно-антропологические условия психотерапевтического опыта. *Культурно-историческая психология*. 2007. № 1. С. 80–92.
56. Выготский Л.С. Сознание как проблема психологии поведения *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Москва: Педагогика, 1982. С. 78–98.
57. Выготский Л.С. Психика, сознание, бессознательное *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Москва: Педагогика, 1982. С. 132–148.
58. Выготский Л.С. *Вопросы теории и истории психологии. Собрание сочинений: в 6-ти т.* Т.1. Москва: Педагогика, 1982. С. 292–436.
59. Выготский Л.С. Мышление и речь. *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Т. 2. Москва: Педагогика, 1982. 504 с.
60. Выготский Л.С. История развития высших психических функций. *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Т. 3. Москва: Педагогика, 1983. 365 с.
61. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Т. 5. Москва: Педагогика, 1983. 367 с.
62. Выготский Л.С. Мышление и речь. *Общая психология. Тексты. Вып. 1. Познавательные процессы: виды и развитие.* Часть 2 / Под общей ред. В.В. Петухова. Москва: МГУ, 1997. С. 87.
63. Выготский Л.С. *Психология развития человека*. Москва: Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с
64. Выготский Л.С. Культурно-историческая психология. *Педология и психотехника*, 2010. Том. 6, № 2. С. 105–120
65. Веккер Л.М. *Психика и реальность: Единая теория психических процессов*. Москва: Смысл, 1998. 605 с.
66. Величковский Б.М. *Современная когнитивная психология*. Москва: МГУ, 1982. 336 с.
67. Верньо Ж. *Ребенок, математика и реальность*. Москва: ИП РАН, 1998. 236 с.
68. Винник Д.В. Сознание как проблема в современной философии и науке. *Гуманитарные науки в Сибири*. Новосибирск, 2002. № 2. С. 3–8.
69. Вірна Ж.П. Проблема смислової реальності (контекстуально-парадигмальний підхід). *Збірник наукових праць Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Психологія і педагогіка. Острог, 2002. Вип. 3. С. 149–159.

70. Вірна Ж.П. *Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія*. Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. 320 с.
71. Вірна Ж. Життєво-стильовий концепт мотиваційно-сміислової регуляції: професійна методологія і практика. *Психологія і суспільство 2009. № 4. С. 191–201*.
72. Вірна Ж.П. Професійний простір особистості: від ознак дисциплінарності до реальності суб'єктивного моделювання. *Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 23. С. 100–111*.
73. Вітгенштайн Л. *Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження*. Київ: Основи, 1995. 265 с.
74. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. *Исследование мышления в советской психологии*. Москва: Наука, 1966. С.236–277.
75. Ганзен В.А. *Восприятие целостных объектов*. Ленинград: ЛГУ, 1974. 153 с.
76. Ганзен В. А. *Системные описания в психологии*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1984. 176 с.
77. Гейзенберг В. *Избранные труды*. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 616 с.
78. Гибсон Дж. *Экологический подход к зрительному восприятию*. Москва: Прогресс, 1988. 464 с.
79. Головаха Е.И., Кроник А.А. *Психологическое время личности*. Киев: Наукова думка, 1984. 209 с.
80. Гордеева О.В. Механизмы перехода от обычного к измененному состоянию сознания в свете представлений А.Н. Леонтьева о структуре сознания (на материале изучения феноменов аналитической интроспекции). *Вестник московского университета. Серия 14. Психология. 2015. № 1. С.4–19*.
81. Горак Г.І. *Філософія*. Київ: Вілбор, 1997. 272 с.
82. Гроф С. *Области человеческого бессознательного*. Москва: Институт трансперсональной психологии, 1994. 164 с.
83. Гроф С. *Путешествие в поисках себя*. Москва: АСТ, 2008. 352 с.
84. Грубі Т.В. Генезис перфекціонізму. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2016. Вип. 33. С. 128–138*.
85. Гублер Е.В., Генкин А.А. *Применение непараметрических критериев статистики в медико-биологических исследованиях*. Ленинград: Медицина, 1973. 141 с.
86. Гулина М.А. *Терапевтическая и консультативная психология*. Санкт-Петербург: Речь, 2001. 352 с.
87. Гурвіч А. Щодо інтенційності свідомості. *Філософська думка. 2015. № 5. С. 14–29*.
88. Гуссерль Э. *Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии*. Москва: Академический проект, 2009. 486 с.
89. Давыдов В.В. *Проблемы развивающего обучения*. Москва: Педагогика, 1996. 540 с.
90. Демчог В. *Самоосвобождающаяся игра, или Алхимия Артистического Мастерства*. Режим доступу: <http://selfiberplay.parod.ru/>.
91. Джемс У. *Психология*. Москва: Педагогика, 1991. С. 56–80.
92. Дилтс Р. & Гиллиген С. *Путешествие Героя. Путь открытия себя*. Москва: Психотерапия, 2012. 320 с.
93. Дойч Д. *Структура реальности*. Москва-Ижевск: РХД, 2004. 182 с.
94. Дорфман Л.Я. Концепция мета-индивидуального мира: современное состояние. *Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2006. Т. 3. № 3. С. 3–34*.
95. Дробот О.В. Психосемантична теорія свідомості у вітчизняній психології як основа психосемантичного дослідження. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Т. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Київ, 2013. Вип. 25. С. 110–120*.
96. Дружинин В.Н. *Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии*. Санкт-Петербург: Иматон-М, 2000. 160 с.

97. Дружинин В.Н., Ушаков Д.В. *Когнитивная психология*. Москва: ПЕР СЭ, 2002. 480 с.
98. Дубровский Д.И. *Информация. Сознание. Мозг*. Москва: Высшая школа, 1980. С. 148.
99. Ефимова И.Н. Внутренние предпосылки понимания: инструмент и цель психологической помощи. *Телефон доверия — служба понимания в обществе: Сборник статей и тезисов III Международной конференции телефонов доверия (Астрахань, 21–23 октября 2008 г.)*. Москва: Национальный фонд защиты детей от жестокого обращения, 2008. С. 22–25.
100. Ефимова И.Н. Психодрама + экзистенциальный анализ: о пользе перекрестного опыления. *Психодрама и современная психотерапия*. 2004. №1-2. С. 64–73.
101. Эдельман Дж., Мауткастел В. *Разумный мозг*. Москва: Наука, 1981. 165 с.
102. Эльконин Д.Б. *Избранные психологические труды*. Москва: Педагогика, 1989. 553 с.
103. Эткинд А.М. Психология практическая и академическая: расхождение когнитивных структур внутри профессионального сознания. *Вопросы психологии*. 1987. № 6. С. 20–30.
104. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. Вип. II. Черкаси, 1999. С. 12–25.
105. Завгородня О.В. Проблема особистості: інтегративно-екзистенційне трактування. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової*. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. С. 84–106.
106. Запорожец А.В. Развитие восприятия и деятельность. *Вопросы психологии*, 1967. № 1. С.11–17.
107. Зарецкий В.К., Карягина Т.Д., Холмогорова А.Б. Творческий путь Ф.Е. Василюка как преодоление схизиса академической и практической психологии. *Культурно-историческая психология*. 2018. №14. (4). С. 94–105.
108. Зинченко В.П., Мамардашвили М.К. Об объективном методе в психологии. *Вопросы философии*. 1977. № 7. С. 109–125.
109. Зинченко В.П. Проблема образующих сознания в деятельностной теории психики. *Вестник МГУ. Сер. 14. «Психология»*. 1988. № 3. С. 25–33.
110. Зинченко В.П. Духовный организм и его функциональные органы. *Труды Ярославского методологического семинара*. Ярославль: МАПИ, 2004. Т. 2. С. 101–120
111. Зинченко В.П. Сознание как предмет и дело психологии. *Методология и история психологии*. 2006. Том 1. Выпуск 1. С. 207–231.
112. Зинченко В.П. Порождение и метаморфозы смысла: от метафоры к метаформе. *Культурно-историческая психология*. 2007. № 3. С. 17–30.
113. Зинченко В.П. От потока к структуре сознания *Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 2009. Т. 6, № 2. С. 3–36.
114. Зязюн І.А. *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
115. Зязюн І.А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. *Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: монографія*. Київ, Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С. 10–18.
116. Иваницкий А.М. Сознание и мозг. *В мире науки*. 2005. № 11. С. 9–14.
117. Иваницкий А.М. *Информационные процессы мозга и психическая деятельность*. Москва: Наука, 1984. 512 с.
118. Иванов А.В. *Сознание и мышление*. Москва: Наука, 1994. 428 с.
119. Иванов А.В. *Мир сознания*. Барнаул: Алтайский дом печати, 2000. 432 с.
120. Иванов Е.М. *Онтология субъективного*. Саратов: Наука, 2007. 200 с.
121. Иванов Е.М. *Сознание в квантовом мире. О происхождении сознания*. Саратов: Наука, 2008. 56 с.
122. Ивантер Э.В., Коросов А.В. *Основы биометрии: Введение в статистический анализ биологических явлений и процессов*. Петрозаводск: ПГУ, 1992. 168 с.

123. Іванцова Н.Б. *Гене́за професійної спрямованості практичного психолога*. Київ: Слово, 2013. 344 с.
124. Іванцова Н.Б. Творчі здібності студентів-психологів як вияв професійної спрямованості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2013. Вип. 3.*
125. Ивахненко А.Г. *Индуктивный метод самоорганизации моделей сложных систем*. Киев: Наукова думка, 1982. 296 с.
126. Изард К. *Психология эмоций*. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 464 с.
127. Ильин Е.П. *Психофизиология состояний человека*. Санкт-Петербург: Питер, 2005.
128. *Інноваційні моделі підвищення кваліфікації працівників психологічної служби і консультантів ПМПК / за ред. В.Г. Панка, З.О. Гаркавенко*. Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013.
129. Каліщук С.М. Трансформаційна функція музики. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені К.С. Костюка НАПН України. Київ, 2013. Т. II, вип. 8. С. 421–427.*
130. Каліщук С.М. Методика Фреда Е. Фідлера та вірогідність зміни установки особистості щодо інших. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2014. Вип. 48. С. 112–122.*
131. Каліщук С. М. Онтологічний підхід до структурування внутрішнього досвіду особистості клієнта *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної НАПН України*. К., т. XVI, ч. 1. 2014. С. 51–58.
132. Каліщук С. М. Експериментальна і експерієнтальна парадигми дослідження особистості в сучасному соціокультурному середовищі. *Проблеми становлення і розвитку особистості в сучасному соціокультурному середовищі*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 20 березня 2014 р.). Кривий Ріг, 2014. С. 42–46.
133. Каліщук С. М. Логіко-предметний зміст категорії «свідомість». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 6. Том 1. С. 57–62.
134. Kalishchuk S. Technology of psychological help for panic attacks: existential paradigm and solution system theory. *Leonardo da Vinci VIII International Scientific Conference «The problems of empirical research in psychology and humanities»* (Krakov, 20–21 February 2017). Krakov, 2017. № 1. P. 15–26.
135. Каліщук С. М. Симптом у системному моделюванні як схований прояв себе. *Актуальні проблеми соціокультурного розвитку особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 6–7 квітня 2017 р.)*. Кривий Ріг, 2017. С. 198–205.
136. Каліщук С. М. Теорія системних рішень як операційна парадигма. *Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи (до 50-річчя від початку підготовки психологів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка*. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Київ, 21–22 квітня 2017 р.) Київ, 2017. С. 101–103.
137. Каліщук С. М. Системне моделювання як інтегративний метод особистісних змін й усвідомлення багато-варіативності життєвої реальності. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ, 2018. Т. X, вип. 31. С. 55–64.
138. Каліщук С. Н. Технологія прийняття рішення: причини прокрастинації та умови реалізації намірів – діагностика і корекція проблемних зон. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: Матеріали 1 Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 15 лютого 2018 р.)*. Кривий Ріг, С. 190–193. Режим доступу: C:/Users/test/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/Conten.Outlook/YU340KSU/ЗБІРНИК%20МАТЕРІАЛІВ%20ІНП%20ВНПК%20з%20психології%20%20ДЮІ%20МВС%20України%2015.02.2018.pdf.
139. Kalishchuk S. Construction of ontological models of consciousness

- of personality. *PNAP Scientific Journal of Polonia*. Czestochowa, 2018. № 1 (26). P. 95–100. DOI: 10.23856/2612.95-100
140. Каліщук С. М. Свідомість як «граничне поняття». *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Відп. ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Вип. 41. С. 102–115. DOI:10.32626/2227-6246.2018-41.102-115*
 141. Каліщук С.М. Матриця індивідуальної картини світу. *Тиждень психології – 2018. (Київ, 23-26 квітня 2018)*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка.
 142. Каліщук С. М. Операційна техніка виходу із прокрастинації: інтеграція екзистенціального, системного і квантового підходів. *Інноваційні технології розвитку психологічних ресурсів особистості: колективна монографія*. Херсон, 2019. С. 210–220.
 143. Каліщук С. М. Техніка усвідомленого народження як процес діагностики й трансформації базового настроювання на сприйняття світу. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities*. II International scientific conference (Kaunas, 22 february, 2019). Kaunas: Vytautas Magnus universyti. P. 18–21.
 144. Каліщук С.М. Особливості професіогенезу майбутніх психологів-консультантів. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку: ІХ Всеукраїнські науково-педагогічні читання, присвячені пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича (Київ, 23 травня 2019)*. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих.
 145. Каліщук С. М. Об'єктивний підхід до трактування свідомості: нейрофізіологічний, фізичний та математичний дискурси. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Відп. ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. Р. 178–202. DOI: 10.32626/2227-6246.2019-45.178-202*
 146. Каліщук С.М. Природа проявлення симптому: вагання або відповідальність і свобода вибору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 1(10). Київ: Київський університет. 2019. С. 45-47.
 147. Каліщук С.М. Емоційне тло «картини світу» особистості: техніка діагностики і психокорекції. *Теорія і практика сучасної психології*. №4. Т.1. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2019. С. 124–127 DOI: 10.32840/2663-6026.2019.4-1.23.124-127
 148. Каліщук С.М. Модель координатної площини психологічних досліджень свідомості особистості. *Psychology of consciousness: theory and practice of scientific researches: III International Scientific and Practical conference (21 November, 2019)*. Kiev: National Aviation University. P. 11–15.
 149. Каліщук С.М. Зв'язок «Свідомості» і «Світу» в концептуальних теоріях рефлексивності, функціоналізму і глибинної психології. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Відп. ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. Р. 178–198. DOI: 10.32626/2227-6246.2019-46.178-198*
 150. Каліщук С.М. Суб'єктивна модель реальності: першоджерела побудови. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Вип. 47. С. 93–118. DOI: 10.32626/2227-6246.2020-47.93-117*
 151. Каліщук С.М. Динаміка «картини світу» майбутнього психолога-консультанта: алгоритм експрес-діагностики та трансформації. *Актуальні проблеми практичної психології. VI Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція*

- (20–21 лютого 2020 р.). Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені Ол. Довженка. С. 58–62.
152. Каліщук С.М. Смысловая архитектура сознания та екзистенціально-системний концепт реорганізації «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Вип. 48. С. 154–174 DOI: 10.32626/2227-6246.2020-48.154-174*
 153. Каліщук С.М. Площина трансформативного екзистенційно-системного концепту реорганізації смислової архітектури свідомості особистості. *Психологічний часопис: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. Т. 6, вип. 4. С.107–118. DOI: 10.31108/1.2020.6.4.9*
 154. Kalishchuk S.M. Conceptualization of the existential-system model of reorganization of the “worldview” of the personality: the introduction of ontological dominants. *Інсайт: психологічні виміри суспільства «Інсайт: психологічні виміри суспільства. Херсонський державний університет. Херсон, 2020. № 3. С. 11–27. DOI: 10.32999/2663-970X/2020-3-1*
 155. Каліщук С.М. Синергетично-реорганізаційний алгоритм макророзвитку «картини світу» особистості. *Психологічний часопис: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. Т. 6, вип. 5. С. 99–108 DOI: 10.31108/1.2020.6.5.9*
 156. Каліщук С.М. Оціночно-критеріальний моніторинг дієвості синергетично-реорганізаційного алгоритму макророзвитку «картини світу» особистості. *Habitus. Габітус. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2020. Випуск 13. Том 2. С.47–54 DOI: 10.32843/2663-5208.2020.13-2.8*
 157. Каліщук С.М. Психолого-педагогічна матриця макророзвитку «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», 2020. № 3. С. 22–30. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2020-3-3*
 158. Каліщук С.М. Академічний формат підготовки майбутніх психологів-консультантів в контексті макророзвитку їх «картини світу»: теоретичні моделі та досвід. *Психологічний часопис: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 6. Вип. 6. Київ, 2020. С. 127–138. DOI: 0.31108/1.2020.6.6.13*
 159. Каліщук С.М. Онтологічний і гносеологічний плани суб'єктивних моделей реальності. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної психології та педагогіки. Міжнародна науково-практична конференція (26–27 червня 2020 р.). Львів. С. 11–16.*
 160. Каліщук С.М. Динаміка смислової архітектури свідомості: емпіричний рівень. *Сучасна педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень. Міжнародна науково-практична конференція (10–11 липня 2020 р.). Київ. С. 73–77.*
 161. Каліщук С.М. Формат і зміст смислової архітектури свідомості особистості та «картини світу» як її варіативно-предметної концептуалізації *Психологічний часопис: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. Том 6. Вип. 8. С.57–66 Doi: 10.31108/1.2020.6.8.4*
 162. Каліщук С.М. Реальність світу і багатомірність дійсності особистості: функціональні конструкти онтологічного плану дослідження *Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки. Міжнародна науково-практична конференція (14–15 серпня 2020 р.). Запоріжжя. С. 9–14.*
 163. Каліщук С.М. Концептуальна логіка дослідження генези смислової архітектури свідомості майбутніх психологів-консультантів. *Науковий потенціал та перспективи розвитку психологічних наук. Міжнародна науково-практична*

- конференція. Львівський національний університет імені Івана Франка (11–12 вересня 2020 року).
164. Каліщук С.М. Генетичний план дослідження смислової архітектоники свідомості особистості. *Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії*. Науково-практична конференція (11–12 вересня 2020 р.). Харків. С. 61–66.
165. Каліщук С.М. Психологічні пояснювальні призми генези свідомості особистості. *Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень*. Міжнародна науково-практична конференція. (18–19 вересня 2020 р.). Одеса: ГО Південна фундація. С. 13–16.
166. Капра Ф. *Паутина жизни*. София: Гелиос, 2002. 335 с.
167. Карпенко Є.В. Роль емоційного інтелекту в процесі життєздійснення особистості. *Український психологічний журнал*. 2018. № 1(7). С. 74–85.
168. Карпенко З.С. *Герменевтика психологічної практики*. Київ: Рута, 2001. 160 с.
169. Карпенко З.С. *Аксіологічна психологія особистості*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. 720 с.
170. Карпенко З.С. Нормативно-методичні умови запровадження спеціалізації психологічне консультування. *Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави / За ред З. Ковальчук*. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. С. 155–169.
171. Карпенко З.С., Карпенко Є.В. Психологічні знаряддя і герменевтичні механізми усвідомлення аксіопсихічних феноменів. *Психологія людини: Свідомість і реальність*. Збірник матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2018 р.) / за ред. М.В. Папуча. Ніжин, 2018. С. 312–314.
172. Келли Дж. *Психология личности (Теория личных конструктов)*. Санкт-Петербург, Речь, 2000. 249 с.
173. Кибед М. & Шпаррер И. *Совсем наоборот*. Москва: Институт консультирования и системных решений, 2014. 256 с.
174. Клейн Д. *История научовой психологии, її походження та філософські засади*. Київ: Наукова думка, 1970. 186 с.
175. Климов Е.А. *Образ мира в разнотипных профессиях*. Москва: МГУ, 1995. 224 с.
176. Климчук В.А. *Тренинг внутренней мотивации*. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 76 с.
177. Ковалев С.В. *Психотерапия личной истории и психокоррекция Самостоятельных Единиц Сознания*. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2001. 143 с.
178. Козырев Н.А. *Человек и Природа*. Ленинград: Ленинградский университет, 1991. 497 с.
179. Кокун О.М. *Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності*: Монографія. Київ: Міленіум, 2004. 265 с.
180. Конверський А. *Логіка*. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 206 с.
181. Копнин П. *Диалектика как логика и теория познания. Опыт логико-гносеологического исследования*. Москва: Наука, 1973. 206 с.
182. Корват Л.В. Поняття компетенції у сучасній психології. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2010. Т. 9. Частина 5. С. 173–177.*
183. Костюк Г.С. *Избранные психологические труды*. Москва: Педагогика, 1988. 304 с.
184. Кравченко О. М. Фізична картина Всесвіту: пошук нової репрезентації реальності. *Науковий світогляд на зламі століть*: Монографія. Київ: Парапан, 2006. С. 36–112.
185. Кривцова С.В. Феноменологическая психология эмоций. Введение в теорию эмоций Лэнгле А. Что движет человеком? *Экзистенциально-аналитическая теория эмоций*. Москва: Генезис, 2009. С. 5–19.
186. Кривцова С.В., Лэнгле А., Орглер К. Шкала экзистенции (Existenzskala) А. Лэнгле и К. Орглер. *Экзистенциальный анализ*. Москва, 2009. №1. С. 141–170.

187. Крик Ф. Проблема сознания. *В мире науки*. 1992. № 11-12. С. 13–121.
188. Кроник А.А. Психогенеалогия: история формирования и перспективы развития. *Современная психология: многообразие научного поиска / Под ред. Р.А. Ахмерова, С.П. Дырина, А.Л. Журавлева*. Москва: Институт психологии РАН; Набережные Челны: Институт управления, 2007. С. 88–101.
189. Кроник А.А., Ахмеров Р.А. *Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути*. Москва: Смысл, 2008. 294 с.
190. Кузнецов М.А., Шаповалова В.С. Виды студенческих страхов и особенности из динамики. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія, Харків: ХНПУ, 2014. Вип. 49. С. 58–68*.
191. Кузнецов М.А., Клозуб Я.В. Специфика отношения к учению у студентов с преобладанием разных имплицитных теорий интеллекта и личности. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. № 2, Ч. 1. С. 8–18.
192. Лакофф Дж., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живем (Теория метафоры)*. Москва: УРСС. 1990. С. 387–415.
193. Лашко Е.В. Принципы экологичности в образовательном процессе при подготовке специалистов технического университета. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (58), Issue 133. С. 20–23.
194. Левин К. *Разрешение социальных конфликтов*. Санкт-Петербург: Сенсор, 2000. 408 с.
195. Левин К. *Теория поля в социальных науках*. Москва: Академический проект, 2019. 313 с.
196. Лекторский В.А. *Субъект, объект, познание*. Москва: Прогресс, 1980. С. 117.
197. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира. *Язык и сознание: парадоксальная рациональность*. Москва: Институт языкознания РАН, 1993. С. 16–21.
198. Леонтьев А.Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.
199. Леонтьев А.Н. Психология образа. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*, 1979. № 2. С. 3–13.
200. Леонтьев А.Н. *Проблемы развития психики*. Москва: МГУ, 1981. С. 30.
201. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. *Собрание сочинений: в 2-х т.* Москва: Педагогика, 1983. Т. 2. 318 с.
202. Леонтьев А.Н. О психологической функции искусства (гипотеза). *Художественное творчество и психология / Под ред. А.Я. Зися, М.Г. Ярошевского*. Москва: Наука, 1991. С.184–187.
203. Леонтьев А.Н. Психологические вопросы формирования личности студента. *Психология в вузе*. 2003. № 1-2. С. 232–241.
204. Леонтьев Д.А. *Методика предельных смыслов (методическое руководство)*. Москва: Смысл, 1999. 38 с.
205. Леонтьев Д.А. *Тематический апперцептивный тест*. Москва: Смысл, 2000. 254 с.
206. Леонтьев Д.А. *Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности*. Москва: Смысл, 2003. 487 с.
207. Леонтьев Д.А. Синергетика и личность: к неравновесной персонологии. *Методология и история психологии*. 2018. Вып. 3. С. 96–104. DOI: 10.7868/S1819265318030068
208. Либин А.В. *Единая концепция стиля человека: метафора или реальность? Стиль человека: психологический анализ*. Москва: Смысл, 1998. 310 с.
209. Линдсей П., Норман Д. *Переработка информации у человека*. Москва: Мир, 1974, 550 с.
210. Лилли Дж. *Программирование и метапрограммирование человеческого биокомпьютера*. Киев: София, 1994. 63 с.
211. Лисий В. Категорії і поняття, їхнє співвідношення. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2012. Випуск 15. С. 22–28.
212. Лири Т. *Семь языков бога*. Санкт-Петербург: Экслибрис, 2001. 224 с.

213. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості: проблеми й тенденції розвитку. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО. 2006. Вип. 12. С.162–168.*
214. Лозова О.М. Структура й семантика етнічної свідомості. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. 2007. № 1(19). С. 83–87.*
215. Лозова О.М. Структура самоставлення майбутніх психологів як основа конструювання образу світу професії. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2013. 21. С. 338–348.*
216. Лозова О.М., Юрєвич А.Ю. Психосемантичний зміст картини світу професій абітурієнтів психологічних спеціальностей. *Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів. Вінниця: Віндрук, 2014. С. 106–122.*
217. Лозова О.М. *Психосемантика етнічної свідомості.* Київ: Освіта України, 2017. 402 с.
218. Ломов Б.Ф. *Методологические и теоретические проблемы психологии.* Москва: Наука, 1984. С. 175.
219. Лоренцер А. *Археология психоанализа.* Москва: Наука, 1996. 215 с.
220. Лурия А.Р. *Основы нейропсихологии.* Москва: Академия, 2006. 384 с.
221. Лушин П.В. *Психология личностного изменения.* Кировоград: Имекс-ЛТД, 2002. 352 с.
222. Лушин П.В. Два виміри принципу «не нашкодь» та Кодекс екологічності. *Практична психологія в системі вищої школи: монографія / За ред. Т.В. Бушуєвой, С.О. Ставицької. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 38–53.*
223. Лушин П.В. *Экологичная помощь личности в переходный период: экофасилитация: монография.* Киев: 2013. 296 с. (Серия «Живая книга»; Т. 2).
224. Лэнгле А. Терапевтический случай нахождения собственного Я (применение метода персонального экзистенциального анализа). *Психология. Журнал высшей школы экономики, 2005. Т.2, 2, С. 22–62.*
225. Лэнгле А. *Person. Экзистенциально-аналитическая теория личности.* Москва: Генезис, 2006. 160 с.
226. Лэнгле А. *Эмоции и экзистенция.* Харьков: Гуманитарный центр, 2011. 332 с.
227. Лэнгле А. *Экзистенциальный анализ и логотерапия. Первая фундаментальная мотивация.* Москва: Ассоциация экзистенциально-аналитических психологов и психотерапевтов, 2017. 93 с.
228. Мак-Маллин Р. *Практикум по когнитивной терапии.* Санкт-Петербург: Речь, 2001. 560 с.
229. Максименко С.Д. *Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии),* Москва: Рефлбук; Київ: Ваклер, 2000. 320 с.
230. Максименко С.Д. *Развиток психіки в онтогенезі. Т.2. Моделирование психологических новообразований: генетический аспект.* Київ: Форум, 2002. 335 с.
231. Максименко С.Д. *Генезис существования личности.* Киев: КММ, 2006. 240 с.
232. Максименко С.Д. Психологія особистості / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. Київ: КММ, 2007. 296 с.
233. Максименко С.Д., Коваль І.А., Максименко К.С., Папуча М.В. *Медицина психологія.* Вінниця: Нова Книга, 2008. 520 с.
234. Максименко С.Д. Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки, 2014. Вип. 2.12. С. 5–13.*
235. Максименко С.Д. Генетико-модельючий метод дослідження особистості. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливікова, С.Б. Кузікової.* Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. С. 17–34.
236. Максименко С.Д. Культурно-історична теорія розвитку

- Л.С. Виготського. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Випуск 36. С. 7–20.
237. Маланов С.В. Генетический анализ психологических явлений в теоретическом контексте системно-деятельностной культурно-исторической психологии. *Методология и история психологии*, 2018. Вып. 3. С. 47–61. DOI: 10.7868/S1819265318030032
238. Малахов В.А. *Етика*. Київ: Либідь, 2000. 348 с.
239. Малейчук Г. Симптом как феномен психотерапии. *Вестник психологии*. Режим доступа: <https://psychologyjournal.ru/.../zakazhdym-simptomom-stoit-ten-znachimogo-chelov>
240. Мамардашвили М.К. Сознание как философская проблема. *Вопросы философии*. 1990. № 3. С. 3–18.
241. Мамардашвили М.К. *Как я понимаю философию*. Москва: Прогресс, 1992. 416 с.
242. Мамардашвили М.К. *Стрела познания: набросок естественно-исторической гносеологии*. Москва: Языки русской культуры, 1996. 296 с.
243. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. *Символ и сознание: метафизические рассуждения о сознании, символике и языке*. Москва: Азбука, 2011. 320 с.
244. Мареев С.Н. *Из истории советской философии*. Москва: Ozon.ru, 2007. 267 с.
245. Маруа М. & Фролов И. *Хрупкость жизни. Новое время*. Москва. 1987. № 50. С. 39–41.
246. Марценюк М.О. Особливості професійної та особистісної готовності психолога до професійної діяльності. *Вісник Ужгородського національного університету. Мукачівський державний університет*. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9826/1/41.pdf>
247. Марчер Л., Олларс Р., Бернард П. Травма рождения: метод её разрешения. *Консультативная психология и психотерапия*. 2003. № 1. С. 29–120.
248. Матвієнко О.В., Затворнюк О.М. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 1. Том 1. 2014 Серія Психологічні науки. С. 215-220
249. Матурана У.Р., Варела Ф.Х. *Древо познания*. Москва: Прогресс-традиция, 2001. 224 с.
250. Менский М.Б. *Сознание и квантовая механика: Жизнь в параллельных мирах*. Фрязино: Век 2, 2011. 320 с.
251. Мэй Р. *Истоки экзистенциального направления и его значение. Экзистенциальная психология. Экзистенция*. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 106.
252. Мид Дж. Социальное сознание и сознание смысла. *Эпистемология и философия науки*. 2013. Т. XXXV. № 1. С 219-227.
253. Мишлав Дж. *Корни сознания: история, наука и опыт высвобождения скрытых возможностей психики*. Киев: Самиздат, 1983. 167 с.
254. Милютина Е.Л. *Психотерапевтические рецепты на каждый день*. Москва: Класс, 2001. 384 с.
255. Минделл А. *Квантовый ум: грань между физикой и психологией*. Москва: Ганга, 2018. 716 с.
256. Митина О.В. Использование модели логистического уравнения для изучения динамических процессов в психологии и науках о жизни. *Моделирование и анализ данных*. 2013. № 1. С. 61–77.
257. Молчанов В.И. Парадигмы сознания и структуры опыта. *Логос*. 1992. № 3. С. 7–36.
258. Моляко В.А. Творческое поэтическое мировосприятие. *Человек, субъект, личность в современной психологии. Материалы Международной конференции, посвященной 80-летию А.В. Брушлинского, г. Москва, 10-11 октября 2013 г.: В 3 т. Т. 3 / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко*. Москва: Институт психологии РАН, 2013. С. 267–271.
259. Моляко В.О. Робоча концепція стратегічного та тактичного подолання кризових науково-освітніх проблем (психологічні ракурси). *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ: Фенікс, 2017. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 23. С. 6–12.

260. Морен Э. *Метод: Природа природы*. М.: Канон+, 2013. 464 с.
261. Морено Дж. *Театр спонтанности*. Красноярск: Фонд ментального здоровья, 1993. 114 с.
262. Мухина В.С. *Шестилетний ребенок в школе*. Москва: Просвещение. 1990. 173 с.
263. Молчанов В. Сознание и различие. *Проблема сознания: разные ракурсы. Материалы конференции «Проблема сознания: традиции и современность» (24 апреля 2014 г.)*. Ростов-на Дону: Южный федеральный университет, DirectMEDIA, 2014. С. 36–42.
264. М'ясоїд П.А. Наука і практика в роботі психолога. *Психологія і суспільство*. 2004. №3. С. 5–74.
265. Нагула О.Л. Психологічні особливості навчально-професійної діяльності. *Педагогічний процес: теорія і практика, 2016. №1 (52). С. 7–11.*
266. Налимов В.В. *Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности*. Москва: Прометей, 1989. 182 с.
267. Налимов В.В. *В поисках иных смыслов*. Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2013. 463 с.
268. Найссер У. Познание и реальность. Москва: Прогресс, 1981. 232 с.
269. Некрасов С. И. *Эволюционно-синергетическая парадигма: проблемы, поиски, решения*. Москва: РГАУ-МСХА им. К. А. Тимирязева, 2007. 100 с.
270. Нойманн Э. *Происхождение и развитие сознания*. Москва: Рефл-бук, Ваклер. 462 с.
271. О'Коннор Дж. & Макдермотт Дж. *Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем*. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2006. 256 с.
272. Онуфрійчук Р. Проблема структури реальності в контексті інформаційного підходу. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 706–707. Серія Філософія. С. 52–57.*
273. Павлов И.П. *Избранные труды*. / Ред. М.А. Усевич. Москва: Государственное учебно-психологическое издательство, 1945. 418 с.
274. Павленко О.В. Життєва перспектива та індивідуальний досвід як аспекти проблематики життєвого шляху. *Вісник Харківського національного університету. № 1121. Харків, 2014. С. 28–34.*
275. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики. *Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. 2002. Вип. 4. С. 18–28.*
276. Панок В.Г., Рудь Г.В. *Психологія життєвого шляху особистості: монографія*. Київ: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
277. Панок В.Г. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи. *Психологія і суспільство*. 2013. 3(53). С. 135–141.
278. Папуча М.В. *Внутрішній світ людини та його становлення: наукова монографія*. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2011. 656 с.
279. Папуча М.В. Сознание: осознанная реальность? *Психологія людини: Свідомість і реальність. Збірник матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції (30-31 жовтня 2018 р.) / за ред. М.В. Папуча. Ніжин, 2018. С. 197–205.*
280. Пескин М. Введение в квантовую теорию поля. Ижевск: РХД, 2001. 784 с.
281. Петренко В.Ф. *Введение в экспериментальную психосемантику. Исследование форм репрезентации в обыденном сознании*. Москва: МГУ, 1983. 176 с.
282. Петренко В.Ф. *Психосемантика сознания*. Москва: МГУ, 1988. 208 с.
283. Петренко В.Ф. Психосемантические аспекты картины мира субъекта. *Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2005. Т. 2. № 2. С. 3–23.*
284. Петренко В.Ф. Вернем психологии сознание. *Вестник*

- Московского университета. Серия Психология. 2010 а. 3. 121–142.
285. Петренко В.Ф. *Многомерное сознание: психосемантическая парадигма*. Москва: Новый хронограф, 2010 б. 440 с.
286. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. *Основы теоретической психологии*. Москва: ИНФРА-М, 1998. 528 с.
287. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности. *Автореферат дис. д-ра. психол. наук. М., 1993*.
288. Петухов В.В. Образ мира и психологическое изучение мышления. *Вестник Московского Университета. Серия 14. Психология, (1984). 4. С. 13–20*.
289. Побірченко Н.А. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект. *Освіта і педагогічна наука. 2012. № 3. С. 24–30*.
290. Пов'якель Н.І. *Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: монографія*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 259 с
291. Прибрам К. *Языки мозга: Экспериментальные парадоксы и принципы нейропсихологии*. Москва: Прогресс, 1975. 301 с.
292. Прист С. *Теории сознания*. Москва: Идея-Пресс, 2000. 288 с.
293. Пригожин И., Николис Г. *Самоорганизация в неравновесных системах: от диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации*. Москва: Мир, 1979. 512 с.
294. Протасова Н.Г. Синергетичний підхід до управління інноваційними процесами у післядипломній освіті. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. Київ: Логос, 2000. С. 281–282.
295. Прохазка Дж., Норкросс Дж. *Системы психотерапии*. Для консультантов, психотерапевтов и психологов. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 383с.
296. *Психологічна служба / наук. ред. В.Г. Панок, А.Г. Обухівська, В.Д. Острова*. Київ: Ніка-Центр, 2016. 362 с.
297. *Психотерапия – что это? Современные представления / Под ред. Дж. Зейга & В. Мьюниона*. Москва: Класс, 2000. 432 с.
298. Пузырей А.А. *Культурно-историческая теория Л.С. Выготского и современная психология*. Москва: МГУ, 1986. 118 с.
299. Пьюселик Р.Ф., МакБи А.Дж. *Войны реальности. Терапия диссоциированного состояния*. Одесса: ВМВ-принт, 2018. 333 с.
300. Радзиховский Л.А. Логический анализ и проблема понимания в психологии. *Вопросы психологии, 1989, № 3. С. 99–106*.
301. Райх В. *Характероанализ*. Москва: Когито-Центр, 2006. 368 с
302. Ребеко Т.А. Ментальная репрезентация как формат хранения информации. *Ментальная репрезентация динамика и структура*. Москва: ИП РАН, 1998. С. 25–54.
303. Розенталь Д.М. Концепции и определения сознания. *Методология и история психологии. Том 4. Выпуск 3. 2009. С. 147–164*.
304. Розов Н.С. Применение тат в психологической консультации: о способе целостной интерпретации рассказов. *Психологическая служба в высшей школе*. Сборник научных трудов. Новосибирск: НГУ, 1981. С. 67–80.
305. Роменец В.А. *Жизнь и смерть: Постижение разумом и верой*. Киев: Либідь, 2003. 230 с.
306. Роменец В.А. *Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження*. Київ: Либідь, 2005. 915 с.
307. Роменец В.А. *Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва*. Київ: Либідь, 2006. 997 с.
308. Роменец В. А., Маноха І. П. *Історія психології XX століття*. Київ: Либідь, 1998, 989 с.
309. Рубинштейн С.Л. *Основы общей психологии*. В двух томах. Т.1. Москва: Педагогика, 1989. 442 с.
310. Рубинштейн С.Л. *Человек и мир*. Москва: Наука, 1997. С. 138–160.
311. Рубинштейн С.Л. *Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 508 с.
312. Сапогова Е.Е. *Консультативная психология*. Москва: Академия, 2008. 352 с.
313. Семіченко В.А. Формування психологічної компетентності студентів у процесі вивчення курсу психології. *Актуальні*

- проблеми психології: Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: Нора-Друк. 2001. Вип. 21. С. 250–257.*
314. Сергеєнкова О.П. Психологічне забезпечення підготовки фахівців в вищому начальному закладі: концепція, методологія. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць. Ч. 1. Харків: ХПУ, 2002. С. 400–405.*
315. Сергеєнкова О.П. *Психологічні основи формування професійної індивідуальності майбутніх учителів: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора психол. наук: 10.00.07. Київ, 2005. 41 с.*
316. Сергеєнкова О.П. Дослідження індивідуально-професійних компетенцій в процесі становлення професійної індивідуалізації майбутніх учителів. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. 7. Вип. 7. Київ, 2005. С. 328–336.*
317. Сергеєнкова О.П. *Психологія індивідуальності фахівця освітньої сфери: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2011, 276 с.*
318. Сердюк Л.З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти: Збірник наукових праць Університету менеджменту освіти НАПН України. Вип. 10 (23). Київ: АТОПОЛ, 2014а. С. 239–248.*
319. Сердюк Л.З. Особистісна самореалізація та психологічне благополуччя як основні стратегічні лінії мотивації учіння студентів ВНЗ. *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 6 (87). Педагогіка та психологія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2014б. С. 151–159.*
320. Серкин В.П. *Структура и функции образа мира в практической деятельности. Дис. д-ра психол. наук. Москва, 2005. 356 с.*
321. Серкин В.П. Пять определений понятия «образ мира». *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. 2006. №1. С. 11–19.*
322. Серкин В.П. *Методы психологии субъективной семантики и психосемантики. Москва: Пчела, 2008. 382 с.*
323. Сидоренко Е.В. *Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург: Речь, 2000. 350 с.*
324. Сидоренко Е.В. *Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру. Санкт-Петербург, Речь, 2002. 347 с.*
325. Синишина В.В. Особливості професійної підготовки майбутніх практичних психологів у контексті сучасних вимог. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019 р., № 63, Т. 1. С. 65–69. DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.13*
326. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира. *Вестник Московского университета. Серия 14: Психология, 1981. №2. С.15–29.*
327. Смирнов С.Д. *Психология образа: проблема активности психического отражения. Москва: МГУ. 1985. 231 с.*
328. Смирнов И.В., Безносюк Е.В., Журавлев А.Н. *Психотехнологии: компьютерный психосемантический анализ и психокоррекция на неосознаваемом уровне. Москва: Прогресс, 1995. 416 с.*
329. *Современная зарубежная социальная психология: тексты / под ред. Андреевой Г.М., Богомоловой Н.Н., Петровской Л.А. Москва: МГУ, 1984. С. 323.*
330. Соколов Е.Н. *Векторная психофизиология. Санкт-Петербург: Питер, 2006. С. 458–455.*
331. Соколовская Ж.П. *«Картина мира» в значениях слов. Семантические фантазии или катахезис семантики. Симферополь: Таврия, 1993. 231 с.*
332. Спиркин А.Г. *Сознание и самосознание. Москва: Прогресс, 1972. С. 83.*
333. Спиркин А. Г. *Философия. Москва: Гардарика, 2008. 736 с.*
334. Судзуки Д. Т. *Мистицизм: христианский и буддистский. Киев: София, 1996. 288 с.*
335. Столярчук О.А. Специфіка переживання криз професійного навчання майбутніми психологами. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології*

- імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2014. Вип. 13. Т.11.С. 488–494.
336. Столярчук О.А. *Психологія становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму*: Монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2018. 294 с.
337. Стрелков Ю.К. Темпоральность трудовой деятельности. *Национальный психологический журнал*, 2011, 1(5), 62–65.
338. Тарт Ч. *Измененные состояния сознания*. Москва: Эксмо, 2003. 288 с.
339. Ткаченко О.М. *Принципи і категорії психології*: монографія. Київ: Вища школа, 1979. 199 с.
340. Ткаченко О.М. *Принципи психологічної науки*. Режим доступу: <http://www.socd.univ.kiev.ua/LIB/PUB/T/TKACHENKO/part2.htm>
341. Тимош Ю.В. Психосемантичний простір преконвенційної, конвенційної й постконвенційної моральної свідомості особистості. *Психологічні перспективи*, Вип. 31, 2018, 10–21 DOI: 10.29038/2227-1376-2018-31-265-279 УДК 159. 923.3
342. Титаренко Т.М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003а. Вип. 4. С. 15–18.
343. Титаренко Т.М. *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ: Либідь, 2003б. 376 с.
344. Титаренко Т.М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. *Соціальна психологія*. 2008. №6 (32). С. 3–11.
345. Токарева, Н. & Шамне, А. Концептуалізація суб'єктивного образу дорослості у семантичному просторі мовної особистості. *Psycholinguistics*, 2020. 27 (1), 287–309. doi.org: 10.31470/2309-1797-2020-27-1-287-309.
346. Турбан В. В. Психологічні проблеми розвитку етичної свідомості та моральності. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ, 2012. С. 124–133.
347. Турбан В.В. Філософія життя й екзистенціалізм. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*, 2014. Вип. 2.13. (109). С. 209–215.
348. Уёмов А.И. *Системный подход и общая теория систем*. Москва: Мысль, 1978. 272 с.
349. Уёмов А. *Общая теория систем для гуманитариев*. Киев: Redivia, 2001. 276 с.
350. Уилбер К. *Интегральная психология: сознание, дух, психология, терапия*. Москва: АСТ, 2004. 412 с.
351. Уилбер К. *Интегральное видение. Краткое введение в революционный интегральный подход к жизни, Богу, вселенной и всему остальному*. Москва: Открытый Мир, 2009. 232 с.
352. Уилсон Р. *Психология эволюции*. Киев: Янус, 2001. 212 с.
353. Уилсон Р. *Квантовая психология*. Киев: София, 2016. 224 с.
354. Урманцев Ю.А. *Девять плюс один этюд(ов) о системной философии. Синтез мировоззрений*. Москва: Институт холодинамики, 2001. 160 с.
355. Успенский В.А. Теорема Гёделя о неполноте. Москва: Физматлит, 1982. 111 с.
356. Франкл В. *Человек в поисках смысла*. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.
357. Франкл В. *Теория и терапия неврозов*. Пермь: Биг-Пресс, 2012. 224 с.
358. Франселла Ф., Баннистер Д. *Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам* / Общ. ред. Ю.М. Забродина и В.И. Похилько. Москва: Прогресс, 1987. 236 с.
359. Фромм Э. *Искусство любить*. Санкт-Петербург: Азбука, 2002. 221 с.
360. Фурман А.В. *Идея і зміст професійного методологування*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 362 с.
361. Фурман А.В. Свідомість як передумова психологічного пізнання і професійного методологування. *Наука і освіта*. 2017. №3. С. 5–10.

362. Фурман А.В. Метатеоретичні концепти пізнання свідомості. *Психологія особистості*. 2018а. №1(9). С. 511. DOI:10.15330/ps.9.1.5-11
363. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018б. №3-4. С. 13–50. DOI: 10.35774/pis2018.03.013
364. Фрейд З. *Введение в психоанализ: лекции*. Москва: Наука, 1989. 456 с.
365. Фрейд З. *Психопатология обыденной жизни. Психология бессознательного*. Москва: Наука 1990. 254 с.
366. Ханина И.Б. Семантические факторы обучающего общения: *Автореферат диссерт. канд. психол. наук. Москва, 1986*. 22 с.
367. Хант Г. *О природе сознания. С когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения*. Москва: АСТ, 2004. 555 с.
368. Хайдеггер М. *Основные понятия метафизики. Мир – конечность – одиночество*. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2013. 592 с.
369. Хайдеггер М. *Пролегомены к истории понятия времени*. Томск: Водолей, 1998. 384 с.
370. Хайдеггер М. *Размышления II–VI (Черные тетради 1931–1938)*. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2016. 584 с.
371. Хессет Дж. *Введение в психофизиологию*. Москва: Мир. 1981. 248 с.
372. Холмс П., Карп М. *Психодрама: вдохновение и техника*. Москва: Класс, 2000. 288с.
373. Холодная М.А. *Психология интеллекта. Парадоксы исследования*. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 272 с.
374. Цапкин В.Н. *Единство и многообразие терапевтического опыта*. Москва: МГППУ, 2004. 199 с.
375. Цапкин В.Н. К новой картографии психотерапевтического поля. *Московский психотерапевтический журнал*. 1. Москва, 2008. С. 36–59.
376. Чамата П.Р. К вопросу о генезисе самосознания личности. *Проблемы сознания*. Москва: Прогресс, 1968. С. 230–235.
377. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога. *Основи практичної психології*. Київ: Либідь, 1999. С. 242–249.
378. Чепелева Н.В. Дослідження особистості у психологічній герменевтиці. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової*. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. С. 35–56.
379. Чепелева Н.В. Людина як суб'єкт самопроектування. *Психологія людини: Свідомість і реальність. Збірник матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2018 р.) / за ред. М.В. Папуча. Ніжин, 2018*. С. 3–5.
380. Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія: збірник наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. Вип. 3. 1998*. С. 35–41.
381. Чепелева Н., Рудницькая С. Дискурсивные технологии самопроектирующей личности. *Psycholinguistics*, 2019, 25(1), 363–383. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-25-1-363-383>.
382. Чиксентмихайи М. *В поисках потока: Психология включенности в повседневность*. Москва: Альпина нонфикшн, 2011. 194 с.
383. Шадриков В.Д. Мир внутренней жизни человека (о предмете психологии). *Журнал Высшей школы экономики*, 2004. Т. 1. № 1. С. 5–20.
384. Шамлян К.М. Професійна самосвідомість викладача-психолога. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. *Психологія. Педагогіка*. 2007. Режим доступу: <http://novyn.kpi.ua/2007-3-2/31>.
385. Шандор Ф. Проблема свідомості в сучасному філософському дискурсі. *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 73–79.
386. Шанже Ж.-П. Взгляд невролога на основания этики.

- Нейрофизиологические основы этического поведения. *Человек*, 1999. № 5. С 54–84.
387. Швалб Ю.М. *Психологические модели целеполагания*. Киев: Стилос, 1997. 238 с.
388. Швалб Ю.М. Свідомість як відношення людини до світу. *Психологія і Суспільство*, 2004. № 4 (18). С. 154–166.
389. Швалб Ю.М. Историчний розвиток форм свідомості: теоретична модель. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Том VII. Екологічна психологія. Випуск 34. С. 198–209.*
390. Швырков В.Б. *Введение в объективную психологию. Нейрональные основы психики*. Москва: Институт психологии РАН, 2006. 592 с.
391. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості майбутніх практичних психологів в умовах рефлексивного навчального середовища. *Актуальні проблеми психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ: 2003. Т. 7. Ч. 1. С. 439–445.*
392. Шевченко Н.Ф. *Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки*: Монографія. Київ: Міленіум, 2005. 298 с.
393. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування. *Психологія і суспільство. Тернопіль*, 2009. №4. С. 167–180.
394. Шевченко Н.Ф. Розвиток уявлень про категорію «смысл» в психологічній теорії діяльності. *Психологія і Суспільство*, 2012. № 1. С. 82–88.
395. Шелдрейк Р. *Новая наука о жизни*. Москва: РИПОЛ, 2005. 352 с.
396. Шерозия А.Е. *Психика. Сознание. Бессознательное. К обобщенной теории психологии*. Тбилиси: Мецниереба, 1979. 524 с.
397. Шкуратова И.П. Личность и ее жизненное пространство. *Психология личности / Ред. П.Н. Ермаков, В.А. Лабунская*. Москва: ЭКСМО, 2007, с.167–184.
398. Шмелев А.Г. *Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности*. Москва: МГУ, 1983. 158 с.
399. Шнейдман Э.С. *Душа самоубийцы*. Москва: Смысл, 2001. 315 с.
400. Шрёдингер Э. *Мой взгляд на мир*. Москва: Либроком, 2009. 152 с.
401. Шумский В.Б. *Экзистенциальная психология и психотерапия: теория, методология, практика*. Москва: Высшая школа экономики, 2010. 182 с.
402. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології. *Психологія і суспільство*. 2000. № 2. С. 7–24.
403. Щербаков М.А. *Семь путешествий в структуру сознания: Теория и практика развития личности: Психология. Психотерапия. Религия. Духовность. Ресурсы сознания. Технологии просветления*. – Москва: Институт развития личности, 1998. 288 с.
404. Щербина Л.Ф. Дослідження метатеоретичного рівня знання психотерапевта. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. 1, Вип. 35. С. 162–167.
405. Юнг К.Г. *Человек и его символы*. Санкт-Петербург: Питер, 1996. 454 с.
406. Юнг К.Г. *Психология бессознательного*. Москва: Когито-Центр, 2010. 352 с.
407. Ярошевський М.Г. *Сеченов и мировая психологическая мысль*. Москва: Наука, 1981. 390 с.
408. Яценко Т.С. *Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория и практика*. Київ: Вища школа, 2006. 382 с.
409. Яценко Т.С. *Глубинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога / Т.С. Яценко, В.І. Бондар*. Київ: НДУ ім. Михайла Драгоманова, 2016. 383 с.
410. Яценко Т.С. *Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика / Т.С. Яценко, Б.Б. Іваненко, С.М. Аврамченко та ін.* Київ: Вища шк., 2008. 342 с.

411. Яценко Т.С. Феномен імпліцитного порядку в глибинному пізнанні психіки. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 109–126.
412. Adler A. *Superiority and social interest: A collection of later writings*. New York: Viking Press, 1964. 205 p.
413. Adler A. The Psychology of Power. *Journal Individual psychology*. 1966. № 22. P. 166–172.
414. Adler A. Character and Talent. Individual Psychology. *The Journal of Adlerian Theory, Research and Practice*. 1989. Vol. 45. № 4. P. 513–526.
415. Almaas A.H. *Essence the diamond approach to inner realization*. York Beach: Samuel Weiser, 1996. 167 p.
416. Almaas A.H. *The pearl beyond price – integration of personality into being: An object relations approach*. Berkeley: Diamond Books, 1998. 203 p.
417. Amick, M. Embedded Figures Test. *Encyclopedia of Clinical Neuropsychology* / eds Kreutzer J., DeLuca J., Caplan B. . Springer, Cham, 2017.
418. Ashby W.R. Principles of the self-organizing system. Principles of Self-Organization: *Transactions of the University of Illinois Symposium, H. Von Foerster and G. W. Zopf, Jr. (eds.)*, Pergamon Press: London, UK, 1992. P. 255–278.
419. Bernhardt P. & Marcher L. Individuation, Mutual Connection and the Body's Resources: An Interview with Lisbeth Marcher. *Preand Peri-natal Psychology Journal*. 1992. 6(4) P. 281–293.
420. Bruner J. The course of cognitive growth. *American Psychologist*, 1964. V. 19 (1). P.1–15.
421. Clark J.M., Paivio A. A dual Coding Perspective on Encoding Processes. *Imagery and related Mnemonic Process Theories, Individual Differences, and Applications*. 1987 4. 5-33.
422. Chew G.F. «Bootstrap»: a scientific idea? *Science*. 1968. V. 161, No. 3843. P. 762–763.
423. Chomsky N. *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 232 p.
424. Cowan K., Graves C. *Levels of Human Existence*. Santa Barbara, CA: ECLET Publishing, 2003. 205 p.
425. Crauford Ch. Evolutionary psychology: Counting babies or studying information-processing mechanisms. *Evolutionary perspectives on human reproductive behavior*. New York: Viking Press, 2000. P. 24–25.
426. Einstein A., Podolsky B., Rosen N. *Can quantum-mechanical description of physical reality be considered complete?* Phys. Rev. 1935. 79 p.
427. Everett H. *Relative State Formulation of Quantum Mechanics*. *Reviews of Modern Physics*. Cambridge University Press. 2007. 214 p.
428. Fidler F. Personality and situational determinants of leadership effectiveness. *Group dynamics. Research and theory*. New York: Harper & Brothers, 1968. P. 137–149.
429. Fillmore C. The Case for Case Reopened. *Grammatical Relations Syntax and Semantics*. Vol 8. New York, 1977. P. 59–81.
430. Görtz A. Existentielle Lebensqualität Ein neuer Ansatz innerhalb der Lebensqualitätsforschung und sein Nutzen als Outcome-Kriterium in der Psychotherapieforschung. *Existenzanalyse*. 21/2. Vene, 2004. P. 4–16.
431. Graves C.W. Levels of Existence: An Open System Theory of Values. *The Journal of Humanistic Psychology*. Fall 1970. Vol. 10. N. 2. pp. 131–154.
432. Gruber N. & Kreuzpointner L. *Measuring the reliability of picture story exercises like the TAT*. *Plos ONE*, 2013 8(11) doi:10.1371/journal.pone.0079450
433. Harley, T. *Talking the talk: Language, psychology and science*. Hove: Psychology Press, 2009. <https://doi.org/10.4324/9780203853030>.
434. Izmailov Ch.A. & Labkaev J.Y. & Matveeva L.V. & Izmailova Ch.N. Correlation of printed music sounds with basic emotions. *Psychological journal*, Moscow. 2006. № 4, p. 54–67.
435. James W. *Essays in radical empiricism and a pluralistic universe*. New York: E.P. Dutton, 1971. 360 p.
436. Kelly G.A. *The psychology of personal constructs*. New York: Norton, 1955. 556 p.

437. Längle A. Sinn – das existenzanalytische Theorem für die Wirklichkeit des Menschen. *Selbstbild und Weltsicht. Phänomenologie und Methode der Sinnwahrnehmung*. GIE – Verlag, Wien, 56–72.
438. Längle A. Die existentielle Wirklichkeit. *Beiträge zum Wirklichkeitsbegriff. Klagenfurt: Kitab – Verlag*. 47–55.
439. Längle A. Existenz. Göttingen: Beltz Test *Existenzanalyse*. 3. Vene, 2000. P. 56–62.
440. Längle A. The existential fundamental motivations structuring the motivational process. *Nova Science Publishers. Vene, 2011. P. 41–56*.
441. Le Ny J.-F. Cross-cognitive aspects of discourse comprehension: Semantic postrepresentation. *International Journal of psychology*. 1989. 33 (6). 397–410.
442. Leary T. *Info-Psychology*. New Falcon Press, Los Angeles, 1987. 153 p.
443. Lilly J.C. *The Center of the Cyclone: An Autobiography of Inner Space*. New York: Julian Press, 1972. 222 c.
444. Lumsden Ch. Gene-Culture coevolution: Humankind in the making. *Sociobiology and Epistemology* / Ch. Lumsden, A. Gushurst. Dordrecht, 2005. P. 9.
445. Manaster G.J., & Corsini R.J. *Individual psychology*. Itasca, IL: F.E. Peacock, 1982. 393 p.
446. May R. *Love and Will*. New York: Norton & Company 1969. 352 p.
447. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. *The Psychology of Computer Vision*. New York, 1975. P. 211–277.
448. Mosak H. *Adlerian psychotherapy*. In R. Corsini & D. Wedding (Eds.), *Current psychotherapies*. Itasca, IL: F.E. Peacock, 1989. 243 p.
449. Neisser U. *The Rising Curve: Long-Term Gains in IQ and Related Measures*. San-Francisco: American Psychological Association, 1998. 192 p.
450. Norman D.A. Some observations on mental models. *Mental Models* / Eds. D. Centner & A. Stevens. Hillsdale, 1983. P. 35-76
451. Osgood Ch. & Susi C.J. & Tannenbaum P.H. *The measurement of mefning*. Urbana, 1957. 295 p.
452. Pauli W. *Theory of Relativity. Dover Books on Relativity and Related Areas*. Pergamon Press, 1981. P. 241
453. Popovych I. & Blynova O. The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students Academic and Professional Activities. *The new Educational Review Volume 55. 2019. P. 293-306*. DOI: 10.15804/tner.2019.55.1.24
454. Rogers C. *Backlund and Darboux Transformations*. New York : Cambridge University Press, 2002. 227 p.
455. Rogers C. *Dialogues* / Edited by H.Kirschenbaum and V.L.Henderson. Boston: Houghton Mifflin, 1989. 201 p.
456. Rumelhart D. The architecture of mind: A connectionist approach. *Foundations of cognitive science* / Ed. M.Posner. 1989. P. 133–159.
457. Pylyshyn Z.W. The imagery debate: Analogue media versus tacit knowledge. *Psychology*, 1981. Vol. 88. P. 16–45.
458. Sharifian F. On collective cognition and language. *Language and social cognition* / Ed. H. Pishwa. New York: Mouton de Gruyter, 2009. 109–135.
459. Satir V.M. *Peoplemaking*. United Kingdom: Souvenir Press Ltd., 1990. 304 p.
460. Serdiuk L. Psychological well-being of future specialists in the integrated educational environment and the factors of its formation. *Social welfare. Interdisciplinary approach, 1(1), 2011. P. 44–51*.
461. Serrano M. *C.G. Jung and Hermann Hesse*. New York: Schocken Books, 1966. 255 p.
462. Seth A. *Theories and measures of consciousness: an extended framework* / A. Seth, E. Izhikevich, G. Reeke, G. Edelman. Proc Natl Acad Sci USA. 2006. P. 804.
463. Shepard R. Multidimensional scaling, free-fitting, and clustering. *Science, 1980. Vol. 210. 390–398*.

464. Sinnott E.W. *The bridge of life*. New York, Simon & Schuster, 2006. P. 7–17.
465. Steinberg D.D. & Sciarini N.V. *An Introduction to Psycholinguistics*. Routledge. London, 2013. 205 p.
466. Talmy L. *Cognitive linguistics. Encyclopedia of Language and Linguistics* / Ed. Keith Brown. New York: Elsevier, 2006. P. 542–546.
467. Tart C. *Living the mindful life. A handbook for living in the present moment*. Boston & London: Shambhala, 1994. 272 p.
468. Taylor E. I. *William James on consciousness beyond the margin*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 1996. 198 p.
469. Varela F. Resonant Cell Assemblies. *Biological Research*. 1995. P. 81–95.
470. Weir A. The Egg, 2016. Режим доступу: http://www.galactanet.com/oneoff/theegg_mod.html
471. Wessells M. *Cognitive Psychology*. New York: Mouton de Gruyter, 1982. 279 p.
472. Witkin, H. A., & Goodenough, D. R. Field dependence and interpersonal behavior. *Psychological Bulletin*, 1977. 84(4), 661–689. doi:10.1037/0033-2909.84.4.66
473. Jung C.G. Psychological aspects of the mother archetype. In *Collected works Vol. 9, Part 1*. 105 p.

СЛОВНИК

Базисний скрипт змістових та функціонально- операційних детермінант смислової архітектоники свідомості – це дослідницький простір її розвідки як складної багатомірної системи, з диференціацією дев'яти одиниць аналізу та їх деталізацією за ключовими ознаками динамічної системи: патерн, структура, життєвий процес.

Відповідальність – системне смислове утворення, що діалектично пов'язує складність, корисність, ресурсність та інтенційність (наміри, потреби), розкривається діями послідовного знаходження або відповіді (як смислу), або рішення (як програми), або дії (як предметного перетворення), формує стабільну самоцінність і здатність «витримувати» виклики життя як умову розвитку своєї сили і як прояв інтенційності.

Внутрішня логіка синергетично-реорганізаційного алгоритму – це система психологічного ладу екзистенційно-системного концепту, системотвірним ядром якого є конструкт «співвіднесення зі світом», що окреслює і якісно наповнює смислові поля і розкриває багатоваріативність проявів «мнемічних» контекстів.

Внутрішні маркери оцінювально-критеріального моніторингу – це контекстуальний план реорганізаційної дії, який зосереджується на розкритті, аналізі й розумінні екзистенції людини, актуальних екзистенційних переживань, знаходження автентичної позиції щодо конкретної ситуації.

Генеza смислової архітектоники свідомості – це процес безперервного самотворення смислового багатшарового простору, що включає онтологічне суб'єктивне тло (засіб буття), функціональний план внутрішніх дій та стабільно-динамічний «множинний текст» свідомості.

Джерела смислової архітектоники свідомості особистості – це соматопсихічний та психосоціальний наслідок до-біографічних та біографічних причин і умов кристалізації емоційних та поведінкових патернів.

Діагностико-корекційні методи екзистенційно-системного концепту – це інтегративна система операційних технік проективного, психосемантичного, бодинамічного і трансперсонального підходів, екзистенціального аналізу, системного моделювання й психодрами.

Дійсність – суб'єктивний персональний відгук людини на вплив об'єктивної реальності.

Додатковий освітній проект навчального процесу: «Картина світу психолога: генеза та детермінація» – це навчально-освітній формат практичної реалізації психолого-педагогічної матриці макrogenези «картини світу» майбутніх психологів-консультантів, метою якого є актуалізація зон їх життєвої та професійної екзистенцій з об'єктивацією множинних зв'язків їх смислового суб'єктивного покладання щодо себе, світу і щодо професії.

Динаміка смислової архітекtonіки свідомості особистості – дія двох рушійних векторів: мікрогенетичного (становлення) та макrogenетичного (розвиток), зв'язки між якими зумовлюють причинну і смисловірну детермінацію смислової архітекtonіки свідомості, а також прогноз тенденцій заданих змін.

Екзистенційно-системний концепт – транстеоретична психологічна система забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання викликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу.

Зовнішня логіка синергетично-реорганізаційного алгоритму – це процесуальні можливості елементів екзистенційно-системного концепту забезпечувати багатоплановість його функціонування щодо реорганізації смислової архітекtonіки свідомості особистості.

Зовнішні маркери оцінювально-критеріального моніторингу – це функціональний план реорганізаційної дії, який містить результати дій та оцінку перебігу і якості процесу змін.

Імпринтинги – це сталі й тривалі за часом особисті тунелі реальності людини, створення яких пов'язано із встановленням нейронних рефлексивних мереж.

Інтерпретація – багатоваріативне конструювання персонального «пере-життя» моменту співвіднесення зі світом.

«Картина світу» – система варіативно-предметних випадків об'єктивації смислової архітекtonіки свідомості особистості – інтенційно-активована динамічна смissoва мережа з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

Каузальність – це переживання подій з виразною їх детермінованістю мнемічною контекстною мережею, що зумовлює поле-залежність й фіксацію на минулому і теперішньому часі.

Макrogenеза «картини світу» – динамічний рух смислової конструкції, який зумовлюється процесом розуміння свідомістю власного «тексту» через відношення до нього і розвитком власних значень за рахунок варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів.

Мікрогенеза смислової архітекtonіки свідомості особистості – є процесом становлення парафернальної воронки, що поглинає та акумулює недиференційований досвід, зумовлений етіологічними факторами перинатального та раннього біографічного періоду розвитку людини.

«Мнемічний» контекст – це актуалізовані сліди попереднього досвіду життєдіяльності людини, які складаються з осередків сублімованого досвіду, мнемічних шлейфів смислів, схем як організованого комплексу знань про події, сценаріїв як зафіксованої послідовності подій.

«Множинний текст» свідомості – це структурований смissoвий зміст – результат сприймання людиною безперервно змінного зовнішнього світу на всіх пізнавальних контурах: сенсорно-перцептивному, уявленню, мисленнєвому, афективному, рефлексивному, який має певну тривалість та базується на відповідних станах, відрізняється стабільно-динамічним характером і потенційною властивістю до змін.

Модель смислової архітекtonіки свідомості особистості – це узагальнена схема закономірностей репрезентативної дії смислової архітекtonіки свідомості особистості, зумовленої принципом хмарного перекриття множини рухомих шарів, кожен з яких має свою специфічну мету і детермінується дією розуміння.

Образ світу – багатомірне смислове тло як унікально зображена дійсність людини в контексті засвоєного історично-культурного досвіду, особистісної історії та перспектив майбутнього, зумовлююча її психічну діяльність.

Одиниці оцінки оцінювально-критеріального моніторингу – це показники, вибір яких зумовлено предметною спрямованістю екзистенційно-системного концепту забезпечити реорганізацію смислової динаміки свідомості особистості через трансформацію повторювальних патернів «співвіднесення зі світом» та «самовіднесення».

Одиниці оцінки синергетичної матриці смислової архітекtonіки свідомості особистості – ознаки її походження, змісту та динамічного функціонування, зокрема: джерела, засоби «вичерпування» світу, пояснювальні тенденції («Як?»), спрямовуючи тенденції («Навіщо? Заради чого?»), закони організації смислової архітекtonіки, зміст, різновиди смислів, динамічний рух смислів, порушення як точкова зупинка динаміки смислів.

Оцінювально-критеріальний моніторинг – система об'єктивації зовнішніх і внутрішніх маркерів синергетично-реорганізаційної дії, які змістово структурують процес «оновлення» смислового поля особистості, реорганізованого новими смисловими з'єднаннями.

«Пере-життя» – це психологічна реальність, що має смислову природу, забезпечується дією переживання, яка є джерелом і водночас механізмом динаміки свідомості, її еволюціонування, інволюціонування, плинності, реактивності, почуттєвості.

Пізнавальні контури свідомості – є пізнавальними формами активності та частковими парціальними випадками свідомості та виступають ієрархічними рівнями різних форм смислу.

Площина транстеоретичного екзистенційно-системного концепту – синергетична єдність екзистенціального аналізу, теорії динамічних систем, індивідуальної й трансперсональної психології,

психодрами, системного моделювання та окремих практичних розгалужень – декодування досвіду (реімпринтинг), нейрологічних рівнів, холотропного дихання.

Психолого-педагогічна матриця – є форматом і правилом здійснення процедури макрогенези смислової архітекtonіки свідомості майбутніх психологів-консультантів з метою розвитку в них відкритої пізнавальної позиції щодо себе, світу і світу професії психолога-консультанта та складається з накладених одна на одну психотехнічної й навчально-освітньої граней.

Реорганізаційна дія – процес взаємодії з оточуючим середовищем через повторювальні патерни «співвіднесення зі світом» й самовіднесення, кожен з яких запускає структурні зміни в системі та зумовлюється сумою процесів, сукупністю дій і станів, послідовність протікання яких призводить до експонентного зростання складної системи.

Розуміння – спосіб ідентифікації «нужди» через знаходження смислу.

Свідомість – індивідуальна смислова система створення образу світу, що дозволяє людині самовизначатися в реальному світі, різноманітно моделюючи та активно впливаючи на нього, створюючи безліч суб'єктивних світів (парафернальної дійсності), які у кожному окремому випадку базуються на індивідуально-емпіричному досвіді людини унікально репрезентувати світ для себе.

Свобода – вимір особистості, який розкриває здатність розширювати свій життєвий терен і утверджувати здібність «Можу», в якій світ і людина переплетені, а почуття «Я можу» складається з інтригантичного компоненту (персональна частка), що представлено здібностями, силою і екстрантичного компоненту (ситуаційна частка), який містить умови й можливості.

Синергетично-реорганізаційний алгоритм – сукупність вихідних умов і засобів вирішення завдання впливу на характер відношень між реальністю та суб'єктивною моделлю життя людини (її суб'єктивною дійсністю) через знаходження неузгоджених елементів «картини світу» і смислових зв'язків між ними та забезпечуючи динамічний рух «життєвої історії».

Смисл – інструмент відкриття світу, інтеріоризована інтенція, що знаходить зв'язок між означаючим і означенням, має свої вихідні корні та динамічну тенденцію до визнавання і прийняття в якості суб'єктивного орієнтуру і суб'єктивного покладання як суб'єктивного означеного припущення при знаходженні відповіді на активуючий (зовнішній чи внутрішній) вплив у множинних взаємодіях подій.

Смислова архітектоніка свідомості – це предметна царина свідомості, багатомірна система смислової конструкції психічного, яка детермінується процесом розуміння свідомістю власного «тексту», акумулює і «укладає» у парафернальні смислові поля сліди (як різні виміри) зафіксованих попередніх взаємодій і відношень до світу, його об'єктів (явищ, ситуацій).

Смислові поля – сукупність смислів як «множинний текст» свідомості, який складається в різноманітні «картини світу» та автонаративні тексти.

«Співвіднесення зі світом» – це дія, що зумовлює динаміку особистості, рух її життя через переживання континууму станів і створення смислового поля, організованого зв'язками відповідного мнемічного контексту, яка розкривається в інтрапсихічному, інтерпсихічному, екзистенційному та системному ракурсах.

Телеологічна сила – це вектор активації і ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості – над-можливості та викликів життя.

Фокус реорганізаційного процесу – це структура зв'язків між знайденими смислами раніше сформованого смислового поля та зумовлюючих його мнемічних контекстів та визначення їх якості: узгодженість – неузгодженість; анахронічність – новизна; одноманітність – варіативність; стандартність – оригінальність.

Фрагмент екзистенційної дійсності – це континуально-дискретний конструктор, що відображує об'єктивований слід індивідуального процесу життєвого руху з нескінченністю його вимірів, з переплетенням різних ліній розвитку й їх історією.

Фрейм – це квант інформаційної системи психологічних знань, який виступає елементом ієрархічної структури уявлення знань, засобом їх пред'явлення, організації та структуризації і, водночас, процедурою відкриття нових значень через підвищення точності репрезентацій об'єктивного світу, збільшення масштабу суб'єктивної моделі світу, складання «множинного тексту».

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностико-корекційні техніки транстеоретичного екзистенційно-системного концепту

Діагностико-корекційні техніки екзистенційно-системного концепту представлені за єдиною схемою: «Підхід» → «Техніка» → «Актуалгенез» → «Результат».

1. Проективний підхід

Техніка: «Самий ранній дитячий спомин» (А. Адлер).

Актуалгенез: відкриття мнемічного контексту.

Результат: формулювання та трактування персонального «девізу життя», який детермінує сьогоденне життя людини.

Техніка: методика Ф. Фідлера «Тип установки щодо інших».

Актуалгенез: відкриття емоційного і поведінкового патернів у відношення до інших (світу).

Результат: порівняння 5-ти типів установки, усвідомлення причин формування власного типу і визначення засобів і траєкторії руху до «активно-позитивного» типу.

Техніка: методики «Мій світ» (Що є Світ?), «Моя Професія» (Що є моя Професія?), «Я Психолог-Консультант» (Хто Я в професії?), «Мій професійний шлях» (Куди приведе мене Професія?) – модифікація методики «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.

Актуалгенез: розгортання простору Світу і Світу професії.

Результат: знаходження нових аттракторів – регуляційних смислів.

Техніка: Лист-потік 10 хвилин «Жити – це...».

Актуалгенез: розгортання простору розуміння і переживання власних зусиль жити щодо ситуацій, подій, викликів життя, відношень з іншими.

Результат: знаходження нових аттракторів – контекстних та регуляційних смислів.

Техніка: Ранжування 14-ти цінностей.

Актуалгенез: в присутність спостерігача-профайлера посилює емоційним компонент лабораторно створеного виклику вибору.

Результат: знаходження нових аттракторів – регуляційні смисли.

Техніка: модифікація (рух від найбільш загального) методики «Граничний смисл» Д.О. Леонтьєва (Навіщо людині Свобода?).

Актуалгенез: опрацювання складних понять, які є «систематичними» широкими узагальненнями.

Результат: деталізація змісту – знаходження регуляційних смислів.

Техніка: модифікована методика «Каузометрія» О.О. Кроніка, Є.І. Головаха.

Актуалгенез: пошук смислових зв'язків між елементами та образами їх уявлення про минуле і сьогодення.

Результат: знаходження контекстного смислу.

Техніка: «Тематичний апперцептивний тест» Г. Мюррея.

Актуалгенез: визначення системи апперцептивних очікувань, вектори мотиваційних тенденцій та їх вплив на зміст сприйняття, уяви та трактування події.

Результат: «збирання» й генерація конкретних елементів «картини світу».

Техніка: «Чого я хочу?» Р. Ассаджиолі.

Актуалгенез: створення простору своїх потреб, побажань і очікувань.

Результат: визнавання себе через усвідомлення своїх побажань і потреб.

2. Психосемантичний підхід

Техніка: моделювання «семантичних універсалій».

Актуалгенез: «розпаковування» досвіду взаємодії зі світом через розкриття сукупності стійких подібних оцінок – контекстних універсалій, що розглядається як семантичний код

Результат: розкрити смислових полів.

Техніка: методи особистісних конструктів.

Актуалгенез: виявлення та ранжування особистісних конструктів, ранжування ситуацій неприємностей.

Результат: знаходження смислових зв'язків та усвідомлення акумульованих раніше у попередніх взаємодіях і діяльностях ментальні репрезентації світу.

Техніка: методика «Оцінка специфіки перцептивного світу» В.П. Серкіна.

Актуалгенез: розкриття дії пізнавальних контурів свідомості (сенсорно-перцептивного, уяви, мисленнєвого, афективного та рефлексії) та їх вербально-логічного опредметнення.

Результат: відкриття залежності походження та інтегрування образів «картини світу» від особистісної історії діяльності, системи діяльностей та від ієрархії їх мотиваційних тенденцій.

Техніка: «Фрустровані психологічні потреби» Е. Шнейдмана.

Актуалгенез: оцінка значущості кожної з наданих потреб, які формують стиль (патерни) життя людини.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

Техніка: зміна установок щодо інших Ф. Фідлера.

Актуалгенез: відкриття парафернального типу установки щодо інших і світу.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

3. Екзистенційний підхід

Техніка: «Шкала екзистенції» А. Ленгле і К. Орглер.

Актуалгенез: визначення екзистенційної сповненості: «персональності» як ступеню розкритості у сприйнятті світу і себе (сума самодистанціювання та самотрансцендентності) та «екзистенційності» як здібності включатися в життя, «йти» в світ (сума свободи та відповідальності).

Результат: розкриття внутрішнього терену глибинного шару образу світу, що детермінує «внутрішню визначеність і само-очевидність щодо світу і щодо себе самого».

Техніка: «розсіяна» суфійська техніка «Притча про притчу».

Актуалгенез: розкриває індивідуальні, емоційно зафарбовані засоби змінювати ментальний фокус сприйняття

Результат: визнавання, що є «правда», зумовлююча розуміння та створення нової «правди» – нового регуляційного смислу.

Техніка: методика метафоричного конструювання особистісних концептів.

Актуалгенез: інтеграція у власний досвід реальності, щодо якої ще не існує вирішальних значень та констатацій; усвідомлення смислу – «досвід зустрічі із собою, зі світом й іншими людьми»; «співвіднесення та діалогічний обмін між Я і світом»; усвідомлення базових механізмів дії «інтенціальності», «самотворення», «автентичності», «внутрішньої рівноваги», «свободи», «відповідальності», «трансцендентності»; зміна установок; парадоксальна інтенція; персональне знаходження позиції; до-рефлексія: «Що є мій світ? Хто Я? Що я можу? Що я можу прийняти? Зо мене торкається? До чого я можу звернутися і прийняти близькість? Що я ціную? Що вважає правильним? Щодо чого я проявляюсь і маю внутрішню згоду? Можу я так

жити? Подобається мені так жити? Що я можу зробити для себе? Хороше життя – це яке?»

Результат: відкриття метафоричної проекції, яка розширює і наповнює смислові поля, підтримка адаптивних навиків, зміна атрибутів смислу.

Техніка: гальмування часу в 2 рази на 20 хвилин 1 раз в день продовж тижня.

Актуалгенез: створення простору усвідомленого руху подій і свого впливу на них.

Результат: керування суб'єктивним часом.

Техніка: «Перетворюємо проблеми в ланцюги мети».

Актуалгенез: складання уявлення про свої повсякденні проблеми і формулювання найважливіших з них у вигляді мети.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

Техніка: «Подорож по тілу».

Актуалгенез: усвідомлення свого тіла в якості головної опори життя.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

Техніка: «Місця, які дають мені опору».

Актуалгенез: актуалізація ресурсних місць.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

Техніка: Крісло.

Актуалгенез: встановлення контакту зі світом.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

Техніка: Межі мого дихання.

Актуалгенез: встановлення контакту з тілом як проекції свого співвіднесення зі світом.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

Техніка: Дім.

Актуалгенез: емоційна закріпленість у просторі.

Результат: знаходження регуляційних смислів.

4. Системне моделювання та психодрама

Техніка: моделювання ситуацій, що мають вагому емоційну напругу і розпізнавання знайдених дисбалансів.

Актуалгенез: побудова моделей «Я є Я», «Я і Життя»; «Мое Призначення», «Я і Свобода», «Я і Відповідальність», «Я і мої наміри», «Я і Самотність», «Я і Відношення», «Я і Контроль», «Я і Ресурси», «Я і Соціум», «Я і моє Тіло», «Я і Успіх», «Я і моя Тінь»; відкриття парадоксального сенсу при виявленні переважних станів та програм дій; генералізація «Я»; визначення «супер-позиції»; «тріада»; «тетролемма»; квадрат «Да-Ні»; «контекст станів»; «подорож до глибинної мети»; «порожнє місто»; «матрьошка» – розкриття шар за шаром схованих версій себе; «репетиція Майбутнього»; «бажання і перепони»; «баланс між унікальністю і цінністю», «лінія життя»; «перетворення незворотних подій у зворотні»; «найпотаємніше мое місце з моєї біографії і переважний предмет у ньому»; «монолог від імені предмета»; «ситуація, яка мені не подобається» з метою аналізу складових системи та виявлення неефективного вихідного аттрактору і знаходження тригеру.

Результат: відкриття парадоксального смислу

5. Бодинамічний підхід

Техніка: «Новий позитивний імпринтинг народження»

Актуалгенез: Кодування й реімпринтинг досвіду. Відкриття конденсованого досвіду та фіксованої установки імпринтингу народження як базової крапки біфуркації життя, як фундаменту формування емоційних і поведінкових паттернів й специфічної емоційної забарвленості суб'єктивної моделі реальності.

Результат:

– на емоційному рівні: можливість зустрітися із собою і своїми автоматичними і неусвідомленими, але пізнаваними стратегіями через яскраве забарвлення процесу народження емоційними реагуваннями;

Операційна техніка «Вихід із прокрастинації»

Витоки і загальні положення

На теоретичному рівні, операційна техніка виходу з прокрастинації об'єднує екзистенціальний, системний, квантово-механічний підходи. На рівні практичної реалізації техніка інтегрує операційний метод «логічні рівні» Р. Ділтса та техніки системного моделювання (віртуальне сканування та тріада).

Джерела та передумови методу «системного моделювання» мають витоки із обох галузей наукового пізнання – об'єктивної (природничі науки про матеріальний світ і його закони) та суб'єктивної (гуманітарні науки про досвід, внутрішній світ людини, образи, ідеї). Це забезпечує логічну замкненість та повноту наукового розгляду феноменології системного моделювання. Джерелами виникнення, об'єктивного трактування і пояснення методу системного моделювання у психологічному консультуванні виступають:

– загальна теорія систем – наука про цілісність, логіко-концептуальна теорія та інструмент математичного моделювання будь-яких елементів і просторів (Л. фон Бергаланфі, О. Богданов, М. Месарович, Л. Заде, Р. Акофф, Дж. Клір, А. І. Уйомов, Ю. А. Урманцев, Р. Калман, Е. Ласло, Г. П. Мельніков, Ф. Капра, Дж. О'Коннор, І. Макдермотт та інші);

– квантова механіка – теорія пояснення та практика експериментального вимірювання неживих квантових систем, котрі пояснюють існування змішаних квантових станів і суперпозиції як взаємодії чистого стану системи, вимірювального інструмента та всіх можливих альтернативних станів – змістових компонентів суперпозиції (Н. Бор, В. Гейзенберг, Е. Шредінгер, В. Паулі, А. Ейнштейн (парадокс Ейнштейна-Подольського-Розена), Дж. Белл, Х. Еверетт, М. Менський та інші);

– квантова теорія поля – теорія найбільш фундаментальної та універсальної форми матерії, що лежить в основі всіх її конкретних

– на поведінковому рівні: через відкриття типових поведінкових тактик пошуку найефективнішого способу проходження через вузькі канали, що відбиває звичне реагування на труднощі у реальному житті;

– на моторному рівні через досягнення зон активності тіла (наприклад, замерти та не дихати у труднощах, відчуваючи образу чи відчай, або гнівно вимагати вивільнити прохід і не утруднювати проходження);

– на когнітивному рівні через відкриття та розуміння своїх тактичних дій проходження, визнавання та корекцію свого базового життєвого налаштування.

6. Трансперсональний підхід

Техніка: Тематичне холотропне дихання: «Батьківська система – відношення дитини з матір'ю»; «Особиста історія – витяг і перегляд подій»; «Подолання Страху як ініціація Сили»; «Контакт із собою»; «Життя як подорож»; «Внутрішні простори»; «Внутрішній час»; «Полярність – свобода і відповідальність».

Актуалгенез: поєднує дихання й музику та встановлює зв'язок свідомого і несвідомого.

Результат: енергетизація й каналізація переживань людини з метою тілесного відреагування «емоційних заноз» та відкриття їх смислів.

проявів (Д. Шредер, Р. Фрейман, П. Дірак, О. Клейн, В. О. Фок, Д. Хартрі, Дж. Слетер та інші).

Психологічні коріння системного моделювання беруть начало в:

– екзистенціально-феноменологічному підході, який базується на тому, що в житті людини представлено багато непередбаченого і недетермінованого в силу непередбачуваності і невизначеності самого світу (Л. Бінсвангер, М. Хайдеггер, Е. Гуссерль, Ж. Делез);

– екзистенціально-гуманістичній психотерапії, яка сформулювала ключові проблеми особистості: час, життя, смерть, спілкування, любов, самотність, свобода, відповідальність, вибір, смисл (Дж. Бьюдженталь, Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом, Р. Лейнг, А. Лэнгле);

– психодрами – теорії та практиці «пошарової» емоційної реанімації та досвіду зустрітися з подавленою біллю, припинити її витіснити, прийняти як загальний людський, так і свій приватний особистісний досвід (Дж. Морено, П. Холмс, М. Карп, Е. Банністер, А. Блатнер);

– психосемантиці – методу вивчення особливостей суб'єктивного досвіду, що дозволяє досліджувати структуру образу світу (мотиваційну, цільову, ситуаційну), зміст картини світу, особистісні смисли, здійснювати семантичні описи свідомості (О. Ю. Артем'єва, О. Г. Шмельов, В. Ф. Петренко, О. М. Лозова);

– аналітичній психотерапії, що надає можливість відкриття універсальної здатності особистості до відтворення світу як універсуму, який може бути сприйнятим, осмисленим та оціненим людиною (К. Юнг);

– логічні рівні Р. Ділтс.

Означені джерела вибудовуються у ієрархічну конструкцію, в якій екзистенціальний, системний і квантово-механічний доробок є найбільш вагомим. По-перше, особистісна екзистенціальна взаємодія «зв світом» розуміється нами як безмежність сприймання світу та себе у світі, коли зовнішнє оточення не змінюється, але перманентно стає іншим в силу зміни різних ракурсів «Я» особистості: часових, просторових, смислових, ціннісних, дієвих тощо. Цей феномен може бути представлений різними екзистенціальними гранями, а саме: «просвітлена» свідомість за чань-буддизмом,

«максималістичний вияв особистості» за В. А. Роменцем, «екологічний лад» за Дж. Гібсоном, стан «Я є» за А. Ч. Алмаасом, збагнення глибинної суті та відкриття смислів у «переживанні-проживанні» за І. О. Бесковою. Отже, усвідомлення та відкриття смислів як базових елементів в архітектоніці свідомості особистості, вибудовує, кожен раз, певну «картину світу», яку особистість, однак, сприймає в якості єдино можливої реальності не тільки своєї власної, але й загально прийнятої для інших. В цьому проявляється механізм викривлення особистістю світу і себе, своєї аутентичної сутті, інших людей та їх поведінкових реакцій і переживань. Тому особистість проживає життєвий час в просторі з відкритими на даний момент, але обмеженими смислами, які, з одного боку, збалансували особистісну систему на деякий час і спрямували її на стабілізацію, але, з іншого, затримують динаміку і перехід на новий рівень організаційного порядку. Здійсниться динаміка, перехід або розвиток в крапці біфуркації – в потенціальному наборі всіх можливих спрямувань системи завдяки відкриттю нового смислу, частіше парадоксального, незвичного та протирічного. Без такого відкриття внутрішньо актуалізована необхідність динаміки особистості проявиться в самому слабому аттракторі системи особистості та через кризу, симптом або депресію, зі значно підсиленням проявом, як наприклад, при панічних атаках або хронічному тривожному стані – потребує змін. Духу екзистенціального пізнання відповідають процедури, що створюють оптимальну ситуацію для самопізнання і саморозкриття. Ці процедури відрізняються гнучкістю, не запрограмованістю, прагнення до унікального реагування на унікальну ситуацію консультування, їх спрямованість не тільки на клієнта, але і на самого психолога, на його віддачу, його стани як засаду консультативного процесу, на ставлення до клієнта, на сам процес, на досягнення результату – усвідомлення клієнтом ефективності власного «Я».

По-друге, теорія загальних систем дозволяє виявити не тільки характер зв'язків між об'єктами, що складають складну систему, але й, одночасно, довести роль та значення множинних комбінацій взаємо-впливових факторів, а саме: елементів системи, переважних станів та зв'язків, що складають систему. У фізиці сильних взаємодій

це має назву «bootstrap» (Дж. Чью) – «самоорганізуючі» системи, в яких виникають власні властиві емерджентні якості. Крім того, згідно з дослідженнями Д. Дойча, існуючий первісний точний опис будь-якої ізольованої системи, деталізований опис початкових її станів дає змогу передбачити майбутню поведінку всієї системи, всі можливі варіанти її поведінки та передбачити вірогідність їх виникнення.

По-третє, положення квантової механіки можна розглядати в якості пояснювальної парадигми, в рамках якої накопичується об'єктивна аргументація у пошуку відповідей на питання: «Як з'являється в процесі спостереження суб'єктивна картина світу?», «Як здійснюється перетворення об'єктивно існуючого стану світу в суб'єктивну сприйняту картину світу?».

Спираючись на зафіксовані парадигмальні закономірності і механізми та концептуальні підходи як на знання, технологічне функціонування особистості майбутнього психолога розкривається у практичному оволодінні навичками та в удосконаленні технології діяльності й збагаченні освоєних практичних методів.

Операційні техніки інструментально забезпечують певний вид практичної дії та виступають, на відміну від технології, принципово-особистісними, як особистісне мистецтво виконання конкретних методів. Діапазон технік, по-перше, обмежується професійним досвідом, гнучкістю та чутливістю психолога, а, по-друге, залежить від здатності психолога формувати цілісний процес надання допомоги, визначати його простір та спрямовувати динаміку, формувати певні психологічні стани свідомості, викликати «вегетативний резонанс» (В. Райх) та керувати і крок за кроком обстежувати внутрішній досвід особистості клієнта. Техніка забезпечує процес, який Р. Д. Лейнг описує як такий, що дає можливість настроїтися на цінності, мету і смисл клієнта та знаходитися в єднанні з ними, де «ідентичність не губиться, а стає чіткіше, життєвіше і відбувається стабілізація невідзначених, нестійких, коливних особистісних функцій і структур».

Картина світу та її координатні осі у кожного клієнта унікальні в силу різного ставлення до волі й відповідальності. Різні цінності та змісти, різна траєкторія просування по спіральних динаміках, різний ступінь пробудження (К. Грейвз), що забезпечує розширення

психологічного простору через багатогранність і концептуального простору через масштабування поглядів на життя.

Кожен етап еволюціонування особистості, за Д. О. Леонтьєвим, спрямований на збільшення числа альтернатив, як інваріативність способів здійснення необхідного і збільшення ступенів волі, як зростання можливостей яким бути, як проявляти свої емоції й будувати взаємини з іншими.

Процесуальний план техніки

В ситуації необхідності виходу із прокрастинації актуальними стають питання: «Що нами рухає? Що виступає тією силою, яка латентно має можливість нас переводити на більш високий рівень пробудження? Що дозволяє відмовитися від усталеності в стані спокою на користь усталеності в стані руху?»

У першу чергу, це почуття потоку як оптимального переживання, про який пише М. Чиксентміхайї. Одержати «почуття потоку» можна, згідно з автором, єдиним способом, а саме: вкладаючи зусилля на грані наших можливостей у досягнення будь-чого значущого для нас. Причому цей механізм діє так, що відчуті потік через відчуття радості та задоволення наступний раз шляхом простого повторення ми не зможемо. Треба збільшувати та ускладнювати цілі. Отже, для виходу з прокрастинації необхідно:

- актуалізувати і зрозуміти, що стримує, що зупиняє активність та вирішення важливих завдань;
- визначити, що дає можливість пережити почуття потоку й що стримує це почуття переживати.

Операційна техніка складається з аналізу психологічного простору, який є тлом розгорнення прокрастинації та методів системного моделювання, які забезпечують відкриття парадоксального смислу.

У якості аналізу психологічного простору застосовується схема логічних рівнів Р. Ділтса. Психологічна технологія представлена системним моделюванням, яке дозволяє діагностувати причини та створювати умови реалізації наміру через зміну станів, що лежать в основі прокрастинації (Каліщук, 2018).

Операційна техніка складається із послідовного виконання чотирьох кроків.

Крок 1. Запит озвучується клієнтом, як невирішена проблема, актуальність і необхідність якої усвідомлюється, значущість визнається, але волі діяти і відповідальності за її вирішення клієнт на себе не бере. Відповідно до піраміди логічних рівнів Р. Ділтса визначаються всі можливі характеристики, які відносяться до запиту-наміру, а також ті, які відповідають за його вирішення – це можуть бути рівні, що лежать на два щаблі вище виявленого запиту й ті, на які клієнт відчув вегетативний та емоційний резонанс. На піраміді логічних рівнів Р. Ділтса (табл. 1) знаходимо місце локалізації клієнтського запиту.

Назначаємо технікою «квантового стрибка» Допоміжне Я логічного рівня вирішення проблеми. Додатково призначаються Допоміжні особи двох-трьох рівнів, які знаходяться вище локалізації запиту і також можуть впливати на його вирішення.

Таблиця 1

Піраміда логічних рівнів Р. Ділтса

№	Рівень	Значення	Інтерпретація
9	Місія	В ім'я чого?	Перебуває за рамками особистих інтересів і ролі. Є присутнім у контексті зовнішнього світу.
8	Смисл	Навіщо? Заради кого?	Завжди особистий.
7	Ідентичність	Хто я такий?	Уявлення про себе.
6	Цінності	Заради чого?	Особистий вибір, психологічна норма для себе, важливість для себе.
5	Переконання	Як правильно?	Соціальні, моральні, етичні норми.
4	Мета	Для чого?	Мої результати.
3	Здібності	Як і що можу?	Як я це роблю?
2	Поведінка	Що роблю?	На що спрямована моя активність?
1	Оточення	Що? Хто? Де?	Що волію бачити навколо себе?

Крок 2. Виконується техніка «Віртуальне сканування» з метою визначення ступеню та модальності впливу даного логічного рівня на вирішення заявленого запиту. Клієнт стає в центрі умовного простору, який має контекстну структуру відповідно до системи координат, центром якої виступає клієнт. Назначені Допоміжні Я логічних рівнів розміщуються уздовж однієї з його сторін. Їм пропонується дуже повільно пройти по всій площині простору й знайти ту крапку-місце на координатній площині, яка максимально проявить їх емоційний стан. Допоміжні Я називають свої стани й відношення як зв'язок до клієнта. За названими станами виявляється логічний рівень, який впливає на вирішення проблеми найбільш сильніше. Так прояснюється Фокус запиту, його модальність, інтенсивність та контекст вирішення. Наприклад, при запиті клієнта вчителя середньої загально-освітньої школи: «Прагну написати книгу, але довгий час відкладаю», Допоміжними Я обрані логічні рівні: «цінності», «ідентичність», «смысл». Стан Допоміжного Я – елемента «ідентичність» був охарактеризовано як «тривога, невизначеність, боязливість». Тому його було обрано у якості визначального фактору прокрастинації та Фокусом вирішення запиту.

Крок 3. Назначається часова тріада: «Заборонено-Обов'язково-Дозволено» і вводиться Фокус: «ідентичність». Зчитуються емоційні стани, описується вісім стратегій поведінки клієнта залежно від відкритих станів у точках тріади, залежно від розташування елементів і їх зв'язків у системі.

Крок 4. Інтервенція. Стратегія клієнта включає всі стани і всі зв'язки між всіма елементами проявленої системи. Інтервенція забезпечує зміну емоційних станів на такі, які дозволяють перемістити у часовому аспекті реальності вирішення завдання написати книгу. У результаті інтервенції відбувається розширення психологічного й концептуального просторів особистості, збільшується ступінь свободи, із прийняттям ролі «письменник» як необхідної й достатньої для себе. Основне послання ролі «письменника» визначено як «жити повним і відповідальним життям відповідно до того, хто ти є, і ким ти вчишся стати». Для здійснення інтервенції та змін у системі необхідно створити вільні зв'язки, які є потенціалом для розвитку й

середовищем реалізації цього потенціалу. Завершення, зміна старих зв'язків послабляє (зменшує) можливість повернутися до звичної форми стабільності системи, знов до прокрастинації, а нове середовище, яке визначили контексти координатної площини тріади підтримує процес змін. Цим задовольняється існуюче в системі протиріччя між «структурою та стабільністю» для збереження свого існування й «зв'язками та мінливістю» для розвитку й підтримки свого існування як системи.

Результат. Операційною технікою створюється можливість вимірювати динамічний стан системи, виявляти важливі елементи системи, модальність та силу зв'язків між об'єктами, проявляти смисл, що система носила в собі як старий і помилковий аттрактор, а також довести систему до крапки біфуркації та запустити новий порядок організації системи через переривання постійно відтворюючих у клієнта зв'язків, ставлень, їх розуміння і усвідомлення.

Операційна техніка «Симптом як схований прояв себе»

Витоки і загальні положення

Об'єктивно існуюча переважна відсутність можливості бути собою і проживати життя у модальностях: «я хочу» і «я можу», викликає у людини певні наслідки: дискомфорт, напругу, біль, які функціонально описують поняття «симптом». Симптом, що виникає за умови блокування себе справжнього. Симптом як непроявлене, неусвідомлене «латентне Я», як переживання людиною безкінечних вагань у модальності «я можу» при прийнятті рішень. Екзистенціальний аспект життя як «зусилля у часі» (термін М. Пруста) вимагає від людини прийняти виклик «Бути». Бути не тільки присутнім у житті, але й задаватися питаннями про себе, світ, світ людей, долаючи невизначеність як даність життя. Отже, життя – це досвід «Я» досліджувати «невизначеність» як екзистенціальну даність, щораз роблячи вибір на дихотомічній шкалі «інтерес – страх» на користь одному з полюсів або певній крапці між ними. Симптом завжди підсилює невизначеність, а значить задає окреслену рамку, що містить причини, умови й потенційні ресурси виявити «зусилля в часі» і вийти на новий рівень порядку та організованості життя, в якому переконання, цінності й смисли будуть вже новими, що трансформує існуючу «картину світу» особистості, в якому інтерес і здивування стануть переважними емоційними реакціями у порівнянні зі страхом та тривогою. Ця траєкторія теоретично доступна кожній людині, але практично для більшості залишається ідеальною та недосяжною.

Тому операціоналізація феномену «симптом» має на меті визначення концептуальних положень його формування, заходження засобів діагностики причин включення симптому як їх наслідку та опрацювання психокорекційних методів, що впливають на причину і ефективно перебудовують «картину світу» клієнта. Г. Малейчук виділяє базові «правила» інтерпретації симптому, а саме: симптом

системний феномен; симптом зростає у полі відношення; за кожним симптомом стоїть тінь значущої для клієнта людини; симптом – це патологія контакту зі значущим іншим; симптом – це форма комунікації; симптом – це невербальне послання несвідомого; симптом – це плата за відмову від змін та інші. Виділені автором емпіричні «правила» роботи із симптомом повною мірою окреслюють дослідницький пошук, а тому використовувались нами як базові, але були доповнені екзистенціальним підходом, теорією системних рішень та системним моделюванням.

Інтеграція діагностичної та психокорекційної роботи дозволила визначити вісім концептуальних положень формування симптому, кожен з яких, одночасно, виступає предметним полем надання психологічної допомоги, тобто зумовлює зміст, методи та спрямованість психологічної роботи з симптомом у кожного окремого клієнта. Розглянемо ці концептуальні положення детально:

1. Симптом необхідно аналізувати відповідно до теорії системних рішень з обов'язковим врахуванням чотирьох засад. По-перше, система завжди має мету як звичний бажаний стан, що приводить систему в традиційну рівновагу. Але «звичне» не означає «краще» у контексті симптому. Тому завдання психокорекції полягає у визначенні помилковості цієї мети як бажаного стану системи симптому. По-друге, система завжди має вітальну мудрість і тому «вибирає» або найменш небезпечний на даному етапі функціонування для її життя симптом або, навпаки, у силу значимості інформації, яку несе симптом, його прояв може бути критично граничним, але завжди екологічно можливим і припустимим для системи, принаймні на ранньому етапі прояву симптому. По-третє, симптом як першорядний на нинішній момент життя людини аттрактор, виступає крапкою фіксації через стабілізуючий систему стан, потрібний і важливий системі в даний період її існування. За допомогою симптому система вирішує важливу для себе функцію. Завдання психокорекції полягає у виявленні помилковості вихідного аттрактору, який фіксує звичну рівновагу. Тобто треба визначити стан і потребу, що лежать в основі помилкової фіксації. По-четверте, симптом характеризується своєрідністю своїх об'єктів, станів і зв'язків у системі. Об'єктом виступають люди

або ситуація як елемент системи. Стан – це переживання, яке відчуває елемент у певному важливому для системи контексті. Зв'язок – це відношення, почуття між двома елементами системи. Однакові симптоми в різних клієнтів не є однаковими з точки зору їх систем, бо спираються на своєрідність елементів, станів і зв'язків їх систем, які є унікально представленими і змістовно не співпадаючими. Прикладом прояву чотирьох описаних засад симптому як системи може слугувати поведінковий симптом: само ушкодження (порізи лезом шкіри рук) підлітком дівчинкою 13-ти років. Симптом проявляється усередині сімейної системи, в якій: об'єкти – члени родини; зв'язок – відносини між членами родини; стан – відчуття підлітка в момент самоушкодження й після нього. Бажаний стан, мета системи (сім'ї) полягає у вимозі: підліток повинна змінитися, стати більш зручнішою і проявляється у частих претензіях до дівчинки. Вихідний помилковий аттрактор: невдоволення батьків дитиною, засноване на хибному сформованому образі дитини, а саме: «невдячна донька». Новий аттрактор: «задоволена підлітком потреба в прийнятті й схваленні». Як проміжна мета: «уважне й доброзичливе відношення в родині до дитини». Робота полягала у переформуванні переконань батьків щодо поведінкових проявів доньки-підлітка.

2. Симптом як внутрішньо-особистісний конфлікт, з неусвідомленою потребою. Симптом завжди проявляє незадоволену потребу, завдяки симптому ця потреба шукає можливість бути вдоволеною. Незадоволена потреба підживлюється енергією внутрішньо-особистісного конфлікту, наприклад, між: «прагну» і «можу» (прагну виїхати жити в Канаду, але не можу заробити гроші на переїзд); «прагну» і «повинен» (прагну бути активної й вільної, але повинна бути з дитиною, бо їй всього 2 роки); «почуваю» і «роблю» (не кохаю чоловіка, але прагну одержувати від нього гроші й роблю так, що він їх дає); «очікуваннями» і «реальністю» (хотілося б щоб чоловік не пив багато, але друзі сприяють випивці); «вимогами інших» і «власними бажаннями» (донька повинна емоційно замінити матері померлого чоловіка, але донька не тато, у неї своє особисте життя); «ідеалізованими переконаннями» й «можливостями» (мама повинна вибудувати ідеальні відносини з дітьми, але у неї це не завжди виходить).

3. Психологічний зміст симптому суб'єктивний й унікальний. Симптом формується у конкретному життєвому контексті, в певній ситуації. Контекст появи й функціонування симптому визначається системою, в яку включений клієнт, а саме: відносинами, зв'язками й об'єктами системи. Зміст симптому наглядно описується за допомогою логічних рівнів Р. Ділтса. Наприклад, симптом може проявлятися на рівнях: поведінки: «Що я роблю відчуючи симптом?»; здібностей: «Як роблю? Що можу?»; цінностей: «Заради чого?»; ідентичності: «Хто я, коли хворію?».

4. Значення симптому завжди є способом послання, адресованого системі. Це може бути спосіб збільшити дистанцію, окреслити свої границі. Або навпаки, спосіб скоротити дистанцію, одержати турботу, увагу й підтримку. Функція комунікації описана З. Фрейдом у понятті вторинної вигоди. Але крім міжособистісної маніпулятивної комунікації в симптомі проявляється тілесне вираження значенневого змісту. Це тілесне послання проявляє завжди особистісну регресію, у силу того, що тілесна соматична ідентифікація являє собою процес первинного пізнання життя в дитини, і вона за часом передуює психічній ідентифікації.

5. Будь-яка система є одночасно стабільно-динамічною, а тому має полярне дихотомічне прагнення: з одного боку, до сталості й стабільності, що дозволяє зберігати наявні зв'язки, відносини й об'єкти. З іншого боку, система прагне до зміни, тому що їй необхідно пройти повний цикл розвитку, а для цього знаходити можливості для переходу на новий більш високий рівень порядку. Симптом же виступає проявом захисту системи від необхідних змін, використовуючи найслабшу ланку. Наприклад, у родинній системі це, як правило, дитина – найбільш емоційно залежний член. Проблеми дітей завжди «працюють» на сімейний гомеостаз, навіть якщо діти дорослі. На рівні організму – це найбільш нестійкий орган.

6. Симптом виконує функцію підтримки стабільності системи, а клієнт несвідомо проявляє лояльність системі. Психологічна допомога актуалізує у клієнта необхідність вибору між власним благополуччям та благополуччям системи. Прямі обговорення змісту й значення симптому для системи викликають у клієнта опір. Крім того,

посилення власної автономії клієнта і його дистанціювання від системи, викликає автоматичне посилення прагнення системи повернути його в колишній симптоматичний стан. Тому психокорекційні методи повинні базуватися не на протидії системі, а на приєднанні психолога до неї. Техніками такого приєднання виступають: визначення захисної функції симптому; парадоксальна інтенція В. Франкла; позитивна коннотація С. Палаццолі; посилення переживання за допомогою холотропного дихання за С. Грофом; відкриття парадоксальних смислів при прямому і зворотному читанні смислів системи «я і мій симптом», як часовий і просторовий прояв зв'язків у системі.

7. Симптом може бути усунутий тільки шляхом зміни системних зв'язків. Симптом акцентує напругу контакту зі значимим іншим і потребує зміни ставлення до нього. Інтервенція полягає в створенні нового аттрактору в ставленні до значимого іншого, який зможе не тільки стабілізувати порядок у системі, а й створити нові зв'язки, змінюючи стани і ставлення всередині системи.

8. Симптом завжди містить парадокс, головною площиною прояву якого є положення, що симптом виступає проявом проблеми і, одночасно, він є носієм інтенційного засобу її вирішення. Сутність симптому полягає в тому, щоб відобразити світ який створив клієнт, відтворити головний сценарій, в якому переконання, цінності та ідентичність клієнта потребують змін, а елементи системи, до якої клієнт належить такі зміни не підтримують. Це викликає неурівноважений стан, який треба урівноважити. Існує два шляхи такого урівноваження: або залишити себе у стані вагання та невдоволеності, або вибираючи власну відповідальність і свободу вибудувувати новий сценарій і новий варіант свого світу. Як тільки клієнт дозволяє собі бути відповідальним і обирає нову можливість для себе, формується новий простір його життя, в якому змінюються зв'язки в системі й сенс в симптомі зникає. Технологія роботи психолога з тілесними та психічними симптомами клієнта складається з етапів (горизонтальне розвертання) та рівнів (вертикальне занурення) такої роботи і, водночас, вимагає побудови загального феноменологічного простору особистості, що переживає симптом, з визначенням головних його координат.

Процесуальний план техніки

Перший крок полягає у диференціації і конкретизації запиту – знаходження проблемної зони. Вважаємо доцільним використовувати схему Я. Рейковського. Відповідно до схеми здійснюється:

1. Аналіз поведінки, що містить 2 аспекти:
 - інструментальний – якість, швидкість і адекватність дій;
 - відносини – щодо виконуваних дій, оточення, самого себе, своєї ролі.
 2. Аналіз процесів регулювання поведінки:
 - процеси інструментальні:
 - орієнтаційні – включають оцінку адекватності сприйняття, здатності осмислення явищ, формування понять;
 - інтелектуальні – створення програм діяльності, оцінка ефективності планування, вирішення проблем;
 - виконавські – психомоторні і вербальні реакції
 - процеси відносин:
 - емоційні – ступінь відповідності між характеристиками ситуації і особливостями емоційних реакцій: за тривалістю, силою знаком і змістом;
 - мотиваційні – оцінка виду й інтенсивності мотивів, які спонукають індивідуума до дії.
 3. Аналіз механізмів регуляції, які визначають установки клієнта:
 - операційні – системи навичок, умінь, знань;
 - динамічні – особистісні прояви.
 4. Аналіз генези механізмів регуляції (як і в яких умовах формувалася психіка клієнта?):
 - історія дидактичних процесів;
 - історія виховних процесів, яка зумовлює формування системи очікувань, потреб та відносин.
- Мета аналізу: визначення джерел патології і зон ефективного функціонування.

Другий крок – розширити рамки переживання клієнта, що означає перейти від страху реакцій тіла до усвідомлення цілісного

процесу тілесного реагування як установки та її значення для знаходження нової точки збірки особистості. Конкретні операції етапу:

- з'ясувати який стан стоїть за симптомом;
- визначити, що означає цей стан, що він приховує в дійсності («Від чого захищає симптом?»);
- знаходження глибинної мети – внутрішні координати рівноваги та шлях до неї;
- аналіз прив'язки симптому до минулого, до людей з минулого;
- кваліфікація переживання, станів, відкриття парадоксальності цих зв'язків і встановлення нового аттрактору;
- знаходження контекстних і регуляційних смислів.

Означені операції реалізуються такими вправами: «Синхронізація органів і тіла», побудова моделі «Я і Симптом», введення Допоміжних ролей: «Моя ціль», «Ціль симптому», «Моє Минуле» і «Моє Майбутнє».

Третій крок – робота з негативними переживаннями через Допоміжну роль. Питання до Допоміжної особи: «Коли ти відчуваєш це стан, скажи, що він дає тобі важливішого і значимого?» Вправи «Я і Свобода», «Я і Відповідальність», «Подорожування до глибинної мети» забезпечує усвідомлення місця і ролі симптому і визначення контекстних смислів щодо його фіксації.

Результат. Симптом завжди являє собою виразний стимул, спрямованість якого, в перше чергу, стосується рішучості та відповідальності людини за свій вибір, за створення нового ставлення до значущих інших, до нового простору. Тому, симптом є болісним механізмом еволюціонування людини та створення себе нової. Координатні осі «картини світу» людей унікальні. І, в першу чергу, це стосується різного ставлення до свободи та відповідальності. У кожному конкретному випадку діагностичної та психокорекційної роботи з досліджуваними відкриваються різні цінності та смисли, різна траєкторія просування по «спіральному динамікам» К. Грейвза, які забезпечують розширення та багатогранність психологічного і масштабність концептуального просторів життя людини. Збільшення числа альтернатив і ступенів свободи та можливостей яким бути, як проявляти свої емоції та будувати взаємовідношення з іншими – є

шляхом переоцінки себе і ситуації, зміни звичних стереотипів поведінки і, як результат, видужання.

Симптом завжди проявляється у схованому вигляді. Зовні симптом проявляється дискомфортом, напругою і біллю, всередині – це прояв плати за можливість бути нерішучим і не вільним. Симптом – це зупинка в часі і порушення синхронізації руху особистості й об'єктивного руху життя. Відчуваючи симптом, клієнт несвідомо уникає важливих переживань у своєму житті, а зміщує їх в область переживань із приводу свого симптому. Замість питання «Хто Я?», пов'язаного для клієнта з екзистенціальною тривогою, на перший план виступає питання «Що із мною?». Екзистенціально-системний підхід знаходить відповідь на питання: «Як клієнт створює свій досвід, взагалі, і свій симптом, зокрема?» Системне моделювання дозволяє здійснити опір на почуттєве усвідомлення реального часу й світу клієнта і, як система операційних технік одночасної діагностики й інтервенції, встановлює:

- на рівні простору: елементи системи та контекст;
- на часовому рівні: причинно-наслідкові зв'язки і баланс між минулим і майбутнім;
- точки інтервенції для створення нового позитивного аттрактору.

В своїй цілісності екзистенціально-системний підхід забезпечує створення у клієнта нової, більш об'єктивної реальності, нової особистісної площини, в якій простір особистісного шляху та ефективність його проживання змінюється у динаміці обертання до себе, до суттєвих життєвих змін і базується на формуванні нового досвіду бути вільним і рішучим в своїх виборах та відповідати за них.

ДИЗАЙН ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ

Мета психотехнічного семінару – актуалізувати екзистенційні та системно-динамічні ракурси уявлення себе та світу, які складають суб'єктивну дійсність особистості та визначають масштаб (горизонтальний план діяльностей) і глибину (вертикальний план смислотворення) породження і відображення реального світу.

Завдання психотехнічного семінару:

1. Розкрити унікальність суб'єктивного уявлення світу.
2. Усвідомити причину та смислову детермінованість персональної системи відношень до оточуючих у батьківській, родинній, професійній, дружній тощо системах та відкрити їх етіологічні фактори.
3. Простежити зв'язок між ланцюгом життєвих подій, який вибудовується в життєву та особисту історію та уявленнями про них.
4. Визначити єдність базисних параметрів людини: психічного та тілесного через аналіз нейрофізіологічного, нервово-м'язового та феноменологічного аспектів емоцій.
5. Охарактеризувати якість, силу і модальність емоційних станів як критеріїв життя людини в потоці.
6. Означити тенденції повторюваної поведінки (патернів), які залежать від ускладнень свідомо керувати «звичними» емоціями з парафернального емоційного спектра.
7. Розкриття нових можливостей на засаді набуття нових орієнтирів, розширення простору і відкриття нових засобів «Я-Можу-Бути-Тут».

Тривалість психотехнічного семінару – 45 годин: 9 занять по 5 годин, 3 заняття на місяць.

Заняття 1.

Зустріч із собою у просторі емоційних і поведінкових патернів несвідомого

1. Головний постулат: «Осягнення незнайомого себе».
2. Техніка «Новий позитивний імпринтинг народження».
3. Питання для самопізнання.
4. «Методичний терен».

Життя починається раніше народження.

Головний постулат: «Осягнення незнайомого себе».

Імпринтинги перших чотирьох контурів свідомості (базових перинатальних матриць) є базово-зумовлюючими в силу неухильно встановленого ієрархічного зв'язку й строгої контурної відповідності, згідно з якою «всі небезпеки перших чотирьох контурів формуються в латентній формі... й можуть бути вирішеними вдалим їх оволодінням» (Балацький, 2008: 54-55) через тілесно організовану дію переживання.

Техніка «Новий позитивний імпринтинг народження».

Алгоритм операцій:

1) відбір учасників, а саме: індивідуальний екзистенціально-гуманістичний аналіз світу клієнта, структури значущих зв'язків у системі клієнта, патернів, які він використовує, розкриття особливостей динамічності його суб'єктивної моделі світу, визначення усвідомленості себе та відповідальності за себе і свій світ;

2) міні-лекція щодо детермінації життєвих подій клієнта, зв'язку досвіду народження і особистісної дійсності, в основі якої лежить унікальна «картина світу»;

3) виконання вправи «Я і мій Світ» з участю п'яти допоміжних осіб для визначення вихідних у життєвому просторі клієнта емоційних станів;

4) тілесні вправи «Вісімка», «Поплескування», «Погладжування» з метою синхронізувати тілесні та емоційні стани учасників; підготувати учасників до значної фізичної активності в процесі проходження штучного родового каналу; продіагностувати ступінь довіри-недовіри учасника до інших і його готовності до тісної взаємодії з групою; чуттєво об'єднати групу;

5) свідоме проходження штучного родового каналу кожним учасником групи;

6) бодинамічна психокорекція ведучим емоційних станів клієнта в першій перинатальній матриці, а саме: зниження тривоги; припинення болісних відчуттів; зрівноважування дихання; завершення емоцій відрази, образи, страху, відчаю, роздратування; накопичення емоційного і соматичного задоволення як базового ресурсу;

7) активне переживання і семантично-тілесне закріплення стану четвертої матриці;

8) зворотній зв'язок учасників групи про проходження клієнтом штучного каналу;

9) порівняння отриманого практичного досвіду з інформацією щодо власного народження, якщо клієнти її мають;

10) завершення процедури усвідомленого народження:

– обговорення станів та поведінкових стратегій клієнта у другій та третій перинатальних матрицях, які відрізняються формою будови та засобом їх проходження;

– опис ведучим та спостерігачем-профайлером загальної траєкторії руху та особливостей емоційного реагування продовж всього процесу з фіксацією на станах четвертої матриці, як фінальної і домінуючої в обставинах штучного створеного утруднення та перешкоди;

11) зворотній зв'язок від учасника щодо отриманого досвіду, усвідомлення зв'язку своїх дій з емоційним відреагуванням в межах кожної матриці, задоволеності результатом чи переживання тих труднощів, які проявились та необхідності подальшої динаміки і повторної процедури.

Питання для самопізнання.

1. Чи є у мене ритми – те, що повторюється в житті, те, що відбувається регулярно і дає мені простір?

2. Чи потрібні мені ритми? Чи відчуваю я себе вільним у тому, що регулярно відбувається, або це робить мене невольним?

3. Як я переживав тіло протягом свого життя? Чи часто переживав його як хворе тіло? Заважало воно мені у хворобі? Як тіло вбудується в моє життя?

4. Які сімейні традиції я переживав у зв'язку з тілесністю? Яке значення надавалося тілу?

5. Як я ставлюся до своєї тілесності? Що для мене значить моє тіло? У яких стосунках: близькості і дистанції я перебуваю з ним? Як я його переживаю? Через що я відчуваю себе дуже маленьким або занадто великим в ньому?

Методичний терен: «Які можливості відкрило заняття?» (Взнавання і декодування імпринтингів, спіральних патернів, встановлення контакту з тілом).

Заняття 2.

Метафоричне конструювання особистісних концептів

1. Головний постулат: «Світ як форма: простір і час засобу буття заповнюється змістом – метафорами-сміслами».

2. Вправа «Метафоричний образ дитини» (О.В. Сидоренко).
3. Вправа «Метафора кольору» (О.В. Сидоренко).
4. Вправа «Циферблат якості» (Ю. Борисов).
5. Вправа «Метафора квітів» (О.В. Сидоренко).
6. Тематичне холотропне дихання.
7. Питання для самопізнання.
8. «Методичний терен».

Форма ототожнюється зі змістом

Головний постулат: «Світ як форма: простір і час засобу буття заповнюється сміслами». Метафори являють собою узагальнення досвіду трактування світу, життя людини в світі та всіх форм співвіднесення з ним. Світ виступає формою, яка не несе певного смислу до моменту емоційної, дієвої, і, як наслідок, змістової «зачепленості» ним. Людина створює прецеденти емоційної, пізнавальної, соціальної, культурної «доторканності» до світу, а потім наповнює світ змістом, структурує, збагачує смисловими зв'язками між його елементами, будує певну конструкцію парафернальної комбінації смислової архітекτονіки своєї свідомості. Реальний світ як єдина для всіх форма життя наповнюється у кожній людини різним змістом та змальовується різними сміслами, які завжди метафоричні.

Вправа «Метафоричний образ дитини». Завдання до учасників: «Придумати два питання, які б допомогли викликати у людини реакції його Дитини. Реакції Дитини можуть мати форму або

спонтанних-невербальних реакцій, або мовленнєвих споминів, або асоціацій і метафор. Після отримання реакцій формується текст метафоричного образу Дитини певного учасника: «Хлопчик, який...» («Дівчинка, яка...»).

Вправа «Метафора кольору». Учасники отримують папірці, пофарбовані в складні кольори (перлинно-сірий, малиновий, бежевий з рожевим відливом, блакитно-бузковий, колір кавового зерна, суцвіть мімози, колір морської хвилі тощо). Папірці однакового кольору знаходяться у трьох учасників групи. Завдання полягає у метафоричному формулюванні відчуття кольору, наприклад: «колір першого кохання», «колір підступності», «колір нескладеного екзамену», «колір стану душі після розлучення» тощо у знаходження учасників з подібними кольорами. Ведучий пропонує пробувати раз у раз, продовжувати виробляти ідеї і образи, які поступово приведуть до знаходження шляху до розуміння.

Вправа «Циферблат якості». Учасники у відповідь на озвучені два прикметника, наприклад: «довге і чорне», «блакитне і неминуче», «жовте і туманне» тощо, поєднують їх в метафоричний образ.

Вправа «Метафора квітів». Учасники обирають і приводять метафоричний їх опис квітів, з яких буде складатися їх букет, наприклад: «квіти-провісники» (ромашки), «квіти-заклинання» (незабудки), «квіти – символи багатодітності» (конвалії), «набатна квітка» (дзвіночок) тощо.

Тематичне холотропне дихання: «Батьківська система: відносини дитини з матір'ю».

Питання для самопізнання:

1. Що б я хотів прояснити?
2. Чому виникає тривога? Що тривога розкриває в мені?
3. Коли я гублю себе?
4. Як і в чому проявляється моє «Да!» життю?

Методичний терен: «Які можливості відкрило заняття?» (Подолання звичного, стереотипного сприйняття, розвиток спонтанності та креативності при побудові цілісного метафоричного образу).

Заняття 3.

Картина світу

1. Головний постулат: «Діалогічна тканина людського життя».
2. Вправа «Мій світ» (Що є Світ?) модифікація методики «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.
3. Вправа «Моя Професія» (Що є моя Професія?) модифікація методики «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.
4. Вправа «Я Психолог Консультант» (Хто Я в професії?) модифікація методики «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.
5. Вправа «Мій професійний шлях» (Куди веде мене Професія?) модифікація методики «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.
6. Вправа «Виокремлення ознак образів картини світу».
7. Тематичне холотропне дихання.
8. Питання для самопізнання.
9. «Методичний терен».

Що всередині, те і ззовні

Гермес Трисмегіст

Головний постулат: «Діалогічна тканина людського життя».

«Жити – це означає брати участь в діалозі: запитувати, слухати, відповідати, погоджуватися... У цьому діалозі людина бере участь повністю всім своїм життям: очима, губами, руками, духом, усім тілом, вчинками. Вона вкладає всю себе в слово, і це слово входить в діалогічну тканину людського життя, в світовій симпозіум» (Бахтин, 1979: 318). Так створюється «текст життя», образ світу і картина світу як інтенційно-активована динамічна смислова мережа з мультиформатною структурою множини індивідуально налаштованих образів світу і себе в ньому та ієрархічних смислових зв'язків (відношень) між всіма специфічними елементами, що складають часткові образи і мережу в цілому.

В силу своєї соціальної сутності людина в будь-якій своїй дії експліцитно або імпліцитно співвідноситься з реальним (зовнішнім) або інтеріоризованим (внутрішнім) Іншим. Така дія співвіднесення містить сприйняття, інтерпретацію, оцінку і формування дії і зумовлює метафоричну взаємо зворотну зміну планів інтер- і інтраперсональних комунікативних відносин. Саме тому, внутрішня

індивідуальна діяльність людини має комунікативний вимір, в якому кожна дія постає як «текст», що відрізняється унікальною псіхосеміотичною організацією парафернальної картини світу.

Вправа «Мій світ».

Вправа «Моя Професія».

Вправа «Я Психолог Консультант».

Вправа «Мій професійний шлях».

Вправа «Виокремлення ознак образів картини світу». Аналіз ознак-дескрипторів в порівнянні чотирьох вибудованих образів картини світу: масштабність; чіткість; емоційна забарвленість; присутність минулого, сьогодення і майбутнього; аналітизм і синтетизм; відокремленість себе із зовнішнього середовища; активність-пасивність; знаковість (символічність); рефлексивність; насиченість інтерперсональними відносинами; конформність; детермінованість світоустрою; ступінь загальної розвиненості; особливості розвитку репрезентативної системи.

Тематичне холотропне дихання: Особистісна історія – витяг та перегляд подій.

Питання для самопізнання:

1. Яка моя екзистенційна реальність, що мене обтяжує (заповдіює біль, заважає, наповнює мене, радує)?
2. Чим я зайнятий у своєму житті?
3. З чим стикаюся?
4. Що мене зачіпає?
5. Про що йде мова в теперішній час в моєму житті?
6. В чому я живу?

Методичний терен: «Які можливості відкрило заняття?» (Знаходження автентичної внутрішньої позиції щодо певної ситуації. Набуття «засобу виразу себе» (знайдений смисл → новий патерн) відповідно до внутрішньої позиції й реальної ситуації викликів життя).

Заняття 4. Прийняття

1. Головний постулат: «Світ «говорить» з людиною ще до того, як вона сама навчається говорити».
2. Вправа «Мій ранок».
3. Тетралема «Вибір варіантів».
4. Техніка «Чарівний магазин».
5. Тематичне холотропне дихання.
6. Питання для самопізнання.
7. «Методичний терен».

*Внутрішня згода – це свобода.
Альфред Ленгле*

Головний постулат: «Світ «говорить» з людиною ще до того, як вона сама навчається говорити». Завдяки неминучого співвіднесення зі світом, існує, з одного боку, залежність (несвобода, необхідність), з іншого боку, відкриваються вільні простори і можливості для дії людини і її переживань. І те, і інше «говорить» щось людині. Людина переживає їх, водночас, і як імперативний тиск, непохитність і стабільність, а також як запрошення, можливість і привабливість. При всій стабільності пов'язаності зі світом, «Буття-в-світі» має фундаментально динамічну природу, воно є діалогічним і обмінним. Для нього характерне зростання. Такий рух супроводжується глибоким і, найчастіше, несвідомим переживанням: «Цей світ стосується мене!»

Вправа «Мій ранок». Для чого я прокинувся зранку? Що змушує мене прокидатися вранці? Що мене притягує в новому дні? Як я зазвичай прокидаюся вранці? Які соматичні, психічні та особистісні засади визначають мій ранок? Яке головне переживання (очікування) детермінує мій ранок?

Тетралема «Вибір варіантів» – логічна структура для завдання вибору (Каліщук, 2017; Фон Кибет, 2014). Питання у точці «Одне»: «Де у вас найперший досвід, коли ви намагаєтесь щось зробити в аспекті теми вибору? Коли у Вас викликається цей стан?» Питання у точці «Інше»: «Що ви робите для того, щоб зробити вибір у вигляді стану? Хто проявляє таку поведінку (стан через дію), коли ви в точці Одне? Як ви сприймаєте реакцію інших? Ви відчуваєте, що вони так

вас сприймають? Хто так ставиться до вас? Питання у точці «Одне й інше»: «Хто так поведився у вашому житті? Чи контролюєте ви так себе в аспекті теми вибору? Чи дає це вам можливість домогтися бажаного в аспекті теми вибору?» Визначення переважних стратегій цієї позиції, а саме:

1. Компроміс – поєднання різних мотивів (в одне і в інше) з перевагами правильного вчинку. «Одне» і «Інше» з'єднуються одночасно в просторі і в часі.
2. Інтеграція – почергове з'єднання «Одного» й «Іншого».
3. Уявні протиріччя – правильна помилка і неправильна правда – приймаю «Інше» як правильне, а «Одне» як помилкове.
4. Зсув тез – зберігаючи те, що було правильно в минулому, адаптуємо його до нових умов.
5. Парадоксальні зв'язки – нове розуміння правильного і неправильного в силу того, що звична оцінка дій виступає перешкодою.
6. Зсув посилок (зміна позицій) – зміна способу своєї дії в силу того, що і «Одне» й «Інше» може бути правильним за певних умов.
7. Абсорбція – важкі ситуації сприймаються як частина того, завдяки чому ми зростаємо в силу інтеграції та перетворення відкинутої частини себе.
8. Дозволити силі невибраного влитися в вибране, коли вдається адекватно розлучитися з однією стороною на користь іншої: «Гарне, що було я залишаю, а від всього іншого я тепер відмовляюся – зміна елементів вибору».
9. Класичні над-сумарні поєднання – вихід за рамки колишніх альтернативних варіантів, синтез цілого більше, ніж сума його частин
10. Багатозначність – кілька варіантів описів реальності різними людьми (наприклад, близнюки по різному описують сімейну систему).
11. Систематична двозначність – і Одне й Інше – два аспекти, які відносяться до більш широкій структурі, яка можлива тільки завдяки несумісності одного й іншого (два ока бачать поверхнево, але обидва разом дають об'ємне сприйняття).
12. Нечіткість – з'єднується в прикордонній зоні з аморфним кордоном, в якому існує приналежність до обох полюсів вибору.

13. Поділ контекстів – правильність обох полюсів в силу того, що вони відносяться до різних контекстів (сімейний, внутрішньо-особистісний, професійний тощо).

Питання в точці «Ні Одне й ні Інше»: «В який момент виникло протиставлення «Одного» й «Іншого»? Через що це питання стало для вас важливим? Про кого або про що нагадують вам позиції «Одне» й «Інше»? Які асоціації приходять до вас голову в зв'язку з «Одним» й «Іншим»? Що виявиться на порядку денному під час вирішення дилеми між «Одне» й «Інше»? В якому контексті протиставлення «Одного» й «Іншого» має для мене смисл? У чому тут криється смисл для мене?»

Техніка «Чарівний магазин» з метою узгодження полярних позицій вибору.

Тематичне холотропне дихання: Контакт із Собою.

Питання для самопізнання.

1. Як я обходжуся з проблемами?
2. Що я роблю коли у мене проблеми?
3. Який у мене досвід обходження з проблемами?
4. Як я обходжуся з проблемами інших?
5. Що стоїть за моєю дією при вирішенні проблеми? Що я компенсую?
6. Що я відчуваю при вирішенні проблеми?
7. У чому полягає внутрішня згода із ситуацією?

Методичний терен: «Які можливості відкрило заняття?» (Оновлення «мнемічного контексту» екзистенції та життєвих відносин (до інших людей, до світу) через налаштування внутрішнього діалогу й залучення всіх пізнавальних контурів переробки переживань і тілесних відчуттів – розширення репертуару ментальних репрезентацій).

Заняття 5.

Захист

1. Головний постулат: «Тут так багато захисту, що я Можу Бути».
2. Вправа «Зміна установок щодо інших» (Каліщук, 2014).
3. Вправа «Фрустровані психологічні потреби» Е. Шнейдмана (Шнейдман, 2001).
4. Вправа «Ситуація, яка мені не подобається».
5. Вправа «Монолог від імені предмета» (Сидоренко, 2002).
6. Вправа «Я і Життя».
7. Тематичне холотропне дихання.
8. Питання для самопізнання.
9. «Методичний терен».

Жити – значить перебувати у постійній небезпеці.

Ірвін Ялом

Головний постулат: «Тут так багато захисту, що я Можу Бути». Я можу бути тільки там, де є захист. Захист може представляти фізичні умови: дім; власні здібності: бути в змозі робити щось для себе, захищати себе, визнавати реальність і обходитися з реальністю; вміння підтримувати себе; знати про свою силу і відповідність умовам, в яких я є.

Вправа «Зміна установок щодо інших». Інструкція: «Оцініть за наведеною шкалою якості, які властиві:

1. реальній **найбільш** переважній для Вас людині, не називаючи її прізвища;
2. реальній **найменш** переважній для Вас людині, не називаючи її прізвища;
3. Вам самому.

Шкала оцінок від «0» до «9» 0__1__2__3__4__5__6__7__8__9

Таблиця 2

№	Якості людини	Оцінка найбільш переважної людини	Оцінка найменш переважної людини	Оцінка самого себе
1	2	3	4	5
1	Працьовитість			
2	Ініціативність			

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
3	Акуратність			
4	Професійна компетентність			
5	Організованість			
6	Старанність			
7	Енергійність			
8	Відповідальність			
9	Працездатність			
10	Дисциплінованість			
11	Доброчинність			
12	Справедливість			
13	Колективізм			
14	Уміння держати слово			
15	Чуйність			
16	Урівноваженість			
17	Скромність			
18	Зовнішня привабливість			
19	Життєрадісність			
20	Широта кругозору			

Підрахунок показників методики:

1. показник MPC як середньоарифметичне значення у стовпчику «Оцінка найбільш переважної людини»:

$$MPC = \frac{\sum_{i=1}^{20} MPC_i}{20};$$

2. індекс LPC як середньоарифметичне значення у стовпчику «Оцінка найменш переважної людини»:

$$LPC = \frac{\sum_{i=1}^{20} LPC_i}{20};$$

3. показник CO як середньоарифметичне значення у стовпчику «Оцінка самого себе»:

$$CO = \frac{\sum_{i=1}^{20} CO_i}{20};$$

4. індекс ASO за формулою:

$$ASO = \sqrt[20]{\sum_{i=1}^{20} |MPC_i^{20} - LPC_i^{20}|}$$

5. індекс адекватності самооцінки (A) за формулою:

$$A = \frac{MPC - CO}{MPC - LPC};$$

6. індекс тотожності (Y_T) за формулою:

$$Y_T = 1 - \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{20} |M_i^{20}| \times 6}{20 |20^2 - 1|}}, \text{ де}$$

$$M_i^{20} = |CO_i^{20} - |CO_i^{20} - M_i^{20}||;$$

$$M_i^{20} = \frac{MPC_i^{20} + LPC_i^{20} + CO_i^{20}}{3};$$

7. індекс самокритичності (P) за формулою:

$$P = 20 \times (CO - MPC).$$

Нормативні значення показників методики (n=5000) наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Нормативні значення індексів

№	Індекс	Рівень		
		Низький	Середній	Високий
1	LPC	$\leq 3,1$	3,2 – 4,1	4,2 \geq
2	ASO	$\leq 10,0$	10,1 – 17,0	17,1 \geq
3	A	0,46 >	$\leq 0,25 - 0,45 \geq$	< 0,24
4	Y_T	1 >	$\leq 0 - 1 \geq$	< 0
5	P	1 >	$\leq 0 - 1 \geq$	< 0

Індекси LPC й ASO дозволяють визначити тип установки досліджуваних щодо інших: активно-позитивний (АП), функціонально-діловий (ФД), ситуативно-суб'єктивний (СС), нейтрально-байдужний (НБ), сховано-негативний (СН), які проявляють певну схильність сприймати вербальні й невербальні реакції інших й їх дії та реагувати на них з постійністю, незалежною від часу, людей та обставин. У табл. 4 наведено співвідношення індексів LPC й ASO та відповідний тип установки щодо інших.

Таблиця 4

Тип установки щодо інших

№	Тип установки	Рівень індексу LPC	Рівень індексу ASO
1	Активно-позитивний	високий	середній
2	Ситуативно-суб'єктивний	середній, відносно-високий	високий
3	Функціонально-діловий	низький	високий
4	Нейтрально-байдужий	високий, середній	низький
5	Сховано-негативний	низький	низький

Ситуативно-суб'єктивний тип установки відрізняється схильністю диференціювати своє ставлення до інших в залежності від власного емоційного стану, ситуативного сприйняття обставин та відчуття власного прийняття оточуючими. Слабкий емоційний контроль та відсутність емоційної стабільності призводить до різких коливань настрою, під впливом суб'єктивних чинників. Функціонально-діловий тип установки характеризується диференційним ставленням до людей в залежності від корисності, поділом оточуючих на категорії: корисні, малокорисні, некорисні. До «корисних» ставлення позитивне, уважне, з проявом заохочення. Нейтрально-байдужий, в основі якого лежить закритість особистості від емоційного втручання в себе і відсутність прояву інтересу і щирості до інших. Особистість знаходиться у закритому панцирі, який відсторонює її від інших на емоційному рівні, спілкування ввічливе, рівне, але поверхове і відчужене. Сховано-негативний тип, прояв якого збільшується у часовій динаміці останніх років має характерну розпізнавальну особливість – помічати та виділяти негативні моменти у інших, на які експресивно реагує, породжуючи агресивність та недобррозичливість оточуючих. Активно-позитивний тип установки виступає професійно важливою якістю фахівців типу професій «людина-людина», характеризується доброзичливим ставленням до всіх, без оцінювання та вимог. Особистість авансує іншим добре ставлення і викликає зустрічну доброзичливість, завищує оцінки іншим, не помічає негативу, налаштована на все позитивне. Породжує коло себе атмосферу доброзичливості й урівноваженості.

Відкриття типу установки забезпечує усвідомлення парафернального ставлення до інших людей і до світу.

Вправа «Фрустровані психологічні потреби» Е. Шнейдман. Оцінка значущості кожної з наданих потреб, які формують стиль (патерни) життя людини, числом балів так, щоб загальна сума всіх балів за таблицею була рівна 100.

Таблиця 5

Опитувальник психологічних потреб

Потреба	Бали
1	2
Самоприниження. Потреба пасивно підкорятися; поменшувати свою гідність.	
Досягнення. Потреба справлятися з труднощами і перемагати.	
Приналежність. Потреба належати, бути частиною групи людей, підтримувати дружбу.	
Агресія. Потреба силою долати опір; прагнення до боротьби, бійки або нападу.	
Автономія. Потреба бути незалежним і вільним; долати обмеження.	
Протидія. Потреба відшкодувати втрати за допомогою боротьби, повторних зусиль.	
Захист. Потреба відстоювати себе у разі критики або звинувачень.	
Пошана. Потреба в захопленні і підтримці, вихвалянні і наслідуванні (лідера).	
Домінування. Потреба контролювати, впливати і визначати поведінку інших; прагнення бути лідером.	
Демонстративність. Потреба порушувати інтерес, привертати, захоплювати або розважати інших.	
Уникнення небезпеки. Потреба уникати болю, поранень, хвороби і смерті.	
Недоторканність. Потреба в захисті себе і свого психологічного простору.	
Турбота. Потреба в забезпеченні інших їжею, допомогою, утіхою, захистом і вихованням	
Порядок. Потреба в організованості і порядку в речах і думках.	
Гра. Потреба в діях для задоволення, в пошуку задоволення ради нього самого.	
Відкидання. Потреба у виключенні, вигнанні, видаленні від себе іншої людини.	

1	2
Чуттєвість Потреба в естетичних і позитивних плотських переживаннях, в насолоді.	
Уникнення сорому. Потреба сторонитися відчуттів приниження і сорому.	
Отримання підтримки. Прагнення, щоб інша людина задовольняла значущі потреби, потреба бути улюбленим.	
Розуміння. Потреба мати в своєму розпорядженні інформацію про те, що відбувається, розуміти, яким чином і із якої причини відбуваються події.	

Вправа «Ситуація, яка мені не подобається». Допоміжні Я: я хочу переживати цю ситуацію в своєму житті; я повинен переживати цю ситуацію в своєму житті.

Вправа «Монолог від імені предмета».

Вправа «Я і Життя». Допоміжні Я: «Я» і «Життя».

Тематичне холотропне дихання: Внутрішній час.

Питання для самопізнання:

1. Для чого потрібні мої сили?
2. Що мені доведеться робити?
3. Що я роблю з цією реальністю?
4. Що я можу з нею зробити?
5. Чи можу я внести свій вклад в те, щоб дійсно могли бути тут?
6. Могли захистити, зміцнити моє буття тут?

«Методичний терен»: «Які можливості відкрило заняття?»

(Зняття контекстуальних обмежень парафернальних емоцій (звичні патерни, зокрема, сумніви та страх – старий аттрактор), розвинення сенситивності та визначення ресурсного стану через сприйняття відомого як нового з вивченням і переживанням інтересу та креативним переключенням і переживанням подиву).

Заняття 6.

Простір

1. Головний постулат: «Простір продукт творчості людини».
2. Вправа «Дім».
3. Вправа «Найпотаємніше моє місце з моєї біографії і переважний предмет у ньому».
4. Вправа «Межі мого дихання».
5. Вправа «Перетворення незворотних подій у зворотні» (Летц, 1994).
6. Тематичне холотропне дихання.
7. Питання для самопізнання.
8. «Методичний терен».

Мати простір – бути прийнятим світом

Альфред Ленгле

Головний постулат: «Простір продукт творчості людини». Простір ми створюємо через дистанціювання. Відхід на дистанцію здійснюється різними засобами:

- зайти у зовнішній простір буття;
- відступити – пильно розглянути;
- зробити паузу в часі;
- абстрагувати явище чи річ – знайти їй ім'я;
- дати собі свободу задати питання щодо явища чи речі;
- заглянути у майбутнє через надію.

Простір виявляється у вільному диханні й у поведженні з іншими людьми, зокрема через терпимість та вміння слухати.

Вправа «Дім». Мій дім там, де я можу бути. Що означає для вас Бути дома? Опишіть ваш дім. Це емоційна закріпленість у просторі?

Вправа «Найпотаємніше моє місце з моєї біографії і переважний предмет у ньому». Що ви можете робити з цим предметом? Яка його функція? Яку вашу потребу він задовольняє?

Вправа «Межі мого дихання». Дихання відображає ситуативний стан буття-тут. Воно може бути: легким (я відчуваю легкість), важким (я несу важку ношу), напруженим (я живу у напрузі), затиснутим (на мене щось давить), завмираючим (я не можу бути),

поверхневим (я не рішучий у житті), неглибоким (в мене тонкий шар того, де я можу бути), глибоким (я вітально приймаю участь в житті).

Вправа «Перетворення незворотних подій у зворотні».

Тематичне холотропне дихання: Життя як подорож.

Питання для самопізнання:

1. Скільки простору я несу в собі? З яким обсягом простору я живу?
2. Чи достатньо цього простору для моїх завдань?
3. Чи достатньо в мене простору, для того щоб дійсно жити?
4. Скільки простору я можу для себе зайняти?
5. Скільки простору мені надають?
6. З якими почуттями я живу в просторі?
7. Чи задоволений я простором, який є у мене для себе?
8. Як я отримую простір? Як я займаю свій простір?

«Методичний терен»: «Які можливості відкрило заняття?»

(Поєднання екзистенції з інтенційністю, зі смыслом того, що створюємо і виражаємо за допомогою нашого життя, що актуалізує множини потенційних наших життів та відкриває безмежність інтенційності у переживанні життєвих парадоксів).

Заняття 7.

Опора

1. Головний постулат: «Опора зводить стіни буття».
2. Вправа «Крісло» (А. Ленгле).
3. Вправа «Подорож по тілу».
4. Вправа «Місця, які дають мені опору».
5. Вправа «Бажання і перепони».
6. Тематичне холотропне дихання.
7. Питання для самопізнання.
8. «Методичний терен».

***Чим більше людина має всередині себе,
тим менше вона чекає від інших.***

Ірвін Ялом

Головний постулат: «Опора зводить стіни буття». Опора дає нам міцність, стабільність, підтримку і силу. Вона захищає нас від падіння, а тому дає безпеку. Разом з тим, опора проявляє опір іншому і робить мене вільним. Опора виявляється у почуттях та життєвій силі, у здатності постояти за себе, у знаходженні персонального суб'єктивного смислу.

Вправа «Крісло». Вправа виконується із залученням якогось щоденного переживання. Ми спробуємо встановити з ним контакт і сконцентруватися на ньому. Кроки:

1. *Констатація фактичного (орієнтування і пристосування):* «Я є тут. Я сиджу. Я сиджу в кріслі. Опираюся на нього, руки знайшли зручне положення, я повністю тут. Я абсолютно спокійний; мені дуже приємно; все інше абсолютно байдуже і знаходиться далеко звідси».

2. *Встановлення контакту зі світом, наявність якого я констатував:* «Я сиджу в кріслі. Я відчуваю крісло. Що я відчуваю? Як я відчуваю крісло: поверхня, на якій я сиджу, спинка? Вони жорсткі або м'які, теплі або холодні, широкі або вузькі, великі чи маленькі, високі або низькі, міцні або коливаються? Що я відчуваю з того, що є в кріслі, з того, як воно влаштоване, щодо його матеріалу, з його міцності?»

3. *Семантика:* «Якщо я це відчуваю таким чином. Що крісло дає мені цим зрозуміти? Що воно для мене значить? Що означає для мене те, що я на ньому сиджу? Якби воно могло говорити, що б воно мені сказало? Про що мені говорить те, що воно є тут і я можу на ньому сидіти? Що воно зі мною робить? Що воно робить для мене? Чи відчуваю я, що крісло для мене зараз означає?»

4. *Заняття позиції: екзистенціальне внесення себе:* «Чи можу я взяти те, що воно мені говорить і те, що воно для мене значить? Чи подобається мені це? Чи підходить мені це? Що я особисто думаю про це? Що я хочу йому сказати як відповідь? Що я йому кажу?»

5. *Відповідь і діалогічний обмін:* «Якщо б крісло могло говорити, що б воно відповіло на те, що я йому сказав? Що воно дає мені тепер зрозуміти? Що воно говорить на це? Що ми говоримо один одному? Чи можемо ми залишитися у взаємо-обміні?»

6. *Екзистенціальний акт*: «Чи можу я йому довіритися? Охоче? Абсолютно добровільно? Повністю? Чи відчуваю я довіру? Чи відчуваю я крісло? Що воно говорить з цього приводу?»

7. *Завершення*.

Вправа «Подорож по тілу».

Вправа «Місця, які дають мені опору».

Вправа «Бажання і перепони». Допоміжні Я: бажання, перепони.

Тематичне холотропне дихання: Мій внутрішній простір.

Питання для самопізнання.

1. Що до сих пір давало вам в житті опору?
2. Як я переживав втрату опори (втрата, розставання, хвороба).

Що мені тоді послужило опорою?

3. Що мені дає опору і ґрунт? Що мене несе?
4. Це були інші люди?
5. Зовнішня опора?
6. Чи з'явилося щось, на що я зовсім не розраховував?

«Методичний терен»: «Які можливості відкрило заняття?»

(Відкриття нових аттракторів як квантів «картини світу» та формування нових комбінацій особистих концептів, вибудовуючи структуру й якість взаємозв'язків між знайденими смислами).

Заняття 8.

Довіра

1. Головний постулат: «Довіра – це рішення на засаді почуття».
2. Вправа «Девіз життя» (А. Адлер).
3. Вправа «Репетиція Майбутнього»
4. Вправа «Порожнє місто».
5. Вправа «Матрьошка».
6. Тематичне холотропне дихання.
7. Питання для самопізнання.
8. «Методичний терен».
- 9.

Довіра до себе – це довіра до власного «можу»

Альфред Ленгле

Головний постулат: «Довіра – це рішення на засаді почуття».

Надати довіру означає здійснити персональний акт щодо того кому довіряють у відповідності до його здібностей зворотно відповідати на отриману довіру. Довіра передбачає переборення своєї невпевненості (ризик). Тому довіра – це міст над морем невпевненості. Підтримуючими міст засадами є мужність і опора. Довіра – це врахування персонального досвіду щодо власних здібностей витримати реакції світу. Конкретними кроками встановлення довіри до себе є: відкриття мужності у сприйнятті ситуації; знаходження опори; виявлення меж власних можливостей.

Вправа «Девіз життя». Інструкція отримання раннього спомину: «Запишіть найперший спомин про яку-небудь подію. Дайте відповіді на питання: Де ви були? Чи був і хто був ще присутнім? Що ви бачили, чули, відчували?» Схема контент-аналізу ранніх спогадів складається з чотирьох етапів:

1. Аналіз змістовних категорій і висунення гіпотез.

2. Перевірка гіпотез.

3. Інсайт – збагнення формули життєвого стилю автора раннього спомину.

4. Дослідження формули разом з автором раннього спомину.

На першому етапі фіксуються змістовні категорії і висувуються гіпотези.

1. Присутні в споміні люди.

2. Тип події.

3. Спосіб сприйняття ситуації суб'єктом.

На другому етапі пропонується прочитати всі гіпотези, записані на першому етапі, і викреслити ті з них, які спростовуються іншими елементами спомину.

На третьому етапі виведеться формула життєвого стилю: «Життя – це...».

Вправа «Репетиція Майбутнього». Допоміжні «Я» – це очікування чи випробування з майбутнього.

Вправа «Порожнє місто». Місто, в якому не має людей. Місто, яке залишили люди. Зробіть подорож по порожньому місту. Що там є? Що ти бачиш? Чому там саме так?

Вправа «Матр'юшка». Розкриття шар за шаром схованих версій себе.

Тематичне холотропне дихання: Подолання Страху як ініціація Сили.

Питання для самопізнання:

1. Як сильно ви можете постояти за себе?
2. В яких темах і сферах ви не відчуваєте довіру?
3. Що вам заважає?
4. Що ви в собі відкидаєте?
5. Які очікування у вас є щодо себе? Звідки ці очікування?
6. Який у вас є досвід, що відняв довіру?

«Методичний терен»: *«Які можливості відкрило заняття?»* (Знаходження автентичної внутрішньої позиції щодо своєї екзистенції та образу світу).

Заняття 9.

Розуміння й інтерпретація

1. Головний постулат: «Розуміння й інтерпретація – порівняння та верифікація власного досвіду складання «картини світу».
2. Вправа «Подорож до глибинної мети».
3. Вправа «Чого я хочу?» Р. Ассаджиолі.
4. Вправа «Перетворюємо проблеми в ланцюги мети».
5. Вправа «14 цінностей».
6. Тематичне холотропне дихання.
7. Питання для самопізнання.
8. «Методичний терен».

*Ми переживаємо реальність через ті значення,
інтерпретації які ми їй надаємо*

Альфред Адлер

Головний постулат: «Розуміння й інтерпретація – порівняння та верифікація власного досвіду складання «картини світу». Розуміння та інтерпретація ракурсів співвіднесення зі світом залежить від контексту конкретного опису світу, який детермінується специфікою становлення мнемічних контекстів, динамікою смислових полів, знаходженням смислових зв'язків, емоційних патернів, станів і, як результат, дією самовіднесення та еволюціонування через переборення труднощів і викликів. Включений контекст дає змогу розуміти, інтерпретувати та трактувати світ, змінюючи цим раз у раз побудовану «картину світу».

Вправа «Подорож до глибинної мети». Інструкція: «Визначте стан, який заважає. Позначте його. Відчуйте. Назвіть, що цей стан дає тобі найбільш важливого і значущого? Що ви відчуваєте зараз? Назвіть, що дає вам відкритий стан?»

Вправа «Чого я хочу?» Р. Ассаджиолі. Інструкція: «Складіть якомога великий перелік своїх побажань».

Вправа «Перетворюємо проблеми в ланцюги мети». Вправа дає учасникам можливість скласти загальне уявлення про свої повсякденні проблеми і сформулювати найважливіші з них у вигляді мети. Інструкція: «У кожного з нас є свої проблеми. Деякі з них ми маємо прийняти і жити з ними так, як можемо. Але на щастя, багато наших проблем можуть бути вирішено, якщо ми зможемо відрекомендувати їх для себе у вигляді мети, якої ми хотіли б досягти. Давайте спробуємо зробити це. Складіть список проблем, які ви хотіли б якнайскоріше вирішити. Наступні питання допоможуть вам в цьому:

- Що я дійсно хочу робити, мати, чого хочу досягти?
- Що ще може принести мені задоволення?
- В яких сферах життя я хотів би удосконалити свої здібності?
- Що останнім часом займало мої думки, обтяжувало або сердило мене?
- На що я частіше всього скаржуся?
- Що створює мені більш всього турбот?
- Що примушує мене відчувати себе тривожно або напружено?
- Що дає можливість відчувати себе затишно?
- Що мене якнайбільше турбує?

- Що стало останнім часом мене дратувати?
- Що я хотів би змінити в моєму відношенні до самого себе?
- Що мені треба змінити в собі?
- На що у мене йде дуже багато часу?
- Що мені дуже складно робити?
- Від чого я швидко втомлююся?
- Як я міг би краще розподіляти свій час?
- Як я міг би розумніше витратити свої гроші?

Тепер опишіть проблему, яку ви хотіли б вирішити перш за все. Сформулюйте мету, яку ви могли б досягти. Що вам треба зробити для того, щоб ваша проблема перестала існувати або, принаймні, стала менш гострою?

Вправа «14 цінностей». Інструкція: «Складіть переліз з 14 цінностей. Визначте їх ранг. Перенесіть цінності на окремі картки. Виберіть одну, яку ви можете відкинути на користь тим цінностям, що залишилися. Продовжуйте виконувати цю процедуру поки не залишиться одна єдина цінність».

Тематичне холотропне дихання: Синергія Свободи та Відповідальності.

Питання для самопізнання.

1. Чи легко ви перекладаєте на свою мову отриману інформацію?
2. Схожість з чим ви знаходите, інтерпретуючи актуальне знання?
3. Якими засобами здійснюється ваша інтерпретація: фантазії, думки, асоціації, знання?
4. Що може вас торкнутися? У відповідь на що ви відгукнетесь?
5. Що для вас є суттєвим у світі?
6. Які цінності зумовлюють вашу відповідь?

«Методичний терен». «Які можливості відкрило заняття?» (Об'єктивація талеологічності як вектору активації психічних зусиль людини щодо знаходження регуляційних (граничних) смислів, які забезпечують контроль над потребами і емоціями, виразну орієнтацію на майбутнє й протяжну часову перспективу та незалежність (свободу і відповідальність) в ситуаціях неможливості – над-можливості та викликів життя).

Силабус

додаткового освітнього проекту навчального процесу професійної підготовки майбутніх психологів-консультантів

Course of study / Назва навчальної програми	«Картина світу» психолога: причинна та смислова детермінація	
Academic year / Навчальний рік		
Course of study / Назва спеціальності	Психологія	
Code / шифр Educational program / Освітня програма Education - ECTS / Рівень – Години Status / Статус Learning language / Мова навчання		053 Психологія Перший (бакалаврський) рівень 72 год. 2,4 ECTS Контактні заняття Українська
Author / Укладач	Каліщук Світлана Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент, докторант Київського університету імені Бориса Грінченка, e-mail: klana_@ukr.net	
A. OBJECTIVE OF THE SUBJECT / МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ		
Додатковий освітній проект спрямовано на актуалізацію зон життєвої та професійної екзистенції майбутніх психологів-консультантів, а також об'єктивацію множинних зв'язків їх смислового суб'єктивного покладання щодо себе, світу і щодо професії психолога-консультанта. Актуалізація передбачає розширення екзистенційного простору світосприйняття майбутніх психологів-консультантів щодо власних автентичних установок, свободи й відповідальності, своєї екзистенції, щодо світу та професії психолога-консультанта. Програма оснащує майбутніх психологів-консультантів технологією екзистенційно-системного підходу до опрацювання запитів клієнтів, яка в практично-зорієнтованому навчанні перетворюється в особистісне мистецтво реалізації універсального алгоритму консультативної дії, що відбиває всю поліфонію запитів клієнтів та гнучко модифікується в залежності від них. Окремим завданням програми є зменшення проектування параферальної життєвої історії психолога-консультанта на смисловий потенціал клієнта, чим забезпечується «прохід» клієнта за межі екзистенційної дійсності супроводжувачого психолога-консультанта.		
B. SUBJECT PROGRAM / ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ		
Психологія свідомості. Семіотичний, загально-психологічний і теоретико-психологічний рівні логіко-предметної операціоналізації категорії «свідомість». Внутрішні та зовнішні критерії концептуалізації категорії «свідомість» як складної системної моделі.		

Дослідницькі контексти операнти свідомості (А.Ю. Агафонов; Г.В. Акопов; В.М. Аллахвердов; Б.Г. Ананьев; Б.С. Братусь; Ж.П. Вірна; В.П. Зінченко; З.С. Карпенко; О.М. Леонтьев; Д.О. Леонтьев; О.М. Лозова; В.В. Налимов; М.В. Папуча; В.В. Турбан; Г. Хант; В.Д. Шадриков; Ю.М. Швалб). Міждисциплінарні розвідки генетичного модусу феномену свідомості: духовно-релігійні (М.В. Абаєв; І.О. Бескова; Дж. Гібсон; В.А. Роменець; А.Н. Almaas), філософські (Л. Вітгенштейн; Г.І. Горак; О.В. Іванов; В.А. Малахов; М.К. Мамардашвілі; В.І. Молчанов; С. Пріст; М. Хайдегер), нейрофізіологічні (І.П. Павлов, Д. Едельман, П.К. Анохін, Ж.-П. Шанже та ін.), квантово-механічні (Н. Бор, В. Гейзенберг, Е. Шредінгер, В. Паулі, А. Ейнштейн, Е.М. Іванов, Х. Еверетт, М. Менський та ін.) та загально-системні дискурси (Л. фон Берталанфі, О. Богданов, М. Месарович, Л. Заде, Р. Акофф, Дж. Клір, А.І. Уйомов, Ю.А. Урманцев, Р. Калман, С. Бір, Е. Ласло, Г.П. Мельніков, Ф. Капра, Дж. О'Коннор, І. Макдермотт та ін.). Генетичні іпостасі психологічних теорій свідомості: становлення внутрішнього світу людини (А. Адлер; Т.С. Яценко; С. Гроф; Р. Уілсон; пояснення джерел руху «самоорганізації» свідомості (У. Джеймс; К. Юнг; Л.С. Виготський; З. Фройд; В.М. Цапкін; О.М. Леонтьев; В.П. Зінченко; М.М. Бахтін; Б.С. Братусь; В.М. Аллахвердов; А.Ю. Агафонов; визначення сутності взаємовідношень між «Я» і «Світом» (С.Л. Рубінштейн; С.Д. Максименко; В.В. Налімов; М.В. Папуча; Ю.М. Швалб; В.Ф. Петренко; К. Уїлбер. Свідомість як індивідуальна смислова система створення образу світу, що дозволяє людині самовизначитися в реальному світі, різноманітно моделюючи та активно впливаючи на нього, створюючи безліч суб'єктивних світів (парафернальної дійсності), які у кожному окремому випадку базуються на індивідуально-емпіричному досвіді людини унікально репрезентувати світ для себе.

Психологія образу світу як багатомірного смислового тла, як унікальна дійсність, зображена в контексті засвоєного історично-культурного досвіду, особистісної історії й перспектив майбутнього людини та зумовлюючи її психічну діяльність. Онтологічний та носеологічний плани системної дії свідомості створення образу світу. Формат, зміст, функції й генеза репрезентативної дії смислової архітектоники свідомості та «картини світу» як предметно варіативної форми її об'єктивації. Динаміка крос-контурних зв'язків системи смислової архітектоники свідомості на прикладі імпринтингів, симптомів та трансперсональних станів. Базисний скрипт змістових та функціонально-операційних детермінант смислової архітектоники свідомості.

Навчально-професійний вектор підготовки майбутніх психологів. Навчально-професійні діяльності майбутніх психологів (пізнавальна, учбова, наукова, теоретична, практична, внутрішня, зовнішня) як система керованих навчальних ситуацій і подій, що розгортає простір їх професійних і особистісних екзистенцій та професійного тезаурусу.

П'ять планів дослідження смислової архітектоники свідомості особистості: мікрогенеза, макрогенеза, функціональний план, операційно-пізнавальний та операційно-емоційний; обґрунтовано емпіричні кореляти та методичні інструменти емпіричної розвідки майбутніх психологів-консультантів. Рівні та чинники генези смислової архітектоники свідомості особистості.

Площина транстеоретичного екзистенційно-системного концепту забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості. Екзистенційно-системний концепт як транстеоретична психологічна система забезпечення процесу смислової динаміки свідомості особистості через прийняття і проживання викликів життя з метою досягнення автентичних установок, свободи й відповідальності щодо власної екзистенції та світу. Склад та композиційні плани його синергетичної і системно динамічної будови (генетичний, динамічний, онтологічний, функціональний, контекстний). Діагностико-корекційні методи екзистенційно-системного концепту як інтегративна система операційних технік проективного, психосемантичного, бодинамічного і трансперсонального підходів, екзистенціального аналізу, системного моделювання й психодрами. Зв'язок діагностико-корекційних підходів. Рушійні сили особистісних змін. Фактори вірогідності тенденцій заданих змін та межі функціональних можливостей концепту. Засади функціональної дії.

Психотехнічний зміст психолого-педагогічної матриці «макрогенези» смислової архітектоники свідомості особистості. Синергетично-реорганізаційний алгоритм екзистенційно-системного концепту як сукупність вихідних умов і засобів вирішення завдання впливу на характер відношень між реальністю та суб'єктивною моделлю життя людини (її суб'єктивною дійсністю) через знаходження неузгоджених елементів «картини світу» і смислових зв'язків між ними та забезпечуючи динамічний рух «життєвої історії». Оцінювально-критеріальний моніторинг як система об'єктивації зовнішніх і внутрішніх маркерів синергетично-реорганізаційної дії, які змістово структурують процес «оновлення» смислового поля особистості, реорганізованого новими смисловими з'єднаннями. Процедура оцінювально-критеріального моніторингу «макрогенези» смислової архітектоники свідомості особистості.

C. DEFINITE LEARNING RESULTS / ПРЕДМЕТНІ РЕЗУЛЬТАТИ	
Знання	<ul style="list-style-type: none"> – основний поняттєвий апарат психології свідомості; – значення наукових досліджень психології свідомості та образу світу; – основні напрями досліджень «картини світу» особистості; – формат, зміст, функції й генезу репрезентативної дії смислової архітектоники свідомості та «картини світу» як системи варіативно-предметних випадків її об'єктивації; – базисний скрипт змістових та функціонально операційних детермінант смислової архітектоники свідомості; – теоретичні моделі генези смислової архітектоники свідомості; – мікрогенетичні та макрогенетичні принципи динаміки смислової архітектоники свідомості особистості; – закономірності синергетичної матриці смислової архітектоники свідомості особистості; – ключові плани дослідження смислової архітектоники свідомості особистості: мікрогенези, макрогенези, функціональний план, операційно-пізнавальний та операційно-емоційний; – принципи та підходи, на яких ґрунтуються діагностико корекційні підходи екзистенційно-системного концепту: проективний, психосемантичний, системного моделювання та психодрами, екзистенційний, трансперсональний, бодинамічний; – сутність генетичного, динамічного, онтологічного, функціонального, контекстного ракурсів екзистенційно-системного концепту
Вміння	<ul style="list-style-type: none"> – застосовувати на практиці знання для визначення суті та унікальності персонального налаштування людини на світ, людей і себе; – визначати специфіку переживання людиною подій з виразною їх детермінованістю мнемічною контекстною мережею; – керувати макрогенезою смислової архітектоники свідомості особистості динамічним рухом смислової конструкції, який зумовлюється процесом розуміння свідомістю власного «тексту» через відношення до нього і розвитком власних значень за рахунок варіативного інтерпретування відкритих раніше смислів;

	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечувати актуалізацію мікрогенезу смислової архітекtonіки свідомості особистості як процесу реорганізації параферальної воронки, що поглинає та акумулює недиференційований досвід, зумовлений етіологічними факторами перинатального та раннього біографічного періоду розвитку людини; – визначити ключові одиниці оцінки критеріального моніторингу динаміки смислової архітекtonіки свідомості – показники, вибір яких зумовлено предметною спрямованістю екзистенційно-системного концепту забезпечити реорганізацію смислової динаміки свідомості особистості через трансформацію повторювальних патернів «співвіднесення зі світом» та «самовіднесення»; – володіти методами екзистенційно-системного концепту, забезпечуючи його реорганізаційну дію – об’єктивацію процесу взаємодії з оточуючим середовищем через актуалізацію повторювальних патернів «співвіднесення зі світом» й самовіднесення, кожен з яких запускає структурні зміни в системі та зумовлюється сумою процесів, сукупністю дій і станів, послідовність протікання яких призводить до експонентного зростання складної системи.
Компетентності	<ul style="list-style-type: none"> – володіння базовими знаннями в області психологічної проблематики особистості, а також у галузі методології психологічної допомоги; – застосування знань у практиці міжособистісної взаємодії та ефективного спілкування з іншими людьми в контексті психологічної допомоги особам; – володіння технологіями надання психологічної допомоги; – готовність вирішувати типові завдання в області здійснення професійної допомоги особам, що її потребують; – здатність вирішувати нові, нестандартні завдання, в тому числі підбирати адекватні методи психологічного супроводу та психокорекційної роботи відповідно до особливостей особистості. – самостійно обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проективні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги; – рефлексувати та критично оцінювати достовірність одержаних результатів психологічного дослідження, формулювати аргументовані висновки; – складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, встановлювати ефективність власних дій; – демонструвати відповідальне ставлення до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям; – вміти підбирати та впроваджувати програми групових форм психокорекції, психопрофілактики, психічного розвитку, володіти активними методами групової соціально-психологічної роботи.

Програмні результати навчання	<ul style="list-style-type: none"> – уміння визначати мету навчальної діяльності, відбирати й застосовувати потрібні знання та способи діяльності для досягнення цієї мети; організувати та планувати свою діяльність; моделювати власну освітню траєкторію, аналізувати, контролювати, коригувати та оцінювати результати навчальної діяльності; доводити правильність власного судження або визнавати помилковість; – усвідомлення освітніх потреб та цінності нових знань і вмінь; зацікавленість у пізнанні світу; розуміння важливості вчитися впродовж життя; прагнення до вдосконалення результатів своєї діяльності. – моделювання власної освітньої та професійної траєкторії
-------------------------------	---

D. SEMESTER PLAN / СЕМЕСТРОВИЙ ПЛАН

Назва розділу	Кількість аудиторних годин	Кількість кредитів
Психологія свідомості.	6	0,2
Психологія образу світу.	6	0,2
Репрезентаційна дія смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
«Картина світу» як предметно-варіативна система смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
Мікрогенеза смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
Макрогенеза смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
Функціональний план смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
Операційно-пізнавальний план смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
Операційно емоційний план смислової архітекtonіки свідомості	6	0,2
Екзистенційно-системний концепт реорганізації смислової архітекtonіки свідомості.	6	0,2
Діагностико-корекційні методи екзистенційно-системного концепту.	6	0,2
Талеологічність як вектор активації і ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів.	6	0,2
Всього	72	2,2

E. BASIC LITERATURE (OBLIGATORY TEXTBOOKS) / ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА (ОБОВ'ЯЗКОВІ ПІДРУЧНИКИ)

1. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к

- психологической теории смысла. Самара: Бахрах, 2000. 336 с.
2. Агафонов А.Ю. Основы смысловой теории сознания. Санкт-Петербург: Речь, 2003. 296 с.
 3. Адлер А. Наука о характерах. Понять природу человека. Москва: Академический проект, 2015. 248 с.
 4. Артемьева Е.Ю. Психология субъективной семантики. Москва: Наука, 1999. 349 с.
 5. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 304 с.
 6. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). Москва: МГУ, 1984. 200 с.
 7. Выготский Л.С. Сознание как проблема психологии поведения Собрание сочинений: в 6-ти т. Москва: Педагогика, 1982. С. 78-98.
 8. Гулина М.А. Терапевтическая и консультативная психология. Санкт Петербург: Речь, 2001. 352 с.
 9. Карпенко З.С. Герменевтика психологічної практики. Київ: Рута, 2001. 160 с.
 10. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. 720 с.
 11. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. Санкт Петербург: Сенсор, 2000. 408с.
 12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.
 13. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва: Смысл, 2003. 487 с.
 14. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості. Київ: Освіта України. 2017. 402 с.
 15. Лушин П.В. Психология личностного изменения. Кировоград: Имекс ЛТД, 2002. 352 с.
 16. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция. Харьков: Гуманитарный центр, 2011. 332с.
 17. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии), Москва: Рефл-бук; Київ: Ваклер, 2000. 320 с.
 18. Максименко С.Д. Генезис существования личности. Киев: КММ, 2006. 240 с.
 19. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
 20. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: наукова монографія. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2011. 656 с.
 21. Прохазка Дж., Норкросс Дж. Системы психотерапии. Для консультантов, психотерапевтов и психологов. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 383с.
 22. Серкин В.П. Методы психологии субъективной семантики и психосемантики. Москва: Пчела, 2008. 382 с.
 23. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
 24. Яценко Т.С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория и практика. Київ: Вища школа, 2006. 382 с.

F. COMPLEMENTARY LITERATURE / ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева Е. Ю., Вяткин Ю. К. Психосемантические методы описания профессии. Вопросы психологии. 1986. № 3. С. 27-33.
2. Балацький Є.В. Крос-контурні зв'язки в людській психіці. Вісник НАН України, 2008. №2. С.51-59.
3. Бондаренко А.Ф. Личностное и профессиональное самоопределение отечественного психолога-практика. Московский психотерапевтический журнал. Москва, 1993. № 1. С. 63–76.

4. Братусь Б.С. Проблема возвращения категории «души» в научную психологию. Национальный психологический журнал. 2014. №3(15) С. 5-15.
5. Вірна Ж.П. Проблема смислової реальності (контекстуально-парадигмальний підхід). Збірник наукових праць Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. Острог, 2002. Вип. 3. С. 149-159.
6. Гроф С. Путешествие в поисках себя. Москва: АСТ, 2008. 352 с.
7. Дойч Д. Структура реальности. Москва-Ижевск: РХД, 2004. 182 с.
8. Дорфман Л.Я. Концепция мета-индивидуального мира: современное состояние. Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2006. Т. 3. № 3. С. 3–34.
9. Дружинин В.Н. Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии. Санкт-Петербург: Иматон-М, 2000. 160 с.
10. Зинченко В.П. Сознание как предмет и дело психологии. Методология и история психологии. 2006. Том 1. Выпуск 1. С. 207-231.
11. Зинченко В.П. Порождение и метаморфозы смысла: от метафоры к метаформе. Культурно-историческая психология. 2007. № 3. С. 17-30.
12. Лозова О.М., Юревич А.Ю. Психосемантичний зміст картини світу професій абітурієнтів психологічних спеціальностей. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів. Вінниця: Віндрук, 2014. С. 106-122.
13. Петренко В.Ф. Вернем психологии сознание. Вестник Московского университета. Серия Психология. 2010. С. 121–142.
14. Психотерапия — что это? Современные представления / Под ред. Дж. Зейга & В. Мьюниона. Москва: Класс, 2000. 432 с.
15. Роменец В.А. Жизнь и смерть: Постигание разумом и верой. Киев: Либідь, 2003. 230 с.
16. Сапогова Е.Е. Консультативная психология. Москва: Академия, 2008. 352 с.
17. Сердюк Л.З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. Вісник післядипломної освіти: Збірник наукових праць Університету менеджменту освіти НАПН України. Вип. 10 (23). Київ: АТОПОЛ, 2014а. С. 239-248.
18. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира. Вестник Московского университета. Серия 14: Психология, 1981. №2. С.15-29.
19. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога. Основи практичної психології. Київ: Либідь, 1999. С. 242-249.
20. Швалб Ю.М. Свідомість як відношення людини до світу. Психологія і Суспільство, 2004. № 4 (18). С. 154-166.

G. THE MOST IMPORTANT PUBLICATIONS OF THE AUTHOR(S) CONCERNING PROPOSED CLASSES / ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕМАТИКОЮ ЗАПЛАНОВАНИХ ЗАНЯТЬ

1. Калішук С. М. Онтологічний підхід до структурування внутрішнього досвіду особистості клієнта Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної НАПН України. К., Т. XVI, ч. 1. 2014. С. 51–58.
2. Калішук С. М. Логіко-предметний зміст категорії «свідомість». Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2016. № 6. Том 1. С. 57–62.
3. Kalishchuk S. Technology of psychological help for panic attacks: existential paradigm and solution system theory / Leonardo da Vinci VIII International Scientific Conference

- «The problems of empirical research in psychology and humanities» (Krakov, 20–21 February 2017). Krakov, 2017. № 1. P. 15–26.
4. Каліщук С. М. Симптом у системному моделюванні як схований прояв себе. Актуальні проблеми соціокультурного розвитку особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 6–7 квітня 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 198–205.
 5. Каліщук С. М. Системне моделювання як інтегративний метод особистісних змін й усвідомлення багато-варіативності життєвої реальності. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2018. Т. X, вип. 31. С. 55–64.
 6. Kalishchuk S. Construction of ontological models of consciousness of personality. PNAS Scientific Journal of Polonia. Czestochowa, 2018. № 1 (26). P. 95–100. DOI: 10.23856/2612.95-100
 7. Каліщук С. М. Свідомість як «граничне поняття». Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Відп. ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Вип. 41. С. 102–115. DOI:10.32626/2227-6246.2018-41.102-115
 8. Каліщук С. М. Операційна техніка виходу із прокрастинації: інтеграція екзистенціального, системного і квантового підходів. Інноваційні технології розвитку психологічних ресурсів особистості: колективна монографія. Херсон, 2019. С. 210–220.
 9. Каліщук С. М. Техніка усвідомленого народження як процес діагностики й трансформації базового настроювання на сприйняття світу. Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities: II International scientific conference (Kaunas, 22 february, 2019). Kaunas: Vytautas Magnus universyti. P. 18-21.
 10. Каліщук С. М. Об'єктивний підхід до трактування свідомості: нейрофізіологічний, фізичний та математичний дискурси. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Відп. ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. Р. 178-202. DOI: 10.32626/2227-6246.2019-45.178-202
 11. Каліщук С.М. Природа проявлення симптому: вагання або відповідальність і свобода вибору. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 1(10). Київ: Київський університет. 2019. С. 45-47.
 12. Каліщук С.М. Емоційне тло «картини світу» особистості: техніка діагностики і психокорекції. Теорія і практика сучасної психології. №4. Т.1. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2019. С. 124-127 DOI: 10.32840/2663-6026.2019.4-1.23.124-127
 13. Каліщук С.М. Зв'язок «Свідомості» і «Світу» в концептуальних теоріях рефлексивності, функціоналізму і глибинної психології. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Відп. ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. Р. 178-198. DOI: 10.32626/2227-6246.2019-46.178-198
 14. Каліщук С.М. Суб'єктивна модель реальності: першоджерела побудови. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Вип. 47. С. 93-118. DOI: 10.32626/2227-6246.2020-47.93-117
 15. Каліщук С.М. Динаміка «картини світу» майбутнього психолога-консультанта: алгоритм експрес-діагностики та трансформації. Актуальні проблеми практичної психології VI Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція (20-21 лютого 2020 р.). Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. С. 58-62.
 16. Каліщук С.М. Смыслової архітектоніки свідомості та екзистенціально-системний концепт реорганізації «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Вип. 48. С. 154-174 DOI: 10.32626/2227-6246.2020-48.154-174
 17. Каліщук С.М. Площина трансєретичного екзистенційно-системного концепту реорганізації смислової архітектоніки свідомості особистості. Психологічний часопис: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К., 2020. Т. 6, вип. 4. С.107-118 DOI: 10.31108/1.2020.6.4.9
 18. Kalishchuk S.M. Conceptualization of the existential-system model of reorganization of the "worldview" of the personality: the introduction of ontological dominants. Інсайт: психологічні виміри суспільства «Інсайт: психологічні виміри суспільства. Херсонський державний університет. Херсон, 2020. № 3. С. 11-27. DOI: 10.32999/2663-970X/2020-3-1
 19. Каліщук С.М. Синергетично-реорганізаційний алгоритм макрогенезису «картини світу» особистості. Психологічний часопис: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К., 2020. Т. 6, вип. 5. С. 99-108 DOI: 10.31108/1.2020.6.5.9
 20. Каліщук С.М. Оціночно-критеріальний моніторинг дієвості синергетично-реорганізаційного алгоритму макрогенезису «картини світу» особистості. Habitus. Габітус. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2020. Випуск 13. Том 2. С.47-54 DOI: 10.32843/2663-5208.2020.13-2.8
 21. Каліщук С.М. Психолого-педагогічна матриця макрогенезу «картини світу» майбутніх психологів-консультантів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», 2020. № 3. С. 22-30. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2020-3-3
 22. Каліщук С.М. Академічний формат підготовки майбутніх психологів-консультантів в контексті макрогенезису їх «картини світу»: теоретичні моделі та досвід. Психологічний часопис: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 6. Вип. 6. Київ, 2020. С. 127-138. DOI: 0.31108/1.2020.6.6.13
 23. Каліщук С.М. Онтологічний і гносеологічний плани суб'єктивних моделей реальності. Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної психології та педагогіки. Міжнародна науково-практична конференція (26-27 червня 2020 р.). Львів. С. 11-16.
 24. Каліщук С.М. Динаміка смислової архітектоніки свідомості: емпіричний рівень. Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень. Міжнародна науково-практична конференція (10–11 липня 2020 р.). Київ. С. 73 77.
 25. Каліщук С.М. Формат і зміст смислової архітектоніки свідомості особистості та «картини світу» як її варіативно-предметної концептуалізації Психологічний

часопис: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. Том 6. Вип. 8. С.57-66 Doi: 10.31108/1.2020.6.8.4

26. Калішук С.М. Генетичний план дослідження смислової архітекtonіки свідомості особистості. Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії. Науково-практична конференція. (11–12 вересня 2020 р.) Харків. С. 61-66.

H. SIGNS OF REQUIRED PREREQUISITES / ПЕРЕЛІК ПОТРІБНИХ ПЕРЕДУМОВ

Дисципліни, які є необхідними передумовами для вивчення зазначеного курсу:

- Загальна психологія
- Вікова психологія
- Психологія особистості
- Психодіагностика
- Основи психотерапії
- Основи психокорекції

I. SCORE AND TYPE / КІЛЬКІСТЬ ВІДВЕДЕНИХ ГОДИН І ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ

№	Назва теми	Всього	Кількість аудиторних годин		Самостійна робота
			Лекції	Практичні заняття	
1.	Психологія свідомості.	6	1	4	1
2.	Психологія образу світу.	6	1	4	1
3	Репрезентаційна дія смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
4	«Картина світу» як предметно-варіативна система смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
5	Мікрогенеза смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
6	Макрогенеза смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
7	Функціональний план смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
8	Операційно-пізнавальний план смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
9	Операційно емоційний план смислової архітекtonіки свідомості	6	1	4	1
10	Екзистенційно-системний концепт реорганізації смислової архітекtonіки свідомості.	6	1	4	1
11	Діагностико-корекційні методи екзистенційно-системного концепту.	6	1	4	1
12	Талеологічність як вектор активації і ознака цілісності психічних та тілесних зусиль людини щодо сформованості регуляційних (граничних) смислів.	6	1	4	1
Всього		72	12	48	12
Форма підсумкового контролю		Залік			

J. CURRENT AND FINAL EVALUATION / ПОТОЧНЕ ТА ПІДСУМКОВЕ ОЦІНЮВАННЯ

	Денна	Заочна
Знання, уміння та навички, продемонстровані на аудиторних заняттях	35	15
Підготовка проблемних завдань	-	20
Виконання і захист завдань самостійної роботи	15	15
Науково-дослідна робота		
(участь у наукових конференціях І олімпіадах, додатково 10 балів)	-	-
Підсумковий контроль	50	50

K. KNOWLEDGE OF A FOREIGN LANGUAGE / ЗНАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ Українська

L. METHODS OF CONDUCTING / МЕТОДИ НАВЧАННЯ

- кейси
- презентації
- портфоліо
- дискусії
- формуюча аналітика

M. STUDENT RESOURCES / ВЕБ-РЕСУРСИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ

Студентам пропонується доступ до навчальних матеріалів дисципліни – <http://moodle>

N. FEEDBACK/ ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК

Електронні листи є найкращим способом зв'язатися з керівником курсу, і, будь ласка, додайте шифр групи в темі листа. Якщо ви надіслали мені електронне повідомлення, надайте, принаймні, 48 годин (протягом робочого тижня), щоб відповісти. Якщо ви не отримуєте відповідь, надішліть листа повторно.

O. ACADEMIC HONESTY/ АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Університет очікує від студентів розуміння та підтримання високих стандартів академічної чесності. Приклади академічної недоброчесності включають такі: плагіат, зловживання інформацією із застарілих джерел мережі. Очікується, що вся робота, виконана відповідно до вимог курсу, є власною роботою студента. Під час підготовки роботи, яка відповідає вимогам курсу, студенти повинні відрізнити власні ідеї від інформації, отриманої з інших джерел.

Наукове видання

КАЛІЩУК Світлана Миколаївна

**ГЕНЕЗА СМИСЛОВОЇ АРХІТЕКТОНІКИ
СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-
КОНСУЛЬТАНТІВ**

Монографія

Авторська редакція

Макетування – Галина Хомуляк

Відповідальний за випуск – Олег Дук

Підписано до друку 29.10.2020 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 28,6. Зам. № 72/02-10.
Наклад 350 пр.

Видавництво “СПОЛОМ”. 79008 Україна,
м. Львів, вул. Краківська, 9. Тел.: (380-32) 297-55-47.

E-mail: spolom_lviv@ukr.net.

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.

Друк ФОП Гуменецький М. В. 81630 Львівська обл.,
Миколаївський р-н, с. Гонятичі, вул. Польова, 10.

Свідоцтво фізичної особи підприємця:
№ 083613 від 18.08.2008 р.